

Nr 5

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om avveckling av fideikommiss m. m., given Stockholms slott den 25 januari 1963.

Under åberopande av bilagda i statsrådet och lagrådet förda protokoll vill Kungl. Maj:t härmed jämlikt § 87 regeringsformen föreslå riksdagen att antaga härvid fogade förslag till

- 1) lag om avveckling av fideikommiss;
- 2) lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom; samt
- 3) lag angående ändrad lydelse av 228 § lagen den 14 september 1944 (nr 705) om aktiebolag.

GUSTAF ADOLF

Herman Kling

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen framlägges förslag till lag om avveckling av fideikommiss. Enligt lagförslaget skall fideikommiss i regel avvecklas, när nuvarande innehavaren avlider. Egendomen skall då fördelas så att den som enligt fideikommissurkunden är närmaste efterträdare till den avlidne innehavaren erhåller hälften av egendomen, medan återstoden fördelas mellan den avlidnes arvingar och testamentstagare. Avvecklingen skall ske under medverkan av en särskild nämnd, fideikommissnämnden.

För att undvika följderna av en olämplig splittring av fideikommisssegenomarna föreslås, att aktiebolag skall kunna bildas på grundval av de större jord- och skogsfideikommissen. Genom att aktiebolag bildas bör en eljest föreliggande risk för att arrendatorerna vid en avveckling skall rubbas i sin besittning av arrendegårdarna väsentligen elimineras, då ju såsom blir fallet vid fortsatt drift i aktiebolagsform den förutvarande fideikommisssegenomen i huvudsak förblir odelad. Härigenom bör också i många fall förutsättningar finnas att lösa andra problem som sammanhänger med en avveckling av fideikommissen, nämligen de anställdas pensionering, skyddet av kulturvärdena och naturvårdsintressena.

Kungl. Maj:ts proposition nr 5 år 1963

Den utväg som propositionen sålunda anvisar avser att bereda fideikommissintressenterna möjlighet att bevara egendomen odelad inom släkten. Om dessa emellertid inte vill begagna denna möjlighet, måste det allmännas intresse att undvika en splittring av egendomen i förekommande fall tillgodoses på annat sätt. Det har därför ansetts nödvändigt med vissa bestämmelser om inlösningsrätt för det allmänna avseende jord- och skogsområdena samt betydande kulturvärden.

För rena undantagsfall innehåller propositionen en möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna, att fideikommiss tillsvidare skall få bestå.

Särskilda regler föreslås beträffande avvecklingen av s. k. atypiska fideikommiss.

Förslag
till
Lag
om avveckling av fideikommiss

Härigenom förordnas som följer.

Inledande bestämmelser

1 §.

Fideikommiss, som upprättats för obegränsad tid till förmån för medlemmar av en eller flera släkter, skall avvecklas enligt vad i denna lag sägs.

2 §.

I denna lag förstås med *innehavare* av fideikommiss den som innehar egendomen med den rätt som följer av fideikommissurkunden. Besittes efter förutvarande innehavares död egendomen enligt särskild föreskrift av efterlevande make, dödsbodelägare eller annan, skall dock den anses som fideikommissets innehavare, vilken skulle varit berättigad att innehava egendomen, om sådan särskild rätt ej funnits.

Med fideikommissinnehavarens *efterträdare* förstås den som enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande är berättigad att, när innehavarens rätt upphör, bli ny innehavare av fideikommisset. Såsom efterträdare skall dock, om fideikommisset enligt urkunden ej må tillträdas av innehavare av annat fideikommiss, ej anses den som jämlikt 7 § tagit och icke därefter avstått från efterträdarandel i annat fideikommiss än det varom är fråga.

Tiden för upphörandet

3 §.

Fideikommiss som avses i 1 § skall, om ej i denna lag annorlunda stadgas, upphöra, när den som vid lagens ikraftträdande är innehavare av fideikommisset avlider.

4 §.

Är vid fideikommiss i lös egendom, som ej skall åtfölja visst fastighetsfideikommiss, den i 3 § angivne innehavarens efterträdare avlad före instiftandet eller, om fideikommisset instiftats genom testamente, före testators död, skall fideikommisset upphöra först när den innehavare avlider, vars efterträdare är avlad efter sagda tidpunkt.

5 §.

Frånträder innehavare, vid vars död fideikommisset eljest skolat upphöra, egendomen för att kunna tillträda annat fideikommiss eller taga efterträdarandel däri jämlikt 7 §, skall fideikommisset upphöra, när näste innehavare avlider.

6 §.

Har fideikommisssegendom synnerligt kulturhistoriskt värde eller äro eljest särskilda skäl därtill, må Konungen förordna att fideikommissurkundens bestämmelser skola äga tillämpning tills vidare eller till dess i beslutet angiven innehavare av fideikommisset avlider.

Egendomens fördelning

7 §.

När fideikommiss upphör, skall den avlidnes efterträdare taga hälften av egendomen. I återstoden skall tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne.

8 §.

Vid skifte av egendomen äger efterträdaren, utan hinder av vad i testamente må vara förordnat, på sin lott erhålla fideikommissets huvudgård med där förvarade samlingar så ock annan fast egendom, på vilken bedrivs jord- eller skogsbruk och som lämpligen bör bevaras odelad. Finnas flera huvudgårdar, må efterträdaren taga en av dem efter eget val. Förslår ej lotten, må efterträdaren lämna lösen i pengar.

9 §.

Innehåller fideikommissurkunden föreskrift om vem egendomen skall tillfalla därest fideikommisset upphäves, länder denna föreskrift till efterrättelse utan hinder av vad i 7 och 8 §§ stadgas.

10 §.

Finnes ej efterträdare, skall i egendomen tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne. Föreskrives i fideikommissurkunden för sådant fall, att egendomen skall fördelas mellan siste innehavarens arvingar eller andra släktmedlemmar eller användas för välgörande eller annat ändamål, länder i stället denna föreskrift till efterrättelse.

Förmåner m. m.

11 §.

Utan hinder av att fideikommisset upphört, må envar njuta till godo den rätt att efter innehavarens död kvarsitta till fardag, som må tillkomma honom enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande eller ock enligt förordningen den 3 april 1810 huruledes rättelse och förklaring uti gjorde fideikommissförfattningar må sökas samt vad i avseende på fardag av fideikommisssegendom kommer att iakttagas.

12 §.

Äger efterlevande make eller annan enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande rätt till annan förmån än i 11 § sägs, må han njuta förmånen till godo, ändå att fideikommisset upphört. Är han på grund av vad i denna lag stadgas berättigad att taga del i egendomen, äger han dock icke utan att avstå därifrån tillgodonjuta förmånen; utan hinder av vad nu sagts må likväl förmån, som börjat utgå före fideikommissets upphörande, tillgodonjutas intill dess den till förmånen berättigade tagit del i egendomen.

Var innehavaren skyldig att i enlighet med vad i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande stadgas svara för underhåll av grav, un-

derstöd åt fattiga eller annat dylikt, skall det avsedda ändamålet i erforderlig mån tillgodoses även efter det fideikommisset upphört.

13 §.

Pension eller annan dylik förmån vilken, när fideikommisset upphör, utgår på grund av tjänst eller annan arbetsanställning, som förmånstagaren eller anhörig till honom innehaft på fideikommissfastighet, må även därefter njutas till godo.

Vad nu sagts skall äga motsvarande tillämpning på pension eller annan dylik förmån i anledning av arrende.

14 §.

Förmån som avses i 11 §, 12 § första stycket eller 13 § skall, om det begäres av förmånstagaren, säkerställas genom inteckning i fastighet eller på annat betryggande sätt. Är förmånen bestämd annorledes än i pengar, skall den, om skäl äro därtill, på yrkande av egendomens ägare ersättas med penningbelopp att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Vad nu sagts skall i tillämpliga delar gälla jämväl i fall som avses i 12 § andra stycket.

Nyttjanderättsavtal

15 §.

Har före fideikommissets upphörande slutits arrende- eller hyresavtal beträffande sådan fastighet, som ej är att anse såsom huvudgård, gäller avtalet jämväl för den som erhåller egendomen jämlikt denna lag; dock skall, om de avtalade villkoren med hänsyn till förhållandena vid tiden för avtalets ingående icke kunna anses skäliga eller eljest äro i väsentlig mån stridande mot hans berättigade anspråk, vara honom öppet att uppsäga avtalet. Sker ej uppsägning inom sex månader efter det ägaren tillträdde egendomen, är han sin rätt förlustig.

Uppsäges avtalet av anledning som nu sagts, är ägaren, om han ej åtnöjes med det i avtalet betingade vederlaget, berättigad att av nyttjanderättshavaren erhålla skälig ersättning för den tid denne efter ägarens tillträde av egendomen utövat nyttjanderätten.

Har i avtalet intagits villkor, som strider mot vad i denna paragraf är stadgat, är villkoret utan verkan mot nyttjanderättshavaren.

Större jord- och skogsegendomar

16 §.

Har fast egendom, på vilken bedrives jord- eller skogsbruk, sådan storlek, belägenhet och beskaffenhet i övrigt, att dess bevarande såsom en enhet är av betydande allmänt intresse, må Konungen, om det erfordras för att förebygga uppdelning av egendomen, i samband med fideikommissets avveckling förordna att egendomen skall mot lösen avstås till kronan eller till kommun, som Konungen bestämmer.

Inlösningsrätten må förklaras omfatta även sågverk och annan fast anläggning, som lämpligen bör nyttjas i samband med jord- eller skogsbruket, samt, om det finnes påkallat för vinnande av lämplig ägoanordning eller ändamålsenlig drift, jämväl annan mark.

Beträffande inlösen skola i tillämpliga delar gälla de allmänna bestämmelserna i lagen om expropriation.

Kulturvärden

17 §.

Till förebyggande av att samling av möbler, tavlor, böcker eller andra föremål av särskilt kulturhistoriskt värde erhåller försämrad vård, skingras eller bortflyttas, må Konungen, när fideikommisset avvecklas, förordna att samlingen skall mot lösen avstås till kronan eller kulturvårdande institution, som Konungen bestämmer.

Kan enighet ej nås om lösesummans storlek, skall frågan avgöras av skiljemän. Beträffande sådan tvist skall lagen om skiljemän gälla i tillämpliga delar; dock skall inlösaren, om ej synnerliga skäl till annat föranleda, svara för ersättningen till skiljemännen och gälda motpartens skäligena kostnad för förfarandet.

Fideikommissnämnden

18 §.

Avvecklingen av fideikommiss skall ske under medverkan av en särskild nämnd, fideikommissnämnden.

Fideikommissnämnden skall utreda frågor som avses i 6, 16, 17 och 38 §§ samt till Konungen göra de framställningar, som föranledas av utredningen. Vidare skall nämnden främja avvecklingen genom rådgivande och vägledande verksamhet samt meddela beslut, som enligt vad nedan stadgas ankommer på nämnden.

19 §.

Fideikommissnämnden består av ordförande och fyra ledamöter, vilka utses av Konungen för en tid av fem år eller, vid komplettering av nämnden, för återstående tid av löpande period. Suppleanter utses till det antal Konungen bestämmer.

Mot beslut som av fideikommissnämnden meddelas enligt denna lag må talan ej föras.

Närmare föreskrifter om nämnden och dess verksamhet meddelas av Konungen.

20 §.

Fideikommissnämnden och den nämnden förordnar äga erhålla tillträde till egendom, som omfattas av avvecklingen, samt taga del av handlingar, som röra egendomen. Den som har egendomen i sin vård är pliktig att efter anmaning lämna nämnden förteckning över egendomen.

Underlåter någon att ställa sig till efterrättelse vad nämnden med stöd av denna paragraf föreskrivit, äger nämnden förelägga honom vite.

Förfarandet vid avvecklingen

21 §.

Avlider fideikommissinnehavare, skall den som har egendomen i sin vård inom en månad anmäla dödsfallet till fideikommissnämnden.

22 §.

När fideikommiss upphör enligt vad ovan stadgas, skall fideikommissets egendom behandlas som ett särskilt bo, fideikommissbo.

23 §.

Om förvaltning och utredning av fideikommissbo samt om skifte av boets egendom skall, i den mån ej annat följer av bestämmelserna i denna lag, vad i 18—20 och 22—24 kap. ärvdabalken sägs äga motsvarande tillämpning. I fråga om konkurs, så ock om laga domstol och delgivning skall i tillämpliga delar gälla vad i allmän lag är stadgat för dödsbo.

Fideikommissurkunden skall intagas i bouppteckningen eller fogas därvid i bestyrkt avskrift.

24 §.

Fideikommissnämnden äger påkalla, att egendomen avträdes till förvaltning av boutredningsman. Har egendomen avträtts till sådan förvaltning, må delägarna icke utan nämndens medgivande själva övertaga förvaltningen.

Boutredningsman skall vid fullgörandet av sitt uppdrag samråda med nämnden. Han är pliktig att på begäran lämna nämnden upplysningar om boet och dess förvaltning.

25 §.

På ansökan av fideikommissboet eller delägare däri skall rätten genom kungörelse förelägga dem som vilja göra gällande anspråk på annan förmån än fardagsrätt eller på fullgörande av skyldighet som sägs i 12 § andra stycket att inom viss tid ej understigande tre och ej överstigande sex månader från kungörandet hos rätten anmäla anspråken vid äventyr att dessa eljest förfalla, om de ej ändå äro kända.

Ansökningen skall göras hos rätten i den ort där fideikommissets huvudgård är eller, om huvudgård ej finnes, rätten i den ort där den avlidne fideikommissinnehavaren skolat svara i tvistemål i allmänhet. Vid ansökningen skall vara fogad förteckning över kända anspråk. Sedan kungörelse utfärdats, skall den införas en gång i allmänna tidningarna och en gång i tidning inom orten. Om handläggningen skall i övrigt vad om kallelse å okända borgenärer är stadgat äga motsvarande tillämpning.

Hava delägarna giltig anledning antaga att förmån som angives i urkunden ej vidare skall utgå, skall vid tillämpningen av denna paragraf den förmånen ej anses såsom känd.

26 §.

Fideikommissnämnden äger under avvecklingen föra talan om säkerställande av ändamål som avses i 12 § andra stycket.

27 §.

Fideikommissnämnden må meddela förbud vid vite att under avvecklingen utan nämndens tillstånd riva, ändra eller flytta byggnad, ändra trädgård eller parkanläggning eller skingra eller bortflytta samling som avses i 17 §.

28 §.

Utan Konungens medgivande må ej under avvecklingen genom tillskott i samband med teckning av aktier överlätas sådan fideikommissboet tillhörig egendom, som avses i 1 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom. I övrigt må icke under avvecklingen med mindre fideikommissnämnden medger det egendom, som ingår i fideikommissboet, överlätas eller däröver eljest förfogas i vidare mån än som överensstämmer med sedvanlig hushållning.

Fideikommisskapital, som ställts under särskild förvaltning, må ej under avvecklingen utlämnas utan fideikommissnämndens medgivande.

29 §.

Utan fideikommissnämndens medgivande må ej skifte ske, ej heller legat utgivas eller ändamålsbestämmelse verkställas ur oskiftat bo.

Avvecklingen är att anse som slutförd, när fideikommissnämnden lämnat tillstånd till skifte eller meddelat bevis att vidare åtgärd för avvecklingen ej påkallas.

30 §.

Företages rättshandling, för vilken enligt vad ovan stadgas Konungens eller fideikommissnämndens medgivande erfordras, utan att sådant medgivande inhämtats, skall rättshandlingen vara ogill.

Aktiebolagsbildning

31 §.

Konungen må medgiva innehavare av fideikommiss att tillskjuta fideikommissegendom i samband med teckning av aktier i bolag, såframt denne äger eller tecknar samtliga aktier i bolaget. Aktierna och annat vederlag skola därefter förvaltas såsom fideikommisskapital.

32 §.

Utan hinder av vad i lagen om aktiebolag föreskrives om antalet stiftare äger fideikommissinnehavare bilda aktiebolag med tillskott av fideikommissegendom och vidtaga de åtgärder som ankomma på stiftare.

Under avvecklingen av fideikommiss må fideikommissboet vara stiftare av aktiebolag med tillskott av egendom som ingår i boet, och skall i sådant fall vad i första stycket sägs äga motsvarande tillämpning.

33 §.

Vid bildande av aktiebolag med tillskott av fideikommissbos egendom och vid överförande av sådan egendom till aktiebolag genom tillskott i samband med aktieteckning må efterträdaren under avvecklingen företräda fideikommissboet.

34 §.

I bolagsordning för aktiebolag, i vilket aktier tecknats med tillskott av egendom som utgör fideikommiss eller ingår i fideikommissbo under avveckling, skall intagas bestämmelse att bolagsordningen skall vara fastställd av Konungen och att, om ej Konungen annat föreskrivit, bolagsordningen må ändras allenast med Konungens medgivande.

Särskilda bestämmelser

35 §.

Upphöra två eller flera fideikommiss med anledning av samma dödsfall, skola de vid avvecklingen anses såsom ett enda fideikommiss, om efterträdaren är samma person.

36 §.

Besittes, när fideikommiss upphör, egendomen på grund av stadgande i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande av efterlevande make till förutvarande innehavare, skall med åtgärder för avvecklingens genomförande anstå, till dess efterlevande makens rätt upphört.

37 §.

Omfattar fideikommiss allenast egendom av ringa värde eller äro eljest synnerliga skäl därtill, må Konungen på framställning av innehavaren förordna, att fideikommisset genast skall upphöra. När fideikommisset upphör, tillfaller egendomen innehavaren, om ej Konungen annat förordnar.

38 §.

Kan enligt fideikommissurkunden egendomen innehavas av två eller flera samtidigt eller föreskriver urkunden att, när innehavarens rätt upphör, annan än avkomling till honom skall vara närmast berättigad till egendomen, skall fideikommisset upphöra vid den tidpunkt Konungen förordnar.

Konungen bestämmer ock, efter vad som prövas skäligt med hänsyn till fideikommissurkundens innehåll och övriga omständigheter, huruvida egendomen skall tillfalla fideikommissets innehavare eller sättas under särskild förvaltning för beredande av understöd åt behövande medlemmar av den släkt, som stiftaren avsett att gynna, eller hur med egendomen eljest skall förfaras. Förordnande som nu sagts må icke inkräkta på innehavares rätt till fideikommissegendomen, med mindre denne lämnat medgivande därtill.

Har beslut om upphörande av fideikommiss som avses i första stycket icke meddelats före den 1 januari 1980, skall fideikommisset upphöra nämn-da dag. Konungen meddelar därefter på framställning förordnande enligt andra stycket.

Vad i denna paragraf stadgas skall äga motsvarande tillämpning i fråga om fideikommiss, beträffande vilket i fideikommissurkunden insatts särskild ägare till egendomen, dock må i sådant fall förordnande enligt andra stycket ej utan ägarens medgivande inkräkta på hans rätt till egendomen.

39 §.

Försummar någon vad som åligger honom enligt 21 §, dömes till dagsböter. Förseelse som nu sagts må ej åtalas, med mindre den av fideikommissnämnden anmälts till åtal.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1964.

Vad i 5 § lagen den 25 april 1930 angående införande av lagen om testamente är stadgat om giltighet i visst fall av förordnande, som enligt 1 kap. 2 § sistnämnda lag skulle sakna laga verkan, skall med avseende å förordnande av det innehåll som avses i 1 § denna lag gälla allenast om testator avlidit före lagens ikraftträdande.

Förslag

till

Lag**om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom**

Härigenom förordnas, att 2 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Gällande lydelse)

2 §.

Vad i denna lag stadgas angående inskränkning i bolags, förenings eller stiftelses rätt att förvärva fast egendom har ej avseende å

1. förvärv som sker omedelbart på grund av stadgande i lag eller jämlikt Konungens medgivande till expropriation;

2. förvärv som genom testamente göres av annan förening än ekonomisk förening eller av stiftelse;

3. förvärv från kronan;

4. förvärv av järnväg.

(Föreslagen lydelse)

Vad i denna lag stadgas angående inskränkning i bolags, förenings eller stiftelses rätt att förvärva fast egendom har ej avseende å

1. förvärv som sker omedelbart på grund av stadgande i lag eller jämlikt Konungens medgivande till expropriation;

2. förvärv som genom testamente göres av annan förening än ekonomisk förening eller av stiftelse;

3. förvärv från kronan;

4. förvärv av järnväg;

5. *förvärv av fastighet, som utgör fideikommiss eller ingår i fideikommissbo under avveckling, såvida förvärvet sker genom tillskott i samband med teckning av aktier.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1964.

¹ Senaste lydelse se SFS 1960: 193.

Förslag

till

Lag

angående ändrad lydelse av 228 § lagen den 14 september 1944

(nr 705) om aktiebolag

Härigenom förordnas, att 228 § lagen den 14 september 1944 om aktiebolag skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Gällande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

228 §.

Om järnvägsaktiebolag — — — — — särskilt stadgat.

Vad i denna lag är stadgat gälle ej, i den mån i lag eller författning särskilda bestämmelser givas beträffande aktiebolag för verksamhet av visst slag.

Vad i denna lag är stadgat gälle ej, i den mån i lag eller författning särskilda bestämmelser givas beträffande aktiebolag, som bildas med tillskott av egendom ingående i fideikommiss eller fideikommissbo, eller i fråga om aktiebolag för verksamhet av visst slag.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1964.

Utdrag av protokollet över justitiedepartementsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 28 juni 1962.

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena UNDÉN, statsråden NILSSON, STRÄNG, ANDERSSON, LANGE, LINDHOLM, KLING, SKOGLUND, EDENMAN, JOHANSSON, AF GEIJERSTAM, HERMANSSON, HOLMQVIST.

Efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter anmäler chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling, fråga om *avveckling av fideikommissen* samt anför därvid följande.

Inledning

Med fideikommissförordnande förstås numera i allmänhet ett förordnande, enligt vilket viss egendom för all framtid skall bevaras ominskad och följa en bestämd successionsordning. Förordnandet har vanligen tillkommit för att gynna viss släkt eller vissa släkter. Fideikommissets bestånd förutsätter, att innehavaren icke får överlåta egendomen eller belasta den med gäld. För närvarande finnes i vårt land enligt tillgängliga uppgifter 181 fideikommiss, varav 125 i fast egendom.

Under detta århundrade har statsmakterna vid flera tillfällen haft sin uppmärksamhet riktad på frågan om en avveckling av de bestående fideikommissen. Sålunda anhöll 1914 års riksdag i skrivelse den 22 september 1914, nr 279, att Kungl. Maj:t måtte efter verkställd utredning ta under övervägande, på vilka villkor bestående fideikommisstiftelser måtte, där ej särskild anledning till undantag förelåg, kunna upphävas, samt därefter för riksdagen framlägga det förslag, vartill utredningen kunde föranleda.

Med anledning av denna riksdagsskrivelse erhöll envoyén Albert Ehrensvärd i uppdrag att verkställa den begärda utredningen. Ehrensvärd blev icke i tillfälle att slutföra uppdraget men avlämnade den 8 mars 1919 till Kungl. Maj:t ett förslag till lag om fideikommisstiftelsers upplösning jämte vissa förarbeten.

Den s. k. jordkommissionen, som tillsattes år 1919, fick bland annat i uppdrag att fullfölja den av riksdagen begärda utredningen i fideikommissfrågan. Då kommissionens verksamhet avbröts år 1923, förelåg i denna fråga ett principutlåtande jämte vissa andra förarbeten. Dessa utredningar trycktes i del VI av kommissionens betänkanden (SOU 1923: 40 s. 328 ff).

Den 23 maj 1924 avlät riksdagen till Kungl. Maj:t en skrivelse, nr 201, vari riksdagen anhöll, att Kungl. Maj:t ville efter utredning snarast möjligt framlägga förslag till lagbestämmelser i syfte att fastighet, som utgjorde fideikommiss, skulle kunna, där ej särskilda skäl talade däremot, för bildande av nya självständiga jordbruk eller egnahem helt eller delvis säljas mot det att köpeskillingen i stället sattes såsom fideikommiss. Därjämte förklarade riksdagen i samma skrivelse bland annat, att riksdagen fortfarande ansåg det böra tagas under överbägande på vilka villkor bestående fideikommissstiftelser, där ej särskild anledning till undantag förelåg, kunde upphävas. Med anledning av denna skrivelse utarbetades inom justitiedepartementet ett förslag till lag om försäljning i vissa fall av fideikommisssegendom. Detta lagförslag remitterades den 13 mars 1925 till lagrådet, som avgav yttrande däröver den 30 i samma månad. Något förslag i ämnet blev emellertid ej framlagt för riksdagen.

Frågan om en avveckling av fideikommissen upptogs därefter till behandling av lagberedningen men dess utredningar härom blev ej avslutade. I samband med att andra lagstiftningsuppgifter uppdrogs åt lagberedningen beslöt Kungl. Maj:t den 1 februari 1935, att frågan om fideikommissavvecklingen skulle överlämnas till en eller flera särskilt tillkallade sakkunniga. Därefter förordnade Kungl. Maj:t justitierådet E. Sandström att verkställa utredning och avgiva förslag i detta ämne. Den 14 oktober 1935 överlämnade den sakkunnige till Kungl. Maj:t en promemoria angående avveckling av bestående fideikommiss jämte utkast till lag om avveckling av vissa fideikommissbestämmelser (SOU 1935: 50). Något förslag blev emellertid icke heller i anledning av detta betänkande framlagt för riksdagen.

Efter bemyndigande av Kungl. Maj:t den 6 juni 1952 tillkallades dåvarande revisionssekreteraren, numera borgmästaren B. G. Widegren och efter bemyndigande den 30 april 1953 dåvarande assessorn, numera hovrättsrådet C. U. V. Lundvik att såsom sakkunniga inom justitiedepartementet verkställa utredning av frågan om fideikommissens avskaffande. Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 21 september 1956 tillkallades den 2 november samma år såsom ytterligare sakkunniga ledamöterna av riksdagens andra kammare, lantmästaren R. A. E. Eliasson, rektorn A. O. Hammar, lantbrukaren S. F. Hansson, lantarbetaren S. G. F. Persson och förulvarande statsrådet P. E. Sköld. De sakkunniga antog benämningen fideikommissutredningen. Att såsom experter biträda utredningen förordnades *dels* den 31 oktober 1955 förste antikvarien G. B. Berthelson, innehavaren av Ericssbergs fideikommiss friherre C. J. C. Bonde, överdirektören F. L. H. Johansson, landstingsmannen S. H. Nilsson, innehavaren av Bratteborgs fideikommiss, ledamoten av riksdagens andra kammare greve T. G. A. von Seth, innehavaren av Trolleholms fideikommiss greve C. Trolle-Bonde och överdirektören H. C. B. Wetterhall *dels* den 12 november 1955 numera byrådirektören N. A. Nilsson. Sedan den sistnämnde på därom gjord framställning erhållit entledigande från sitt uppdrag, förordnades den 15 september 1956 numera byrådirektören K. G. V. E. Grönhagen såsom expert åt utredningen. Ut-

redningen erhöll vidare biträde av lagbyråchefen S. V. Lundell vid behandlingen av frågor rörande inkomst- och förmögenhetsskatt, varjämte numera rättsavdelningschefen N. E. M. Äqvist medverkade vid behandlingen av frågor angående arvsskatt. Utredningen avgav den 19 november 1959 ett betänkande med förslag till avveckling av fideikommissen (SOU 1959: 40). Vid betänkandet är fogat reservation av ledamoten Eliasson och särskilda yttranden av dels herr Berthelson, dels herrar Bonde, von Seth och Trolle-Bonde.

Yttranden över fideikommissutredningens betänkande har efter remiss avgivits av justitiekanslersämbetet, Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, kammarrätten, Stockholms rådhusrätt, statskontoret, lantbruksstyrelsen, lantmäteristyrelsen, skogsstyrelsen, riksskatte-nämnden, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Älvsborgs, Skaraborgs, Örebro och Västmanlands län, riksantikvarieämbetet, riksarkivet, riksbibliotekarien, chefen för nationalmuseum, arbetsmarknadsstyrelsen, arrendenämnderna inom Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Älvsborgs och Skaraborgs läns hushållningssällskaps områden, styresmannen för Nordiska museet, Riddarhusdirektionen, Fideikommissariernas intresseorganisation, Föreningen Sveriges häradshövdingar, Riksförbundet Landsbygdens folk, Småbrukarnas riksförbund, Svenska bankföreningen, Svenska naturskyddsföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges advokatsamfund, Sveriges allmänna hypoteksbank, Sveriges lantbruksförbund, Sveriges skogsägareförbund och Svenska arbetsgivareföreningen. Vidare har vetenskapsakademiens naturskyddskommitté inkommit med yttrande.

Av skogsstyrelsen har överlämnats yttranden från skogsvårdsstyrelserna i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs, Värmlands, Örebro, Västmanlands och Västerbottens län, av länsstyrelsen i Stockholms län yttranden från länsarkitekten och överlantmätaren, av länsstyrelsen i Uppsala län yttranden från lantbruksnämnden och hushållningssällskapet, länsarkitekten, överlantmätaren, landsantikvarien samt Uppsala länsförbund av Riksförbundet Landsbygdens folk, av länsstyrelsen i Södermanlands län en promemoria upprättad av f. d. justitierådet Seve Ekberg, av länsstyrelsen i Blekinge län yttranden från lantbruksnämnden och hushållningssällskapets förvaltningsutskott, av länsstyrelsen i Malmöhus län yttranden från Skånes naturskyddsförening, Skånes jordägareförbund, Skånes provinsförbund av Riksförbundet Landsbygdens folk och landsantikvarien i Lund, av länsstyrelsen i Skaraborgs län yttranden från överlantmätaren, lantbruksnämnden och hushållningssällskapet, av länsstyrelsen i Örebro län yttrande från landsantikvarien, av länsstyrelsen i Västmanlands län yttrande från överlantmätaren, av Fideikom-

sariernas intresseorganisation yttranden från f. d. justitierådet Seve Ekberg och juris professorn Seve Ljungman, av Svenska naturskyddsföreningen yttranden från Hallands naturskyddsförening, av Sveriges allmänna hypoteksbank yttranden från Skånska hypoteksföreningen, Östgöta hypoteksförening, Mälardalens länshypoteksförening och Örebro länshypoteksförening.

Sedan utredningens förslag med ledning av yttrandena varit föremål för bearbetning inom justitiedepartementet, anhåller jag att få upptaga frågan om fideikommissens avveckling till behandling.

Historisk översikt

Fideikommissinstitutet har fått sin gestaltning under äldre tiders samhällsuppfattning. För att belysa dess rättsliga och sociala natur torde en kort översikt böra lämnas över institutets historiska utveckling. Därvid följer jag i stort sett fideikommissutredningens framställning.

Utlandet

Fideikommissinstitutet har fått sitt namn av det romerskrättsliga fideikommissum. Härmed förstods ett förordnande, varigenom en arvlåtare uppmannade sin arvinge (fiduciarius) att fullgöra något till förmån för annan (fideicommissarius), vanligen att till denne utgiva kvarlåtenskapen, antingen i dess helhet eller till någon del. Genom ett dylikt förordnande hade arvlåtaren möjlighet att tillgodose person som han enligt lag icke kunde insätta som testamentstagare. Ursprungligen kunde fullgörandet icke rättsligen framtingas utan berodde på fiduciarius' hederlighet, därav benämningen fideicommissum, d. v. s. anförtrött gods. Senare fick emellertid fideicommissarius talerätt mot fiduciarius.

I sin nuvarande form har fideikommissinstitutet sitt närmaste ursprung i det medeltida feodalväsendet. I Spanien uppkom nämligen ett länsrättsligt institut under benämningen majorat, vilket hade tronföljden till förebild. Utbredningen av det spanska stormaktsväldet bidrog till att sprida fideikommissidéen, som så småningom vann insteg i flertalet övriga länder på Europas fastland. Genom att betydande jordegendomar belades med fideikommissband skapades ekonomisk grundval för upprätthållandet av vissa stormannasläkters sociala och politiska maktställning. Ofta torde bildandet av fideikommiss ha gynnats av furstarna, som önskade stödja sig på en stark adel.

Allt eftersom jord i större utsträckning lades under fideikommissband framfördes emellertid med allt starkare eftertryck den uppfattningen, att fideikommissen var förbundna med stora olägenheter av social och ekonomisk art. I de framstegssträvanden, som gjorde sig gällande i Frankrike under 1700-talet, ingick kravet på frigörelse från alla särskilda egendomsband och upphävande av privilegierad successionsrätt. Den stora revolutionen utlöste dessa strömningar. I Frankrike blev fideikommissen upphävda

år 1792, och samtidigt förbjöds inrättandet av nya fideikommiss. Liknande åtgärder vidtogs i början av 1800-talet även annorstädes, främst i de länder som berördes av de franska erövringarna.

Under den reaktion, som inträdde efter revolutionstiden, blev fideikommissinstitutet helt eller delvis återinfört både i Frankrike och i andra länder, där det kort förut avskaffats. I samband med de nya frihetsrörelserna i Europa på 1830- och 40-talen framträdde emellertid kravet på fideikommissbandens upplösning. Under nämnda tid och under decennierna närmast därefter stiftades lagar om förbud mot inrättande av nya fideikommiss och om upplösning av de redan bestående i Nederländerna, Belgien, Frankrike, Spanien, Portugal och Italien.

De demokratiska strömningarna under åren närmast efter det första världskrigets slut framkallade lagstiftningsåtgärder för upphävande av fideikommissinstitutionen i Preussen och andra tyska delstater. Enligt flera av dessa lagar kunde upplösningen ske omedelbart, om fideikommissinnehavaren samt övriga intressenter så bestämde och enighet rådde om egendomens fördelning. I annat fall blev egendomen vanligen fri först vid nästa successionsfall, och den tillföll då den närmaste efterträdaren, som dock ofta hade att avstå viss del därav till siste innehavarens änka eller barn. Flera av de tyska lagarna medgav emellertid en lång övergångstid för avvecklingen, och detta hade till följd att ett stort antal fideikommiss fortfarande ägde bestånd, då den nationalsocialistiska regimen infördes i Tyskland. Ehuru denna regim i sin jordpolitik lade särskild vikt vid bildandet av s. k. arvegårdar, som i vissa avseenden påminde om fideikommiss, fullföljdes avvecklingen av de senare år 1938, varvid bestämdes att alla kvarvarande fideikommiss skulle upplösas vid utgången av samma år. Lagen här om avsåg hela tyska riket, inbegripet det forna Österrike.

Vad de nordiska länderna angår har fideikommissinstitutionen haft sin största betydelse i Danmark, där en mycket stor del av jorden varit belagd med fideikommissband, bl. a. i form av s. k. län. Under inflytande av politiska strömningar från de centralare delarna av Europa stadgades emellertid år 1849 i den danska grundlagen, att inga fideikommissgods fick upprättas i framtiden. År 1919 genomfördes en lag om avveckling av alla jordfideikommiss och sådana fideikommiss, som trätt i stället för jord. Beträffande de kvarvarande fideikommissen i lös egendom genomfördes år 1954 en lag, enligt vilken dessa skulle upphöra vid lagens ikraftträdande. Undantag gjordes dock för fideikommiss bestående av endast lösöre.

I Finland upphävdes år 1919 möjligheten att inrätta nya fideikommiss. År 1931 upplöstes de befintliga fideikommissen, och däri ingående fastigheter eller kapital övergick — utan gottgörelse åt successorer — till fri egendom i innehavarens hand.

I Norge, där adeln spelat en ovanligt liten roll och naturförhållandena motverkat jordkoncentration, har fideikommissinstitutionen aldrig fått någon egentlig betydelse. Den norska grundlagen av år 1814 förbjöd upprättandet av nya fideikommiss. För närvarande lär endast ett par fideikommiss finnas.

Sverige

På 1560-talet upprättades i vårt land efter utländskt mönster grevskap och friherreskap, bestående av jordbesittningar som kronan förlänade adliga stormän. Med dessa besittningar var titlarna greve och friherre förenade. Grev- och friherreskapen gick i arv på manssidan efter förstfödslo-rätt. Ett ganska stort antal dylika förläningar utdelades under tiden fram till mitten av 1600-talet. Flertalet förläningar indrogs emellertid genom reduktionerna. Återstoden torde ha övergått till vanlig privat egendom. Där-efter har denna form av fideikommiss icke återupplivats.

Fideikommissinstitutet i dess nuvarande gestaltning går sannolikt till-baka till 1600-talets mitt eller förra hälft. Vid ifrågavarande tid började nämligen enskilda genom testamenten instifta fideikommiss för sina efter-kommande. Förebilderna härtill hade hämtats från utlandet, närmast Tysk-land, och blivit kända genom de på grund av krigen livligare förbindelserna med kontinenten. Möjligt är, att även de nyss omnämnda förläningarna tjänat som mönster. Till en början synes ha rätt någon tvekan om tillåtlig-heten av dylika testamentariska förordnanden, men den undanröjdes ge-nom 1686 års testamentsstadga, vilken innehöll utförliga bestämmelser om fideikommissvillkor i testamenten. Där stadgades, att vem som helst ägde rätt att »till sin familjs heder och conservation» instifta fideikommiss i så-väl fast som lös egendom. I 1734 års lag förutsattes en rätt att stifta fidei-kommiss, dock utan att omnämnas på annat sätt än genom följande stad-gande i 16 kap. 1 § ärvdabalken: »Vill någon, man eller kvinna, göra testa-mente, have våld göra det — — — med eller utan villkor.» Det vill synas som om fideikommiss upprättats i ökad omfattning under 1700-talets se-nare hälft. I varje fall härrör flertalet ännu bestående fideikommiss från denna tidsperiod.

Den nya samhällsuppfattning, som fick sitt genombrott i den stora frans-ka revolutionen, gjorde sig så småningom gällande även i Sverige. Genom en förordning den 27 april 1810 upphävdes rätten att stifta nya fideikom-miss i fast egendom. I motiven till denna förordning erinrades om att frälse-männens privilegium att besitta jord av viss natur hade upphävts. En oin-skränkt rätt att instifta fideikommiss skulle kunna äventyra den sålunda öppnade möjligheten för envar att förvärva allt slags jord. Vidare fram-hölls i motiven, att fideikommissbildandet motverkade »hemmansklyvning-ar, som synnerligen bidra till folkökningen». Därjämte påpekades, att fideikommissförordnandena icke kunde göra anspråk på en varaktighet, som enligt 1809 års regeringsform icke ens tillkom grundlagarna. Genom denna förordning, som erhöll formen av ett tillägg till 16 kap. 1 § ärvda-balken, lämnades testamentsgivare endast möjlighet att bestämma om suc-cessionen till fast egendom i två led eller således att utse den förste motta-garen och dennes näste efterträdare, »uti vilken sistnämndes hand fastighe-ten ikläder sig egenskap av arvejord, varmed i allt efter allmän lag förhål-les». Möjligheten att genom andra rättshandlingar än testamente förfoga

över fast egendom blev genom samma förordning begränsad på motsvarande sätt.

Inrättande av fideikommiss i lös egendom förbjöds först genom den nya testamentslagen av den 25 april 1930. Samtidigt upphävdes de nyss omförmälda stadgandena i 16 kap. ärvdabalken, och gemensamma regler uppställdes för fast och lös egendom. Härvid drogs gränsen mellan medgivna och otillåtna förordnanden efter en i viss mån annan princip än förut. Bestämmelserna härom, som intogs i testamentslagens 1 kap. 2 §, är av följande innehåll. Förordnande genom testamente till annan än den, som är född vid testators död eller då är avlad och sedermera födes med liv, skall vara utan verkan. Utan hinder härav gäller emellertid förordnande, enligt vilket blivande arvsberättigade avkomlingar till någon, som enligt vad nyss sagts äger taga testamente, skall erhålla egendom till full ägo sist vid dennes död eller då annan, vilken skall åtnjuta rätt till egendomen, avlider eller hans rätt eljest upphör. I sådant förordnande må ej olikhet göras mellan syskon, vilka ej är födda eller avlade vid testators död. Till komplettering av dessa bestämmelser stadgades i en samtidigt tillkommen särskild lag, att motsvarande regler skall tillämpas på förordnande genom annan rättshandling än testamente till förmån för den, som ej är född eller avlad vid tiden för förordnandet. De nu återgivna bestämmelserna gäller alltså; 1 kap. 2 § testamentslagen motsvaras numera av 9 kap. 2 § ärvdabalken.

De redan inrättade fideikommissen berördes ej av förbuden mot att stifta nya sådana. Genom en förordning den 3 april 1810 bereddes emellertid möjlighet att åstadkomma vissa förändringar i de bestående fideikommissen. Denna förordning, som sedermera undergått vissa ändringar, innehåller nu bland annat följande stadgande. I de fall, då någon innehavare av fideikommissegendom kan komma i behov att därå emot inteckning göra lån eller för egendomen anse förmånligt att få göra utbyte av till fideikommisset hörande jord, eller ock finna sig föranlåten att söka hävande av vissa uti fideikommissstiftelser innehavaren föreskrivna villkor, skall ansökningar i dessa eller andra dylika ämnen om fideikommissers rätta mening och bästa tillämpning inges till justitiedepartementet och prövas av Konungen i statsrådet. I dylika ärenden har yttrande regelbundet brukat inhämtas från justitiekanslersämbetet. — Kungl. Maj:t anses vidare utan stöd av uttryckligt lagstadgande äga en allmän s. k. permutationsrätt, d. v. s. befogenhet att i vissa fall, särskilt då ändrade förhållanden inträtt, jämka testamentariska eller därmed jämställda förordnanden.

Med Kungl. Maj:ts tillstånd har i ett stort antal fall fideikommissfastigheter intecknats eller försålts. Vid tillstånd till försäljningar har fogats villkoret, att fideikommisssegenskapen överflyttas å köpeskillingen eller å fastighet eller annan egendom som förvärfvas för densamma.

Utvecklingen har gått i riktning mot en minskning såväl av antalet jordbruksfideikommiss som av fideikommissjordens areal, varemot fideikommisskapitalens antal och värde ökat. Under förra århundradet synes försäljning av fideikommissjord icke ha ägt rum i någon större omfattning. I en

del fall, då sådan försäljning skett, har köpeskillingen använts till förvärv av annan jord. Det har förekommit att hela jordbruksegendomar blivit på detta sätt utbytta. Under innevarande sekel däremot har ett stort antal jordbruksegendomar helt eller delvis försålts och köpeskillingen placerats i värdepapper eller stadsfastigheter. Till minskningen av jordbruksfideikommissens antal och fideikommissjordens areal har jämväl i någon mån medverkat det förhållandet, att fastigheter som med Kungl. Maj:ts tillstånd intecknats blivit exekutivt försålda och därigenom förlorat sin fideikommissnatur. I några fall har även fideikommiss, som omfattat jordbruksegendom, upphört till följd av fideikommissläktens utslocknande. Utvecklingen belyses av följande av fideikommissutredningen redovisade sifferuppgifter.

	Ar 1875	Ar 1910	Ar 1950
Antal fideikommiss med jordbruksfastighet.....	170	164	111
Antal fideikommiss med stadsfastighet (enbart eller jämte annan egendom).....	18	19	27

	Ar 1903	Ar 1919	Ar 1937	Ar 1950
Areal åkerjord i hektar	—	131 000	106 000	90 000
Areal skogsmark i hektar	327 000	—	204 000	183 000

För beviljande av tillstånd att sälja fideikommissfastighet har fordrats, att vederlaget skall vara tillräckligt. I samband med tillståndsbeslutet har regelmässigt lämnats föreskrifter om köpeskillingens förvaltning och placering. Vid försäljning av mindre område från fideikommiss, som saknar fideikommisskapital, har dock i några fall fideikommissinnehavaren tillåtits uppbära köpeskillingen med skyldighet för honom att till sin efterträdare redovisa beloppet i pengar eller genom förbättringsarbeten å fideikommiss-egendomen. Förutom de nämnda kraven vilka uppställts av hänsyn till fideikommissens bestånd har, då det gällt försäljning av fideikommissjord, även pläгат uppställas villkor, som betingats av nationalekonomiska och sociala hänsyn. I syfte att främja bildande av självständiga jordbruk och egnahem har sålunda fordrats, att ansökningar om försäljning av större jordarealer åtföljs av rationella planer för jordens styckning. Har jorden varit utarrenderad, har såvitt möjligt brukat tillses, att arrendatorn fått tillfälle att förvärva den framför andra spekulanter. För att tillgodose önskemålet, att försålda jordbruksområden får lämplig arrondering, har Kungl. Maj:t brukat infordra yttrande från lantbruksnämnden. I vissa fall har fideikommissinnehavaren tillåtits bortgiva fideikommissmark till kommun eller församling för vissa allmänna ändamål, såsom till kyrkogård eller skoltomt.

Vidare har Kungl. Maj:t i åtskilliga fall medgivit fideikommissinnehavare att för vissa ändamål, som har samband med fideikommisset, inteckna och belåna fideikommissfastighet eller använda fideikommisskapital. Dessa ändamål har i huvudsak varit följande, nämligen betalning av arvs-

skatt, som belöper på fideikommisset, erhållande av rörelsekapital för jordbruksdrift på fideikommissegendomen, utförande av förbättringsarbeten därå, anskaffande av jordbruksinventarier för egendomen samt gäldande av förmögenhetsskatt avseende fideikommisset.

När medgivandet lämnats för betalning av arvsskatt eller erhållande av rörelsekapital har regelmässigt krävts — såsom säkerhet för att beloppet senast vid innehavarens död återgår till fideikommisset — försäkring å innehavarens liv. Vad beträffar övriga ändamål har däremot sådant krav icke uppställts.

Amorteringsskyldighet har föreskrivits i en del fall, i andra icke. Avgörande härvidlag har varit bl. a. ändamålets art och den omständigheten, huruvida livförsäkring utgjort säkerhet. Då ändamålet med lånet eller användandet av fideikommisskapital varit att betala arvsskatt eller erhålla rörelsekapital har sålunda, med hänsyn till kravet på livförsäkring, i regel icke föreskrivits amorteringsskyldighet. Vad angår förbättringsarbeten och inköp av jordbruksinventarier har vanligen fordrats amorteringar, i synnerhet då det gällt inteckningslån. Har ändamålet varit att betala förmögenhetsskatt, har som regel föreskrivits amorteringar då medgivandet avsett inteckningslån. Vid tillstånd att ta i anspråk fideikommisskapital för betalning av förmögenhetsskatt har däremot icke krävts någon återbetalning. I sådana fall, då amorteringsskyldighet föreskrivits, har Kungl. Maj:t stundom av särskilda skäl medgivit anstånd med skyldighetens fullgörande.

Vid medgivande av lån eller användande av fideikommisskapital för förvärv av jordbruksinventarier har brukat föreskrivas, att de anskaffade inventarierna eller inventarier som sättes i deras ställe skall utgöra fideikommiss, dock att fideikommissgenskapen skall upphöra i den mån återbetalning sker.

Bestående fideikommiss

Såsom inledningsvis anförts finnes enligt tillgängliga uppgifter 181 alltjämt bestående fideikommiss i landet. Härutöver finnes sannolikt ytterligare ett antal fideikommiss, huvudsakligen sådana som endast omfattar kapital eller lösöre. Till belysning av de problem, som uppstår vid en avveckling, lämnas i det följande en kortfattad redogörelse för de nu kända fideikommissen. Redogörelsen grundar sig på uppgifter av fideikommissutredningen, vilka — såsom utredningen understrukt — icke i alla avseenden gör anspråk på full tillförlitlighet och aktualitet. Vad som framkommit torde dock erbjuda tillräckligt underlag för en bedömning av fideikommissens ekonomiska och kulturella betydelse.

Den rättsliga grundvalen för fideikommissen utgöres av fideikommissurkunden. De flesta urkunderna är privata rättshandlingar, i regel testamenten men i några fall gåvobrev eller avtal. Tre fideikommiss har uppkommit genom akter av närmast offentligrättslig natur, nämligen Odensgöl

i Östergötland, Gälared i Västergötland och Bergshamra utanför Stockholm, vilket sistnämnda genom permutationsbeslut år 1917 förvandlats till kapitalfideikommiss. Av urkunderna härstammar några från slutet av 1600-talet. Det övervägande antalet har tillkommit under 1700-talet.

Den rätt till *fideikommisssegendom* som urkunderna tillägger dess innehavare, fideikommissrätten, framstår i allmänhet såsom ett slags inskränkt äganderätt. Oaktat innehavaren saknar flera av de befogenheter, som vanligen ingår i äganderätten, framträder han likväl utåt såsom ägare. Detta är dock icke undantagslöst fallet. Sålunda förekommer exempel på fideikommiss, där äganderätten till egendomen innehaves av en juridisk person, medan endast nyttjanderätten tillkommer fideikommissinnehavaren.

Den fideikommissariska successionen bestämmes i varje särskilt fall av urkunden. Olika huvudtyper av *successionsordningar* kan särskiljas.

Enligt flertalet urkunder skall vid varje tidpunkt finnas endast en innehavare, vilken i princip besitter egendomen på livstid. Vid innehavarens död övergår egendomen till viss bröstarvinge efter denne, i regel äldste sonen eller, om sonen förut avlidit men efterlämnat söner, till den äldste av dessa. Har ej innehavaren manliga avkomlingar, brukar egendomen tillfalla hans äldste broder eller om brodern är död dennes äldste son. Finnes ej heller bröder eller manliga avkomlingar efter dem, är på motsvarande sätt farbröder eller deras manliga avkomlingar närmast till fideikommisset. Kvinnliga ättlingar blir i allmänhet innehavare först då manliga saknas. Ofta är kvinnor helt uteslagna från rätten att succedera. Några urkunder tillägger innehavaren rätt att själv utse sin efterträdare, vanligen inom en bestämd personkrets, såsom innehavarens barn eller hans söner.

I ett fall förekommer successionsregler, vilka såtillvida avviker från den nu beskrivna normaltypen att egendomen vid innehavarens död i första hand övergår till viss annan släkting i samma generation som denne.

Det förekommer även fall, där successionen följer vanliga arvsregler; vid varje innehavares död övergår sålunda fideikommissrätten till den avlidnes arvingar enligt lag. Fideikommisssegenskapen framträder här huvudsakligen däri, att egendomen ej får överlätas utan måste bevaras odelad inom släkten. Fideikommiss av denna typ har i allmänhet flera innehavare samtidigt.

Såsom framgår av det anförda företer fideikommissen med hänsyn till urkundernas skiftande innehåll vissa olikheter i rättsligt avseende. Flertalet fideikommiss överensstämmer dock i sina huvuddrag med varandra, och de med en avveckling av dem förknippade problemen blir därför i stort sett gemensamma. Såsom *typiska* har man betecknat de fideikommiss, för vilka följande gäller. Innehavaren skall framträda som jämställd med ägare såtillvida att han äger tala för egendomen, erhålla lagfart å därtill hörande fastighet o. s. v. Det får finnas endast en innehavare vid varje tidpunkt. Vid innehavarens död tillfaller egendomen i första hand bröstarvinge efter honom eller, om sådan icke finnes, annan skyldeman eller medlem av annan släkt. De fideikommiss, som i något hänseende avviker från de typiska, har benämnts *atypiska*.

Om det icke längre skulle finnas någon därtill berättigad jämlikt den stadgade successionsordningen, skall enligt rättspraxis egendomen ingå i den siste innehavarens kvarlåtenskap. I några urkunder föreskrives, att egendomen efter siste innehavarens död skall fördelas mellan dennes arvingar enligt lag.

Åtskilliga urkunder uppställer *särskilda villkor* för rätten att tillträda fideikommisset. I en del fall är villkoren uttryckligen angivna, i andra måste de tolkningsvis inläggas i urkunden. Praktiskt betydelsefullast är förbud mot successors ofrälse gifte, vilket stadgats i flera urkunder rörande fideikommiss inom adliga ätter, samt förbud mot samtidigt innehav av två eller flera fideikommiss.

Den ursprungliga urkunden är icke ensam bestämmande för rättsläget beträffande de särskilda fideikommissen. Förut har omtalats, att ett stort antal *ändringar i fideikommissen* skett genom beslut enligt förordningen den 3 april 1810. Beträffande många fideikommiss föreligger domar i tolkningsfrågor. I några fall har mellan innehavare och andra intressenter träffats överenskommelser om ändring eller komplettering av de ursprungliga föreskrifterna. Vidare är icke ovanligt, att en del av de ursprungliga föreskrifterna med tiden fallit ur bruk.

I åtskilliga urkunder finnes föreskrifter om *särskilda förmåner* till andra än fideikommissets innehavare. Såsom en av fideikommissegendomen utgående förmån kan betraktas den rätt till fardag, som enligt många urkunder tillkommer avliden innehavares dödsbodelägare. Saknar urkunden föreskrifter om fardag, åtnjuter dödsbodelägarna ändå sådan rätt på grund av särskilt stadgande i den förutnämnda förordningen den 3 april 1810. Ej sällan stadgas i urkunden, att föregående innehavares änka äger, så länge hon lever ogift, besitta antingen hela fideikommisset eller viss del därav såsom änkesäte eller eljest åtnjuta någon förmån. Vidare föreskrives i ganska många urkunder, att innehavarens syskon eller andra släktingar skall erhålla förmåner av egendomen. Det förekommer också i en del fall bestämmelser om förmåner till andra än släktingar och närstående. Urkunderna ålägger sålunda ibland innehavaren att utgöra prestationer till skola eller kyrka eller något välgörande ändamål.

Även utan föreskrifter i urkunderna utgår från många fideikommiss förmåner av olika slag till mindre bemedlade släktingar eller andra närstående. Från åtskilliga fideikommiss utgår till förutvarande anställda eller deras efterkommande pensioner och födorådsförmåner, vilkas sammanlagda värde på de största fideikommissen kan uppgå till avsevärda belopp.

Fideikommissrätten kan i vissa fall upphöra genom *förverkande* därav. I urkunder rörande fideikommiss inom adelssläkter förekommer till exempel ej sällan den bestämmelsen att innehavaren förverkar egendomen, om han träder i ofrälse gifte. Vidare förekommer bestämmelser att fideikommissrätten förverkas, om innehavaren tillträder annat fideikommiss.

De personer, som kan komma att beröras av en avveckling av fideikommissen, *fideikommissintressenterna*, är främst innehavarna

och de s. k. nästa efterträdarna, d. v. s. de som står närmast i tur till fideikommissen, samt innehavarnas arvingar. Rörande nämnda personer må såvitt angår typiska fideikommiss lämnas följande uppgifter, vilka i den mån ej annat anges hänför sig till förhållandena den 1 juli 1959.

Antalet kända *innehavare* av typiska fideikommiss var 155. Innehavarna var färre än antalet redovisade fideikommiss av nämnda slag, vilket sammanhänger därmed att i några fall samma person innehade två eller flera fideikommiss och att det i ett par fall rådde ovisshet om vem som var rätt innehavare. Inom ett tjugotal släkter fanns mer än ett fideikommiss. Fler-talet fideikommiss går i succession inom adliga ätter. Av innehavarna av typiska fideikommiss var sålunda endast 28 ofrälse personer. Emedan successionsordningarna nästan genomgående ger företräde åt män, var antalet kvinnliga innehavare mindre än en tiondel av samtliga. Genomsnittsåldern uppgick till 53 år. Ungefär fyra femtedelar av innehavarna var gifta.

Antalet *nästa efterträdare*, om vilkas person upplysning kunnat vinnas, var 151. Vid tre fideikommiss saknades successor. I några fall stod samma person i tur till två eller flera fideikommiss. Av successorerna var 100 innehavarens bröstarvingar och 32 syskon till denne eller deras avkomlingar. Antalet successorer, som tillika var innehavarens arvingar, utgjorde sammanlagt 112.

Av successorerna hade 56 personer eller drygt en tredjedel ej uppnått myndighetsåldern. Bland de övriga var 51 i åldern 21—40 år. Ett särskilt intresse påkallar nästa efterträdarna till jordbruksfideikommiss, enär det kan antagas att dessa ofta utbildat sig för sin tillämnade uppgift såsom fideikommissinnehavare eller eljest fått sina levnadsförhållanden bestämda därav. I tur att övertaga jordbruksfideikommiss stod 97 personer. Däribland fanns 62 söner till nuvarande innehavare. Av dessa söner hade 37 uppnått en ålder av 16 år eller däröver.

Fideikommissen omfattar betydande ekonomiska värden. Tillgångarnas sammanlagda värde beräknas uppgå till omkring 600 miljoner kronor.

Till 110 fideikommiss hör lantegendomar med jordbruk och i en del fall dessutom med industriella anläggningar, och dessa egendomsars sammanlagda taxeringsvärde uppgår till 471 miljoner kronor. Härav belöper 456 miljoner kronor på jordbruksfastigheter och återstoden på egendom taxerad såsom annan fastighet — i regel bostads- och industrifastigheter. Ifrågakörande lantegendomar är intecknade för omkring 20 procent av det sammanlagda taxeringsvärdet. I 27 fideikommiss ingår stadsfastigheter med ett sammanlagt taxeringsvärde av 34 miljoner kronor och i 155 fall finns fideikommisskapital till ett värde av sammanlagt omkring 90 miljoner kronor. De flesta fideikommissen omfattar egendom av olika slag.

Fideikommissjordens sammanlagda areal uppgår till ungefär 330 000 hektar eller en yta av ungefär Gotlands storlek. Samtliga jordbruksfideikommiss

med undantag av ett år belägna söder om Dalälven. Den största procenten fideikommissjord finnes i Malmöhus län, där 9 procent av hela jordarealen utgöres av dylik jord. Därefter kommer Södermanlands län med 8,8 procent, Kristianstads län med 6,5 procent, Stockholms län med 6,2 procent, Östergötlands län med 4,2 procent och Örebro län med 3,9 procent. I övriga län uppgår motsvarande andel icke i något fall till 3 procent.

Den åkerjord, som ligger under fideikommiss, uppgår till i runt tal 90 000 hektar, vilket utgör 2,4 procent av hela landets åkerjord. I Malmöhus län ligger 7,9 procent av åkerjorden under fideikommiss, i Södermanlands län 7,7 procent, i Kristianstads län 6,3 procent, i Stockholms län 3,6 procent, i Örebro län 3,3 procent och i Östergötlands län 3,0 procent, medan motsvarande andel i övriga län är mindre.

Beträffande de olika jordbruksfideikommissens storlek må nämnas, att den genomsnittliga totala jordarealen är inemot 3 000 hektar, varav omkring 800 hektar åker. Variationerna kring dessa genomsnitt är högst avsevärda. Vad angår åkerjorden har 13 fideikommiss över 2 000 hektar, 15 stycken 1 000—2 000 hektar, 24 stycken 500—1 000 hektar, 21 stycken 200—500 hektar, 14 stycken 100—200 hektar och 22 stycken under 100 hektar.

Fideikommissjordbrukens organisation är i regel grundad på en uppdelning av jorden i flera brukningsenheter med en huvudgård och ett större eller mindre antal undergårdar. I några fall finnes flera huvudgårdar på samma fideikommiss. Exempel förekommer också på fideikommiss med flera brukningsenheter, av vilka ingen är att anse som huvudgård. Av det 100-tal fideikommiss, som omfattar mer än en brukningsenhet, har en fjärdedel mindre än 6 brukningsenheter och en fjärdedel över 50. Endast ett tiotal mindre fideikommiss är organiserade såsom en enda brukningslott.

På fideikommisen finnes 142 huvudgårdar och över 3 000 undergårdar. Ett 40-tal huvudgårdar innehåller mer än 200 hektar åker och av dessa har 16 över 300 hektar. Av huvudgårdarna är 66 stycken med en sammanlagd åkerareal av omkring 8 000 hektar utarrenderade, medan de övriga brukas av fideikommissinnehavarna. Av dessa brukas också ett 60-tal undergårdar med en åkerareal av sammanlagt drygt 4 000 hektar.

Av *fideikommissarrendatorerna* har inemot 1 700 innehaft arrende under samma fideikommiss i mer än 10 år och över 900 i mer än 20 år. I omkring 1 300 fall har de nuvarande arrendatorernas föräldrar, svärföräldrar, syskon eller föräldrars syskon tidigare varit arrendatorer under samma fideikommiss. Ej sällan har fideikommissarrendatorerna efterträtt förfäder under flera generationer.

Fideikommissens skogar upptar en sammanlagd areal om ungefär 183 000 hektar, vilket motsvarar 0,8 procent av hela landets skogsmark. Inemot hälften av fideikommisskogarnas areal finnes inom Södermanlands, Stockholms och Östergötlands län. Den största procentuella andelen representeras av fideikommisskogarna i Malmöhus län med 19,1 procent. Härfter kommer Södermanlands län med 9,4 procent, Kristianstads län med 7,9 procent,

Stockholms län med 7,3 procent och Östergötlands län med 4,9 procent. I övriga län utgör fideikommissskogarnas areal icke i något fall mer än 4 procent av skogsmarken i dess helhet. Skogsmark finnes på 106 fideikommiss. Skogsmarken fördelar sig på de olika fideikommissen enligt följande.

Antal fideikommiss med skogsmark							
över 10 000 hektar	5 000— 10 000 hektar	2 000— 5 000 hektar	1 000— 2 000 hektar	500— 1 000 hektar	200— 500 hektar	100— 200 hektar	mindre än 100 hektar
2	7	11	31	19	17	5	14

Flertalet av de fideikommiss, till vilka hör större skogskomplex, är försedda med *sågverk*, och i en del fall förekommer sågar även på fideikommiss med mindre skogsmarker. Sammanlagt har fideikommissen ett 50-tal större och mindre sågverk. Dessutom finns på några egendomar hyvlerier även som annan träindustri.

Flerstädes drives även *annan industriell verksamhet* än träindustri. Sålunda finns på fideikommissen sammanlagt 11 kvarnar, 8 elektricitetsverk, 2 företag för distribution av elektrisk kraft, 5 tegelbruk samt 4 cement- eller cementvarufabriker. I enstaka fall förekommer anläggningar för torkning av foderämnen, impregneringsverk, kalkbruk, torvströfabriker, kross- och grussorteringsverk, gjuteri, mekanisk verkstad samt brännvinsbränneri. Dessutom finns några stenbrott och större grustag. På de fideikommiss, där flera slag av verksamhet bedrives, föreligger stora möjligheter till en rationell samordning mellan jordbruk, skogsbruk och industri. Sålunda kan arbetsledningen i viss utsträckning vara gemensam. Arbetarna kan under skilda tider av året användas i olika verksamhetsgrenar och således erhålla jämn sysselsättning, vilket är ägnat att bevara arbetarstammen och därmed säkra tillgången på arbetskraft. Det sagda gäller i viss mån också arrendatorerna på undergårdarna och deras anställda, vilka ofta tages i anspråk för arbete i skogsbruket på fideikommisset.

På fideikommissen finns vidare betydande *kulturvärden* av både fast och lös egendom. Till dem hör slott och andra herrgårdsbyggnader med parker och trädgårdsanläggningar samt möbler, konstverk, arkivalier, bibliotek, vapensamlingar m. m. Det från kulturell synpunkt mest betydelsefulla fideikommisset är utan tvivel det i Uppsala län belägna Skokloster med dess världsberömda samlingar i en förnämlig slottsbyggnad. Detta fideikommiss intar en särställning även i det hänseendet, att det endast omfattar slottet och samlingarna men icke jordbruk, kapitaltillgångar eller annan egendom. Byggnader med stort kulturellt värde finns även på åtskilliga andra fideikommiss, såsom Sandemar och Stora Wäsby i Stockholms län, Leufsta i Uppsala län, Ericsberg, Biby och Wibyholm i Södermanlands län, Sturefors i Östergötlands län, Gripenberg i Jönköpings län, Trolle-Ljungby och Wanås i Kristianstads län, Skabersjö och Övedskloster i Malmöhus län, Stora Ek i Skaraborgs län, Bystad i Örebro län samt Fullerö, Engsö och Tidö i Väst-

manlands län. Lösegendom med konstnärligt eller kulturhistoriskt värde hör till åtskilliga fideikommiss. I vissa fall finns blott enstaka föremål med större kulturellt värde, i andra åter betydande möbel- eller konstsamlingar eller stora arkiv och bibliotek. Bland de mest betydelsefulla samlingarna märks Ericsbergs arkiv och bibliotek, arkivet på Trolle-Ljungby samt tavelsamlingarna på Wibyholm och Wanås.

Gällande bestämmelser

Varje fideikommiss följer i första hand sina egna regler. Dessa framgår av fideikommissurkunden med, i förekommande fall, de förtydliganden och jämkningar som följer av senare domstolsavgöranden och beslut av Kungl. Maj:t i statsrådet. I viss omfattning får också rättsläget anses bestämt genom överenskommelser mellan de enskilda intressenterna och genom sedvanans inflytande.

Flera lagar och andra författningar innehåller bestämmelser om fideikommiss. I det föregående har redogjorts för innehållet i och tillämpningen av *förordningen den 3 april 1810*. Såsom tidigare antytts innehåller denna förordning bestämmelser om rätt till fardag efter innehavarens död. När den som under fideikommissvillkor innehar fast egendom avlider, skall enligt förordningen alla som efter allmän lag är hans stärbhusdelägare njuta fardag enligt 16 kap. jordabalken jämfört med en förordning den 22 oktober 1766, varvid dödsfallet skall anses äga lika verkan med uppsägning. Numera skall i stället för jordabalken tillämpas de i lagen om nyttjanderätt till fast egendom upptagna bestämmelserna om fardag. Jordbruksfastighet skall sålunda avträdas den 14 mars, som infaller näst efter sex månader från dödsfallet. Hus i stad antages böra avträdas den 1 april eller den 1 oktober, som inträffar näst efter tre månader från dödsfallet. I den mån fideikommissavhandling innehåller andra bestämmelser om fardagsförmån, skall dessa, enligt vad som anges i förordningen, i stället tillämpas.

Av andra äldre bestämmelser torde fortfarande *testamentsstadgan den 3 juli 1686* vara att tillämpa på vissa fideikommissförordnanden, som gjorts före tillkomsten av 1734 års lag. I testamentsstadgan bestämdes bl. a. att »skulle testatoris föreskrivna villkor på något sätt expirera, så att om det borttestamenterade icke vidare stadgat finnes, bör detsamma efter den allmänna lagen, vid den siste åtnjutarens tid aktas såsom annan dess oconditionerade egendom». Testamentsstadgans betydelse framträder även däri, att man, på grund av frånvaron av uttryckliga bestämmelser om fideikommiss i 1734 års lag, av ålder brukat hämta ledning från stadgan vid slitande av tvister rörande fideikommiss, som tillkommit efter genomförandet av 1734 års lag. Den praktiska betydelsen av det anförda torde dock numera framträda endast i den situationen, att successionskedjan utlöper med ättens utsläckande.

Enligt 1 kap. 9 § *lagen den 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom* gäller arrende eller hyresavtal, vilket slutits beträffande fideikommissfastighet som ej är att anse såsom huvudgård, jämväl för annan innehavare av fideikommisset än upplåtaren. Kan de avtalade villkoren med hänsyn till förhållandena vid tiden för avtalets ingående icke anses skäliga eller är de eljest i väsentlig mån stridande mot nye innehavarens berättigade anspråk, står det dock honom öppet att uppsäga avtalet. Uppsäges avtalet, äger nye innehavaren av nyttjanderättshavaren utfå skälig ersättning för den tid denne efter nye innehavarens tillträde av fideikommisset utövat nyttjanderätten. Lagrummet innefattar ett avsteg från principen, att innehavaren icke får förfoga över egendomen för längre tid än sin egen besittningstid. I fråga om huvudgård kvarstår denna princip orubbad. Enligt 2 kap. 2 § får arrendeupplåtelse som angår huvudgård ske — utom för viss tid eller arrendatorns livstid — för upplåtarens besittningstid. Erinras må vidare om 2 kap. 49 §, vari stadgas att upplåtelse på arrende av brukningsdel, som omfattar högst femtio hektar odlad jord, faller in under de s. k. sociala arrendebestämmelserna, därest brukningsdelen utgöres av gård, torp eller annan jordbrukslägenhet som lyder under huvudgård och tillhör fideikommiss. De sociala arrendebestämmelserna innebär följande.

Upplåtelse för viss tid skall ske för minst fem år. Med undantag för s. k. huggartorp och andra därmed jämförliga arbetarboställen är upplåtelsen förenad med optionsrätt och förköpsrätt.

Optionsrätten innebär, att arrendatorn vid utgången av arrende, som gäller för viss tid, äger rätt till nytt arrende för en tid av fem år. Sådan förlängning kan ske varje gång arrendetiden utgår. Avtalet får icke innehålla förbehåll om att arrendet skall upphöra i händelse av arrendatorns död. Optionsrätten kan emellertid brytas av jordägaren, om arrendatorn påtagligen eftersatt sina förpliktelser enligt arrendavtalet eller om jordägaren avser att han själv, hans make eller avkomling eller ock hans adoptivbarn eller dess avkomling skall bruka fastigheten eller om det på grund av särskilda förhållanden måste anses medföra påtagligt men för jordägaren, att arrendatorn kvarsitter å fastigheten. — Förköpsrätten innebär en rätt för arrendatorn att, om den arrenderade fastigheten säljes, lösa till sig fastigheten till det pris, som köparen utfäst. Ett villkor för förköpsrätt är att arrendatorn är bevarad vid sin rätt till nytt arrende. Förköpsrätt må ej utövas, bl. a. om köparen är viss nära släkting till säljaren eller om fastigheten säljes tillsammans med huvudgård, varunder den lyder.

Enligt 1 § *lagfartsförordningen* är den, vilken fast egendom tillfaller såsom fideikommiss, pliktig att söka lagfart, och i 4 § stadgas att fideikommissbrevet skall till alla delar införas i protokollet då lagfart första gången sökes å fideikommissegendom. — Inlösen enligt den s. k. *ensittarlagen* hindras icke därav att marken tillhör fastighet, vilken innehas som fideikommiss (13 §). Den jordägaren tillkommande ersättningen skall i sådant fall av länsstyrelsen hållas inne till dess förordnande meddelats, hur därmed skall förfaras (14 §). Motsvarande bestämmelser om ersättningsbelopp för

fideikommisssegendom, som tagits i anspråk för olika ändamål, finns i ett flertal andra författningar, t. ex. 57 § sista stycket *expropriationslagen*, 6 § *kungörelsen den 30 maj 1952 med tillämpningsföreskrifter till strandlagen* samt 18 § *kungörelsen den 30 december 1952 med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen*. — I *lagen om delning av jord å landet* finns bestämmelser, som likställer fideikommissinnehavare med ägare av jord, då det gäller skiftesvitsord (1 kap. 17 §), avstyckning (19 kap. 25 §) och erhållande av förordnande för lantmätare att verkställa avmätning av jorden (20 kap. 10 §). Även flera andra lagar likställer fideikommissinnehavare med ägare, t. ex. *lagen om häradsallmänningar* (3 §), *vattenlagen* (14 kap. 2 §), *lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader* (2 § sista stycket) och *lagen om sammanföring av samfällid vägmark med angränsande fastighet m. m.* (2 §).

I 12 kap. *ärvdabalken* meddelas bestämmelser bl. a. för det fall att någon genom testamente erhållit nyttjanderätten till egendom, vartill äganderätten vid testators död eller senare skall tillfalla annan. Enligt 9 § må, om nyttjanderättshavaren genom vanvård av egendomen eller genom annat otillbörligt förfarande uppenbarligen äventyrar ägarens bästa, rätten på ansökan ålägga honom att ställa säkerhet för egendomen eller ock förordna, att denna skall ställas under vård och förvaltning av god man. För skada, som nyttjanderättshavaren uppsåtligen eller av vårdslöshet tillskyndat ägaren, skall ersättning gäldas. Om genom testamente förordnats, att legat skall tillfalla två eller flera efter varandra, skall enligt 10 §, såvitt ej annat följer av testamentet, vad i 9 § stadgas äga motsvarande tillämpning, om någon bland dem, såsom där sägs, äventyrar efterföljande testamentstagares bästa eller tillskyndar honom skada. Nu återgivna bestämmelser, vilka överförts till *ärvdabalken* från den numera upphävda *testamentslagen*, skall enligt 4 § i *testamentslagens* promulgationslag lända till efterrättelse, ändå att testator avlidit före *testamentslagens* ikraftträdande.

Enligt 8 § andra stycket *arvsskatteförordningen* skall, då genom testamente viss egendom tillagts två eller flera efter varandra under villkor att egendomen skall oförminskad övergå från den ene till den andre, skattskyldighet för senare förvärv inträda, då föregående innehavarens rätt upphör. Den förvärvade rättigheten skall enligt 24 § uppskattas såsom nyttjanderätt, d. v. s. med tillämpning av reglerna i 23 § D till sitt efter förvärvarens sannolika återstående livstid beräknade kapitalvärde. Enligt 30 § andra stycket beräknas arvsskatten — då det gäller fideikommiss, som genom testamente eller gåvobrev instiftats för obegränsad tid — efter skyldskapsförhållandet mellan tillträdaren och närmast föregående innehavaren. Härvid räknas fideikommisssegendomen såsom särskild lott och kumuleras alltså icke med vad tillträdaren i övrigt må ha erhållit efter föregående innehavaren; detta följer av 13 § 1 mom. 2), varav framgår att fideikommisssegendomen icke inräknas bland tillgångarna i boet efter avliden innehavare. Arvsskatt för fideikommisssegendom utgår enligt 45 § A 3) efter deklaration. Bouppteckning efter avliden innehavare skall enligt 50 § vara åtföljd av skriftlig upp-

gift om fullständiga namnet på den, till vilken fideikommisssegendomen övergått, ävensom hans hemvist. I fråga om eftergift av arvsskatt är reglerna gynnsammare beträffande fideikommisssegendom och viss annan egendom än eljest. Eftergift kan sålunda enligt 56 § ske, om den skattskyldige avlider inom fem år från skattskyldighetens inträde, mot ett år i vanliga fall. Erinnras må också om 57 §, enligt vilken Kungl. Maj:t äger i särskilda fall medgiva befrielse från eller nedsättning av skatt dels för sådan historisk, vetenskaplig eller konstnärlig samling, som på grund av förbehåll i testamente eller gåvohandling är avsedd att bibehållas såsom dylik samling, och dels för fast egendom, som tillagts någon såsom fideikommiss eller under liknande villkor, i den mån skatten provas icke kunna erläggas utan men för ett med egendomen förbundet allmänt intresse av kulturhistorisk eller annan art. I samband med avskaffandet av kvarlåtenskapsskatten — sådan skatt utgick icke för fideikommisssegendom — infördes genom förordning den 21 november 1958 en ny arvsskattetariff, genom vilken arvsskatten höjdes på sådant sätt, att höjningen i stort sett motsvarade vad som tidigare utgick i kvarlåtenskapsskatt. Den nya tariffen skall äga tillämpning, om skattskyldighet inträtt efter den 31 december 1958. Vid beräkning av arvsskatt för bl. a. fideikommiss, som instiftats för obegränsad tid, skall emellertid den äldre tariffen alltså tillämpas.

Även de författningar, som reglerar den årliga skattskyldigheten till stat och kommun, innehåller vissa bestämmelser om fideikommiss. I fråga om skyldighet att erlägga skatt för inkomst av fastighet likställs sålunda fideikommissinnehavare med ägare, 47 § första stycket och 64 § 1 mom. *kommunalskattelagen* samt 3 § *förordningen om statlig inkomstskatt*. Innehavare av fideikommiss är vidare enligt 7 § *förordningen om statlig förmögenhetsskatt* likställd med ägare i fråga om skyldighet att erlägga skatt för förmögenhet.

Allmän motivering

Fideikommissutredningens förslag

Skälen för och emot en avveckling

Utredningen hänvisar inledningsvis till att riksdagen i sin förut nämnda skrivelse år 1914 med begäran om utredning av frågan om fideikommissens avskaffande anfört åtskilliga skäl för att fideikommissen bör avvecklas. I samband härmed uttalar utredningen, att vissa av dessa skäl icke längre har samma bärkraft som tidigare men att sedermera tillkommit nya omständigheter, vilka förstärkt motiven för en avveckling.

Utredningen konstaterar, att fideikommiss i fast egendom ej fått stiftas sedan år 1810 samt att genom testamentslagen av år 1930 förbud införts mot fideikommiss även i lös egendom. De bestående fideikommissen ter sig där-

för som undantagsföreteelser i rättsligt hänseende. Detta kunde väl anses äga mindre vikt, om fideikommissen vore fåtaliga och omfattade föga betydande värden. Av redogörelsen för de bestående fideikommissen framgår emellertid, att så icke är fallet. Inom vissa delar av landet ligger alltså en rätt avsevärd del av jorden under fideikommissband, och till fideikommiss hör även mycket betydande värden i stadsfastigheter, kapital och andra tillgångar. Härtill kommer att de rättsliga avvikelserna gäller grundläggande regler, att egendomen på grund av ett privat förordnande följer en särskild, för obegränsad tid gällande successionsordning, vilken avviker från vanliga regler om arv, att innehavaren icke kan förfoga över egendomen ens för dödsfalls skull samt att egendomen ej svarar för gäld enligt allmänna regler.

En sådan särregim i fråga om betydande värden innebär enligt utredningens mening redan i och för sig en nackdel. Utredningen framhåller att i lagstiftning och rättstillämpning ständigt måste beaktas fideikommissens rättsliga egenart, vilket åtminstone på längre sikt utgör en påtaglig belastning, så mycket mer som de juridiska problem, till vilka fideikommissinstitutionen ger upphov, ofta är av komplicerad natur.

Utredningen anför vidare att fideikommissinstitutionen med hänsyn till sin privilegiekaraktär är oförenlig med nutida åskådning. Vid det typiska fideikommisset framstår innehavaren i regel som privilegierad i förhållande till sina medarvingar på grund av den fideikommissariska successionen och än mera gentemot sin företrädares arvingar, om han själv ej är arvinge efter denne. Hans särställning framträder även i förhållande till andra personer genom egendomens frihet från gäldsansvar. Då syftet med instiftande av fideikommiss varit att för all framtid bevara egendomen inom viss släkt, anser utredningen fideikommissinstitutionen tillika innebära en privilegiering av dessa släkter. För våra dagars betraktelsesätt med dess betonande av individernas jämställdhet i rättsligt avseende finner utredningen det vara främmande att medelst särskilda rättsliga band sammanhålla egendom i en persons hand eller inom en viss släkt. De fall, där egendomen utgöres av kapital, vilket är överlämnat till förvaltning i särskild ordning, framstår för utredningen såsom särskilt stötande, emedan här icke kräves någon som helst insats av innehavaren.

I detta sammanhang pekar utredningen vidare på den omständigheten, att urvalet av innehavare till fideikommiss i allmänhet sker rent automatiskt efter ålder och kön. De avvikelser från vanlig arvsföljd, som innefattas i en sådan successionsordning, sker slumpmässigt utan att någon hänsyn kan tagas till frågan, huruvida den som sålunda blir innehavare också har förutsättningar — personliga, ekonomiska och andra — att bruka egendomen. Detta förhållande får särskild vikt, när fråga är om större gods med omfattande rörelse. Då egendomen dessutom på grund av fideikommissbandet är bunden vid innehavaren för dennes livstid och ej underkastad vanliga ekonomiska regler, anser utredningen det nu anförda förhållandet principiellt förkastligt.

Det i fideikommissbestämmelserna liggande förbudet mot försäljning av egendomen liksom mot dess uppdelning genom arv har medverkat till att de en gång bildade enheterna bibehållits. I fråga om jordbruksegendomar, särskilt sådana med skogstillgångar, anser utredningen ett sådant sammanhållande kunna vara av värde men ifrågasätter, om på detta sätt genom enskilda förordnanden gällande för obegränsad tid viss privat egendom skall vara mera skyddad än annan liknande egendom. Att viss egendom sammanhålls under fideikommissband innebär ej heller någon garanti för att den utgör en även för nutida förhållanden lämplig ekonomisk enhet. Utredningen uttalar att, även om egendomen bildar en lämplig enhet, en viss uppdelning ofta kan ske utan olägenhet samt framhåller att många av de större fideikommissegendomarna alltid varit uppdelade i ett flertal bruksdelar.

Utredningen finner uppenbart, att fideikommissbestämmelserna, i den mån de tillämpas fullt ut, i många fall försvårar eller hindrar en riktig ekonomisk anpassning efter nutida förhållanden. Fideikommissförordnandet innebär formellt förbud mot varje försäljning, även den som sker i syfte att åstadkomma en lämpligare avgränsning av egendomen eller för att anskaffa erforderligt kapital för driften på återstoden av egendomen. Ej heller får egendomen in-tecknas. De faktiska förhållandena har emellertid sedan länge framtvingat ett genombrytande av dessa förbud, och Kungl. Maj:t beviljar årligen i betydande omfattning ansökningar om tillstånd att sälja eller in-teckna fideikommissegendom. Härigenom har de mest påfallande svårigheterna, som följer av stelheten i fideikommissbestämmelserna, mildrats men i själva verket har man samtidigt i motsvarande mån gjort avsteg från fideikommissstanken. Ju mer samhällsförhållandena avlägsnar sig från de förhållanden, från vilka ifrågavarande fideikommissförordnanden utgår — i allmänhet de som rådde under 1700-talet — desto mer måste förutses, att fideikommissbanden ej kan upprätthållas. Den nämnda dispensverksamheten — som innebär en belastning utan att kunna medföra erforderlig smidighet — skulle då behöva utvidgas. I detta sammanhang erinrar utredningen även om att Kungl. Maj:t, vid medgivande att in-teckna fideikommissegendom eller att använda fideikommisskapital för drifts- eller rationaliseringsändamål eller för betalning av skatt, i allmänhet — med hänsyn till grunderna för fideikommissförordnandet — föreskriver skyldighet till återbetalning i viss ordning och i vissa fall även skyldighet att ställa säkerhet, t. ex. i form av försäkring på innehavarens liv. Vissa fideikommissinnehavare är till följd härav ekonomiskt mycket hårt belastade. Åtminstone i mindre gynnsamma fall framstår därför ett upprätthållande av fideikommisset som ett konstlat sammanhållande av den ifrågavarande egendomen utan reellt stöd i de verkliga ekonomiska förhållandena.

Utredningen tillägger, att för vissa särskilda slag av fideikommiss speciell anledning finns för en avveckling. En del fideikommiss omfattar sålunda enbart kapital av ringa värde, och deras bibehållande framstår som meningslöst. Förhållandet är liknande vid många av de atypiska fideikommissen.

Sammanfattningsvis uttalar utredningen, att mycket starka principiella

och praktiska skäl talar för att en fullständig avveckling av fideikommissen bör äga rum. Med hänsyn till att fideikommissförordnandena icke är tidsbegränsade, kan en sådan avveckling icke komma till stånd inom rimlig tid utan särskilda lagstiftningsåtgärder.

Enligt utredningens mening ligger skälen mot en avveckling av fideikommissen helt på det praktiska planet. Arrendeförhållandena vid fideikommissen har i allmänhet präglats av stabilitet, och arrendatorerna har därför åtnjutit ansevärd trygghet. Utredningen räknar med att en upplösning av fideikommissbandet kan medföra minskad trygghet för arrendatorerna. Vidare framhålls, att fideikommissen i många fall omfattar stora komplex av mycket välskötta och virkesrika skogar, vilka hittills hållits samman under enhetlig förvaltning. Ett sönderbrytande av dylika förvaltningsenheter kan lända till skada för skogshushållningen ävensom menligt påverka näringsförhållandena inom orten. Utredningen uttalar slutligen, att till åtskilliga fideikommiss hör från kultursynpunkt värdefulla slott och herrgårdar och att även i övrigt betydande kulturvärden är knutna till olika fideikommiss. Upplöses fideikommissbandet, kan dessa kulturvärden bli hotade.

De angivna skälen mot en avveckling av fideikommissen anser utredningen i hög grad kräva beaktande. Om emellertid särskilda åtgärder vidtages i samband med en fideikommissavveckling till skydd för ifrågakarande intressen, kan enligt utredningen övergången till de nya förhållandena avsevärt underlättas, och skälig hänsyn synes på denna väg kunna tagas till dessa intressen.

Tidigare har gjorts gällande, att ett upphävande av de bestående fideikommissen skulle strida mot grundsatsen att civillag icke får erhålla tillbakaverkande kraft. Utredningen uttalar, att denna grundsats — som enligt utredningen ej är helt utan undantag — dock icke torde föranleda till annat än att ny civillag ej bör göras tillämplig i fråga om verkan av rättshandling eller annat rättsfaktum, som ägt rum under äldre rätts giltighetstid, såframt någons rätt därigenom blir lidande. Under förutsättning att en fideikommissavveckling genomföres på ett sätt, som lämnar den vid lagens ikraftträdande sittande innehavaren oförkränkt i hans rätt, reser enligt utredningen ifrågakarande lagstiftningsprincip icke hinder i vägen. Däremot anser utredningen, att principen icke kräver, att successorernas intressen skyddas. De som står i tur att tillträda fideikommisset har nämligen ännu icke förvärvat någon rätt därtill, och en avveckling innebär följaktligen icke att deras rättsläge försämras. En annan sak finner utredningen vara, att successorerna kan ha grundade förväntningar på att få tillträda egendomen och att det därför kan vara skäligt att tillgodose dem vid en avveckling.

En invändning av liknande art mot att avveckla fideikommissen går ut på att lagstiftaren icke äger genom ny lag upphäva eller förändra ett i laga ordning upprättat testamente, vilket vid testators död blivit verksamt i kraft av

då gällande lag. Utredningen anser emellertid, att detta betraktelsesätt, som främst synes ha sin grund i pietetshänsyn, av uppenbara skäl icke kan anläggas på frågan om fideikommissavvecklingen. Det synes utredningen orimligt, att ett enskilt förordnande om en särskild arvsföljd för viss egendom skulle — i motsats till vad i lag stadgats om arvsföljd — vara orubbligt för alla tider, oavsett att det kommit i strid med de levande människornas behov och åskådningar.

I anslutning till de synpunkter, som sålunda utvecklats, föreslår utredningen, att fideikommissen avvecklas. De former för avvecklingen, som utredningen föreslår, innefattar även förslag till sådana särskilda åtgärder angående arrendatorer, större skogsområden och märkligare kulturvärden, som nyss antytts.

I ett till utredningsförslaget fogat särskilt yttrande anför herr *Berthelson*, att han vid en jämförelse mellan de former, som nu reglerar värden av fideikommissens kulturhistoriska värden, och de förhållanden, som efter en upplösning skulle bli avgörande för deras fortsatta bevarande, har vunnit den övertygelsen att de nuvarande formerna bäst tillgodoser det allmännas intresse av att vidmakthålla kulturvärdena. Herrar *Bonde, von Seth* och *Trolle-Bonde* uttalar i gemensamt särskilt yttrande, att de är av den uppfattningen, att fideikommissen bör bibehållas och att ett av de viktigaste skälen härför är att avvecklingen kan komma att medföra svårigheter för kulturvärdenas bevarande.

Sättet för avvecklingen

Allmänt

Utredningen uttalar, att avvecklingen bör omfatta endast fideikommiss av privaträttslig karaktär. De fideikommiss och liknande rättsbildningar, som uppkommit genom offentligrättsliga akter, har nära nog undantagslöst försvunnit. Utredningen har vid sina undersökningar endast påträffat tre rättsbildningar av offentligt ursprung, vilka i våra dagar framträder som typiska familjefideikommiss, nämligen de i det föregående nämnda Odensgöl, Gälared och Bergshamra fideikommiss. Dessa bör enligt utredningen medtagas vid avvecklingen. Härutöver erinrar utredningen om vissa fideikommissliknande förmåner, som utgår till den regerande monarken enligt riksdagens beslut. Dessa fullföljer enligt utredningen ett annat syfte än de privaträttsliga familjefideikommissen och bör därför lämnas oberörda av en avveckling. I fråga om de privaträttsliga fideikommissen uttalar utredningen vidare, att av egendomens privata karaktär följer, att staten eller annat offentligt subjekt icke kan göra något anspråk därpå. Egendomen bör vid avvecklingen tillfalla medlemmar av den släkt, som stiftaren avsett att gynna, eller deras rättsinnehavare.

Med hänsyn till att de skilda fideikommissen uppvisar betydande olikheter sinsemellan står det klart, att den för varje särskilt fall mest lämpade ordningen för avvecklingen icke alltid vinnes genom *generella regler*. Den tanken har därför framförts, att avvecklingen bör genomföras särskilt för varje fideikommiss genom beslut av Kungl. Maj:t eller annan myndighet. Emellertid synes det utredningen principiellt mindre tilltalande, att ifrågavarande rättsändring, som faller inom privaträttens område, skall genomföras medelst administrativa beslut från fall till fall. Flertalet fideikommiss företer också så pass många gemensamma drag, att generella regler ändå måste komma till användning i stor utsträckning, även om avvecklingen skulle ske genom särskilda beslut.

Utredningen påpekar, att syftet att anpassa avvecklingen efter förhållandena i varje särskilt fall även skulle kunna vinnas på det sättet, att åt intressenterna inom släkten överlämnas att själva i viss utsträckning besluta angående sättet för avvecklingen. Så har skett på sina håll i utlandet. Utrymmet för dylika släktbeslut, kan dock icke bli så stort. Utredningen anser, att det ej bör komma i fråga att tiden för avvecklingen bestämmes genom släktbeslut. Beträffande fördelningen av egendomen är släktbeslut visserligen i och för sig tänkbara, men då generella regler ju ändå alltid måste finnas för det fall att dylikt beslut ej kommer till stånd, ligger det närmare till hands att genom lag tillägga släktintressenterna bestämda rättigheter till egendomen, vilka de sedan kan disponera över efter eget gottfinnande. På detta sätt får intressenterna inom ramen för de i lagen givna reglerna betydande möjligheter att anpassa avvecklingen efter förhållandena i de olika fallen.

Utredningens slutsats blir därför, att avvecklingen i princip bör genomföras efter generella regler utan att intressenterna därigenom betages möjligheten att själva påverka egendomens fördelning. Vad angår de atypiska fideikommissen anser utredningen emellertid förhållandena så skiftande, att en avveckling genom särskilda beslut synes ofrånkomlig.

Utredningen diskuterar vidare, huruvida det kunde vara motiverat att meddela olika avvecklingsregler för skilda slag av egendom. Förhållandena vid jordbruksfideikommissen avviker sålunda i åtskilliga hänseenden från vad som gäller i fråga om fideikommiss omfattande endast kapital eller lösöre. Utredningen finner emellertid starka skäl tala för enhetliga regler. Ett och samma fideikommiss omfattar ofta olika slag av egendom, och det skulle vara olämpligt, om olika regler gällde för skilda delar av egendomsmassan. Sedan länge har utbyte av fideikommissegendom tillåtit efter medgivande av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall. Sålunda uppkommer alltjämt fideikommisskapital genom försäljning av fideikommissjord, och det är ej ovanligt att fideikommisskapital placeras i stadsfastighet. Den i nu förevarande sammanhang tillfälliga omständigheten, att utbyte ägt rum, bör icke medföra, att avvecklingen genomföres efter andra regler än som eljest skulle ha blivit tillämpliga. Det ligger enligt utredningen i sa-

kens natur, att vid reglernas utformande största hänsyn måste tagas till förhållandena vid jordbruksfideikommissen.

Såsom allmänna riktlinjer för avvecklingen anför utredningen följande.

Då avvecklingen innebär en djupt ingripande förändring av rättsliga och faktiska förhållanden, vilka i många fall bestått sedan lång tid, gäller det att gå fram med viss varsamhet. Anlägges till en början samhällsekonomiska synpunkter, framstår de stora jordbruksfideikommissen som enheter i produktionen, vilka spelat och alltjämt spelar en viktig roll i ortens ekonomiska liv och bereder livsuppehälle eller förtjänstmöjligheter för många. Man har att räkna med att fideikommissavvecklingen kommer att föra med sig en ekonomisk omställning, vilken ibland kan föranleda svårigheter. Övergången till den nya ordningen bör helst ske på ett sådant sätt att dessa svårigheter elimineras eller åtminstone minskas och att den ekonomiska anpassningen underlättas. Jämväl till känslo- och pietetssynpunkter bör skälig hänsyn tagas, och kravet på varsamhet vid avvecklingen gör sig gällande även härvidlag. De flesta av de bestående fideikommissen är mycket gamla. Till åtskilliga av dem är knutna traditioner och släktminnen, vilka är av intresse, utom för medlemmar av ifrågavarande släkter, även från allmänna kultursynpunkter. För mången, ej blott för de närmast berörda, skulle ett alltför bryskt genomförande av fideikommissavvecklingen därför te sig stötande. Även härtill bör hänsyn tagas vid avvecklingen av fideikommissen.

Avvecklingens huvuddrag

Angående tidpunkten för avvecklingen anför utredningen, att avvecklingen bör genomföras så snart ske kan. Med hänsyn till fideikommissrättens natur av livstids besittningsrätt, ter det sig för utredningen naturligt att låta rättsändringen i varje särskilt fall inträda i samband med ett dödsfall. Härigenom vinnes bl. a. möjlighet att få en lämplig fördelning av egendomen. Enligt utredningens mening talar övervägande skäl för att avvecklingen bör genomföras, då den som vid avvecklingslagens ikraftträdande innehar fideikommisset (nuvarande innehavaren) avlider.

Mot att genomföra avvecklingen tidigare än nu sagts, d. v. s. under nuvarande innehavares livstid, möter enligt utredningen flera hinder. Av allmänna grundsatser anser utredningen följa, att avvecklingen icke får ske på sådant sätt, att nuvarande innehavarens rätt blir lidande. Utredningen diskuterar möjligheten, att vid avvecklingen tillägga nuvarande innehavaren egendomen i dess helhet till fri rådighet. Då utredningen räknar med vissa åtgärder i samband med avvecklingen till skydd för skogar och kulturvärden — åtgärder som innebär inskränkningar i innehavarens rätt — skulle en avveckling under innehavarens livstid kräva dennes samtycke. Att göra tiden för avvecklingen beroende av innehavarens vilja skulle medföra komplikationer i skilda hänseenden och har därför icke syntts lämpligt. Särskilt bör enligt utredningens mening observeras, att den nu diskuterade lösningen icke tillåter, att successorns intressen tillbörligen beaktas. Endast så-

dan successor, som tillika är innehavarens arvinge eller testamentstagare, skulle kunna få del i egendomen. Successorn har icke någon rätt till egendomen utan endast förväntningar på att en gång få tillträda den. Om dessa förväntningar sannolikt skulle ha förverkligats, såvida fideikommisset fått bestå, är det skäligt att tillgodose dem vid avvecklingen. Detta gäller framför allt, då successorns tillträde av fideikommissegendomen sannolikt skulle ha ägt rum inom en icke alltför avlägsen framtid. Särskilda förhållanden kan göra förväntningarna än mer värda beaktande, såsom fallet är då successorn direkt utbildat sig för sin blivande uppgift som fideikommissinnehavare. Detta torde enligt utredningen endast förekomma vid jordbruksfideikommiss men är där å andra sidan mycket vanligt. Stundom deltagar successorn såsom förvaltare i egendomens skötsel eller arrenderar jord under fideikommisset. Även eljest har den som under längre tid kunnat räkna med att få övertaga ett fideikommiss ofta mer eller mindre inrättat sig därefter.

Utredningen framhåller vidare, att särskilt i fråga om de stora jordbruksfideikommissen avvecklingen kommer att erbjuda en mångfald problem, vilkas lösande förutsätter medverkan av olika myndigheter. Om alla eller ett stort antal fideikommiss upphör samtidigt, kommer belastningen på myndigheterna att bli besvärande och starkt fördröja avvecklingsförfarandet.

En annan tänkbar form för avveckling under nuvarande innehavarens livstid är enligt utredningen att göra denne till ägare av en del av egendomen, medan återstoden tillägges honom med nyttjanderätt på livstid för att vid hans död med äganderätt tillfalla den närmaste successorn. Utredningen anser emellertid, att man med en sådan anordning icke undgår de svårigheter, som är förknippade med de nödvändiga åtgärderna till skydd för skogar och kulturvärden, och att även andra komplikationer skulle uppkomma. Vidare påpekar utredningen, att den slutliga avvecklingen i realiteten icke skulle komma att inträda förrän vid nuvarande innehavarens död; först då skulle all egendom bli fri. Det synes utredningen av dessa skäl lämpligare att uppskjuta avvecklingen i dess helhet till nämnda tidpunkt. En annan invändning mot en tidigare avveckling anser utredningen vara, att i sådant fall en uppdelning av egendomen måste göras, medan nuvarande innehavaren lever och alltså medan det ännu är ovisst, vem som enligt den fideikommissariska successionen skall efterträda honom. Vid verkställandet av delningen kan den blivande efterträdaren därför icke alltid själv bevaka sina intressen.

Enligt utredningens mening saknas å andra sidan tillräckliga skäl för att låta avvecklingen inträda senare än vid nuvarande innehavarens död. Ett sådant skäl skulle kunna vara, att anpassningen till ändrade förhållanden kräver en övergångstid. Emellertid anser utredningen, att särskilda fördelningsregler för avvecklingen kan utformas så, att en mjuk övergång erhålles från den hittillsvarande successionsföljden till vanlig arvsfördelning. Därest nuvarande innehavaren, såsom utredningen vill förorda, erhåller tillfälle att förbereda avvecklingen, kan anpassningen ytterligare underlät-

tas. Anledning saknas också att uppskjuta avvecklingen för att tillgodose eventuella framtida successorer efter nuvarande innehavarens näste efterträdare i den fideikommissariska successionskedjan. Jämförda med den sistnämndes förväntningar framstår utsikterna för övriga successorer att få överta fideikommisset i allmänhet som ovissa och avlägsna.

Utredningens överväganden leder alltså fram till att avvecklingen bör inträda vid nuvarande innehavarens död. Dennes rättsställning förblir därmed orubbad under hans livstid. Den angivna lösningen medför även en utspridning i tiden av de olika avvecklingsfallen, vilket utredningen bedömer vara en fördel från samhällsekonomiska och administrativa synpunkter.

Utredningen anser emellertid icke, att vad nu sagts bör gälla undantagslöst. Man kan icke bortse från möjligheten av att en fideikommissinnehavare med anledning av den väntade avvecklingen avstår från fideikommisset till förmån för sin efterträdare, för att fideikommisset skall kunna bestå under ytterligare en generation. Härigenom skulle icke blott avvecklingen fördröjas, utan även egendomen delvis tillfalla andra personer än dem som eljest skulle ha övertagit den. Enligt utredningens mening fordras här en bestämmelse av innehåll att avstående, som gjorts inom viss tid före lagens ikraftträdande, blir utan inverkan på tidpunkten för fideikommissets upphörande och på egendomens fördelning. Utredningen föreslår att, därest fideikommisset tillfallit nuvarande innehavaren efter utgången av år 1955 av annan anledning än förutvarande innehavarens död och denne lever vid lagens ikraftträdande, fideikommisset skall upphöra vid hans död.

Beträffande egendomens fördelning framhåller utredningen att, då syftet med avvecklingen är att återföra egendomen till vanlig succession, det ter sig naturligt och följdriktigt att låta avvecklingen, åtminstone i väsentlig del, ske med tillämpning av de allmänna successionsreglerna i ärvdabalken. Det är härvid icke möjligt att genom en retroaktiv tillämpning av ärvdabalken tillgodose dem, som vid tidigare arvfall på grund av den fideikommissariska successionen uteslutits från andel i egendomen. Fördelningen bör i stället — i den mån särskilda skäl icke talar för en annan lösning — ske som om egendomen tillhört siste innehavaren.

Att låta egendomen i dess helhet fördelas efter vanliga successionsregler, anser utredningen dock icke vara lämpligt. En relativt mjuk övergång från fideikommissarisk succession till allmänna regler finner utredningen önskvärd och betonar, att skäl talar för att en väsentlig del av egendomen hålles samlad i näste efterträdarens hand. Vid jordbruks- och industrifideikommissen skulle en alltför snabbt genomförd uppdelning kunna medföra allvarliga olägenheter och risk för att driften icke kan fortsätta som tidigare. I betraktande av den dominerande roll, som de större fideikommissen spelar för utkomstmöjligheterna och det ekonomiska livet i övrigt inom orten, är det tydligt att starka allmänna intressen talar för att avvecklingen genomföres så, att omställningen till de nya förhållandena underlättas. Ge-

nom en tillämpning beträffande hela egendomen av de vanliga successionsreglerna skulle vidare hänsyn icke kunna tagas till näste efterträdarens särställning. I vissa fall, nämligen om han icke är siste innehavarens arvinge eller testamentstagare, skulle han för övrigt bli helt lottlös. Att näste efterträdaren får överlaga en betydande del av egendomen innebär också ett hänsynstagande till känslsynpunkterna, vilka icke kan helt frånses i detta sammanhang.

Det fördelningssystem, som utredningen på anförda grunder vill förorda, innebär att näste efterträdaren alltid är berättigad att i denna sin egenskap erhålla en bestämd kvotdel av egendomen (*efterträdareandel*). Andra omständigheter, som t. ex. skyldskapsförhållandet mellan efterträdaren och innehavaren, skall således ej inverka på efterträdareandelens storlek. Återstående kvotdel i egendomen fördelas i princip såsom *arvfallen egendom*. Är efterträdaren tillika arvinge efter innehavaren, erhåller han förutom efterträdareandelen även arvsandel i återstoden. Storleken av efterträdarens sammanlagda andel i egendomen kommer att bero på huruvida efterträdaren är arvinge och, om så är fallet, på arvingarnas antal och skyldskapsförhållanden.

I fråga om den del av egendomen, som ej utgör efterträdareandel, anser utredningen, att förutom reglerna om arv även reglerna om *testamente* bör tillämpas. Den omständigheten, att nuvarande innehavaren ej har äganderätt till egendomen, bör enligt utredningen icke hindra att testationsrätt tillägges honom med avseende å densamma. För jämförelse erinrar utredningen om att, då fideikommiss upphör till följd av släktens utslöcknande, siste innehavaren anses befogad att förordna om egendomen genom testamente, såvida ej annat följer av fideikommissurkunden. Utredningen anser också, att skäl av praktisk art till övervägande del talar för testationsrätt. Genom testamente kan fideikommissinnehavaren medverka till att egendom hålles samlad, där detta anses särskilt önskvärt från ekonomisk eller kulturell synpunkt. Även i andra fall kan eventuellt behövliga jämkningar i den legala fördelningen genomföras på denna väg. Sålunda får fideikommissinnehavaren härigenom viss möjlighet att sörja för efterlevande make liksom att, där han finner förhållandena påkalla detta, förordna om en annan fördelning mellan arvingarna än den legala. Å andra sidan framhåller utredningen, att en testationsrätt kan komma att medföra åtskilliga komplikationer vid rättstillämpningen. Så t. ex. kan i vissa fall uppstå svårigheter, då det gäller att fastställa huruvida ett testamente, som ej uttryckligen omnämner fideikommisssegendomen, skall anses omfatta även denna. Vad sålunda anförts anser utredningen dock ej innefatta något avgörande skäl mot testationsrätt.

Utredningen har även övervägt frågan om att vid avvecklingen reglerna om *giftorätt* skulle tillämpas på den del av egendomen, som ej utgör efterträdareandel, varigenom efterlevande make skulle tillgodoses oberoende av om maken är arvinge eller testamentstagare. Tillämpningen av giftorätts-

regler skulle få sin största betydelse, då innehavaren har bröstarvingar och maken således ej ärver, och skulle få särskild betydelse i de fall, då makarna saknar nämnvärda privata tillgångar.

Vägande invändningar kan emellertid enligt utredningen anföras mot att i samband med avvecklingen tillämpa giftorätsreglerna. I anseende till egendomens rättsliga ställning under äktenskapet är det naturligast att jämställa den med innehavarens enskilda egendom. Det vore icke konsekvent att medgiva giftorätt endast vid äktenskapets upplösning genom innehavarens död; upplöses äktenskapet dessförinnan, kan emellertid giftorätt uppenbarligen icke komma i fråga. Utredningen ifrågasätter även riktheten av att införa giftorätsregler beträffande fideikommissegendomen utan att makarna haft tillfälle att beakta denna eventualitet vid äktenskapets ingående. Införes giftorätt, är detta liktydigt med att de förutsättningar skulle brista, under vilka makarna vid äktenskapets ingående eller senare slutit äktenskapsförord eller beslutat att icke ingå dylikt. Till nu anförda betänkligheter lägger utredningen de tekniska svårigheter, som skulle uppstå, om den efterlevande maken kunde göra giftorättsanspråk gällande både i den avlidne makens privata egendom och i fideikommisset. Utredningen förordar alltså, att giftorätsreglerna icke tillämpas beträffande fideikommissegendomen vid avvecklingen.

I fråga om *efterträdareandelens storlek* anser utredningen, att successor till jordbruksfideikommiss bör — eventuellt efter utlösen av sina medarvingar — kunna övertaga huvudgården med slott eller herrgårdsbyggnad och därtill hörande trädgård eller parkanläggning jämte samlingar. Likaså anser utredningen att, om skogsområde, som med hänsyn till storlek, belägenhet och beskaffenhet i övrigt bör bibehållas odelat, icke sammanhållas på annat sätt, successorn bör ha möjlighet att övertaga området. Vid bestämmandet av efterträdareandelens storlek bör också beaktas att successorn i det övervägande antalet fall dessutom blir berättigad att ärva nuvarande innehavaren och att han följaktligen kommer att sammanlagt erhålla större andel i egendomen än som motsvaras av nämnda andel. Möjlighet föreligger också, att innehavare av jordbruksfideikommiss utnyttjar den föreslagna testationsrätten för att ytterligare tillgodose successorn.

Med hänsyn till anförda synpunkter och efter granskning av de växlande förhållandena vid olika fideikommiss har utredningen funnit övervägande skäl tala för att efterträdareandelen bestämmas till hälften av egendomen. En sådan lösning innebär, att lika utrymme lämnas åt de båda fördelnings-system på vilka förslaget bygger, nämligen å ena sidan de allmänna arvs- och testamentsbestämmelserna och å andra sidan fideikommissurkundens särskilda successionsregler.

I fråga om egendomens fördelning föreslår utredningen alltså, att successorn skall taga hälften och att i återstoden skall tagas arv eller testamente som om egendomen tillhört siste innehavaren.

Utredningen tar även upp fråga om den förutvarande fideikommissegendomens ansvar för gäld. Utredningen finner det uppenbart, att fidei-

kommissets avveckling icke rubbar gäldsansvar, som uppstått under fideikommissets bestånd. Med hänsyn till önskemålet att tillämpa allmänna regler vid avvecklingen ifrågasätter utredningen, huruvida icke den del av egendomen, som ej utgör efterträdareandel, därvid bör svara även för siste fideikommissinnehavarens privata gäld. Vad angår efterträdareandelen kan sådant gäldsansvar icke komma i fråga i betraktande av de grunder, på vilka förslaget i övrigt är uppbyggt. Ej heller återstoden av egendomen bör emellertid enligt utredningens mening belastas med ansvar för innehavarens privata gäld. Införandet av sådant gäldsansvar skulle innebära, att siste innehavaren får en möjlighet att genom upptagande av lån indirekt förfoga över fideikommissegendomen, något som icke är förenligt med tanken att fideikommisset skall bestå till siste innehavarens död. Vad beträffar gäld, som uppkommit före den föreslagna avvecklingslagen, påpekar utredningen, att borgenärerna icke haft anledning att räkna med fideikommissegendomen vid sin kreditgivning; att låta egendomen svara för dylik gäld skulle därför framstå som ett omotiverat gynnande av borgenärerna. Vidare anser utredningen, att svåra komplikationer av teknisk art skulle uppkomma, därest gäldsansvar skulle införas endast beträffande viss andel i egendomen, särskilt om det tillika blir aktuellt att vidtaga sådana åtgärder, som utredningen föreslår till skydd för skogar och kulturvärden.

Särskilda förmåner som enligt fideikommissurkunden uppbäres av innehavarens änka eller andra personer föreslås skola kunna utgå till dessa även efter avvecklingen. Även pensioner och andra dylika förmåner, vilka utan föreskrift i urkunden utgår till anställda på fideikommissen eller deras efterkommande, föreslås skola bevaras i betydande utsträckning. Utredningens förslag beträffande dessa frågor kommer att redovisas i det följande.

Till skydd för vissa allmänna intressen föreslår utredningen, såsom redan antytts, särskilda regler. Dessa avser att bereda skydd för fideikommissarrendatorerna, att åstadkomma ett sammanhållande av fideikommisskogarna samt att bevara fideikommissens kulturvärden. Den särskilda lagstiftning, som härutinnan föreslås, behandlas närmare i det följande.

Vad angår förfarandet vid avvecklingen bör det enligt utredningen i princip ankomma på dem, som därvid erhåller andel i egendomen, att själva förbereda egendomens delning och verkställa denna. Med utredningens förslag kommer den situation, som uppstår då fideikommisset skall avvecklas, att förete stora likheter med ett vanligt arvfall. Utredningen finner det därför naturligt och lämpligt att utforma avvecklingsförfarandet i huvudsaklig överensstämmelse med principerna för boutredning och arvskifte. Då egendomen enligt vad nyss sagts icke bör svara för nuva-

rande innehavarens privata gäld och den dessutom fördelas efter delvis andra grunder än vanliga successionsregler, bör den enligt utredningens mening behandlas som ett särskilt bo (fideikommissbo).

Det allmännas intressen främst i fråga om bevarande av större skogsområden och märkligare kulturvärden bör enligt utredningen vid avvecklingen bevakas av ett särskilt organ. Utredningen förordar, att för ändamålet inrättas en nämnd (fideikommissnämnden), som även bör ha till uppgift att genom rådgivande och vägledande verksamhet biträda delägarna och andra vid avvecklingen. Nämnden bör enligt utredningen tillsättas av Kungl. Maj:t och bestå av fem ledamöter. Härigenom erhålles möjlighet att få olika slag av sakkunskap representerad inom nämnden. Utredningen föreslår, att ordföranden och vice ordföranden skall vara lagkunniga och erfarna i domarvärv samt att nämnden inom sig skall rymma erfarenhet i jordbruks- och skogsfrågor ävensom i frågor rörande egendom av kulturhistoriskt värde. Av ledamöterna bör om möjligt åtminstone en ha erfarenhet av fideikommissförvaltning.

Förmåner

Rätt till fardag

Bland de olika slag av förmåner, som enligt vad i det föregående anförts kan utgå från fideikommiss, behandlar utredningen först rätten för avliden fideikommissinnehavares efterkommande att kvarsitta på egendomen till fardag efter innehavarens död. Om fideikommissurkunden inte innehåller andra bestämmelser innebär fardagsförmånen, att jordbruksfastighet skall avträdas den 14 mars, som infaller näst efter sex månader från dödsfallet, och hus i stad den 1 april eller 1 oktober, som inträffar näst efter tre månader från dödsfallet. Då fideikommisset enligt utredningens förslag skall upphöra i och med siste innehavarens död, kunde det synas följdriktigt, att någon fardagsförmån icke vidare skall utgå. Övervägande skäl torde emellertid enligt utredningen tala för att förmånen bör få njutas till godo även vid det dödsfall, som föranleder avvecklingen. Med hänsyn till egendomens ställning under fardagstiden kan fardagsförmånen sägas ingå som ett moment i siste innehavarens välförvärvade rätt. Det måste därför anses vara från principiell synpunkt riktigast att bibehålla förmånen. Även praktiska skäl talar härför. Dödsbodelägare och andra — framför allt nyttjanderättshavare — kan ha tagit förmånen med i sina beräkningar och torde under alla förhållanden ofta väl behöva det rådru, som fardagstiden medger. Särskilt för efterlevande make — som med utredningens förslag i regel icke får del i själva egendomen — torde fardagsförmånen kunna bli av betydelse. Visserligen kan avvecklingen tänkas bli något fördröjd, om fardagsförmån utgår, men å andra sidan torde såväl boutredning som i viss omfattning även andra i samband med avvecklingen ifrågakommande åtgärder kunna genomföras redan under fardagstiden, varför något längre dröjsmål icke behöver

uppkomma. Utredningen påpekar, att det givetvis står intressenterna fritt att avtala att förmånen icke skall utgå.

Utredningen förordar, att fardagsförmån skall få åtnjutas efter siste innehavarens död enligt samma regler, som gällt under fideikommissets bestånd

Förmåner i övrigt, som utgår enligt fideikommissurkunden

Utredningen har vid sin undersökning av förekommande fideikommissurkunder konstaterat, att dessa ofta innehåller föreskrifter om förmåner till innehavarens anhöriga. De viktigaste av dessa förmåner är de som utgår till den tidigare innehavarens änka eller änka och barn gemensamt, men det förekommer även att förmåner utgår till syskon eller andra anhöriga. Änkeförmån kan bestå i en rätt att besitta hela fideikommisset eller del därav, att uppbära en kvotdel av fideikommissets avkastning eller att erhålla periodiskt utgående penningbelopp. Det sistnämnda förekommer ofta, när det gäller förmåner till syskon.

Den omständigheten att fideikommisset avvecklas bör icke utan vidare medföra, att de nu behandlade förmånerna omedelbart upphör. Har före siste innehavarens död förmån börjat utgå till viss person och skulle denne enligt urkunden ha ägt rätt att uppbära förmånen även efter det att fideikommisset tillfallit ny innehavare, talar enligt utredningen såväl principiella skäl som billighetssynpunkter för att förmånen bevaras. Även då förmån skolat börja utgå med anledning av siste innehavarens död, synes det utredningen rimligt, att förmånen får njutas till godo. Å andra sidan får med de bestämmelser för egendomens fördelning, som utredningen förordar, förmånstagaren ofta del i egendomen enligt arvsregler. Ett sammanträffande av förmån och »fideikommissarv» framstår för utredningen som ett omotiverat gynnande av mottagaren. Den som tar arv i egendomen enligt avvecklingsreglerna bör därför icke tillika få uppbära förmån. Utredningen framhåller, att arvets värde i regel kommer att vida överstiga förmånens men att, särskilt vid änkeförmån, så icke alltid torde bli fallet. För den som åtnjuter förmån i form av besittningsrätt till fastighet kan vidare förmånen av känsloskäl eller av andra icke rent ekonomiska motiv framstå som förmer än arvet. Den lämpligaste lösningen synes utredningen därför vara att lämna arvinge frihet att välja mellan arv och förmån. Härigenom öppnas visserligen i särskilda fall möjlighet till kumulation av arv och förmån inom samma släktgren. Genom avstående från arvet kan nämligen en förmånstagar-arvinge i vissa fall dels bevara förmånen för egen del och dels överföra arvet på sina bröstarvingar. Den praktiska betydelsen härav torde emellertid — i betraktande särskilt av att denna möjlighet icke står öppen för änka — vara mycket ringa. Med de föreslagna fördelningsreglerna kan sammanträffande även ske mellan förmån och rätt på grund av testamente. Sådana fall bör enligt utredningen behandlas på samma sätt som nyss förordats i fråga om arv.

Utredningen har vidare funnit, att fideikommissurkunderna ej sällan innehåller bestämmelse om förmåner till *f a t t i g a, v ä l g ö r e n h e t s i n r ä t t n i n g a r m. m.* De ändamål, som fullföljes med sådana förmåner, är förenliga med nutida åskådning och kan mycket väl tillgodoses, trots att fideikommisset upphört. I flera fall ålägger urkunden innehavaren skyldighet att svara för *u n d e r h å l l a v g r a v*. Det synes utredningen omotiverat att utan vidare frigöra egendomen från den — för övrigt i regel föga betungande — belastning som ifrågavarande skyldigheter representerar. Utredningen förordar därför att, i den mån skyldighet att utge förmån eller liknande allttjämt kan anses föreligga vid tiden för fideikommissets upphörande, skyldigheten bevaras för framtiden.

Det kan självfallet i särskilda fall vara vanskligt att avgöra, huruvida skyldighet allttjämt föreligger att utge förmån. I händelse av tvist får frågan härom, liksom för närvarande, prövas av domstol. Då det icke alltid finnes någon, som kan göra skyldigheten gällande, och fråga om talerätt i andra fall kan vara tveksam, bör enligt utredningens mening fideikommissnämnden äga generell behörighet att föra sådan talan. Nämnden bör härvid framgå med viss varsamhet. Har förmånen icke utgått sedan en följd av år, torde anledning i regel saknas att påfordra att skyldigheten fullgöres. Har den föreskrivna förmånen genom överenskommelse eller sedvänja ersatts med annan prestation, får från fall till fall avgöras huru därmed skall förhållas. Kan uppgörelse icke träffas i godo, får även här domstol slita tvisten.

Förmåner som utges frivilligt eller är betingade av anställningsavtal eller dylikt

Vid åtskilliga fideikommiss utgår utan stöd av urkunden förmåner till *a n h ö r i g a, f ö r v ä l g ö r a n d e ä n d a m å l m. m.* Utredningen anser det icke motiverat, att lagstiftaren inskrider för bevarande av dessa förmåner efter fideikommissets upphörande. Vad angår förmåner till anhöriga, kan förmånstagaren i regel icke räkna med att förmånen skall fortsätta efter utgivarens frånfälle. I den mån en juridisk skyldighet föreligger att utge bidrag även för tiden därefter, får denna skyldighet anses häfta vid innehavarens personliga förmögenhet och icke vid fideikommisset. Ett ytterligare skäl att icke i detta sammanhang befatta sig med dessa förmåner anser utredningen vara, att de mången gång har karaktären av helt vanliga underhållsbidrag eller gåvor och därför lika litet som innehavarens personliga skulder bör belasta fideikommisssegendomen. Det anförda träffar delvis in även på de övriga hithörande förmånerna. Vad särskilt angår gravunderhåll torde man enligt utredningen kunna förutsätta, att ändamålet kommer att tillgodoses på frivillighetens väg.

Vid ganska många fideikommiss utgår pensioner eller liknande förmåner till personer, som varit *a n s t ä l l d a* eller till *a n s t ä l l d a s e f t e r k o m m a n d e*. Någon gång har sådan förmån utgått även till förutvarande arrendator eller till arrendators efterkommande. I viss utsträckning har de

anställdas, särskilt tjänstemännens och förmännens, pensionsförhållanden ordnats genom privat pensionsförsäkring, men de från fideikommissen direkt utgående pensionerna är vanliga och vid de största fideikommissen uppgår pensionernas sammanlagda belopp till avsevärda summor. Av uppgifter som fideikommissinnehavarna lämnat utredningen framgår, att pensionerna i allmänhet är avsedda att utgå för pensionärens livstid. Några av pensionerna har visserligen uppgivits utgå endast tills vidare, men även i dessa fall torde pensionen faktiskt vara avsedd att utgå för vederbörandes livstid. Pensionerna utgår i kontanter eller naturaförmåner eller också i bådadera.

Ehuru förmåner rent principiellt icke torde gravera själva fideikommiss-egendomen utan synes — i den mån en juridisk skyldighet föreligger att utge dem — vara att betrakta som en innehavarens privata gäld, har dock pensioneringen av de anställda av ålder betraktats som en angelägenhet mera för fideikonunisset som sådant än för fideikommissinnehavaren personligen. Ny innehavare brukar därför fortsätta att utbetala de pensioner, som börjat utgå under hans företrädares tid. Man kan enligt utredningen här tala om en fast tradition.

Vilken inverkan genomförandet av den allmänna tilläggspensioneringen kommer att få på dessa sedvänjor finner utredningen vara vanskligt att förutsäga men anser sannolikt, att fideikommissinnehavarna kommer att bli mindre benägna att utfästa förmåner ur egendomen. Det synes dock troligt, att ett visst utrymme för förmåner vid sidan av pensionsförsäkringen kommer att finnas.

Utredningen anför vidare.

Såvitt angår fideikommissens pensionärer kan de förutvarande tjänstemännen och förmännen mestadels åberopa en uttrycklig pensionsutfästelse, som lämnats senast vid pensioneringen. De pensioner och liknande förmåner som utgår till förutvarande arbetare grundas däremot merendels icke på någon uttrycklig utfästelse. Detta behöver dock icke innebära att dessa förmånstagare saknar juridisk rätt till den prestation som de uppbär. Man torde här ha att räkna med den principen att, om en företagare börjat utbetala pension i enlighet med tillämplad sedvänja, så föreligger en för honom bindande förpliktelse att utge pensionen även i fortsättningen (se prop. 100/1955 s. 357 och SOU 1938: 18 s. 21 f.). Vad åter angår dem, som ännu står kvar i tjänst, har tjänstemän och förmän i stor utsträckning fått pensionsrätt sig tillförsäkrad i anställningsavtalet eller senare. Beträffande arbetare har det däremot endast undantagsvis förekommit att pensionsrätt uttryckligen tillförsäkrats dem under anställningstiden. Ätminstone i vissa fall torde likväl de nu i tjänst varande arbetarna kunna påfordra pension vid avgången. Om det under en följd av år varit en tradition på fideikommisset att pensionera arbetarna, torde man nämligen kunna räkna med att dessa äger en på parternas tysta förutsättning grundad pensionsrätt (se SOU 1938: 18 s. 21 f. och NJA 1931 not A 234). För att pension skall utgå torde dock härvid fordras att vederbörande står kvar i tjänst till pensionsåldern. Pensionen lär med andra ord icke vara oantastbar; arbetaren för icke med sig någon pensionsrätt om han övergår till annan arbetsgivare. Ej heller de pensioner, som blivit uttryckligen utfästa, torde som regel vara oantastbara. Pensionsreformens genomförande kan medföra vissa samordningsproblem för dem som ännu står kvar i tjänst. Dessa problem gör sig

dock icke speciellt gällande för fideikommissens anställda utan är av allmän karaktär.

Såsom redan antytts är det möjligt att utfästelser om pensionsförmåner kommer att lämnas även efter pensionsreformen. Huru förhållandena i övrigt kommer att utveckla sig kan icke nu överblickas. I vart fall kan man icke utan vidare utgå från att arbetare, som anställs efter reformens genomförande, kan åberopa sig på den äldre traditionen så att även de skulle ha en på tyst utfästelse grundad pensionsrätt.

Någon anledning synes icke förekomma att vid avvecklingen befatta sig med pensioner, som utgår eller kommer att utgå på grund av privat pensionsförsäkring. Pensionstagarens rätt får här anses tillräckligt tryggad.

Vad angår pensioner och liknande förmåner, som utgår ur själva fideikommissegendomen (av dess avkastning) då fideikommisset upphör, kommer dessa att ha skiflande karaktär. I vissa fall — och dessa blir de vanligaste vid de fideikommiss som först avvecklas — kommer det att röra sig om förmåner, som antingen börjat utgå före pensionsreformens genomförande eller också grundar sig på en dessförinnan tyst eller uttryckligt lämnad utfästelse. I andra fall åter kommer det att röra sig om förmåner, som utfästs efter pensionsreformens genomförande och som alltså allt från början framstått som något utöver den lagbestämda tilläggs pensionen. Vilken karaktär förmånerna än må ha synes det rimligt att man vid avvecklingen tryggar pensionstagarnas ställning. I många fall torde visserligen egendomens nye innehavare komma att låta förmånen utgå även i fortsättningen. Med hänsyn till det ändrade läge som avvecklingen i olika hänseenden får förutsättas medföra — egendomen kanske säljes till någon utomstående — föreligger dock risk för att ny innehavare av egendomen icke kommer att godvilligt påtaga sig pensionsbördan. Visserligen kan pensionstagaren ha en juridisk rätt till den förmån som utgår. Som ovan påvisats torde emellertid denna rätt icke gravera själva fideikommissegendomen utan synes i princip vara att betrakta som en innehavarens privata gäld, som vid hans död övergår på hans dödsbo. Då man icke kan förutsätta, att dödsboet alltid eller ens som regel kommer att vara i stånd att låta förmånerna utgå, skulle — om icke särskilda åtgärder vidtoges — även de pensionstagare, som har en klar rätt till sin förmån, komma i ett prekärt läge. I än högre grad skulle detta bli fallet med pensionärer, som visserligen faktiskt utfår pension men måhända icke kan åberopa pensionsrätt. Då pensionstagarna åtnjuter trygghet under fideikommissets bestånd, skulle avvecklingen alltså komma att medföra en försämring av deras ställning. Detta vore föga tilltalande. Förmånerna måste därför bevaras och deras fortsatta anknytning till fideikommissegendomen tryggas. Detta ter sig skäligt även från en annan synpunkt. Med hänsyn till den fasta tradition som förelegat för att ny innehavare skall fortsätta att utbetala de pensioner som tidigare börjat utgå, skulle det vara obilligt att nu övervältra pensionsbördan på siste innehavarens dödsbo, vilket enligt vad ovan anförts skulle kunna bli följd, om ej pensionerna knötes till fideikommissegendomen.

I överensstämmelse med vad sålunda anförts anser utredningen, att pensionsförmåner, som vid fideikommissets upphörande redan börjat utgå, alltid bör bevaras. Någon skillnad bör icke göras mellan pensionärer med formlig rätt till sin pension och sådana, som tilläventyrs icke har dylik rätt. Utredningen utgår nämligen från att även de senare skulle ha fått njuta pensionen till godo, om fideikommisset blivit bestående; även de till dem utgående pensionerna framstår med nutida betraktelsesätt som vederlag för utfört arbete. Om pension utlovats endast tills vidare, lär man likväl vara

berättigad antaga, att förmånen icke skulle ha indragits. Utredningen anser därför, att pensionen bör bevaras för pensionstagarens livstid. Förmår emellertid fideikommissboet styrka, att en effektiv tidsbegränsning varit avsedd, kan det enligt utredningen icke komma i fråga att tvångsvis bevara förmånen för längre tid än som bestämts.

Vad därefter beträffar dem, som vid tiden för fideikommissets upphörande ännu står kvar i tjänst, får man enligt utredningen räkna med att vissa kan ha ett rättsligt anspråk på att framdeles utfå pension av egendomen i enlighet med vad här förut utvecklats. Detta gäller i första hand en del av dem, som anställts före pensionsreformens genomförande, men möjligen även vissa senare anställda. Vid avvecklingen kan det av uppenbara skäl icke bli tal om att garantera pensionsförmåner för alla på egendomen anställda. Att sträcka sig längre än att skydda dem, som har rättsliga anspråk på pension, anser utredningen icke möjligt. Övriga anställda får åtnöjas med de förmåner, som tillkommer dem enligt lagstiftningen om försäkring för allmän tilläggspension.

Även inom kretsen av dem, som kan anses ha rättsliga anspråk på pension ur fideikommissegendomen, anser utredningen en begränsning vara ofrånkomlig. Man får räkna med att i flertalet fall pension skulle ha utgått endast om vederbörande stått kvar i tjänst till pensionsåldern. Då det icke är möjligt att garantera fortsatt anställning på fideikommissegendomen, måste ett bevarande av pensionerna innebära, att den pensionsrätt, som vid tiden för fideikommissets upphörande kan anses intjänad, på ett eller annat sätt säkerställas. I betraktande av de ändrade förhållanden, som avvecklingen kan väntas draga med sig, anser utredningen en sålunda säkerställd rätt icke vara mycket värd, om ej den intjänade pensionen får utgå vare sig vederbörande står kvar i tjänst till pensionsålderns inträde eller icke. Utredningen bedömer det därför som nödvändigt att här bygga på den s. k. oantastbarhetsprincipen, vilket betyder att de anställda erhåller en förmån, som de för närvarande icke har. Såvitt gäller yngre anställda med kortare anställningstider synes tillräckliga skäl icke förekomma att införa en sådan ordning, som skulle innebära en betydande belastning på fideikommissegendomen. Vad angår äldre anställda med längre anställningstider anser utredningen det däremot rimligt, att de tillförsäkras en ovillkorlig rätt till den pension, som kan anses intjänat. Härför talar icke blott sociala skäl — vid de fideikommiss, som upphör i början av avvecklingslagens giltighetstid, kan det finnas anställda vilka med hänsyn till sin ålder icke får del av den allmänna tilläggspensionen eller som i varje fall får relativt små pensionsbelopp — utan även en stark presumtion för att ifrågavarande anställda, om ej avvecklingen kommit emellan, skulle ha stannat kvar i sina anställningar till pensionsålderns inträde. Utredningen förutsätter vidare, att många av dem kommer att fortsätta såsom anställda å den förutvarande fideikommissegendomen med oförändrade villkor i pensionshänseende. Genom säkerställandet av intjänade pensioner torde därför icke komma att läggas någon väsentligt ökad börda på egendomen.

Då det gäller att avgöra, i vilka fall pensionsrätt skall bevaras och i vil-

ken omfattning pensionsrätt skall anses intjänad, bör enligt utredningen utgångspunkten vara, att reglerna tryggar de arbetstagare, som då fideikommisset upphör kommit upp i de högre åldrarna och har en lång anställningstid bakom sig. Utredningen har funnit följande system innefatta en godtagbar lösning: Pension skall anses intjänad till så stor del, som svarar mot förhållandet mellan den pensionsgrundande anställningstiden och samma tid utökad med vad som återstår till pensionsåldern. Såsom pensionsgrundande anställningstid räknas härvid allenast den tid anställningen varat efter den dag, då trettio år återstod till pensionsåldern. Anställningstid, som eljest är pensionsgrundande, skall emellertid ej räknas som sådan, om den icke uppgår till minst tio år.

Det hittills anförda har närmast avsett ålderspension. I tillämpliga delar torde emellertid samma principer kunna användas i fråga om invalidpension och familjepension. Vad angår familjepension anser utredningen det icke påkallat att bevara pension för andra efterlevande än sådana, som uppbär pension då fideikommisset upphör eller som då äger pensionsrätt. Pension bör sålunda icke vid avvecklingen säkerställas för den, med vilken den anställde ingår äktenskap först efter upphörandet, och ej heller för barn, som föds efter nämnda tidpunkt.

Herrar *Bonde, von Seth* och *Trolle-Bonde* uttalar i sitt i det föregående omnämnda särskilda yttrande, att de inlägger en bestämd gensaga mot utredningens förslag att genom särskilt stadgande tillerkänna anställda på fideikommissen rätt till pension som intjänats men ej börjat utgå vid tidpunkten för avvecklingen.

Sättet för förmånernas bevarande

Vissa bestämmelser anses erforderliga om det sätt, på vilket förmånerna skall bevaras. I fråga om förmån som består i nyttjanderätt till fastighet framhåller utredningen, att situationen i hög grad påminner om den som omtalas i 12 kap. 2 § ärvdabalken, nämligen att någon genom testamente erhållit nyttjanderätten till egendom, vartill äganderätten vid testators död eller senare skall tillfalla annan. I överensstämmelse med regleringen i ärvdabalken (12 kap. 6 §) synes här böra stadgas förbud mot överlåtelse av eller annat förfogande över fastigheten utan förmånstagarens samtycke, vilket dock om särskilda skäl är därtill bör kunna ersättas av rättens medgivande. På grund av den mångfald obligatoriska rättigheter och förpliktelser, som består mellan honom och ägaren, anser utredningen det ingalunda likgiltigt för förmånstagaren, vem äganderätten tillkommer. Om nyttjanderätten tillika omfattar inventarier å fastigheten, bör motsvarande regler gälla för dem.

Vad angår övriga förmåner bedömer utredningen förhållandena som så skiftande, att formen för förmånernas bevarande bör få väljas från

fall till fall. Ofta kan det vara lämpligt att säkerställa förmånen genom inteckning i fastighet. Består förmånen av rätt att njuta avkastningen av visst fideikommisskapital, står egendomen regelmässigt under särskilt anordnad förvaltning, vanligen genom bank. Förmånen synes här kunna säkerställas genom att denna förvaltning bibehålles, så länge förmånen skall utgå. Särskilda åtgärder för säkerställande av förmån anser utredningen icke alltid vara erforderliga. Om förmånstagaren begär det, bör dock förmånen alltid säkerställas.

Till underlättande av avvecklingen bör naturaförmån kunna förvandlas till pengar, om fideikommissboet så yrkar. Förmånstagaren själv bör däremot ej kunna framtvinga sådan omvandling. Utredningen framhåller, att det ofta kan vara betydligt mindre betungande att utgiva en naturaförmån än att utbetala motsvarande penningbelopp. Fideikommissboets rätt att få en förmån omvandlad bör icke vara ovillkorlig utan bero av vad som med hänsyn till omständigheterna i varje särskilt fall ter sig skäligt.

Beträffande förfarandet, då förmån skall säkerställas, framhåller utredningen, att det här gäller enskildas rättigheter och skyldigheter mot varandra. Det skulle stå i mindre god överensstämmelse med gängse grundsatser att vid sådant förhållande föreskriva ett obligatoriskt förfarande inför myndighet, och detta skulle dessutom vara opraktiskt. Fideikommissnämnden bör vid behov medverka till att rättvisa uppgörelser kommer till stånd. Nämnden bör dock enligt utredningens mening icke uppträda som beslutande organ utan vid tvist får domstol eller skiljenämnd avgöra.

Arrendatorer

Behovet av särskilt skydd

Beträffande fideikommissarrendatorernas nuvarande ställning i rättsligt hänseende erinrar utredningen till en början om att nyttjanderätt, som fideikommissinnehavare upplåtit till huvudgård, gäller längst för hans egen besittningstid jämte den därpå följande fardagstiden men att för de vanligast förekommande fallen, nämligen arrende- och hyresavtal som avser annan fideikommissfastighet än huvudgård, nyttjanderätten enligt 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen kan gälla under längre tid. Arrendator av huvudgård intar en mera osäker ställning även såtillvida, att huvudgård till fideikommiss aldrig torde omfattas av de sociala arrendebestämmelserna i 2 kap. nyttjanderättslagen. Undergårdarna däremot omfattas i regel, ehuru icke alltid, av nämnda bestämmelser. Under dessa hänföres — såvitt nu är av intresse — brukningsdel om högst 50 hektar odlad jord, såvida densamma utgöres av gård, torp eller annan jordbrukslägenhet som lyder under huvudgård. Vissa för sociala arrenden gällande regler, bl. a. reglerna om optionsrätt och förköpsrätt, är dock icke tillämpliga på huggaretorp och andra därmed jämförliga arbetarboställen. Utredningen har funnit, att av de år 1950 utarrenderade undergårdarna 9 procent omfattade mer än 50 hektar åker.

Antalet huggaretorp kan utredningen icke angiva men upplyser, att antalet utarrenderade brukningsdelar med mindre än 2 hektar åker utgjorde 13 procent och antalet utarrenderade brukningsdelar i storleken 2—5 hektar 11,5 procent av hela antalet utarrenderade undergårdar.

Skillnaden mellan de allmänna och de sociala arrendebestämmelserna är djupgående. Av särskilt intresse i förevarande sammanhang anser utredningen vara, att för socialt arrende stadgats en minimitid för upplåtelsen om fem år samt att dylikt arrende med förut angivet undantag är förenat med optionsrätt och förköpsrätt. Utredningen konstaterar, att fideikommissarrendatorerna i stort sett åtnjuter samma rättsliga skydd som andra arrendatorer; det skydd som tillkommer arrendatorer i gemen är dock enligt utredningen begränsat, och arrendatorns ställning kan, även där de sociala arrendebestämmelserna är tillämpliga, bli prekär genom jordägarens möjligheter att bryta optionsrätten.

Emellertid framhåller utredningen, att fideikommissarrendena faktiskt i allmänhet präglats av stor stabilitet. Det är vanligt, att arrendatorerna suttit länge på sina gårdar, och ej sällan har en arrendatorssläkt under flera generationer innehaft arrende under fideikommisset. Stabiliteten hos arrendeförhållandena och därmed följande trygghet för arrendatorerna har enligt utredningen till viss del sin grund i fideikommissinstitutionen som sådan. Fideikommissbestämmelserna har nämligen verkat för sammanhållande av godsen, och för dessas drivande har arrendesystemet varit en förutsättning. Det nu sagda tar väsentligen sikte på undergårdarna. Beträffande huvudgårdarna torde ej sällan råda liknande förhållanden. Även här torde nämligen förekomma fall, då en arrendatorssläkt under lång tid innehaft samma gård. Arrendator av huvudgård intar emellertid vanligen en betydligt mera osäker ställning. Han måste alltid, och särskilt vid fideikommissets övergång till ny innehavare, räkna med att fideikommissinnehavaren kan vilja driva jordbruket själv.

Det kan icke undvikas, att avvecklingen berör arrendatorernas ställning. Finnes avvecklingen komma att försämra denna, därest ej särskilda åtgärder vidtages till arrendatorernas skydd, måste dylika åtgärder övervägas. Här liksom eljest anser utredningen det vara en naturlig strävan att eliminera eller åtminstone minska eventuella ogynnsamma följder av avvecklingen.

Vad angår de följder i rättsligt hänseende, som avvecklingen kommer att medföra för arrendatorernas del, påpekar utredningen, att i och med antagandet av avvecklingslagen stadgandet i 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen i allmänhet icke längre blir tillämpligt, eftersom fideikommisset som regel skall upphöra vid den då sittande innehavarens frånfälle. Enär den princip som upphör lagrummet uppenbarligen icke nu bör brytas, bör i avvecklingslagen stadgas, att avtal varom nu är fråga skall gälla jämväl mot den som förvärvar egendomen vid avvecklingen. I övrigt synes avvecklingen icke medföra någon inverkan på arrendatorernas rättsliga ställning.

Faktiskt får man däremot, generellt sett, räkna med att avvecklingen kan leda till minskad trygghet för de arrendatorer — närmast då arrendatorer av undergårdar — vilka innehaft sina arrenden sedan tiden före avvecklingslagen och således med visst fog kunnat påräkna säkerhet i sin besittning. Vid avvecklingen kan siste fideikommissinnehavarens arvingar vilja övertaga jord med äganderätt, såväl större undergårdar som mindre sådana, för sammanläggning till större jordbruk. Utredningen anser också tänkbart, att de i åtskilliga fall önskar själva ägna sig åt brukandet. Genom avvecklingen kommer vidare möjlighet att öppnas till försäljning av den förutvarande fideikommissjorden. Försäljning kan komma att äga rum i betydande omfattning, och det får antagas, att köparna i allmänhet vill själva bruka jorden. Den minskade tryggheten för arrendatorerna, som sålunda kan bli en följd av avvecklingen, drabbar ej endast de arrendatorer, vilka lyder under de allmänna arrendebestämmelserna, utan även dem, som innehar sociala arrenden. Mot en försäljning kan de senare visserligen i regel skydda sig genom förköp, såvida försäljningen sker till annan än nära släkting, men de saknar varje skydd mot en arvinge, som vill övertaga jorden till eget brukande.

Med hänsyn till önskvärdheten av att motverka eventuella ogynnsamma följder av avvecklingen bör enligt utredningens uppfattning övervägas åtgärder till arrendatorernas skydd. Dessa åtgärder bör dock i huvudsak begränsas till att avse arrendatorer, vilka innehaft sina arrenden under långre tid och därför framstår som särskilt förtjänta av skydd.

Även med en sådan begränsning anser utredningen det ofrånkomligt, att dylika åtgärder medför en minskning av jordägarens möjligheter att förfoga över jorden. Denna synpunkt kan emellertid icke få vara något avgörande hinder. Den jord, varom här närmast är fråga, har under så lång tid varit utom jordägarens besittning, att dennes anspråk på att få förfoga över densamma framstår som försvagat. Vad särskilt angår den rätt siste fideikommissinnehavarens arvingar kan göra gällande till jorden måste därjämte tagas i betraktande, att densamma tillagts dem först genom avvecklingen. Det kan icke vara skäligt, att man av hänsyn till en sålunda tillkommen äganderätt åsidosätter deras intressen, vilka sedan länge brukat jorden och kunnat räkna med fortsatt brukande. Härtill kommer de sociala skälen. På många fideikommiss finns ett stort antal arrendatorer; sålunda har ett trettiotal fideikommissesegendomar 50 arrendatorer eller flera. Utredningen finner det uppenbart att, därest i sådana fall många arrendatorer samtidigt tvingas lämna sina arrenden för att söka sin utkomst på annat håll, allvarliga omställningssvårigheter skulle uppkomma.

Huvudprinciperna för arrendatorsskyddet

Utredningen uttalar till en början, att det skydd, som fideikommissarrendatorerna åtnjuter enligt de allmänna arrendereglerna, inte bör rubbas. Det särskilda skyddet bör i stället få karaktären av en extra tillgång, som arrendatorn kan anlita i stället för eller vid sidan av de allmänna bestämmel-

serna. Beträffande anordnandet av det särskilda skyddet har utredningen undersökt ett flertal olika möjligheter till lösning. Därvid har utredningen stannat för följande förslag.

Utredningen förordar, att arrendatorn tillägges en alternativ rätt så konstruerad, att han erhåller nytt arrende, såvida ej jordägaren bereder honom tillfälle att köpa brukningsdelen på skäligen villkor. Jordägaren har alltså att välja mellan att erbjuda försäljning på skäligen villkor eller lämna nytt arrende; väljer han det förre, har arrendatorn i sin tur att välja mellan att antaga köpeanbudet eller avflytta. Denna konstruktion förutsätter ett förfarande, varigenom dels kan fastställas skäligen villkor för försäljning och för nytt arrende, dels kan konstateras hur parterna ställer sig till en försäljning på ifrågavarande villkor. Att även arrendevillkoren bör fastställas inom ramen för förfarandet, anser utredningen givet med hänsyn till att parterna, innan de träffar sitt avgörande, bör ha möjlighet att bedöma den ekonomiska innebörden av de alternativ, som de ställs inför. Uppsäges arrendatorn, bör det ankomma på honom att ta initiativet till förfarandet.

Den angivna lösningen bygger på tanken, att det för ett fullgott besittningsskydd är tillräckligt, att arrendatorn erhåller antingen äganderätt eller nyttjanderätt. Valet bör därför, utan att skyddet eftersättes, kunna tillkomma jordägaren. Genom valfriheten för honom undgår man de flesta av de svårigheter, med vilka den förstärkta optionsrätten och lösningsrätten är behäftade. Bland annat behöver någon bundenhet ej uppkomma mellan parterna, då arrendeförhållandet alltid kan bringas att upphöra genom försäljningsanbud. Å andra sidan föreligger ej något tvång att sälja. Med hänsyn härtill behöver köpeskilling och övriga försäljningsvillkor icke bestämmas efter vad som gäller för expropriation. I stället kan väljas friare och enklare former, varvid större hänsyn kan tagas till billighetens krav utan att fördenskull rättssäkerhetens fordringar sättes å sido.

För det fall, att jordägaren vägrar försäljning på skäligen villkor och arrendatorn på grund härav erhåller rätt till nytt arrende, förordar utredningen, att arrendatorn tillerkännes rätt till nytt arrende för en begränsad tidrymd, lämpligen fem år. Då denna nya arrendeperiod utgår, har han att, om behov av skydd alltjämt föreligger, ånyo inleda förfarande angående frågorna om försäljning eller nytt arrende.

En nackdel med att låta rätten till nytt arrende avse endast en begränsad tidrymd är att förfarandet i sämsta fall måste upprepas flera gånger. Risken för att detta skall bli vanligt förefaller dock utredningen ringa. Utredningen antar nämligen, att parterna i allmänhet träffar uppgörelse. Om jordägaren är obenägen att sälja, har han föga intresse att få veta det pris som kan befinnas skäligt. I sådant fall ligger nära till hands, att han förnyar arrendet för att slippa onödig omgång.

Under hänvisning till vad sålunda anförts föreslår utredningen, att arrendatorsskyddet utformas såsom en rätt för arrendatorn att vid arrendetidens utgång erhålla nytt arrende för en tid av fem år, såframt icke tillfälle beredes honom att förvärva brukningsdelen på skäligen villkor.

Ledamoten *Eliasson* föreslår i en avgiven reservation en bestämmelse, att arvinge skall äga rätt att oavsett det speciella arrendeskyddet vid arrendetidens utgång övertaga en arrendefastighet för eget bruk.

Herrar *Bonde, von Seth* och *Trolle-Bonde* uttalar i sitt i det föregående omnämnda särskilda yttrande bl. a., att en son eller måg till fideikommiss-innehavare som redan utbildat sig till jordbrukare, många gånger kan ha minst lika beaktansvärda förväntningar på att få överta en arrendegård som arrendatorn, samt föreslår, att en lagstiftning om utvidgad optionsrätt för arrendatorer, om en sådan anses påkallad, genomföres genom ändringar i den allmänna arrendelagen. Skulle emellertid en speciallagstiftning av den föreslagna typen anses nödvändig, föreslås en bestämmelse i huvudsak av det innehåll, som förordats av ledamoten *Eliasson*.

Begränsning till vissa arrendatorer

I huvudsak enligt de synpunkter, som ligger bakom den olikartade behandlingen av fideikommissens huvudgårdar och undergårdar i 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen, föreslår utredningen, att arrendator av huvudgård undantages från det särskilda arrendatorsskyddet. Detta föreslås ej heller bli tillämpligt på arrenden av stödjordbruk och livstidsarrenden.

För att komma i åtnjutande av skydd bör arrendatorn ha innehaft arrendet under en viss kvalifikationstid. I varje fall anser utredningen, att han bör, då frågan om skydd blir aktuell, kunna uppvisa en obruten besittningstid från det lagen trädde i kraft. Med hänsyn till grunden för skyddet saknas i princip anledning att skydda andra arrendatorer än dem, vilka tillträtt sina arrenden före ikraftträdandet.

Vidare synes det utredningen skäligt att fordra, att arrendatorn innehaft arrendet ej endast från lagens ikraftträdande utan även under viss tid dessförinnan, förslagsvis tio år. De arrendatorer, som kommer i åtnjutande av skydd, begränsas härigenom till dem, som vid lagens ikraftträdande redan under längre tid innehaft sina arrenden och beträffande vilka kravet på skydd är mera framträdande. En sådan begränsning synes påkallad även med hänsyn till jordägarens intresse. Det synes vidare skäligt, att arrendatorn, då han efterträtt sin make eller någon av sina eller makens anförvanter av en äldre generation, får inräkna sådana företrädares besittningstid i sin kvalifikationstid — även om därigenom skyddet i vissa fall skulle utsträckas till att omfatta jämväl den, som tillträtt arrende efter lagens ikraftträdande.

Tiden för arrendatorsskyddet

Arrendatorsskyddet måste enligt utredningens mening för att få effekt inträda senast vid avvecklingslagens ikraftträdande.

En särslagstiftning av förevarande slag bör icke erhålla alltför lång giltighetstid. Utredningen föreslår, att tiden för skyddet begränsas till 30 år efter lagens ikraftträdande. Skyddstiden kommer därigenom visserligen att kunna utgå innan fideikommisset upphört, vilket kan synas stridande mot

grundtanken, att arrendatorsskyddet skall åstadkomma trygghet inför avvecklingen. Att behålla skyddet till dess samtliga fideikommiss avvecklats skulle emellertid — med hänsyn till vissa fideikommissinnehavares låga ålder — betyda, att särslagstiftningen måste bestå under lång tid framöver. Skyddstidens begränsning till 30 år kan också medföra, att en del arrendatorer ej bli skyddade under hela sin livstid. För de arrendatorer, som tillträtt sina arrenden före ikraftträdandet och vilka det i första hand är angeläget att skydda, får tidsbegränsningen dock i allmänhet inte någon praktisk betydelse. Vad angår de återstående undantagsfallen bör enligt utredningen beaktas, att arrendatorn haft mycket lång tid till sitt förfogande för att inrätta sig för nya förhållanden.

Reglerna om arrendatorsskydd bör i princip kunna göras gällande mot varje innehavare av fastigheten. I den mån arrendeavtalet består mot ny ägare, skall alltså även skyddet göra det.

Utredningen anser emellertid anledning saknas, att låta skyddet gälla mot den som under fideikommissets bestånd genom köp förvärvat fastigheten. Vid tillstånd till försäljning av utarrenderad fideikommissjord har nämligen Kungl. Maj:t hittills brukat tillse, att arrendatorns intresse blir tillgodosett, och utredningen förutsätter, att denna praxis upprätthålles jämväl i fortsättningen.

Särskilda regler med hänsyn till fastighetsförhållandena

Den föregående framställningen har närmast tagit sikte på det enkla fallet, att brukningsdelen utgör fastighet av beskaffenhet att kunna lagfaras särskilt. Utredningen framhåller emellertid, att de fall, då brukningsdelen icke motsvarar en särskild registerfastighet och därför ej kan lagfaras för sig, blir vanligt förekommande. I sådana fall måste, innan försäljning kan komma i fråga, undersökas huruvida en särskild registerfastighet kan bildas av brukningsdelen. Denna prövning kan ofta leda till negativt resultat, enär brukningsdelen saknar den bärkraft, som en dylik fastighet bör äga enligt allmänna regler för fastighetsbildning. Utredningen betonar emellertid, att i åtskilliga av dessa fall brukningsdelen kan göras bärkraftig, om den kompletteras med jord eller skogsmark från den övriga fideikommissegendomen eller — om fideikommisset upphört — från den del därav, som tillhör brukningsdelens ägare. Har vid prövningen konstaterats, att brukningsdelen är otillräcklig för att utgöra en registerfastighet, bör därför nästa steg vara att undersöka, huruvida fastighetsbildning likväl är möjlig, om brukningsdelen kompletteras på sätt nu sagts. Finnes detta vara händelsen, har jordägaren, om han ej vill lämna nytt arrende, att erbjuda arrendatorn förvärv på skäliga villkor av brukningsdelen jämte det ytterligare markområde, som sålunda funnits böra läggas till densamma.

Såsom närmare kommer att framgå av det följande föreslår utredningen, att större skogsområden skall kunna sammanhållas såsom enheter, s. k. bygdegods. En av arrendator innehavd brukningsdel kan komma att ingå i

bygdegods och bildar då, oavsett om den motsvarar en registerfastighet, tillsammans med bygdegodsets övriga egendom ett enhetligt objekt från inskrivningssynpunkt. Innan försäljningsfrågan behandlas, måste i sådant fall prövas, huruvida bruksningsdelen kan utbrytas ur bygdegodset.

Utredningen anser det sannolikt, att fastighetsförhållandena i allmänhet skall kunna så ordnas, att hinder mot försäljning ej behöver uppstå, men framhåller, att ett antal fall alltid kommer att återstå, då detta icke låter sig göra, t. ex. enär förutsättningar för bruksningsdelens bestånd såsom egen registerfastighet under alla förhållanden saknas. Den omständigheten, att hinder sålunda möter mot försäljning, bör emellertid icke få medföra, att arrendatorn lämnas utan skydd. Utredningen föreslår därför, att arrendatorn i sådana fall tillerkännes rätt till nytt arrende för en tid av fem år oberoende av huruvida försäljningsanbud göres. Från denna regel gör utredningen dock ett viktigt undantag. Sålunda bör arrendatorn icke erhålla nytt arrende, om fortsatt arrende skulle för fideikommissinnehavaren medföra oskäligen kostnad. Huruvida kostnaderna är att anse som oskäligen, får bedömas med beaktande av olika omständigheter, t. ex. arrendeavgiftens storlek och kostnaderna för om- eller nybyggnad, som fideikommissinnehavaren är skyldig att svara för, samt den nytta fideikommissinnehavaren kan ha av att hålla bruksningsdelen utarrenderad. Beaktas bör även, huruvida och i vad mån det eljest förekommer inom fideikommisset, att utarrendering sker trots att arrendeintäkterna understiger kostnaderna.

Förfarandet

Utredningen anser det vara ett centralt spørsmål, hur det förfarande skall anordnas, som — i den mån parterna ej utan vidare träffar avtal här om — erfordras för att realisera arrendatorsskyddet. Dettas konstruktion förutsätter, att ett opartiskt organ fastställer skäligen villkor för försäljning och för nytt arrende och att det kan konstateras, hur parterna ställer sig till en försäljning i enlighet med de fastställda villkoren. Till det organ, vars medverkan sålunda erfordras, bör enligt utredningen förfarandet i dess helhet anknytas, och detta organ bör ha en friare ställning än en domstol. Att anlita skiljemän, som utses av parterna, synes utredningen å andra sidan icke lämpligt med hänsyn till förfarandets art och med beaktande av att därvid även kan uppkomma fastighetsbildningsfrågor och andra spørsmål, där ett samhällsintresse gör sig gällande.

Det åsyftade organets uppgifter företer emellertid stora likheter med ett skiljemannaförfarande. De bör därför lämpligen handhas av ett organ bestående av ett fåtal personer. Med hänsyn till förekommande rättsfrågor anser utredningen det vara av värde, om handläggningen ledes av en person med domarerfarenhet.

Utredningen har därför stannat vid den uppfattningen, att ifrågavarande uppgifter bör anförtros åt arrendenämnderna, vilka med hänsyn till sin sammansättning och verksamhet synes utredningen väl skickade härför. Förfarandet inför arrendenämnden bör ha formen av en förrättning, till vilken

parterna kallas och vid vilken de har tillfälle att utföra sin talan. En muntlig förhandling synes utredningen vara av värde icke minst från den synpunkten, att förlikning därvid kan tänkas komma till stånd genom nämndens medverkan. En viktig uppgift för nämnden i förevarande sammanhang måste nämligen vara att verka för en uppgörelse mellan parterna.

Det fortsatta förfarandet — då uppgörelse ej träffas — föreslås anordnat enligt följande. Sedan tillfälle beretts parterna att framlägga sina synpunkter, har nämnden att i första hand fastställa skäligen villkor för nytt arrende. Anledning för nämnden att ingå på frågan om försäljningsvillkor finns endast, om fideikommissinnehavaren under förrättningen anmäler, att han vill erbjuda arrendatorn att förvärva bruksdelen. Göres ej dylik anmälan, kan förrättningen avslutas, varvid nytt arrende uppkommer på de villkor nämnden bestämt. Om däremot anmälan gjorts, har nämnden att framlägga förslag till köpeskilling och övriga försäljningsvillkor efter vad nämnden anser skäligt. Nämnden bör även förelägga parterna viss tid att genomföra försäljningen. Sedan detta föreläggande givits, behöver nämnden icke mer befatta sig med ärendet utan kan avsluta förrättningen. Utsättandet av en bestämd tid är tydligen nödvändigt för att framtvunga ett ställningstagande från parternas sida och därmed få rättsläget avgjort. Kommer försäljning till stånd inom den utsatta tiden, vare sig det sker på nämndens villkor eller eljest, är förhållandet mellan parterna därmed reglerat. Har försäljning icke kommit till stånd då tiden utgår, är det avgörande vilken inställning till försäljningsfrågan, som parterna, i första hand fideikommissinnehavaren, ådagalagt. För att man skall kunna anse, att fideikommissinnehavaren berett arrendatorn tillfälle att förvärva bruksdelen på skäligen villkor, bör fordras att fideikommissinnehavaren gjort vad på honom ankommit för att inom den förelagda tiden få till stånd avtal i enlighet med nämndens förslag. Om detta icke skett, är därmed avgjort, att nytt arrende är för handen. Har däremot fideikommissinnehavaren gjort vad sålunda ankommit på honom, beror den uteblivna försäljningen på arrendatorn, och denne blir därvid skyldig att avflytta. — Skulle i något fall tvist uppkomma mellan parterna, huruvida nytt arrende är för handen, t. ex. emedan oenighet råder om vad som förevarit mellan dem i försäljningsfrågan, får tvisten avgöras av domstol.

I samband med förfarandet inför arrendenämnden måste kunna avgöras, huruvida förutsättningarna för arrendatorsskydd över huvud taget är för handen. Hyser parterna olika meningar, exempelvis huruvida bruksdelen är att anse såsom huvudgård, bör enligt utredningen tvisten bringas ur världen, innan arrendenämnden behandlar frågorna om försäljning och nytt arrende. En sådan tvist kan icke upptagas av arrendenämnden utan måste gå till domstol. Därför föreslås, att fideikommissinnehavaren, om han vill göra gällande att någon förutsättning för arrendatorsskyddet brister, skall framställa invändning härom senast vid första sammanträdet under förrättningen. Göres invändning efter vad nu sagts, skall arrendenämnden förelägga fideikommissinnehavaren viss tid att väcka talan inför dom-

stol. Fullgör ej denne vad han sålunda har att iakttaga, har han förlorat rätten till talan. Har föreläggande givits, bör förrättningen vila till dess den föreslagna tiden utgått eller, om talan väckts, denna blivit avgjord genom lagakraftäggande dom.

Under förrättningen kan även uppkomma frågor angående fastighetsbildning m. m. Utgör brukningsdelen icke en särskild registerfastighet, måste sålunda, innan arrendenämnden föreslår försäljningsvillkor, prövas huruvida därav kan bildas en för jordbruk lämplig fastighet. Denna prövning förutsätter medverkan av de myndigheter, som närmast har ansvaret för fastighetsbildningen såvitt rör jordbruksfastigheter på landet, nämligen i främsta rummet vederbörande lantmätare men även lantbruksnämnden. Förfarandet kan enligt utredningens bedömning icke lämpligen anordnas så, att fastighetsbildningen genomföres innan försäljningsfrågan behandlas. En dylik ordning skulle i de fall, då försäljning icke kommer till stånd, leda till uppkomsten av fastigheter, som icke fyller någon funktion. Att lantmätare eller lantbruksnämnd efter verkställd utredning skulle avge bindande förhandsbesked i fastighetsbildningsfrågan, kan enligt utredningen ej heller vara lämpligt.

Utredningen förordar den anordningen, att arrendenämnden verkställer en preliminär prövning av frågan om fastighetsbildningen i samråd med lantmätare och lantbruksnämnd. Kommer försäljning sedermera till stånd, skall fastighetsbildning — regelmässigt avstyckning eventuellt i förening med sammanläggning — äga rum i vanlig ordning. Om emellertid, sedan försäljning skett, fastighetsbildning i något undantagsfall ej skulle kunna genomföras och arrendatorn till följd härav icke fullföljer förvärvet, inträder enligt utredningen en situation liknande den då förvärvstillstånd vägrats. För detta fall har utredningen inte funnit skäl tillerkänna arrendatorn rätt till nytt arrende.

Resulterar förprövningen däri, att en särskild för jordbruk lämplig registerfastighet anses icke kunna bildas, har arrendenämnden enligt vad utredningen framhåller att avsluta förrättningen. Finnes däremot en sådan fastighet kunna bildas av brukningsdelen, eventuellt kompletterad med ytterligare mark, bör nämnden framlägga förslag till fastighetsbildning, d. v. s. förslag dels till ändrad fastighetsindelning dels till de åtgärder, genom vilka indelningsändringen skall genomföras. Sedan detta förslag framlagts, gäller försäljningsfrågan den fastighet, vari brukningsdelen enligt förslaget skall ingå, även om fastigheten icke sammanfaller med brukningsdelen.

Till grund för förprövningen erfordras en undersökning av lantmätare angående de förhållanden, som är av betydelse för bedömande av fastighetsbildningsfrågan. Där komplettering av brukningsdelen kan bli aktuell, måste undersökningen inriktas på att klarlägga de olika möjligheter, som föreligger härvidlag.

Ingår brukningsdelen i bygdegods, bedömer utredningen situationen som likartad med den som föreligger, då brukningsdelen icke utgör en särskild

registerfastighet. Den provning, huruvida brukningsdelen kan utbrytas ur bygdegodset, som måste äga rum före behandlingen av försäljningsfrågan, bör enligt utredningen likaledes ankomma på arrendenämnden i samråd med vederbörande myndighet.

Arrendenämndens avgöranden i fråga om arrende- och försäljningsvillkor, fastighetsbildning och utbrytning från bygdegods bör enligt utredningens mening icke kunna överklagas. Dessa avgöranden erbjuder likheter med avgörande genom obligatoriskt skiljemannaförfarande, mot vilket talan på materiella grunder icke kan föras.

Det föreslagna förfarandet har enligt utredningens uppfattning den fördelen, att det i regel ställer sig billigt för parterna. Härvid förutsätter utredningen att, förutom kostnaderna för arrendenämndens verksamhet, även kostnaderna för lantmätares medverkan faller helt på det allmänna. Någon befogenhet att förplikta part att ersätta motparts kostnader bör med hänsyn till förfarandets karaktär icke tilläggas arrendenämnden.

Skogar

Kravet på enhetlig förvaltning

Utredningen betonar starkt, att det måste anses vara av betydande allmänt intresse att de stora skogskomplexen på fideikommissen bibehållas under enhetlig förvaltning även för framtiden. Härigenom främjas bättre och jämnare förvärvsmöjligheter för dem, som arbetar inom skogsbruket, samt en säkrare råvarutillgång för träindustrin och därmed även jämnare sysselsättning för de anställda inom denna industri. — I vissa trakter med övervägande slättbygd, särskilt i de sydligare delarna av vårt land, erhåller landskapsbilden sin särprägel genom inslaget av de till fideikommissen hörande skogsområdena, vilka ofta i likhet med andra herrgårdsskogar innehåller stora bestånd av äldre träd och av ädla lövträd.

En avveckling av fideikommissen kommer otvivelaktigt att medföra risk för splittring av de stora skogskomplexen, därest ej särskilda åtgärder vidtages. Med hänsyn till värdet av dessa skogskomplex måste nämligen antagas, att en enskild person i allmänhet icke skulle kunna ensam övertaga och behålla en sådan egendom i sin ägo. En splittring skulle emellertid kunna medföra allvarliga vådor i skilda hänseenden. Den omständigheten, att skogskomplexet står under enhetlig förvaltning, finner utredningen vara ägnad att åstadkomma ett jämnare tillgodogörande av de produktiva resurserna, främst arbetskraften. Splittras nu egendomen, kan detta få till följd sämre och mera osäkra förvärvsmöjligheter för ortens befolkning. Detta kan, vad angår de största skogsfideikommissen, i sin tur medföra en ekonomisk tillbakagång för bygden i dess helhet. Inom vissa stora fideikommiss har uppkommit samhällsbildningar, som för sitt bestånd och sin utveckling är beroende — direkt eller indirekt — av den till fideikommisset knutna verksamheten och då i första hand skogsbruk och skogsindustri. — Från land-

skapsvårdens synpunkt kan enligt utredningens uppfattning en splittring av skogskomplexen innebära risk för att landskapets egenart går förlorad. Uppdelas egendomen mellan ett flertal ägare, är nämligen att befara, att förutsättningarna för att driva ett skogsbruk efter hittills tillämpade principer kan komma att minskas. Fastighetsbildnings-, naturskydds- och skogsvårdslagstiftningen erbjuder väl något skydd för de värden det här gäller, men det är långtifrån tillräckligt.

I fall som nu berörts och i vilka det är ett betydande allmänt intresse, att skogskomplexen bevaras under enhetlig förvaltning, bör enligt utredningen åtgärder härför vidtagas i samband med avvecklingen.

Utredningen förklarar sig ha ingående undersökt olika möjligheter härvidlag. En utväg kunde synas vara aktiebolagsbildning, varvid bolaget skulle övertaga äganderätten till skogskomplexet. Utredningen anser emellertid, att en sådan anordning strider mot grunderna för gällande lagstiftning angående inskränkning i bolags rätt att förvärva fast egendom, varför denna utväg icke synes vara framkomlig. Av liknande skäl anser utredningen det icke heller möjligt att låta annan enskild juridisk person övertaga skogskomplexet med äganderätt.

Lösningen bör enligt utredningens mening i stället sökas i metoden att — utan att ingripa i själva äganderätten till jorden — av skogskomplexet bilda ett enhetligt objekt för rättigheter. Vanligt sammanläggningsförfarande torde härvid icke vara möjligt att använda, bl. a. med hänsyn till gällande förbud mot sammanläggning över förvaltningsgräns. Det blir nämligen här i vissa fall fråga om enheter, som sträcker sig över flera socknar och andra förvaltningsområden. Ett undantag från nyssnämnda förbud, såvitt rör ifrågavarande egendom, skulle enligt utredningen innebära en avvikelse från gällande principer för fastighetsbildning och fastighetsredovisning, något som icke synes böra ske utan tvingande skäl.

Bygdegods

Syftet att av skogskomplexet bilda ett enhetligt objekt för rättigheter bör kunna vinnas på följande väg, vilken utredningen vill förorda. De fastigheter, på vilka skogsområdet är beläget, behandlas som om de utgjorde en enda sammanhörande fast egendom. De olika fastigheterna kan alltså ej lagfaras, intecknas eller utmätas var för sig; de kommer att bestå såsom särskilda registerfastigheter men ändå att bilda ett enhetligt objekt för äganderätt och andra rättigheter. För en sådan enhet föreslås benämningen *bygdegods*.

Ett dylikt bygdegods kommer, ehuru det icke utgör en enhet i fastighetsregistret, att i viktiga hänsenden bli likställt med en fastighet. Innehas bygdegodset av flera, blir envar delägare innehavare av en ideell andel i hela bygdegodset. Utredningen påpekar, att en med bygdegods likartad anordning finns, nämligen rättsreglerna om de järnvägar, som avses i Kungl. förordningen den 15 oktober 1880 innefattande särskilda föreskrifter angående

de lagfart, in-teckning och utmätning av järnväg m. m. En försäljning av någon av de i bygdegodset ingående fastigheterna blir visserligen — i analogi med vad som gäller då visst område av fastighet överlåtes — icke ogiltig, men förvärvaren kan inte erhålla lagfart och således ej heller in-teckning så länge fastigheten tillhör bygdegodset. Ej heller kan lagfart eller in-teckning beviljas beträffande de övriga fastigheterna för sig. Dessa förhål-landen torde i allmänhet vara tillräckliga för att förhindra, att olika fastig-heter kommer i skilda ägares hand. Skulle likväl delägarna i godset dela upp det sinsemellan, så att den enhetliga förvaltningen upphör, eller eljest fas-tigheterna komma att tillhöra olika ägare, bör enligt utredningens mening såsom ett yttersta korrektiv möjlighet finnas för Kungl. Maj:t att förordna, att bygdegodset skall inlösas av kronan.

Med hänsyn till frågans ingripande betydelse anser utredningen, att be-slut om bildande av bygdegods bör ankomma på Kungl. Maj:t. Det för-utsättes, att Kungl. Maj:t härvid har tillgång till erforderlig utredning, vil-ken synes böra ombesörjas av fideikommissnämnden. Av vikt är, att ett nära samarbete med intressenterna i egendomen kommer till stånd.

Beträffande bygdegodsets omfattning framhåller utredningen bety-delsen av att bygdegodset från början får en lämplig storlek och arrondering samt erinrar om att bygdegods bör bildas endast under förutsättning, att det däri ingående skogsområdet blir av verkligt betydande omfattning. Den skogsmark, som skall ingå i ett bygdegods, bör givetvis vara så belägen, att den är ägnad att förvaltas som en enhet. I vissa fall kan det vara lämpligt att inom samma fideikommiss bilda mer än ett bygdegods.

Förordnande om bildande av bygdegods skall avse de registerfastigheter i deras helhet, till vilka skogsområdet hör. Då fastigheterna i de flesta fall från början omfattar även åkerjord eller annan mark, som ej ingår i skogs-området, kommer med utredningens förslag jämväl sådan egendom att till-höra bygdegodset, såvida ej fastighetsindelningen ändras innan bygdegod-set bildas. Att egendom som nu avses ingår i bygdegodset synes icke med-föra någon olägenhet från allmänna synpunkter. Bygdegodset bör i regel icke bildas, förrän erforderliga fastighetsbildningsåtgärder hunnit vidta-gas. Fastighet, som i sin helhet ligger utanför skogsområdet, bör i särskilda fall kunna intagas i bygdegodset, om ägaren, d. v. s. fideikommissboet, be-gär det. Med hänsyn till det nära sambandet mellan skogsbruk och skogs-industri kan det för ägaren vara av intresse, att fastighet med sågverk eller annan industri, som är baserad på skogen såsom råvara, intages i bygde-godset. Stundom kan för ägaren finnas anledning att begära intagande i bygdegodset av fastighet, varå finnes jordbrukslägenhet, t. ex. småbruk som utarrenderas i syfte att erhålla arrendatorns arbetskraft för skogsbruket. Även annan fastighet än sådan som tillhör fideikommisset bör kunna inta-gas i bygdegodset, där så är lämpligt. Utredningen anser dock, att härför

bör fordras, att fastigheten förvärvats av fideikommissboet, eftersom äganderättsförhållandena beträffande bygdegodset måste vara enhetliga.

Utredningen framhåller vidare, att vissa problem uppkommer, om någon eller några av de fastigheter, som skall förenas till ett bygdegods, häftar för *i n t e c k n i n g* eller annan belastning, som icke besväras alla fastigheterna. Om bygdegodsets fastigheter icke är likformigt belastade utan besväras av särskilda inteckningar och andra gravationer, kan i händelse av exekutiv auktion bygdegodset komma att sprängas, så att olika fastigheter kommer i skilda ägares hand. Fordran, som belastar allenast viss fastighet, måste nämligen utsökas ur denna. Förekommer därjämte gemensamma inteckningar, kan bygdegodset i sin helhet komma att indragas i förfarandet. Vid auktion på hela godset skall, om särintressen finnes i de skilda fastigheterna, dessa i första hand utropas var för sig. Utredningen hänvisar här till reglerna i 121 och 122 §§ utsökningslagen.

Med hänsyn till det anförda anser utredningen det i och för sig önskvärt, att man ordnar så att bygdegodsens redan från början blir likformigt belastade. Att för den skull kräva, att förekommande särinteckningar och andra särskilda belastningar skall bringas att upphöra, innan bygdegodset bildas, anser utredningen dock knappast möjligt. Utredningen diskuterar olika möjligheter till en lösning men stannar vid att — sedan det inhämtats att lagberedningen i sitt förslag till ny jordabalk upptar regler om s. k. registrerad bruksenhet — icke framlägga något eget förslag till åtgärder i syfte att redan från början få bygdegods likformigt belastade av inteckningar och dylikt. Utredningen räknar med att, därest regler av sådant innehåll genomföres, antingen bruksenhet kan bildas av bygdegods eller en liknande reglering kan anordnas för bygdegodsens del. Utredningen har emellertid beaktat möjligheten av att bygdegods i vissa fall kan komma att bildas, innan de av lagberedningen föreslagna reglerna om bruksenheter trätt i kraft, liksom också av att det undantagsvis kan komma att visa sig ogörligt att inordna bygdegods under dessa regler. I sådan händelse kvarstår alltså risken av att bygdegodset spränges vid en exekutiv auktion genom att däri ingående fastigheter erhåller olika ägare. Utredningen bedömer emellertid sannolikheten av en sådan utgång som tämligen liten och påpekar, att samma risk finnes redan nu under fideikommissets bestånd. Såvitt utredningen kunnat finna, har sådana händelser varit sällsynta i varje fall under senare decennier.

För att minska risken av en sprängning anvisar utredningen den utvägen att vid bildandet av bygdegods underlåta att taga med fastigheter, som besväras av mera betydande särinteckningar. Utredningen påpekar också, att man självfallet bör ta till vara möjligheten att på frivillighetens väg få inteckningsförhållandena upplarade.

Om likväl en exekutiv auktion skulle leda till bygdegodsets sprängning, så att skilda delar därav kommer i olika ägares hand, behöver för den

skull tanken att hålla fastigheterna samman icke helt uppges. Utredningen föreslår, att det i en sådan situation får ankomma på Kungl. Maj:t att pröva, om fastigheterna även framdeles skall utgöra bygdegods. Om huvudparten av fastigheterna förvärvats av en och samme köpare, kan sålunda förordnas, att dessa fastigheter skall bilda bygdegods medan återstående fastigheter förlorar denna egenskap. Tänkbart är att godset kluvits i delar, som är så stora, att de var för sig kan bilda bygdegods. Kungl. Maj:t kan då förordna, att flera bygdegods skall bildas. Har däremot ett större antal fastigheter övergått till skilda ägare, måste förutsättningarna för bygdegodsets bestånd i allmänhet anses ha upphört, varför förordnande bör meddelas om dess upplösning. I en sådan situation bör dock Kungl. Maj:t i stället kunna förordna, att fastigheterna skall inlösas av kronan. Härigenom kan enligt utredningen det allmännas intresse av godsets sammanhållande tillgodoses i annan form.

Herrar *Bonde, von Seth* och *Trolle-Bonde* uttalar i sitt förenämnda särskilda yttrande, att de ställer sig tveksamma, huruvida tillräckligt bärande skäl anförts för att tillskapa en så säregen och tungrodd institution som bygdegodsen.

Bygdelag

Kravet på enhetlighet i äganderättsförhållandena innebär, att de i bygdegodset ingående fastigheterna skall vara i samma ägares hand; ej heller får något annat slag av uppdelning av bygdegodset förekomma. Däremot kan flera personer gemensamt vara ägare till bygdegods, så att var och en äger en ideell andel däri, och utredningen räknar med att det kan bli vanligt, att egendomen har flera delägare.

Om endast en ägare finns, behövs ej särskilda regler om förvaltningen. Särskilt när delägarna är många torde en organiserad samverkan icke alltid kunna åstadkommas genom bolagsavtal eller andra överenskommelser; i varje fall skulle ofta komma att möta betydande svårigheter härvidlag. Med hänsyn härtill anser utredningen det ofrånkomligt, att det finns lagbestämmelser, som reglerar delägarnas samverkan.

Utredningen drar upp följande riktklinjer för förvaltningen. Förvaltningsformen, förslagsvis benämnd *bygdelag*, bör grundas på ett system med majoritetsbeslut. Sålunda bör delägarna på stämma besluta i sina gemensamma angelägenheter, varvid såsom ett för alla delägarna bindande beslut gäller den mening, som en majoritet biträder. Eftersom andelarnas storlek kan starkt variera, bör envar delägare i princip äga rösträtt i förhållande till storleken av sin andel i egendomen. Regler erfordras dock till skydd för minoritetens rätt. Då samtliga delägare icke kan befatta sig med alla förvaltningsfrågor, bör finnas ett av dem tillsatt organ, d. v. s. en styrelse, som närmast handhar förvaltningen och som har att redovisa och svara för sina åtgärder inför delägarna. För att förläna den sålunda skisserade organisationen ytterligare fasthet bör man ge den förmåga att förvärva rättigheter och ikläda

sig skyldigheter, d. v. s. göra den till juridisk person, lämpligen med egen firma. Beträffande ansvaret för gäld bör lämpligen gälla den ordningen, att bygdelaget men ej delägarna personligen svarar i förhållande till borgenärerna. Med hänsyn till borgenärernas säkerhet bör emellertid delägarna icke kunna undandraga sig att utge bidrag till bygdelaget, när så erfordras för täckande av gäld. Med bygdelagets egenskap av juridisk person följer också den fördelen, att bygdelaget kan vara ägare till sådan lös egendom — rörelsekapital och inventarier m. m. — som erfordras för rörelsen. Däremot bör bygdelaget, vars uppgift är begränsad till att förvalta bygdegodset, icke kunna äga fast egendom.

Starka praktiska skäl talar enligt utredningen för att bygdelaget icke endast bör omhänderha den egentliga förvaltningen av bygdegodset utan även utöva alla övriga befogenheter med avseende å egendomen, vilka eljest skulle ha tillkommit delägarna gemensamt. Bygdelaget bör således äga uppträda och handla å delägarnas vägnar, t. ex. i fråga om försäljning, inteckning, gränstvister, vägförrättningar och annat som gäller bygdegodset.

I bygdelaget är delägarna medlemmar. Medlemskapet följer äganderätten till bygdegodset, vilket innebär å ena sidan att samtliga delägare är medlemmar — den som förvärvat andel i bygdegodset blir automatiskt medlem — och å andra sidan att annan än delägare ej kan vara medlem. Självfallet åtnjuter medlem delaktighet i bygdelaget efter storleken av sin andel i bygdegodset.

Med hänsyn till intresset att erhålla en enhetlig reglering bör bestämmelserna om bygdelag göras generellt tillämpliga, så snart två eller flera delägare finnes.

Utredningen framhåller, att den omständigheten att bygdelaget alltid utgör den juridiska formen för delägarnas samverkan givetvis icke medför, att bygdelaget måste omhänderha den faktiska skötseln av egendomen. Enär bygdelaget utövar delägarnas befogenheter med avseende å förvaltningen, kan bygdelaget — om stämman så beslutar — utarrendera egendomen, exempelvis till ett av delägarna bildat aktiebolag, eller uppdraga åt delägare eller annan att omhänderha skötseln av densamma. Delägarna har således inom ramen för den föreslagna organisationsformen vidsträckt möjlighet att träffa de anordningar, som de finner lämpliga.

Kulturvärden

Som följd av avvecklingen kan svårigheter uppkomma att bevara de ofta betydande kulturvärden, som är knutna till åtskilliga fideikommiss, om icke särskilda åtgärder vidtages. Det förhållandet, att egendomen tvångsvis sammanhållits medelst fideikommissbandet, har i många fall verksamt bidragit till att trygga beståndet av kulturvärdena. Sålunda har egendomen, med hänsyn till sin egenskap av fideikommiss, icke utan tillstånd fått avyttras, och det förhållandet, att fideikommissen i regel omfattat betydande jordegendomar och andra kapitaltillgångar, har garanterat det ekonomiska underlaget för kulturvärdenas bevarande. Utredningen betonar, att det sä-

kerligen också varit av betydelse, att fideikommissinnehavarna oftast starkt känt sin moraliska förpliktelse att vårda släktgodsets kulturföremål.

Vid en avveckling måste man räkna med att äganderätten till de kapitaltillgångar av olika slag, som hittills utgjort grundvalen för kulturföremålens underhåll, kommer på olika händer, vilket kan få till följd, att värden och underhållet försämrass. Detta gäller i synnerhet byggnader och parkanläggningar, vilka kräver betydande underhållskostnader. Utredningen befarar också, att de lösa, i en kulturmiljö ingående föremålen skingras genom arvsökften och försäljningar.

Enligt utredningens mening är det ett allmänt intresse, att märkligare kulturvärden, som är knutna till fideikommiss, blir bevarade åt framtiden. Även bland dem, som övertar fideikommisssegendomen då fideikommisset upphör, kommer säkerligen i regel att finnas ett starkt intresse för bevarandet av släktgodsets kulturvärden. Det anses därför troligt, att fall skall förekomma, då intressenterna av eget initiativ träffar anstalter i sådant syfte. Utredningen finner likväl uppenbart, att det icke alltid går att lita enbart till intressenternas goda vilja och förmåga utan att det allmänna måste vara berett att ingripa. De enskildas intresse bör dock tagas till vara i största möjliga utsträckning.

Det ligger i sakens natur att de åtgärder, som vidtages från det allmännas sida, måste begränsas till kulturvärden av den betydelse, att deras bevarande framstår som ett påtagligt allmänt intresse. I allmänhet är detta fallet endast vid fideikommiss, som inrymmer en enhetlig kulturmiljö. Åtgärderna bör därför enligt utredningen väsentligen inriktas på ett skydd för miljön och således begränsas till föremål, som kan sägas utgöra en del av en kulturmiljö. Det sagda innebär beträffande lösa kulturföremål, att de vid avvecklingen som regel bör skyddas endast i samband med bevarande av byggnader och andra fasta kulturvärden samt att skyddet bör avse endast samlingar men icke enstaka lösa kulturföremål. Frågan om skydd för de enstaka föremålen tillhör enligt utredningens mening den allmänna kulturminnesvården och bör därför icke upptagas i förevarande sammanhang. Utredningen påpekar, att för närvarande gäller enligt kungörelse den 6 maj 1927 förbud mot utförsel från riket av vissa äldre kulturföremål, huvudsakligen föremål av trä, samt framhåller, att behov kan uppkomma att utsträcka detta förbud till att avse även andra slag av lösa kulturföremål.

När det gäller att avgöra, vilka åtgärder som skall vidtagas, måste man enligt utredningen i främsta rummet ta sikte på att säkerställa den ekonomiska grundvalen för kulturvärdenas underhåll. Därjämte bör åtgärderna syfta till egendomens bevarande i värdigt skick och utgöra skydd mot skingrande eller bortflyttande av kulturföremål från den miljö, till vilken de hör. Åtgärderna bör helst även främja en aktiv vård.

I fråga om den ekonomiska grundvalen för kulturvärdena framhåller utredningen särskilt, att underhållet av slotts- och herrgårdshyggnaderna med

trädgårds- och parkanläggningar är synnerligen kostnadskrävande. Även de lösa kulturföremålen fordrar underhåll, och kostnaderna härför uppgår ej sällan till avsevärda belopp. Det erforderliga ekonomiska underlaget torde icke kunna säkerställas, med mindre fideikommissmedel avsättes för ändamålet. Staten, som eljest icke pålagit sig några ekonomiska förpliktelser i fråga om vården av kulturellt värdefull egendom i enskild ägo, saknar anledning att bidra särskilt till fideikommissens kulturvärden, som enligt utredningens förslag kommer att förbli privat egendom. Utredningen uttalar att, om staten mera allmänt skulle ge stöd åt kulturvärdens bevarande, givetvis även sådana som härrör från fideikommissen blir delaktiga därav och att problemet därför synes böra erhålla sin lösning i ett vidare sammanhang.

Utredningen anser det under alla förhållanden bli nödvändigt att i samband med avvecklingen avsätta fideikommissmedel för kulturvärdenas underhåll. En dylik åtgärd kan icke sägas innefatta någon obillighet mot intressenterna. Underhållet har hittills åvilat fideikommissinnehavarna. Att dessa mestadels starkt känt sin moraliska förpliktelse härvidlag framgår bäst därav, att de som regel ägnat kulturminnena en omsorgsfull vård. Avsättningen innebär, att åt den nämnda moraliska förpliktelsen förlänas en rättslig valör. Det kan även sägas stå i överensstämmelse med fideikommissstanken, att kulturvärdena på fideikommisset bevaras med stöd av egendom, som tillhör detsamma. I övrigt bör enligt utredningen beaktas, att intressenterna genom fideikommissavvecklingen såtillvida erhåller en förmån, som fideikommissegendomen därvid tillfaller dem med full äganderätt. Utredningen uttalar, att avsättningen av fideikommissmedel kan genomföras på olika sätt, samt anför härom vidare.

En möjlighet är att i samband med avvecklingen upptaga en avgift från samtliga fideikommissförmögenheter bestämd i förhållande till förmögenhetens storlek och därav bilda en gemensam fond för ifrågavarande ändamål. En annan utväg är att för varje fideikommiss med kulturvärden särskilt avsätta medel av fideikommissets tillgångar. Utredningen finner det senare alternativet vara att föredraga. Metoden med en avgift från varje fideikommiss synes mindre tilltalande från rättvisesynpunkt. Ett fideikommiss med inga eller allenast mindre kostnadskrävande kulturvärden skulle nämligen påbörjas en del av kostnaden för kulturvärdena på andra fideikommiss. Bildande av en särskild fond för varje kulturbärande fideikommiss framstår som lämpligare även från psykologisk synpunkt. Sålunda synes intressenterna härigenom lättare kunna stimuleras till aktiv medverkan. Fondens storlek bör bestämmas efter fri prövning i det särskilda fallet. Som riktlinje synes böra gälla att fonden så vitt möjligt göres så stor att dess behållna avkastning kan beräknas täcka en väsentlig del av kostnaden för kulturvärdenas underhåll. Att gå utöver vad sålunda angivits torde icke vara tillrådligt. Skall fonden svara för hela kostnaden, torde i många fall behöva tagas i anspråk en så stor del av fideikommissförmögenheten att avsättningen skulle framstå som obillig mot intressenterna. Vidare kan en ordning, enligt vilken ägaren icke alls bidrager till underhållskostnaden, befaras undergräva hans känsla av ansvar för kulturminnena och hans intresse för deras vård. Det är dock på ägarens egen insats det ytterst kommer

att bero huruvida positiva resultat skall kunna uppnås. Vid bestämmandet av fondens storlek bör en skälig avvägning göras mellan behovet av medel och fideikommissförmögenhetens omfattning. Kostnads kalkylen synes böra utgå från att alla möjligheter till besparingar iakttages, särskilt i fråga om underhållet av trädgårds- och parkanläggningar. Självfallet bör man eftersträva en mera långsiktig planering. Eventualiteten av kostnadsstegringar bör i viss mån tagas i beräkning. Då stiftelsens tillgångar endast i undantagsfall torde kunna i sin helhet placeras i värdebeständiga objekt, måste även i någon mån beaktas möjligheten av en penningvärdeförsämring.

Som förut sagts är det för bevarande av fideikommissens kulturvärden ej tillräckligt att trygga deras underhåll. Åtgärderna bör därjämte syfta till ett direkt skydd samt om möjligt även främja en aktiv vård. I den mån tvångsåtgärder skulle komma i fråga, bör dock varsamhet iakttagas. Alltför långtgående ingrepp skulle uppfattas som stötande och på längre sikt måhända vara mera till skada än gagn. För övrigt kan skyddet ändå aldrig bli fullkomligt. Att tvångsvis överföra den kulturellt värdefulla egendomen till särskilda stiftelser, vilket måhända kunde synas vara den mest verkningfulla åtgärden, är sålunda enligt utredningens mening icke tillrådligt. Beträffande den fasta egendomen torde detta för övrigt knappast låta sig göra redan av det skälet att denna egendom till den helt övervägande delen utgöres av mangårdsbyggnader med omgivande anläggningar, vilka icke utan olägenhet kan skiljas från jordbruksegendomen i övrigt. Ett ingrepp i fråga om byggnader, som utgör bostad för en familj, synes ägnat att väcka allvarliga betänkligheter. Enligt utredningens mening bör då fideikommisset upphöra såväl fasta som lösa kulturföremål i princip övergå med full äganderätt till intressenterna enligt samma grunder som gäller för fideikommisssegendomen i övrigt. Ett tillfredsställande skydd torde ändå kunna anordnas.

I fråga om byggnad hänvisar utredningen till lagen den 12 juni 1942 om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader samt föreslår, att en regel gives att skyddsföreskrifter enligt nämnda lag måtte kunna meddelas utan ägares medgivande.¹ I fråga om lösa kulturföremål saknas motsvarighet till lagstiftningen om byggnadsminnen. De till fideikommissen hörande samlingarna torde emellertid kunna erhålla ett visst skydd genom lämpligt utformade villkor för rätten till bidrag av de i varje särskilt fall fonderade medlen. Sålunda bör enligt utredningen meddelas bestämmelser om vård av samlingarna samt stadgas förbud att utan särskilt tillstånd ändra däri ingående föremål eller bortföra dem från deras förvaringsplats. Därjämte anser utredningen, att bestämmelser bör meddelas i syfte att förhindra, att samlingarna tillfaller annan än ägaren av byggnaderna och övriga fasta kulturföremål. Skyddet för miljön torde nämligen gagnas av att alla däri ingående föremål bevaras i samma ägares hand.

Mot bakgrund av det anförda framlägger utredningen följande förslag.

Då fideikommiss upphör, må kunna förordnas, att av fideikommissboets behållna tillgångar avsättning skall ske för bildande av en stiftelse med ändamål att trygga egendomens vård och underhåll. Beslutanderätten i dessa och andra hithörande ämnen bör ankomma på Kungl. Maj:t. Bildandet av

¹ Se numera lagen den 9 december 1960 (nr 690) om byggnadsminnen.

stiftelsen bör i praktiken framgå ur ett nära samarbete mellan fideikommissnämnden, vederbörande kulturvårdande myndigheter och intressenterna själva. De sistnämnda bör anmodas att utarbeta förslag i olika frågor, t. ex. beträffande stadgar. Särskilt i fråga om vilka slag av tillgångar som skall tagas i anspråk bör deras önskemål och synpunkter i görligaste mån beaktas. Mången gång torde intressenterna komma att påyrka, att stiftelsens tillgångar helt eller till betydande del placeras i skuldebrev, som intecknats i fideikommissboet tillhöriga fastigheter. Saknas fideikommisskapital, är en sådan placering ofta den enda möjliga, om fastighetsförsäljning skall kunna undgås. Denna placering erbjuder såtillvida betydande fördelar, som förvaltningen av stiftelsemedlen kan göras synnerligen enkel. Om ägaren av kulturegendomen tillika innehar den intecknade fastigheten, kan sålunda överenskommelse träffas, enligt vilken han befrias från att betala ränta å skuldebreven så länge han svarar för egendomens underhåll. Olika åtgärder bör övervägas i syfte att skydda stiftelsens förmögenhet mot följden av en eventuell penningvärdeförsämring. Så t. ex. kan — förutom placering i reall tillgångar — viss fondering komma i fråga. Utredningen erinrar om att Kungl. Maj:t vid fastställande av stadgar för stiftelse söker tillse, att föreskrift intages om skyldighet att lägga viss del av den årliga avkastningen till förmögenheten.

De närmare bestämmelserna angående stiftelsen upptages i dess stadgar, vilka synes böra fastställas av Kungl. Maj:t. Stiftelsen fullföljer sitt ändamål främst genom ekonomiska bidrag till ägaren av den ifrågavarande egendomen.

Stiftelsens angelägenheter skall handhas av en styrelse. I denna bör finnas företrädare expertis på kulturminnesvårdens område och helst även juridisk sakkunskap. Däremot torde ägaren av den ifrågavarande egendomen med hänsyn till sin ställning av destinatär icke böra ingå i styrelsen.

Stiftelsens stadgar måste inrymma möjligheter att kontrollera, att de medel ägaren uppbär från stiftelsen verkligen kommer det avsedda ändamålet till godo. Styrelsen eller representanter för denna bör äga tillträde till egendomen för utövande av tillsyn. Inom ramen för ett förtroendefullt samarbete mellan styrelsen och ägaren bör emellertid åt denne lämnas vidsträckt frihet att själv avgöra, vilka åtgärder som bör vidtagas beträffande vården och underhållet. Om ägaren eftersätter underhållet och för andra ändamål förbrukar de medel han mottager från stiftelsen, måste kontrollen tydligt skärpas. Bland annat bör kunna tillgripas den åtgärden att vid utbetalning till ägaren föreskriva redovisningsskyldighet. Någon befogenhet för styrelsen att själv vidtaga åtgärder för vård och underhåll synes däremot icke kunna komma i fråga.

Vidare bör stadgarna innehålla föreskrifter för det fall, att stiftelsen ej längre kan fullfölja sitt ursprungliga ändamål. Det kan exempelvis inträffa att de kulturvärden, för vilka stiftelsen har inrättats, går förlorade, t. ex. genom eldsvåda. Att för sådan händelse föreskriva, att stiftelsens tillgångar skall fördelas mellan dem, som ägt ta del i fideikommissegendomen då

fideikommisset upphörde, förefaller mindre lämpligt med tanke på att händelsen kanske inträffar i en avlägsen framtid. För övrigt synes egendomens ägare snarare vara berättigad att utfå medlen. Ej heller en sådan lösning synes dock lämplig. Mest följdriktigt torde vara att låta stiftelsens medel tillfalla något kulturfrämjande ändamål av liknande art.

Det bör i varje särskilt fall övervägas, huruvida stadgarna skall innehålla villkor angående skyldighet för ägaren av kulturegendomen att i viss utsträckning bereda allmänheten tillträde till densamma. Det ligger i sakens natur, att stor varsamhet måste iakttagas såväl vid införande av dylik skyldighet som vid krav på dess fullgörande, särskilt då fråga är om upplåtande av utrymmen, som tillhör bostad.

Utredningen framhåller, att det undantagsvis kan föreligga fall, då de i det föregående skisserade åtgärderna icke är tillräckliga eller då stiftelsebildning icke kan genomföras till följd av att fideikommissboet saknar erforderliga medel. Så till exempel omfattar Skoklosters fideikommiss endast själva slottsbyggnaden och samlingarna men icke någon mark eller annan egendom. För nu avsedda fall bör enligt utredningen finnas ytterligare möjlighet att anordna skydd, om så skulle finnas erforderligt. Beträffande fasta kulturvärden anser utredningen, att möjlighet till ett mycket effektivt skydd föreligger enligt gällande lag. Utredningen erinrar om att enligt 1 § lagen om expropriation expropriation kan äga rum för att bevara kulturhistoriskt synnerligen märklig byggnad eller synnerligen märklig fast fornlämning, som ej kan tryggas på annat sätt, eller för att bereda erforderligt utrymme däromkring. Motsvarande möjlighet till inlösen av samling, som tillhört fideikommiss, synes enligt utredningen böra finnas att tillgå i samband med fideikommissets avveckling. Utredningen föreslår, att Kungl. Maj:t skall äga förordna, att samling skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution som Kungl. Maj:t bestämmer, därest stiftelsebildning ej kan komma till stånd eller finnes icke vara tillfyllest för att trygga samlingens vård och underhåll. Sådant förordnande bör enligt utredningen också kunna meddelas, om icke annorledes än genom inlösen kan förebyggas, att samlingen skingras eller bortflyttas.

Utredningen framhåller slutligen, att möjlighet föreligger att förstärka skyddet för miljön genom åtgärder inom arvsbeskattningen. Utredningen föreslår, att frihet från arvsskatt skall föreligga beträffande kulturvärden, som skall bevaras vid avvecklingen. Vidare förordas, att skattefriheten för samling skall förfalla och efterbeskattning äga rum, därest samlingen skingras eller bortflyttas. Detta torde enligt utredningen komma att verksamt bidra till skyddet för kulturmiljön.

Dispensärenden under övergångstiden

Kungl. Maj:t har i åtskilliga fall medgivit fideikommissinnehavare att för vissa ändamål inteckna och belåna fideikommissfastighet eller använda fideikommisskapital, varvid i regel fordrats försäkring å innehavarens liv såsom säkerhet eller föreskrivits amorteringsskyldighet. Utredningen ifrå-

gasätter i vad mån nämnda krav kan frångås, sedan en lagstiftning om avveckling trätt i kraft. Ett slopande av dessa krav torde i många fall komma att medföra en minskning av fideikommissförmögenheten, medan innehavaren erhåller en motsvarande förmån genom att han ej behöver betala livförsäkringspremier resp. fullgöra återbetalning. En sådan värdeöverföring från fideikommisset till innehavarens privata egendom blir enligt utredningen alltid till nackdel för successorn men kan, under förutsättning att innehavaren i stället gör motsvarande besparingar, medföra fördel för hans arvingar.

Utredningen anser det klart, att man icke bör införa regler, som tillåter några större förskjutningar till successorns nackdel, och att det därför är uteslutet att generellt efterge kraven på säkerhet respektive återbetalning. En ytterligare anledning att här gå fram med varsamhet ligger däri, att en del fideikommissinnehavare använt egna medel för nu avsedda ändamål. Utredningen anser det ej tilltalande, att den som sålunda icke tagit fideikommissmedel i anspråk, fastän han kunnat göra det, skall försättas i sämre läge än den som anlitat fideikommissets egendom. Det anförda utesluter icke, att man kan överväga att medge vissa lättnader, särskilt om speciella ekonomiska svårigheter gör sig gällande eller om eljest starka skäl till lättnad föreligger. En förutsättning härför bör dock vara, att man icke behöver befara någon mera avsevärd förmögenhetsförskjutning.

Frågan om lättnader bör vid angivna förhållanden icke regleras i lag. Kungl. Maj:t kan efter ansökan i varje särskilt fall, med beaktande av olika inverkan omständigheter, pröva om skäl föreligger att medge lättnader. Finnes så vara fallet, bör enligt utredningens mening Kungl. Maj:t häva redan föreskriven skyldighet att hålla livförsäkring eller fullgöra återbetalning eller avstå från att ålägga sådan skyldighet. Utredningen anger några tänkbara riktlinjer för en dylik prövning.

Betalning av arvsskatt, som belöper på fideikommisset, framstår som innehavarens rent privata angelägenhet. Detsamma gäller om anskaffande av rörelsekapital för egendomens drivande. I båda fallen är vidare att märka, att åtgärden icke medför någon ökning av fideikommissegendomens värde. Kravet på säkerhet i form av livförsäkring får ses mot bakgrund härav. Frångås detta krav, får man alltså räkna med en förmögenhetsöverföring, vilken — i synnerhet då det gäller arvsskatt — kan uppgå till avsevärda belopp. Med hänsyn till vad nu anförts vill utredningen förorda, att kravet på säkerhet alltjämt som regel upprätthålles. Ett utbyte av livförsäkring mot säkerhet i annan form bör emellertid kunna ifrågakomma. I den mån samtidigt med säkerhet uppställts krav på amortering synes det sistnämnda kravet möjligen kunna släppas. — Då ändamålet gäller förbättringsarbeten på fideikommissegendomen, kommer de medel, som upplånats eller tagits ur kapitalet, fideikommisset till godo. Visserligen torde flertalet av de förbättringar, som det här rör sig om, äga bestånd endast under en begränsad tid, varför amortering principiellt bör ske. Likväl är de av sådan varaktighet att man nu, inför en avveckling av fideikommiss-

sen, i särskilda fall bör utan större olägenhet kunna släppa kravet på återbetalning. — Vid tillstånd till inteckning eller användande av fideikommisskapital för förvärv av jordbruksinventarier brukar föreskrivas, att de sålunda anskaffade inventarierna eller inventarier som sättes i deras ställe skall utgöra fideikommissegendom, dock att fideikommisssegenskapen skall upphöra i den mån återbetalning sker. Under förutsättning att sådan föreskrift finns, bör man enligt utredningens mening kunna tänka sig, att återbetalningskravet frångås. — När tillstånd ges till inteckning för betalning av förmögenhetsskatt brukar i regel föreskrivas amorteringar, medan fideikommisskapital får användas utan återbetalningsskyldighet. Med hänsyn till önskvärdheten av enhetlig behandling av dessa fall kan sättas i fråga, om fordran på amorteringsskyldighet vid inteckning behöver upprätthållas. — Vid tillstånd till försäljning av fideikommissfastighet har regelmässigt fogats villkoret, att köpeskillingen skall utgöra fideikommisskapital. I syfte att motverka följderna av en eventuell penningvärdeförsämring har därvid tillika brukat föreskrivas, att till det sålunda uppkomna kapitalet årligen skall avsättas viss del, vanligen en tjugondedel, av dess avkastning. Några bärande skäl för att upphäva redan meddelade föreskrifter av sådan innebörd torde knappast kunna anföras. Däremot kan sättas i fråga, om man vid framtida försäljningar av fideikommissfastighet behöver kräva kapitalisering av någon del av köpeskillingens avkastning.

Herrar *Bonde, von Seth* och *Trolle-Bonde* ifrågasätter i sitt förenämnda särskilda yttrande, huruvida man icke inför fideikommissinstitutionens snara avveckling borde helt avskaffa kravet på säkerhet i form av livförsäkring, när det gäller lån för betalning av arvsskatt eller för anskaffande av rörelsekapital.

Författningsförslag

Utredningen har upprättat följande författningsförslag, nämligen förslag till lag om avveckling av fideikommiss (*Bilaga 2*), förslag till lag med vissa bestämmelser om arrende under fideikommiss, förslag till lag om bygdegods, förslag till lag om ändrad lydelse av 19 § lagen den 30 september 1904 om samäganderätt, förslag till lag om ändrad lydelse av 1 § bokföringslagen den 31 maj 1929, förslag till lag om ändrad lydelse av 8 § lagen den 13 juli 1887 angående handelsregister, firma och prokura samt förslag till lag om ändrad lydelse av 6 § lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden. Till förslagen anknyter särskilda motiveringar.

Utredningen har vidare upprättat förslag till förordning om arvsskatt vid avveckling av fideikommiss, förordning angående ändring i förordningen den 6 juni 1941 om arvsskatt och gåvoskatt, lag om ändring i kommunalskattelagen den 28 september 1928, förordning angående ändring i förordningen den 26 juli 1947 om statlig inkomstskatt, förordning angående ändrad lydelse av 3 § 2 mom. förordningen den 26 juli 1947 om statlig förmögenhetsskatt samt förslag till förordning om ändring i taxerings-

förordningen den 23 november 1956. Dessa författningsförslag är föremål för prövning i finansdepartementet och torde få upptagas till behandling i särskild ordning.

Remissyttrandena

Fideikommissutredningens förslag tillstyrkes i väsentliga delar av Svea hovrätt, lantbruksstyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Södermanlands, Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Hallands, Älvsborgs och Västmanlands län, skogsvårdsstyrelserna i Älvsborgs och Västerbottens län, lantbruksnämnden i Blekinge län samt Blekinge läns hushållningssällskap.

Följande myndigheter eller organisationer avstyrker, att utredningens förslag lägges till grund för lagstiftning, eller uttalar sig i vart fall i avstyrkande riktning: justitiekanslersämbetet, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, Stockholms rådhusrätt, statskontoret, lantmäteristylelsen, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Uppsala, Östergötlands, Kristianstads, Malmöhus, Skaraborgs och Örebro län, riksantikvarieämbetet, arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden (gemensamt yttrande), arrendenämnderna i Älvsborgs läns norra, Älvsborgs läns södra och Skaraborgs läns hushållningssällskaps områden (gemensamt yttrande), styresmannen för Nordiska museet, Fideikommissariernas intresseorganisation, Riksförbundet Landsbygdens folk, Småbrukarnas riksförbund, Svenska bankföreningen, Svenska naturskyddsföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges advokatsamfund, Sveriges lantbruksförbund, Sveriges skogsägareförbund, Svenska arbetsgivareföreningen, skogsvårdsstyrelserna i Uppsala, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar södra, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län, lantbruksnämnden i Uppsala län, Uppsala läns hushållningssällskap, landsantikvarien i Uppsala, Skånes naturskyddsförening, Skånes jordägareförbund, landsantikvarien i Lund, överlantmätaren i Skaraborgs län, lantbruksnämnden i Skaraborgs län, Skaraborgs läns hushållningssällskap, landsantikvarien i Örebro, Hallands naturskyddsförening, Skånska hypoteksföreningen, Östgöta hypoteksförening, Mälarprovinsernas hypoteksförening, Örebro läns hypoteksförening och Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté.

Bland de avstyrkande remissorganen föreslår länsstyrelserna i Uppsala, Skaraborgs och Örebro län, arrendenämnderna i Skaraborgs läns och Älvsborgs läns norra och södra hushållningssällskaps områden samt överlantmätaren i Skaraborgs län, att frågan om fideikommissens avveckling göres till föremål för ny utredning eller nya överväganden.

Arrendenämnderna i Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns hushållningssällskaps områden (gemensamt yttrande) och Riksförbundet Landsbygdens folk föreslår, att ställningstagandet till frågan om fideikommissens avveckling i vart fall icke måtte ske, förrän arrendelagsutredningen avgivit sitt betänkande. Sveriges allmänna hypoteksbank uttalar som önsk-

värt, att med behandlingen av fideikommissutredningens förslag får anstå, till dess ståndpunkt tagits till förslaget om ny jordabalk.

Skogsstyrelsen samt skogsvårdsstyrelserna i Södermanlands och Hallands län anför, att från de synpunkter dessa remissorgan har att beakta skäl icke föreligger för en avveckling av fideikommisen.

Övriga remissorgan anger icke någon bestämd ståndpunkt i frågan, huruvida fideikommisen bör avvecklas i enlighet med utredningens förslag eller icke.

Ett tjugotal av de remissorgan, som icke tillstyrker utredningens förslag om avveckling av fideikommisen, har förordat eller ifrågasatt en avveckling under andra former eller i annan utsträckning. Vad som diskuterats är dels en frivillig avveckling, generell eller begränsad till vissa slag av fideikommiss, dels en obligatorisk men begränsad avveckling.

Som helhetsomdöme om utredningen uttalar *justitiekanslersämbetet*, att ämbetet fått ett starkt intryck av den grundlighet och omsorg, varmed de föreliggande svårbedömda och delvis grannliga problemen behandlats. Härigenom har utom annat den betydande fördelen vunnits, att de vanskligheter, varmed en avveckling av fideikommisen är förenad, blivit ingående belysta. Såvitt ämbetet kunnat bedöma är betänkandet väl ägnat att läggas till grund för fortsatta överväganden i ämnet.

Även *hovrätten över Skåne och Blekinge* framhåller, att de föreliggande frågorna blivit utredda med stor omsorg och grundlighet och att de framlagda lagförslagen från angivna utgångspunkter är väl genomarbetade. Ett ställningstagande försvåras emellertid i viss mån av att utredningen icke har angivit mera i detalj, vilka verkningar de särskilda förslagen kan antagas få för varje särskilt fideikommiss. Med hänsyn till att fideikommisen rymmer egendom av mycket olika slag och omfattning, finner hovrätten det därför svårt att överblicka den reella innebörden i utredningens förslag. Utredningens resonemang ger icke utrymme för den helhetsbedömning av fördelar och nackdelar, som är nödvändig för ett ställningstagande till den föreslagna avvecklingen. Genom själva dispositionen av ämnet låter utredningen de teoretiska och abstrakta skälen för en avveckling dominera, medan de praktiska verkningarna av föreslagna åtgärder undanskymmes.

Sveriges advokatsamfund uttalar, att utredningen ägnat de skäl som talar för en avveckling ett betydligt större intresse än dem som talar mot. Samfundet ifrågasätter därför om utredningsarbetet kan anses ha bedrivits helt förutsättningslöst. *Skånska hypoteksföreningen* finner förslaget obegripligt svagt sakligt motiverat samt anför vidare:

Kanske skall det sättas in i ett större sammanhang för att det rätta perspektivet på förslaget kan erhållas. Hypoteksföreningen vill erinra om, att jordförvärvslagen och bolagsförbudslagen äro under omarbetning samt att lagberedningens förslag till ny jordabalk uppgives vara att vänta inom kort och att allmän översyn av arrendelagen är under arbete. Om det skulle förhålla sig så, att man har några sammanhängande framtida handlingsnormer, som särskilt tar fasta på industriens önskan om att trygga sin rå-

varutillgång genom ökade möjligheter till förvärv av särskilt stora och virkesrika skogar, och som i så fall knappast stannar vid enbart fideikommissens skogar, då får kommitténs motivering sammanhang och innehåll. Skulle denna uppfattning vara riktig, förordar Hypoteksföreningen uppskov med behandlingen av det framlagda förslaget. Problemet bör redovisas öppet och prövas i samband med sådana väsentliga frågor, som röra alla vårt lands jordbrukare och inte endast den lilla gruppen fideikommissinnehavare.

Skälen för och emot avveckling

I fråga om de av utredningen anförda skälen för avveckling av fideikommissen uttalas mera allmänt hållna instämmanden av *lantbruksstyrelsen*, *länsstyrelserna i Stockholms, Södermanlands, Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Älvsborgs och Västmanlands län* samt *skogsvårdsstyrelsen i Västerbottens län*. *Länsstyrelsen i Västmanlands län* anför, att fideikommissionstitutionen måste betraktas som en feodal kvarleva, vilken vårt land numera är så gott som ensamt om att upprätthålla. *Länsstyrelsen i Hallands län* uttalar visserligen, att fideikommissionstitutionen medfört fördelar i flera avseenden, men tillstyrker utredningens förslag med hänsyn till den stora principiella vikten av fideikommissens avveckling. Även *länsstyrelsen i Örebro län* anför principiella skäl, vilka enligt länsstyrelsen har sådan tyngd att en avveckling bör ske, dock icke i enlighet med utredningens förslag. Samma ståndpunkt intar *överlantmätaren i Skaraborgs län*.

Vad beträffar det av utredningen för en avveckling anförda skälet, att fideikommissen utgör en undantagsföreteelse i rättsligt hänseende anför *Svea hovrätt*, att det icke överensstämmer med de grunder, på vilka vårt nuvarande samhälle är uppbyggt, att betydande förmögensvärden hålles samlade under en rättslig särregim på ett fåtal händer och går i arv efter en speciell successionsordning, gällande för obegränsad tid. *Länsstyrelsen i Stockholms län* uttalar i likhet med utredningen, att den för fideikommissen erforderliga särlagstiftningen skapar komplikationer, som ofta visat sig svåra att bemästra. Även *Småbrukarnas riksförbund* delar utredningens uppfattning härvidlag.

Justitiekanslersämbetet däremot finner detta skäl vara av övervägande formell art och knappast väga så tungt. I och för sig torde det icke vara av verkligt beaktansvärd betydelse, att en särregim i rättsligt hänseende råder beträffande viss egendom. Att fideikommissens rättsliga egenart måste beaktas i lagstiftning och rättstillämpning synes ämbetet lika litet böra tillmätas någon mera avsevärd vikt; under mer än halvtannat sekel ha de svårigheter detta förhållande medfört visat sig kunna bemästras.

Hovrätten över Skåne och Blekinge delar utredningens uppfattning, att fideikommissen framstår som undantagsföreteelser i rättsligt avseende och att en sådan särregim i fråga om betydande värden redan i och för sig innebär en nackdel. En förutsättning för att detta skäl skall kunna tillmätas någon avgörande vikt är dock, att det visar sig möjligt att avskaffa denna undantagsställning. Medför avvecklingen i viktiga hänseenden en ny särlag-

stiftning beträffande egendom, som har varit fideikommiss, kvarstår olägenheterna. Det kan då enligt hovrättens mening med visst fog göras gällande, att det möter större betänkligheter att godtaga en särregim som grundar sig på modern lagstiftning än att respektera fideikommissurkunderna.

Liknande synpunkter framföres av *Stockholms rådhusrätt* och även av *statskontoret*, som finner det ytterst tveksamt om belastningen i lagstiftningsarbete och rättstillämpning blir mindre med den särlagstiftning, som fideikommissavvecklingen föreslås föra med sig. Även *länsstyrelsen i Kristianstads län* pekar på konsekvenserna av utredningens förslag till särskild lagstiftning i anledning av fideikommissens avveckling och framhåller, att arbetsbördan hos Kungl. Maj:t och statsorganen i fideikommissärenden väger lätt i jämförelse med den invecklade, vidlyftiga och tungrodda procedur inför förvaltningsmyndigheter och domstolar, som skulle sättas i gång och fortgå under de närmaste årtiondena, om utredningens förslag genomfördes. Liknande uttalanden göres av *arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden, Sveriges advokatsamfund* samt *Skånska hypoteksföreningen*, i vars yttrande *Östgöta hypoteksförening* instämmer.

Sveriges advokatsamfund framhåller, att de av utredningen anförda avvikelserna från den legala arvsfördelningen endast berör de enskilda intressenterna. Beträffande den avvikelse från andra rättsregler, som består däri att fideikommissegendomen icke svarar för allmän gäld, uttalar samfundet, att även denna fråga endast berör de ifrågavarande intressenterna, nämligen fideikommissinnehavaren och dennes privata borgenärer, vilka sistnämnda icke haft någon anledning att räkna med att gäldenären skulle svara för skuldens betalning med fideikommissegendomen. Enligt *Sveriges lantbruksförbund* befinner sig varje nyttjanderättshavare i samma situation som en fideikommissinnehavare i detta avseende. Förbundet erinrar också om att man kan skänka bort egendom på villkor, att den icke får överlätas eller tagas i mät för mottagarens gäld. *Stockholms rådhusrätt* framhåller, att fördelen av frihet från gäldsansvar motsvaras av nackdelen att egendomen icke kan användas som kreditobjekt. Denna synpunkt framföres också av *hovrätten över Skåne och Blekinge*.

Det av utredningen för en avveckling av fideikommissen anförda skälet, att institutionens privilegiekaraktär gör den oförenlig med nutida åskådning, finner så gott som samtliga remissorgan, som uttalat sig i denna fråga, vara beaktansvärt. Sålunda anser *justitiekanslersämbetet* detta vara det viktigaste avvecklingsskälet och påpekar, att denna omständighet ju också medfört gällande förbud mot instiftande av nya fideikommiss. Ämbetet fortsätter:

Härav följer emellertid icke utan vidare, att redan bestående fideikommiss av nämnda orsak böra upphöra. Överallt i samhället finnas stora olikheter såväl skilda grupper människor emellan som mellan enskilda individer, och det finnes flera exempel på att familjer under långa tider på grund av betydande tillgångar intagit en ställning, som tett sig lika eller t. o. m. mer pri-

vilegierad än även de största fideikommissinnehavarnas. Grunden härtill är emellertid att söka mera i faktiska än i rättsliga förhållanden, och då rättsordningen icke bör innefatta någon privilegiering, måste nu förevarande skäl för fideikommissens avskaffande tillmätas betydande principiell vikt.

Ämbetet anser, att frågan om institutionens privilegiekaraktär kunnat ytterligare belysas. Det skulle sålunda vara av ganska stort intresse att erfara, hur fideikommissinnehavarna och de som skulle ha anledning att känna sig missgynnade av fideikommissbestämmelserna — således innehavarnas medarvingar eller, om innehavaren ej varit arvinge efter företrädaren, dennes arvingar — själva uppfattar den privilegiering av fideikommissinnehavarna, som institutionen innebär. Att erhålla tillräcklig och välgrundad kännedom härom finner ämbetet av naturliga skäl möta svårigheter, men måhända borde försök göras att inhämta upplysning härom. Skulle en undersökning visa, att det finns en mera allmän mening bland de av en förändring närmast berörda, varå man kan lita, att fideikommissens avveckling trots privilegieringen icke anses önskvärd, anser ämbetet att en sådan mening icke bör lämnas utan beaktande för avvecklingsfrågans bedömande. Om innehavarna av fideikommissen och den nu levande generationen av dem som förutsättes kunna känna sig tillbakasatta av den i fideikommissurkunderna stadgade särskilda successionsordningen mera allmänt anser fideikommissinstitutionen böra bibehållas, torde det vara befogat att hävda, att nu anförda, principiellt betydelsefulla skäl för fideikommissens avskaffande försvagas.

Beträffande fideikommissinnehavarnas inställning till frågan om avveckling uppger sig *Fideikommissariernas intresseorganisation* ha företagit en enquête bland landets fideikommissarier. Denna gav till resultat, att innehavarna av sådana fideikommiss, som består enbart av kapital eller stadsfastigheter, så gott som enhälligt uttalade sig för ett avskaffande av dessa fideikommiss. Innehavarna av större jordbruksfideikommiss och fideikommiss med betydande kulturvärden tillkännagav däremot den rakt motsatta uppfattningen, såvitt gäller fideikommiss av dessa typer. Bland innehavarna av mindre jordbruksfideikommiss visade sig meningarna vara delade.

Frågan om berörda arvingars inställning till fideikommissinstitutionen behandlas av ett flertal andra remissorgan. Sålunda uttalar *länsstyrelsen i Kristianstads län*, att såvitt länsstyrelsen har sig bekant något krav icke rests på fideikommissens avveckling från detta håll. I huvudsak samma påpekande göres av bl. a. *överståthållarämbetet, länsstyrelsen i Malmöhus län, Sveriges advokatsamfund, Skånska hypoteksföreningen, Mälarprovinsernas hypoteksförening* och *Svenska arbetsgivareföreningen*.

Sveriges lantbruksförbund anför, att invändningen om fideikommissinstitutionens privilegiekaraktär drabbar även den vanliga arvsordningen och att alla arvingar är lyckligt lottade i förhållande till sin omgivning. *Sveriges advokatsamfund* uttalar, att man med ett så schablonmässigt resonemang om privilegiekaraktär, som utredningen använder, skulle kunna angripa en mängd rättsföreteelser, som samhället torde betrakta som betydelsefulla för vårt näringsliv.

Svea hovrätt framhåller, att syftet med privilegieringen av vissa släkter ursprungligen varit att skapa underlag för en framträdande politisk, social och ekonomisk ställning i samhället samt att fideikommissen såsom grundval för politiskt inflytande helt förlorat betydelse till följd av samhällsutvecklingen. Av samma orsak får deras betydelse i socialt och ekonomiskt avseende numera anses vara betydligt mindre än förr. Hovrätten anför vidare.

Mera uppmärksamhet tilldrager sig den gynnade särställning som innehavaren av ett fideikommiss på grund av den fideikommissariska successionsordningen åtnjuter i förhållande till sina medarvingar eller till sin företrädares arvingar, om innehavaren själv ej är arvinge. Han har genom denna successionsordning i strid mot eljest gällande arvsregler erhållit den ofta värdefullaste, stundom enda egendomen i ett dödsbo, medan de andra fått endast en obetydlig del eller blivit helt lottlösa. Det har ofta anmärkts att ett sådant förhållande strider mot rättvisa och billighet. Tänker man på medlemmarna i en fideikommissläkt vid ett nu för tiden inträffande arvsfall, har anmärkningen måhända dock icke så stor bärkraft som det först kan synas. De flesta av de nu bestående fideikommissen härröra från 1700-talet, och det torde knappast kunna betvivlas, att egendomen i regel för länge sedan skulle ha varit skingrad bland annat genom skiften mellan grenar av släkten, om den ej haft egenskapen av fideikommiss. Det kan därför med fog antagas, att även om egendomen ej haft fideikommisskaraktär, arvingarna i de flesta fall icke skulle ha bekommit någon nämnvärd del därav. Likväl kvarstår det faktum att den ojämna arvsfördelningen vid nutida arvsfall allmänt uppfattas såsom för rättskänslan stötande.

Även *Svenska naturskyddsföreningen* framhåller, att fideikommissinnehavarens företrädare till egendomen visserligen får anses som en orättvisa men att egendomen nu i alla fall varit splittrad, om fideikommissbrevet icke funnits. Föreningen anser fideikommissinstitutionen alltför oförarglig, för att den ej skall kunna få vara kvar sin tid ut.

Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar, att fideikommissinstitutionen med hänsyn till sin privilegiekaraktär är oförenlig med nutida åskådning men att dess särställning numera ej avtecknar sig så skarpt som den gjorde under tidigare generationer. Sålunda framstår icke innehavet av jordbruksfideikommiss längre odelat som ett privilegium, utan det har alltmera kommit att innebära en uppgift som ställer krav på innehavaren. Liknande synpunkter framföres av *Skånska hypoteksföreningen*.

Det förhållandet, att urvalet av fideikommissinnehavare sker slumpmässigt utan att någon hänsyn kan tagas till personliga förutsättningar, betraktas i och för sig som en olägenhet av *justitiekanslersämbetet*, *Svea hovrätt*, *statskontoret* och *Sveriges advokatsamfund*.

Svea hovrätt framhåller emellertid, att den omständigheten att de blivande innehavarnas uppfostran och utbildning tidigt brukat inriktas på deras kommande uppgift medför, att fideikommissen i själva verket ofta kommit att innehavas av personer, som varit väl skickade för uppgiften. Vad sär-

skilt angår de betydande kulturella värden, som ingår i åtskilliga fideikommiss, har dessas innehavare i regel ägnat dem en pietetsfull vård.

Enligt *hovrätten över Skåne och Blekinge* tyder ingenting på att egendomen vanvårdats. *Statskontoret* och *Sveriges advokatsamfund* anför att, om så skulle vara fallet, egendomen kan ställas under vård och förvaltning av god man, och *justitiekanslersämbetet* erinrar om, att det finns vissa möjligheter att från det allmännas sida öva tillsyn över fideikommissens förvaltning. *Sveriges lantbruksförbund* uttalar, att utredningens egna omdömen om fideikommissens tillstånd ger vid handen, att nu ifrågavarande motiv för en avveckling knappast har annat än akademiskt värde.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, *statskontoret*, *länsstyrelsen i Kristianstads län* och *Sveriges advokatsamfund* framhåller, att ett slumpmässigt urval av rättsinnehavare sker inom arvsrätten över huvud taget, och *justitiekanslersämbetet* gör liknande påpekande.

Beträffande fideikommissens ekonomiska enhet framhåller *justitiekanslersämbetet* i likhet med utredningen, att bibehållandet av de för lång tid sedan tillkomna enheterna ingalunda varit enbart till nackdel utan snarast i många fall till fördel från ekonomisk synpunkt. Ämbetet önskar ytterligare belysning, hur fideikommissen, främst de med lantfastigheter, är skötta samt anför härutinnan.

Det torde vara tydligt, att om det bleve ådagalagt, att fideikommissen merendels eller i ett stort antal fall handhades på ett ur ekonomiska och andra synpunkter mindre tillfredsställande sätt, detta skulle utgöra ett särskilt betydelsefullt skäl för en avveckling över hela linjen av fideikommissen. Nu är det väl ganska sannolikt, att det ej förhåller sig på sätt som nämnts. Ämbetet håller i varje fall för sin del för troligt, att en undersökning skulle visa, hurusom de nu åsyftade fideikommissen i allmänhet äro väl förvaltade, samt att detta icke minst gäller de stora fideikommissen. Skulle en utredning bekräfta en dylik uppfattning, synes detta, såvitt ämbetet kan förstå, väga ganska tungt till förmån för fideikommissens bibehållande.

Att jord- och skogsfideikommissen så gott som genomgående är mycket välskötta, framhålles av *skogsstyrelsen*, *Sveriges lantbruksförbund*, *Sveriges skogsägareförbund*, *Svenska bankföreningen*, *Skånska hypoteksföreningen*, *Svenska naturskyddsföreningen*, *Hallands naturskyddsförening*, *Göta hovrätt*, *länsstyrelserna i Kristianstads och Örebro län*, *Sveriges advokatsamfund* och *Svenska arbetsgivareföreningen*. *Länsstyrelsen i Östergötlands län* anför, att de större fideikommissen är välskötta, medan däremot vissa anmärkningar kan riktas mot de mindre.

Skånska hypoteksföreningen uppger, att föreningen sedan år 1836 varit den kreditinrättning som praktiskt taget ensam svarat för all den kredit i form av bottenlån mot inteckningssäkerhet i jordbruksfastighet, som de skånska fideikommissens innehavare enligt medgivande av Kungl. Maj:t upptagit. Enligt föreningen överstiger belåningen för närvarande 34 mil-

joner kronor, hänförande sig till 22 fideikommiss med ett sammanlagt taxeringsvärde av 155 miljoner kronor. Föreningen anför vidare.

Med berömvärd objektivitet redovisar kommittén på flera ställen i betänkandet och i skilda sammanhang de faktiska fördelar som fideikommissinstitutionen har och fäller påfallande positiva omdömen härom. Skånska Hypoteksföreningen med sin långa och av naturliga skäl relativt omfattande erfarenhet av fideikommissgodsen och deras värde som ekonomiska enheter, kan i allt väsentligt vitsorda och understryka riktigheten av kommitténs uppfattning. Upplåningen har skett efter ekonomiskt sunda principer och använts till rationaliserings- och förbättringsåtgärder, avseende såväl jorden som skogen och kanske framförallt byggnadsbeståndet. I detta sammanhang bortses från sådan extraordinär upplåning, som föranletts av skyldigheten att betala arvsskatt och förmögenhetsskatt. Det ekonomiska handhavandet av fideikommissegendomarna är således utan anmärkning, förpliktelserna mot föreningen till ränta och amortering fullgöras regelmässigt och endast vid ett eller annat tillfälle händer det att oregelbundenheter förekommer, men detta visar sig då bero på omständigheter, som icke är av principiell natur vid bedömande av fideikommissinstitutionen som sådan. Skånska Hypoteksföreningen har veterligt icke orsakats någon förlust på fideikommiss och hittills uppfattat dessa gods som mycket goda och stabila underlag för den guldkantade belåningen.

Beträffande skogsfideikommissen har *Sveriges skogsägareförbund* genom en enquête, omfattande 34 större fideikommiss med en sammanlagd produktiv skogsmarksareal av 133 542 hektar eller cirka 73 procent av fideikommissens hela skogsinnehav, införskaffat material för en aktuellare bedömning av fideikommissens betydelse på de skogs- och jordpolitiska områdena än den fideikommissutredningen redovisat. Resultatet av förbundets utredning, varom närmare hänvisas till yttrandet, utvisar bl. a., att årsavverkningen på fideikommisskogarna år 1959 beräknades uppgå till 3,9 skogskubikmeter per hektar mot cirka 2,3—2,8 skogskubikmeter över huvud taget inom motsvarande trakter i landet. Uppgifterna bestyrker enligt förbundet det förnämliga skogsbruk, som bedrivs på dessa skogar, vilka ofta framstår som mönster för en rationell skogshantering. Även från rent sociala synpunkter anser förbundet, att fideikommisskogarna är goda förebilder. För närvarande finns således på fideikommissen en mycket hög beläggning av fast anställd arbetskraft. Förbundet uttalar vidare, att de i fideikommissutredningens betänkande lämnade uppgifterna, att den industriella verksamheten vid fideikommissen under åren 1945—1949 i genomsnitt per år omfattat 70 000 dagsverken och att produkternas saluvärde utgjort nära 3 1/2 miljoner kronor per år, måste vara missvisande. Förbundets utredning, som dock omfattat endast en del av fideikommissen, har nämligen givit till resultat ett tillverkningsvärde redan år 1950 av 13 520 000 kronor och år 1959 av icke mindre än 28 634 000 kronor. Dagsverksåtgången redovisas år 1950 med 134 123 dagsverken och år 1959 med 128 836.

Hovrätten över Skåne och Blekinge framhåller, att vad riksdagen år 1914 anförde därom, att fideikommissinstitutet utgjorde hinder mot den moderna utvecklingen att uppdelat den fasta egendomen på allt flera händer, nu

mera framstår som föråldrat. Rationaliseringen kräver större jordbruksenheter, och jordbruket kan icke hävda sig i den utländska konkurrensen, om det ej bedrivs alltmer rationellt. Det synes hovrätten antagligt, att denna utveckling mot en ökad mekanisering och rationalisering av jordbruket kommer att fortsätta. De större sammanhållna jordbruksfideikommissen framstår från denna synpunkt som mera tidsenliga än det jordbruk, som på många håll i landet är splittrat på alltför små enheter. Liknande synpunkter framföres av *länsstyrelsen i Östergötlands län* och *Skånska hypoteksföreningen*.

Länsstyrelsen i Örebro län uttalar, att de största fideikommissen är den ekonomiska ryggraden i ortens näringsliv. *Svenska bankföreningen* anför beträffande jordbruksfideikommissen:

Såsom utredningen själv vitsordar, är många av de stora jordbruksfideikommissen betydelsefulla produktionsenheter, som spelar en viktig roll i ortens ekonomiska liv. Särskilt i de fall, då till ett fideikommiss hör arealer av mera avsevärd storlek, har fideikommisset ofta utvecklat sig till ett mångsidigt näringsföretag, där skogs- och jordbruket kombineras med olika förädlingsindustrier. Ett sönderbrytande av en sådan ekonomisk enhet kan lätt få till följd att driften ej kan fortsättas i rationella former och att man därför får ett försämrat produktionsresultat. Även om egna industrier saknas, måste för övrigt en splittring av ett större egendomskomplex minska förutsättningarna för en rationell skötsel. Vid sidan av faran för en nedgång i produktionen har man vidare att räkna med avsevärd risk för störningar på sysselsättningsområdet och i fråga om utkomstmöjligheterna över huvud för befolkningen i orten. Bankföreningen vill erinra, att det enligt vad som framgår av betänkandet finnes exempel på att hela samhällsbildningar är för sin utveckling och sitt bestånd beroende av den verksamhet som är knuten till ett visst fideikommiss.

Arbetsmarknadsstyrelsen förklarar å andra sidan, att eventuella lokala övergångssvårigheter av arbetsmarknadsmässig art i huvudsak torde kunna lösas inom ramen av medel, som står till styrelsens förfogande.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, Stockholms rådhusrätt, statskontoret, länsstyrelsen i Stockholms län, lantbruksnämnden i Uppsala län, Uppsala läns hushållningssällskap, Svenska naturskyddsföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges advokatsamfund och Svenska arbetsgivareföreningen framhåller, att fideikommissinstitutet möjliggör en rationell jordbruksdrift. *Länsstyrelsen i Kristianstads län* uttalar, att fideikommissen för första gången på mycket länge börjar stå i samklang med tiden. *Sveriges lantbruksförbund* anser, att fideikommissutredningen beträffande jord- och skogsfideikommissen anført vida starkare praktiska skäl för deras bestånd än för en fullständig avveckling.

Den av utredningen påtalade olägenheten med fideikommissinstitutet, att inskränkningarna i innehavarens dispositionsrätt försvårar eller hindrar en ekonomisk anpassning efter nutida förhållanden, är enligt *Svea hovrätt* ägnad att försvaga jordbruksfideikommissens ställning, men denna omständighet får enligt hovrätten icke bortskymma det

faktum, att fideikommissinstitutet på grund av denna inskränkning utgjort en i vissa avseenden ändamålsenlig form av egendomsförvaltning.

Justitiekanslersämbetet finner icke angivna skäl för fideikommissens upplösning särskilt starkt. I själva verket förhåller det sig, som även utredningen anför, på det sättet att föreskrivna inskränkningar i dispositionsrätten icke tillämpas i tillnärmelsevis full utsträckning. Efter medgivande av Kungl. Maj:t sker försäljning av fideikommissjord i ganska betydande omfattning, och fideikommissinnehavare har sedan lång tid tillbaka stora möjligheter att uppta lån mot säkerhet i fideikommissfastighet för investeringar av olika slag. *Justitiekanslersämbetet*s allmänna uppfattning såsom remissinstans i fideikommissärenden är närmast den, att i allt fall de större fideikommissen ligger väl framme i utvecklingen i fråga om bostadsbestånd, jordens hävd och maskinutrustning.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, statskontoret, Sveriges advokatsamfund och Sveriges lantbruksförbund finner inskränkningarna i dispositionsrätten visserligen vara en icke oväsentlig nackdel beträffande jordbruksfideikommissen men dock icke en så stor olägenhet, att den bör medföra fideikommissens avveckling.

Gentemot vad utredningen anfört därom, att det förhållandet att fideikommissen efter tillstånd av Kungl. Maj:t får intecknas och försäljas är ett avsteg från fideikommissstanken, anför *Skånska hypoteksföreningen* en avvikande mening under åberopande, att vid fideikommissens tillkomst ingen ordnad kreditgivning fanns samt att kreditgivarna ofta hörde till ockrarnas kategori.

Beträffande utredningens uttalande, att vissa fideikommissinnehavare till följd av intecknings- och försäljningsförbudet är hårt ekonomiskt belastade och att därför ett upprätthållande av fideikommisset framstår som ett konstlat sammanhållande av egendomen, anför *Sveriges advokatsamfund*, att orsaken till skuldsättningen icke är fideikommissinstitutionen som sådan utan skattetrycket.

Vid remissbehandlingen har undantagslöst vitsordats, att fideikommissinstitutionen spelat en betydande roll för bevarande av kulturvärden. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anför detta som ett skäl mot fideikommissens avskaffande och framhåller risken för att stora kulturvärden i form av slott, herrgårdar, parker och samlingar skall gå förlorade. Denna följd av den föreslagna avvecklingen framhålles även av *Göta hovrätt, Stockholms rådhusrätt, länsstyrelserna i Östergötlands, Malmöhus och Skaraborgs län, riksantikvarieämbetet, landsantikvarierna i Uppsala, Lund och Örebro, styresmannen för Nordiska museet, Fideikommissariernas intresseorganisation, Svenska bankföreningen, Svenska naturskyddsföreningen, Halands naturskyddsförening, Sveriges advokatsamfund och Svenska arbetsgivareföreningen. Länsstyrelserna i Östergötlands och Malmöhus län* förklarar sig instämma i det särskilda yttrande, som inom fideikommissutredningen avgivits av ledamoten Berthelson. Även *hovrätten över Skåne och Blekinge*

säger sig fästa stort avseende vid Berthelsons yttrande. Sistnämnda hovrätt liksom *länsstyrelsen i Uppsala län* uttalar, att Skoklosters fideikommiss under alla förhållanden bör bibehållas.

Till närmare motivering av sin ståndpunkt hänvisar *riksantikvarieämbetet* till ett utlåtande den 10 januari 1940 av vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien över det tidigare omnämnda, av justitierådet Sandström avgivna avvecklingsförslaget. Enligt detta utlåtande finns bland fideikommiss-egendomarna en grupp, som med jord, byggnader, inredning, arkiv och bibliotek bildar ett sammanhållet helt och som måste räknas såsom nationella minnesmärken, hos vilka det säregna och värdefulla just ligger i den bestående, historiskt och traditionellt givna enheten. Ämbetet anför vidare.

Denna karakteristik träffar problemets kärnpunkt. Härtill kan fogas en erinran om den betydelse för det svenska kulturlandskapet som de lantliga slotts- och herrgårdsmiljöerna ha, med sin monumentala bebyggelse, sina stora trädgårds- och parkanläggningar, sina långa alléer och sina ofta traditionellt vårdade landskapspartier med insprängd bebyggelse av ålderdomlig karaktär. Fideikommissen ha här varit särskilt traditionsbevarande, i det att deras innehavare i allmänhet ägt större förståelse och bättre resurser då det gällt att bevara den karakteristiska särarten inom stora sammanhängande områden än vad som eljest varit vanligt. Genom det tvång, som förelegat att sammanhålla ett jordbruksfideikommiss, ha slutligen avstyckningar undgåtts, varigenom denna strävan erhållit ett naturligt stöd. Vad detta betytt som en allmän tillgång — alldeles bortsett från den kulturhistoriska aspekten — icke minst i närheten av större tätorter, torde utan vidare vara klart.

Det är sålunda ingen överdrift att påstå att de kulturvärden, som fideikommissen representera, höra till de omistliga i vårt nationella kulturarv. Det är fideikommissinstitutets speciella natur, som skapat dessa värden och hittills hållit dem vid makt. Det är svårt att föreställa sig hur de skola kunna bevaras om fideikommissen försvinna.

Det torde icke tillkomma riksantikvarieämbetet att närmare ingå på de av utredningen anförda skälen för en avveckling av fideikommissen. Ämbetet kan dock icke underlåta att understryka det faktum att sedan 1810 fideikommiss i fast egendom ej kan instiftas. Fideikommissen tillhöra sålunda ett avslutat skede i vår historia — och ha för övrigt även därigenom sitt kulturhistoriska intresse. Antalet fideikommiss kan icke anses vara särskilt stort. Några större allmänna olägenheter av att bibehålla dem torde knappast kunna påvisas. Man frågar sig om icke vårt land har råd att bevara den relikt av en äldre kultur som fideikommissen utgöra.

I samband med en tidigare utredning av spörsmålet om en upplösning av fideikommissen har förslag framkommit att bibehålla ett visst mindre antal sådana egendomar, till vilka särskilt framträdande kulturvärden äro knutna. Denna utväg att lösa frågan har icke vunnit beaktande. Att utvälja ett begränsat antal fideikommiss, som skola bevaras, är för övrigt ytterst vanskligt. Risk föreligger alltid att ur här aktuella synpunkter värdefulla anläggningar bli ställda utanför. Framför allt skulle det i sådant fall bli omöjligt att bevara en rad ur den allmänna miljöns och kulturlandskapets synpunkt mycket betydelsefulla anläggningar, vilkas fortsatta bestånd icke torde kunna garanteras på annat sätt än genom deras bibehållande som fideikommiss. Fideikommissbandet påverkar i verkligheten hela kulturlandskapet i

långt högre grad än genom att blott skydda manbyggnaden med trädgård och park.

Styresmannen för Nordiska museet hänvisar till ett av honom den 10 januari 1940 över det Sandströmska avvecklingsförslaget avgivet utlåtande. Däri anfördes bl. a., att ett upphävande av fideikommissinstitutionen skulle innebära, att det band som nu sammanhåller ett stort antal lantegendomar till enheter av jord och byggnader skulle upplösas samt att i ett mycket stort antal fall risk därigenom uppstår för att byggnader av arkitektoniskt eller kulturhistoriskt värde eller bådadera lös göres från den garanti, som fideikommisslegendomen utgjort.

Svenska naturskyddsföreningen anför, att kulturella minnesmärken även i gemene mans ögon har ett helt annat intresse, om de nedärvs och vårdas släktled efter släktled än om de övergår till rent museala föremål. Föreningen anser, att det för turister också är mycket mera intresseväckande att få gå igenom ett kulturminnesmärke, där representanter för släkten bor kvar, än att få bese museala möbelsamlingar.

Naturvårdsfrågan har enligt *Svenska naturskyddsföreningen* ej tillräckligt uppmärksamats av utredningen. Enligt föreningens uppfattning, som dock ej bygger på någon systematisk genomgång fideikommiss för fideikommiss, representerar markexploateringen, planering och skyddsåtgärderna tillsammans så stora och svårbemästrade problem, att en särskild inventering under jämförelse med uppgjorda översiktsplaner bör äga rum och utredning verkställas om erforderliga lagstiftningsåtgärder. Den nu gjorda utredningen kan icke anses tillfyllest och bör icke i befintligt skick läggas till grund för lagstiftning. Föreningen anför vidare.

Det är känt, att fideikommissfastigheterna i olika delar av vårt land — Skåne, Blekinge, Östergötland, Södermanland, Uppland, Västmanland — representerar stora värden ur naturvårdssynpunkt genom att man i anslutning till förnämliga kulturminnesmärken bevarat naturminnen liksom parker, lövängar, hagmarker, ekbackar m. m. antingen för att bilda miljö till byggnadsbeståndet eller för deras egen skull såsom kvarleva från äldre brukningsformer med stora skönhets- och trevnadsvärden. Fideikommissen bildar vidare ofta större sammanhängande komplex som icke blivit exploaterade för sommarbebyggelse eller tätbebyggelse vare sig för fast eller tillfälligt boende. De erbjuder till följd härav ej sällan ytterst värdefulla strövområden och bildar på så sätt ett slags naturparker som ger kommunens eller närbelägna tätorters befolkning tillfälle till rekreation. Erstaviks fideikommiss söder om Stockholm ligger exempelvis som en naturlig fortsättning på det av Stockholms stad ägda Nacka friluftsreservat och är av stor betydelse för storstadsbefolkningens rekreationsmöjligheter. Det må vidare erinras om att innehavaren av Ängsö fideikommiss i Västmanland låtit fridlysa större delen av fideikommissets marker som naturpark och frivilligt förbundit sig att avstå från att upplåta mark för tät- eller glesbebyggelse. Fideikommissens betydelse i detta hänseende har också uppmärksamats i det översiktliga planarbetet. I regionplanen för Storstockholmsområdet har man t. ex. räknat med att just Erstaviks fideikommiss men även andra fideikommiss såsom Östanå, Sandemar och Sundby på Ornö förblir orörda som na-

turskyddsområden eller som betydande grönområden, rekreationsområden för storstadens växande befolkning. Fideikommissinstitutionen har möjliggjort, att sådana områden undgått att bli uppstyckade, och skyddat begärliga strandområden och skärgårdar. Skulle fideikommissen i större utsträckning kunna komma i fråga för bebyggelseexploatering, måste man söka andra fria grönområden — naturskyddsområden — för att uppdelat bebyggelsekoncentrationerna. Det torde bli mycket svårt eller rent av omöjligt att finna grönområden av motsvarande värde. Fideikommissens betydelse som värdefulla planelement kan alltså icke nog understrykas.

Även ur rent naturvårdande synpunkter är fideikommissområdena många gånger oersättliga med hänsyn till landskapsbild, fauna och flora. Viltstammen har vårdats — t. ex. rådjuren under en kritisk period — och de relativt stora arealerna har möjliggjort, att faunan kunnat trivas och utvecklas. Det torde icke vara obefogat att påstå, att åtminstone de större fideikommissen, alla jaktvårdsområden till trots, genom sin funktion som viltreservoarer kommit att utöva ett väsentligt inflytande på faunan i stora delar av vårt land.

Förslaget om fideikommissens avskaffande synes ej tillräckligt beakta dessa viktiga förhållanden, och förslagets närmare innehåll ger anledning till allvarliga farhågor för att de stora värden som fideikommissen ur naturvårdssynpunkter representerar skall gå till spillo.

Ur de synpunkter föreningen har att företräda torde det sålunda vara tydligt, att fideikommissens avskaffande icke medför några fördelar utan i stället är förenat med uppenbar risk för motsatta verkningar.

Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté instämmer i Svenska naturskyddsföreningens synpunkter och förklarar sig icke kunna godtaga utredningens förslag till upphävande av fideikommissinstitutet.

Skånes naturskyddsförening anför, att en avveckling av fideikommissen varken är önskvärd eller lämplig ur naturskyddssynpunkt. Man kan svårigen tänka sig en åtgärd, som skulle innebära ett allvarigare hot mot omistliga delar av den skånska naturen. Liknande synpunkter framföres av *Skånska jägaresällskapet*.

Länsstyrelsen och *länsarkitekten i Stockholms län* uppger, att på flera ställen i länet har förekomsten av fideikommiss lett till att betydande markområden ännu icke blivit exploaterade, ehuru de är belägna i trakter, där stark byggnadsverksamhet råder. Detta sägs ha på sina håll medfört, att angränsande mark blivit intensivt utnyttjad för bostadsbebyggelse. Därvid har en god balans i större plansammanhang ändå kunnat bevaras, emedan fideikommissets mark icke får bebyggas. Liksom Svenska naturskyddsföreningen pekar dessa remissorgan på den roll Erstaviks, Östanå, Sandemar och Sundby fideikommiss spelar i detta sammanhang.

Även *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Stockholms rådhusrätt*, *länsstyrelsen i Malmöhus län*, *skogsvårdsstyrelsen i Västmanlands län* och *Sveriges lantbruksförbund* framhåller, att olägenheter kan befaras uppstå från naturskyddssynpunkt vid en avveckling av jord- och skogsfideikommissen.

Beträffande den föreslagna lagstiftningens inverkan från kredit-synpunkt framhåller *Sveriges allmänna hypoteksbank* samt *Skånska hypoteksföreningen*, att det, om nuvarande inteckningsregler skall gälla, kom-

mer att bli både dyrbart och arbetskrävande, när inteckningssäkerheten för fideikommisslånen skall uppdelas på flera belåningsobjekt. Dessa remissorgan uttalar även, att ett sönderbrytande av den naturliga enhet som skog och jord utgör måste från kreditsynpunkt få en negativ verkan, om det sker på det sätt utredningen föreslagit. Kreditvärdet på delarna tillhopatagna blir mindre än kreditvärdet på den ursprungliga enheten. Någon risk för att nuvarande inteckningssäkerhet skall visa sig otillräcklig för hypotekslånen föreligger dock knappast enligt dessa remissorgan.

Vid en närmare avvägning av skälen för och emot en avveckling av fideikommissen enligt utredningens förslag konstaterar *länsstyrelsen i Stockholms län* sammanfattningsvis, att övervägande skäl talar för en avveckling inom rimlig tid, medan däremot *Svenska naturskydds-föreningen* för sin del uttalar, att fördelarna med fideikommissinstitutionen överväger nackdelarna. *Sveriges advokatsamfund* framhåller, att fideikommissinstitutionen har gamla anor och betydande fördeelar av social, ekonomisk och kulturell art samt att dess förankring i svenskt rättsliv framgår av den motvillighet mot reformer, som visat sig under det sista århundradet. Detta leder till att stor varsamhet bör iakttagas och att en avveckling bör ske endast om skälen för en sådan väger avsevärt tyngre än skälen mot. Så är emellertid enligt samfundet icke fallet.

Hovrätten över Skåne och Blekinge sammanfattar sin ståndpunkt sålunda.

Vid en avvägning av de skäl som sålunda talar för och emot en avveckling av fideikommissen måste beaktas att de principiella skälen för en avveckling uppenbarligen har minskat i betydelse. Det kan anses att skälen mot, främst hänsyn till den kulturhistoriskt värdefulla egendomen, tvärtom har ökat i betydelse. Det sker ändå en så betydande värdeförstörelse på detta område i det moderna samhället att man icke i onödan bör skärpa riskerna härför. Vår egen tid har i detta avseende ett ansvar mot kommande generationer. Fideikommissinstitutionen är, om än principiellt otidsenlig, icke besynnerligare än att vi kan ha råd att behålla den. En avveckling nu kan medföra att man i en framtid får anledning att anklaga vår generation för en onödig och onyttig värdeförstörelse.

Länsstyrelsen i Malmöhus län uttalar, att ställningstagandet bör göras mera beroende av praktiska överväganden än av uniformitetsbetonade önskemål. Även *överståthållarämbetet, arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden, Skånes jordägareförbund, Fideikommissariernas intresseorganisation, Riksförbundet Landsbygdens folk, Skånska hypoteksföreningen, Sveriges lantbruksförbund* och *Svenska arbetsgivareföreningen* skjuter de praktiska skäl, som enligt dessa remissorgan talar emot en avveckling, i förgrunden.

Länsstyrelsen i Örebro län anför, att de ideella och principiella skäl som talar för en avveckling i och för sig väger över men anser sig vid en bedömning av förslaget i dess helhet kunna konstatera, att utredningen icke lyckats med att i fideikommissinstitutionens ställe sätta något som hindrar de

naturliga ekonomiska enheternas sonderfallande. Liknande uttalande göres av *Småbrukarnas riksförbund*.

Även andra remissorgan ger såsom i fortsättningen närmare skall framgå uttryck för uppfattningen, att utredningen icke förmått anvisa en framkomlig väg att undvika menliga följder av en generell avveckling. Detta förhållande framstår för många som ett avgörande skäl mot den föreslagna avvecklingen. Sålunda uttalar *länsstyrelsen i Uppsala län*, att utredningen visar, att fideikommissinstitutionen främjar mycket betydelsefulla allmänna intressen, såväl kulturella som näringsekonomiska och sociala. Förutsättningen för en avveckling synes därför böra vara, att man verkligen kan åstadkomma en tillfredsställande ordning för framtiden genom vilken på betryggande sätt kan tillvaratas de allmänna intressen, som hittills åtnjutit skydd genom fideikommisen. I detta hänseende är de olika åtgärder utredningen föreslår i väsentliga delar icke sådana, att de enligt länsstyrelsens mening kan godtagas. *Överståthållarämbetet* uttalar, att utredningen genom den föreslagna särslagstiftningen till väsentlig del synes ha ryckt undan grunden för sitt eget förslag. Liknande uttalanden göres av *justitiekanslersämbetet*, *länsstyrelsen i Skaraborgs län*, *arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Älvsborgs och Skaraborgs läns hushållningssällskaps områden*, *Riddarhusdirektionen*, *Fideikommissariernas intresseorganisation*, *Svenska arbetsgivareföreningen*, *överlantmätaren i Skaraborgs län*, *Skånska hypoteksföreningen* samt *Mälardalens länshypoteksförening*.

I ett stort antal remissyttranden framhålles, att fördelar och olägenheter varierar vid en avveckling av olika slag av fideikommiss. De invändningar som framföres mot en avveckling avser väsentligen jord- och skogsfideikommisen. Många remissorgan, som avstyrker en generell avveckling, sätter i fråga, huruvida icke avveckling kan ske av företrädesvis sådana fideikommiss, som icke innefattar stora jord- eller skogsegendomar. På andra håll ifrågasättes en avveckling även av mindre jord- och skogsfideikommiss. Vissa av remissorganen förordar en obligatorisk avveckling, andra en avveckling endast på yrkande av vederbörande intressenter. I vissa fall är man icke främmande för en frivillig avveckling även av de större jord- och skogsfideikommisen. Flera remissorgan föreslår en avveckling i varje fall av de atypiska fideikommisen.

De remissorgan som, oaktat de icke tillstyrkt utredningens förslag, ifrågasätter en avveckling begränsad till ett eller flera slag av fideikommiss eller en frivillig avveckling är *justitiekanslersämbetet*, *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *Stockholms rådhusrätt*, *statskontoret*, *lantmäteristylelsen*, *skogsstyrelsen*, *överståthållarämbetet*, *länsstyrelserna i Uppsala, Östergötlands, Malmöhus och Örebro län*, *Fideikommissariernas intresseorganisation*, *Riksförbundet Landsbygdens folk*, *Småbrukarnas riksförbund*, *Svenska bankföreningen*, *Svenska naturskyddsföreningen*, *Sveriges advokatsamfund*, *skogsvårdsstyrelserna i Örebro och Kronobergs län*, *lantbruksnämnden i*

Uppsala län, Uppsala läns hushållningssällskap, Skånes jordägareförbund och Mälardalens länshypoteksförening. Justitiekanslersämbetet anför, att den utvägen måhända kan väljas att genom administrativa och andra åtgärder främja en frivillig försäljning av de mindre och medelstora lantfideikommissen, varefter en upplösning av de därigenom bildade kapitalfideikommissen skulle kunna äga rum. *Länsstyrelsen i Skaraborgs län* ifrågasätter, om det kan anses lämpligt med en så radikal avveckling som utredningen föreslagit och om ej en mjukare avveckling med beaktande av de högst skiftande förhållandena hos de olika fideikommissen skulle vara möjlig att genomföra.

Även bland de remissorgan, som i huvudsak tillstyrkt utredningens förslag, diskuteras frågan om en frivillig avveckling. *Sålunda anför länsstyrelsen i Älvsborgs län*, att med tanke på att de skilda fideikommissen uppvisar betydande olikheter sinsemellan många skäl talar mot införande av generella regler för avvecklingen. Vidare bör man enligt länsstyrelsen icke underskatta släktintressenternas vilja och förmåga att själva åstadkomma en lämplig avveckling. Länsstyrelsen hävdar därför den uppfattningen, att i lagen om avveckling av fideikommiss bör inskrivas, att de åtgärder, som utredningen i berörda avseenden föreslagit, icke skall få vidtagas, förrän det visat sig omöjligt att frivilligt åstadkomma en acceptabel lösning av problemet.

Vad utredningen anför till stöd för en generell lagstiftning leder enligt *länsstyrelsen i Stockholms län* till den slutsatsen, att generella regler för avveckling bör lagfästas men att möjlighet bör beredas intressenterna att i större eller mindre omfattning erhålla dispens, därest synnerliga skäl kan åberopas till stöd för undantag från de generella föreskrifterna. Länsstyrelsen föreslår, att i avvecklingslagen infogas bestämmelse enligt vilken Kungl. Maj:t skall på därom gjord ansökan äga meddela sådan dispens. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anser skäl tala för att i stället för en upplösning av fideikommissen enligt generella i lagen angivna regler tillägga Kungl. Maj:t befogenhet att i särskilda fall fatta beslut om avveckling av fideikommiss.

Svea hovrätt förordar däremot en generell avveckling trots de fördelar, som är förbundna med att bärkraftiga jordbruksfideikommiss sammanhållas. Hovrätten anför vidare, att de olägenheter, som fideikommissbandets upplösning i och för sig skulle kunna medföra genom att äventyra dessa fördelar, påkallar särskilda åtgärder till skydd för de hotade intressena. Att fördenskull undantaga dessa fideikommiss från en avveckling synes dock ej böra komma i fråga. En sådan anordning skulle leda till att den anomali, som fideikommissinstitutet numera måste anses innebära, blev ytterligare accentuerad genom att den privilegierade arvsföljden och den inskränkta dispositionsrätten begränsades till ett fåtal fall, som vart och ett omfattade stora och värdefulla egendomskomplex.

Problemet, huruvida ett upphävande av fideikommissen kan anses strida mot vissa allmänna lagstiftningsprinciper, diskuteras

ras av flera remissorgan. *Stockholms rådhusrätt* hänvisar vid sitt avstyrkande av utredningsförslaget särskilt till frågan om lagstiftningens retroaktiva verkan. Vad utredningen framhållit om att den vid lagens ikraftträdande sittande innehavaren lämnas oförkränkt i sin rätt och att de som står i tur att tillträda fideikommisset ännu icke förvärvat någon rätt därtill samt att en avveckling därför icke innebär att deras rättsläge försämras, finner rådhusrätten pressat. Att lagstiftaren funnit även personer tillhörande sistnämnda kategori ha ett intresse förtjänt av skydd, framgår enligt rådhusrätten exempelvis av innehållet i 12 kap. 10 § ärvdabalken och 18 kap. 4 § femte punkten föräldrabalken. Även om stiftaren av fideikommisset rent formellt icke kan tillskyndas någon rättskränkning genom att fideikommisset avvecklas, synes det rådhusrätten likväl, att vad denne förordnat genom en lagligen upprättad och i vissa fall av Kungl. Maj:t fastställd stiftelseurkund icke bör rubbas, såvida icke de bestående förhållandena kan anses innebära påtagliga olägenheter från allmän eller enskild synpunkt.

Frågan om testamentes orubblighet behandlas även av *riksantikvarieämbetet*, som uttalar, att det alltid torde ha betraktats som en fundamental rättsprincip i vårt land att testamentariska dispositioner av enskild egendom icke utan tvingande skäl får rubbas. Det synes ämbetet, att ett upphävande av fideikommissinstitutet skulle strida mot denna regel.

Sveriges advokatsamfund gör en ingående bedömning av avvecklingsfrågan med utgångspunkt från såväl principen, att civillag icke får ha retroaktiv verkan, som spörsmålet om testamentes orubblighet. Samfundet anser sig kunna i princip ansluta sig till den av utredningen uttalade åsikten, att en lagstiftning om avveckling av fideikommissen icke strider mot grundsatsen om förbud mot retroaktiv civillagstiftning, under den av utredningen angivna förutsättningen att den vid lagens ikraftträdande sittande innehavaren lämnas oförkränkt i sin rätt. Såsom en ytterligare förutsättning uppställer dock samfundet det villkoret, att icke heller någon annan, som har ett sådant intresse av fideikommissets fortbestånd att det skäligen bör beaktas i förevarande sammanhang, lider skada genom avvecklingen. Samfundet syftar härvid särskilt på sådana släktmedlemmar, som på grund av fideikommissurkundens bestämmelser eller andra förordnanden eller sedvana från fideikommisset åtnjuter förmåner, vilkas fortbestånd kan äventyras genom avvecklingen, ävensom på arrendatorer och andra nyttjanderätts-havare, nuvarande och förutvarande anställda, m. fl. Däremot anser samfundet i likhet med utredningen, att successorerna ej skall medtagas i denna personkrets. Dessa kan nämligen knappast anses ha förvärvat någon rätt, som skulle kunna anses kränkt genom avvecklingen. Ehuru samfundet således anser sig kunna vitsorda tillåtligheten av en lagstiftning om avveckling från synpunkten av den nu behandlade rättsprincipen, anser samfundet det likväl på annan grund ytterst tveksamt, om sådan lagstiftning är tillätlig. Vad som föranleder denna tveksamhet är den i rättsligt hänseende stora likheten mellan fideikommiss och vissa familjestiftelser. Samfundet hänvisar till att resultatet av utredningens försök till närmare bestämning

av fideikommissbegreppet har blivit, att vissa familjestiftelser skall behandlas på samma sätt som fideikommiss och således avvecklas enligt den föreslagna lagen. Samfundet anför vidare.

De stiftelser som här avses är i första hand sådana som visserligen är giltiga enligt den vid deras tillkomst gällande lagen men som skulle ha varit en nullitet, om det i testamentslagen (numera ärvdabalken) stadgade förbudet mot perpetuella fideikommiss skulle ha varit tillämpligt på dem. (Det bör observeras att enligt 5 § i testamentslagens promulgationslag, som även efter ärvdabalkens tillkomst är gällande, nämnda förbud icke drabbar ett före 1931 upprättat testamente, även om testator skulle avlida först efter 1930 års utgång.) En familjestiftelse av nu angivet slag, som således alltsedan sin tillkomst varit fullt giltig utan hinder av nämnda fideikommissförbud, måste dock i likhet med andra stiftelser betraktas som en juridisk person med en såväl i förhållande till stiftaren som till nuvarande och framtida destinatarer fullt självständig ställning. Att genom en ny civillag avveckla en sålunda på sin tid lagligen tillkommen och alltså bestående juridisk person är dock enligt styrelsens mening ägnat att väcka betänkligheter. Till jämförelse må erinras om att det vid tillkomsten av exempelvis de nya aktiebolags- och föreningslagarna icke ens ifrågasattes att dessa nya lagar skulle inverka på giltigheten av de bolags- resp. föreningsbildningar som skett enligt tidigare gällande lagstiftning.

Den ovan åsyftade nära överensstämmelsen mellan fideikommiss och de familjestiftelser som enligt utredningens förslag skall likställas med fideikommissen i avvecklingshänseende har enligt styrelsens mening till följd att de betänkligheter som enligt vad nyss sagts föreligger mot en avveckling av nämnda stiftelser även gör sig gällande i fråga om avvecklingen av fideikommissen. Styrelsen är visserligen väl medveten om att överensstämmelsen mellan de båda rättsinstituten brister däri att fideikommisset icke såsom stiftelsen är en juridisk person, men de överensstämmelser i övrigt som föreligger mellan fideikommiss och ifrågavarande familjestiftelser och som föranlett utredningen att jämställa dem i avvecklingshänseende, måste givetvis ha till följd att tveksamheten i fråga om tillåtligheten av en avveckling lagstiftningsvägen av nämnda stiftelser vidlåder även frågan om fideikommissavvecklingens tillåtlighet. Särskilt måste här beaktas att de ifrågavarande familjestiftelserna utgör endast en »annan juridisk form» för tillgodoseende av fideikommissändamålet, och det torde ibland vara en ren tillfällighet, om den ena eller andra formen valts. En enhetlig bedömning av frågan om avvecklingens tillåtlighet, antingen fråga är om familjestiftelse eller fideikommiss, synes därför vara icke blott motiverad utan även ofrånkomlig.

Styrelsen är icke beredd att taga någon bestämd och slutgiltig ståndpunkt till frågan om den föreslagna lagstiftningen av nu angivna skäl kan anses vara tillåtlig. Ett dylikt ståndpunktstagande skulle nämligen fordra en synnerligen vidlyftig rättsvetenskaplig undersökning. Med det anförda har styrelsen endast velat uttala tveksamhet i fråga om avvecklingens tillåtlighet ur rättslig synpunkt.

Hovrätten över Skåne och Blekinge förklarar sig icke ha någon erinran mot vad utredningen anført om de principiella möjligheterna att genom lag fatta beslut om fideikommissens avveckling.

Svea hovrätt anser, att principen att civillag icke får erhålla tillbakaverkande kraft icke hindrar en avveckling och erinrar till jämförelse om att en

person, som enligt den legala arvsordningen har att vänta ett arv, kan få denna förväntan stäckt genom en ny arvslagstiftning. Så skedde både år 1845, då den större arvslotten för manliga arvingar borttogs, och år 1928, då kusiner och mera avlägsna släktingar uteslöts från arv. Enär fideikommissförordnandena anknyter till vissa släktskapsförhållanden och är avsedda att gälla för obegränsad tid, innebär de enligt hovrätten i realiteten att en särskild arvsföljd tillskapats för viss egendom. Den förväntan, som grundas på en dylik fideikommissarisk arvsföljd, finner hovrätten rimligtvis icke kunna påräkna större garanti än den som bygger på den legala arvsordningen. En annan sak anser hovrätten vara att, såsom utredningen framhållit, billighetsskäl i viss utsträckning påkallar hänsynstagande till förväntningar att få tillträda fideikommiss. Förutsättningen för att ifrågavarande princip icke skall hindra en avveckling är dock, att avvecklingen genomföres på sådant sätt, att den som redan tillträtt ett fideikommiss icke får sin ställning försämrad.

Sättet för avvecklingen

Tidpunkt och fördelning av egendomen

I fråga om tidpunkten för avvecklingen intar *Stockholms rådhusrätt* och *överståthållarämbetet* en från utredningen avvikande ståndpunkt. *Rådhusrätten* anser, att vad i betänkandet anförts om skäligheten av att näste efterträdaren tillgodoses i vissa fall kan göra sig gällande med samma styrka beträffande därefter följande successorer, därest sådana finns vid lagens ikraftträdande. *Rådhusrätten* ifrågasätter därför, om icke en rättvisare lösning kunde ernås genom att — i anslutning till äldre förslag — uppskjuta tiden för avvecklingen till den tidpunkt, då ingen före lagens ikraftträdande född successor längre finns. *Överståthållarämbetet* påpekar, att de nuvarande innehavarnas ålder är starkt varierande. I de fall, då innehavaren uppnått hög ålder och efterträdaren måhända redan under lång tid faktiskt omhänderhaft egendomens skötsel, framstår regeln om obligatorisk avveckling vid innehavarens fränfälle som otillfredsställande. Det kunde enligt ämbetet vara skäligt, att efterträdaren finge tillträda fideikommisset, om han vid ikraftträdandet av en avvecklingslag uppnått myndig ålder, eller också kunde frågan, om avveckling bör ske vid innehavarens eller efterträdarens död, göras beroende av innehavarens ålder. Detta senare anser ämbetet kunde ske genom en bestämmelse av innehåll att, då den som vid tiden för lagens ikraftträdande är innehavare av fideikommisset avlider, fideikommisset skall upphöra endast om han vid sagda tidpunkt icke hade uppnått en ålder av förslagsvis femtio år; i annat fall skulle med avvecklingen anstå, till dess den avlider, som efter nämnde innehavare är närmast berättigad att tillträda egendomen.

Beträffande den av utredningen under 3 § i förslaget till avvecklingslag förordade regeln att, om fideikommisset tillfallit innehavaren efter utgången

av år 1955 av annan anledning än förutvarande innehavarens död och denne lever vid lagens ikraftträdande, fideikommisset skall upphöra vid dennes död anför *Svea hovrätt*.

Under förutsättning att avståendet är rättsligen giltigt, medför den föreslagna undantagsbestämmelsen, att den som tillträtt ett fideikommiss under nyssnämnda tid kommer att lida inskränkning i sin lagligen förvärvade rättsställning genom en lagstiftning som trätt i kraft efter förvärvet. Bestämmelsen har således retroaktiv verkan och innefattar därmed ett avsteg från den tidigare berörda, allmänt vedertagna principen i vår lagstiftning, att civillag icke får givas tillbakaverkande kraft. Visserligen saknas icke enstaka exempel på att denna princip har frångåtts, men då har det förelegat särskilt kraftiga skäl för att medge retroaktivitet. Belysande för hur man i allmänhet sett på frågan om undantag från principen synes vara 1936 års arrendelagsutrednings uttalande, att undantag torde få anses befogade när det gäller att tillgodose viktiga allmänna intressen och den enskildes rätt icke genom åtgärden lider något egentligt förfång (SOU 1938: 38 s. 280 f).

Då det gäller att avgöra, om dylika förutsättningar för en undantagsbestämmelse föreligga i här avsedda fall, vill hovrätten först framhålla att det synes tveksamt, om det kan betraktas som ett viktigt allmänt intresse att förhindra dröjsmål med avveckling av fideikommiss. Så kunde möjligen vara fallet, om avstående av fideikommiss i syfte att fördröja avveckling mera allmänt förekommit eller kan förväntas bli vanligt förekommande innan en avvecklingslag trätt i kraft. Hovrätten har sig icke bekant, i vilken utsträckning avstående i sådant syfte redan kan ha förekommit, och rörande den framtida utvecklingen lär det vara svårt att uttala sig. För övrigt kan ju avstående äga rum även av annan anledning än den nu angivna. En innehavare, som av ålderdomsskäl eller andra orsaker icke längre vill sköta sitt fideikommiss, kan på grund därav ha överlåtit det till efterträdaren. Den föreslagna undantagsbestämmelsen skulle bli tillämplig även på sådana fall, som ju icke direkt ha åsytts.

Beträffande den av utredningen anförda omständigheten, att ett avstående skulle kunna medföra förändring i avseende å egendomens fördelning, synes det knappast vara ett allmänt intresse av större vikt att förhindra detta.

De av utredningen anförda skälen för den föreslagna undantagsbestämmelsen förefalla således enligt hovrättens mening icke synnerligen starka. Avgörande för frågan om bestämmelsen bör lagfästas eller ej, bör emellertid vara de följder den skulle ha för vederbörande fideikommissinnehavare. Det torde nämligen vara obestridligt, att den rättsliga och ekonomiska förändring, som skulle drabba en innehavare genom att fideikommisset efter hans tillträde bleve avvecklat, lätt skulle kunna lända till ganska väsentligt förfång för honom.

På grund av vad sålunda anförts avstyrker hovrätten, att den föreslagna undantagsbestämmelsen upphöjes till lag.

På väsentligen samma grund avstyrkes bestämmelsen av *justitiekanslersämbetet*, *Göta hovrätt*, *Stockholms rådhusrätt*, *statskontoret*, *överståthållarämbetet*, *lantbruksstyrelsen*, *länsstyrelserna i Uppsala, Kronobergs, Blekinge, Älvsborgs, Örebro och Västmanlands län*, *Fideikommissariernas intresseorganisation*, *Svenska bankföreningen*, *Sveriges advokatsamfund*, *Sveriges lantbruksförbund*, *Svenska arbetsgivareföreningen*, *lantbruksnämnden i Uppsala län*, *Uppsala läns hushållningssällskap*, *lantbruksnämnden i Blekinge*, *Blekinge läns hushållningssällskap* och *Skånes jordägareförbund*.

Hovrätten över Skåne och Blekinge finner det visserligen uppenbart, att

av de skäl som utredningen angivit någon likartad regel kan vara behövlig, men framhåller, att regeln kan drabba även lojala fall, då den nye innehavaren särskilt utbildat sig för uppgiften. Stadgandet synes enligt hovrätten böra begränsas t. ex. så, att det icke blir tillämpligt, om den förre innehavaren vid överlåtelsen fyllt 65 år.

Länsstyrelsen i Hallands län har icke något annat att erinra mot bestämmelsen än att tidsgränsen måhända borde framflyttas, så att den närmare anknyter till tidpunkten för framläggandet av utredningens förslag.

Utredningens förslag angående fördelning av egendomen godtages i allt väsentligt av remissorganen. *Göta hovrätt* och *Stockholms rådhusrätt* uttalar dock att man, om en generell avveckling skall ske, skulle kunna överväga att sammanhålla egendomarna genom att överföra dessa till för ändamålet bildade stiftelser med syfte att tillgodose medlemmar av den eller de släkter stiftaren önskat gynna.

Länsstyrelsen i Uppsala län förmenar, att utredningen icke framlagt en övertygande motivering för sin ståndpunkt, att reglerna om giftorätt icke bör tillämpas på den del av egendomen, som ej utgör efterträdareandel. *Sveriges advokatsamfund* delar däremot utredningens uppfattning härutinnan och ifrågasätter till och med om ej de skäl, som utredningen anfört mot att tillerkänna maken eller maken giftorättsandel i fideikommissegendomen, bör medföra att i nu åsyftat fall äktenskapsförord icke skall gälla nämnda egendom.

Sveriges advokatsamfund påpekar även, att en följd av att fideikommissegendomen och innehavarens privata egendom utgör skilda förmögenhetsmassor blir, att bröstarvingar äger rätt till laglott i fideikommissegendomen oberoende av storleken av den lott, som de erhåller i den privata egendomen. Detta synes leda till att om successorn är innehavarens bröstarvinge och ytterligare en eller flera bröstarvingar finns, fideikommissegendomen efter avveckling alltid kommer att ägas av två eller flera, såvida icke successorn utlöser den eller de övriga delägarna. I det fall att successorn icke är bröstarvinge, uppkommer samma situation, även om endast en bröstarvinge finns. I åtskilliga fall kan det dock enligt samfundets mening från såväl allmän som enskild synpunkt vara av värde, om egendomen även efter avvecklingen innehas av endast en person. Samfundet ifrågasätter därför, om icke bröstarvinge, som ej är efterträdare, bör vara skyldig att i första hand taga lott i innehavarens privata egendom för täckning av sin laglott i såväl sistnämnda egendom som fideikommissegendomen. Endast om den privata egendomen icke skulle förslå härtill, skulle således bröstarvingen äga rätt till del i fideikommissegendomen.

Förmåner

De föreslagna bestämmelserna om rätt till andra förmåner än pensioner lämnas utan erinran med undantag för ett par remissorgan.

Sveriges advokatsamfund föreslår, att vad som enligt 10 § första stycket i den föreslagna avvecklingslagen gäller beträffande förmåner, som utgår

enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande, skall gälla även andra förmåner, som vid fideikommissets upphörande redan börjat utgå eller enligt tidigare tillämpad sedvana skulle ha utgått i framtiden. De här åsyftade förmånerna torde enligt samfundet mestadels betraktas som en kompensation för att vederbörande icke kommit i åtnjutande av del i fideikommissegendomen och ej heller framdeles får någon rätt till egendomen eller del därav.

Svenska bankföreningen framhåller, att en sådan inskränkning i ägarens förfoganderätt, som föreslås i 12 § förslaget till avvecklingslag, innebär allvarlig fara både för handeln med fastigheter och för fastighetskrediten. Denna fara finner föreningen vara desto mera framträdande som det faktum, att ett rättsligt förfogande över en fastighet förklaras ogiltigt, kan medföra rättsförlust icke endast för medkontrahenten utan också för alla andra, som härleder rätt från honom. Utredningen har hänvisat till att motsvarande bestämmelser redan finns i den allmänna arvslagstiftningen. Det är emellertid att märka, att då dessa bestämmelser först infördes lagstiftaren fann det nödvändigt att vidtaga särskilda åtgärder till skydd för tredje man. Detta skedde i den formen, att i 11 och 18 §§ lagfartsförordningen stadgades att, om ägarens rätt att överlåta eller med inteckning belasta egendomen är inskränkt genom annans på testamente grundade rätt att nyttja egendomen, anteckning därom skall göras i lagfartsbevis och lagfartsbok. För den händelse utredningens nu ifrågavarande förslag finnes böra genomföras hemställer bankföreningen, att nämnda stadganden i lagfartsförordningen kompletteras så, att de kommer att omfatta även fall, då nyttjanderätten grundas på fideikommissurkund eller med stöd av sådan urkund meddelat förordnande.

Vad därefter beträffar förmåner av fideikommissegendomen i form av pensioner har icke från något håll erinran framförts mot utredningens förslag i fråga om rätt till pension, som utgår när fideikommisset upphör (11 § första stycket). Utredningens förslag att genom särskilt stadgande (11 § andra stycket) tillerkänna anställda på fideikommissen rätt till pension, som intjänats men ej börjat utgå vid tidpunkten för avvecklingen, avstyrks däremot av samtliga remissorgan som yttrat sig härom med undantag av *Svea hovrätt*, som anför.

Under förutsättning, att fideikommissens arbetstagare, såsom utredningen angivit, icke kunnat göra några pensionsanspråk gällande, därest de slutat sin tjänst före pensionsåldern, synes det hovrätten något tveksamt, hur långt lagstiftningen bör gå, då det gäller att tillgodose de arbetstagare, som ännu äro i tjänst, när avvecklingen inträffar. Hovrätten delar utredningens uppfattning, att de arbetstagare, som nödgas lämna sina anställningar på grund av avvecklingen, ha ett berättigat anspråk på skydd. Vad som föranlett tvekan, är den omständigheten att bestämmelsen får tillämpning även i de fall, då arbetstagares anställning upphör före hans pensionsålder av annan orsak än avvecklingen. De skäl, som åberopats för bestämmelsen, motivera knappast säkerställande av pensionsanspråk i dessa fall. Detta kunde i och för sig utgöra anledning till att söka införa en begränsning i bestäm-

melsen, så att den komme att omfatta endast de fall som direkt åsyftats. Det skulle emellertid säkerligen ofta bli svårt, för att icke säga omöjligt, att avgöra om upphörandet av en anställning förorsakats av avvecklingen eller ej. En på antytt sätt begränsad bestämmelse skulle följaktligen bli svårtillämpad och antagligen dessutom inbjuda till onödiga rättstvister. Med hänsyn till vad sålunda anförts har hovrätten slutligen kommit till det resultatet, att bestämmelsen bör godtagas, trots att den synes ha erhållit en något större räckvidd än avvecklingen egentligen ger anledning till.

Vid detta ställningstagande till bestämmelsen om säkerställande av pension åt arbetstagare, som vid tiden för fideikommissets upphörande ännu stå kvar i tjänst, har hovrätten utgått från att den börda, som genom säkerställandet lägges på egendomen, icke kommer att över hövan belasta denna. För hovrätten har det emellertid icke varit möjligt att på grundval av det material utredningen framlagt bilda sig någon uppfattning om hur betungande dessa ekonomiska förpliktelser komma att bli. Det torde finnas anledning att vid överarbetningen av förslaget närmare undersöka den saken. Skulle det därvid visa sig, att belastningen blir alltför tung, kan pensionsfrågan komma i ett annat läge.

Även *Göta hovrätt* påpekar, att av betänkandet icke framgår hur betungande en sådan förpliktelse kan bli samt framhåller, att motsvarande skydd ej finns för andra anställda. Dessa båda synpunkter utvecklas närmare av *hovrätten över Skåne och Blekinge*.

Det torde stå i överensstämmelse med vedertagna rättsprinciper, att pensionsrätt kan föreligga även utan uttryckligt avtal därom. Ifall en arbetsgivare under en följd av år utan avtal regelmässigt utbetalt pensioner till vissa anställda och deras efterkommande, får man i allmänhet utgå ifrån att jämställd personal som fortfarande kvarstår i tjänst har en pensionsrätt grundad på tyst förutsättning mellan parterna. Såsom utredningen uttalar, fordras det dock att den anställda står kvar i tjänst till pensionsåldern. Om arbetstagaren slutar sin anställning i förtid, är han icke berättigad att utfå den del av pensionen som får anses belöpa på anställningstiden, den del som är intjänad. Något sådant kan icke anses innefattat i en eventuell tyst överenskommelse. Pensionen är alltså icke oantastbar. Det kan väl anföras skäl för att pensioner i största utsträckning bör vara oantastbara; pensioners oantastbarhet är emellertid i fråga om anställda i enskild tjänst icke lagfäst eller eljest vedertagen. Under sådana förhållanden kan det icke anses vara principiellt riktigt att lagfästa denna princip beträffande endast en viss grupp av enskilt anställda, nämligen anställda vid fideikommiss som har avvecklats.

Dessa anställda skulle erhålla en förmån som de för närvarande icke har — och som andra enskilt anställda icke har eller får. De sociala skäl som åberopas i betänkandet för detta arrangemang — vid de fideikommiss som upphör i början av avvecklingslagens giltighetstid kan det finnas anställda som med hänsyn till åldern ej får del av den allmänna tilläggspensionen eller i varje fall får endast smärre belopp — har giltighet även för andra enskilt anställda, vilkas anställning utan deras egen förskyllan kan komma att upphöra före pensionsåldern. Utredningen förmodar att många av de anställda vilkas pensioner enligt förslaget skulle göras oantastbara kommer att fortsätta sina anställningar på den förutvarande fideikommissegendomen — något som skulle innebära att någon väsentligt ökad börda å egendomen icke uppstår genom förslaget. Denna förmodan förefaller något löst grundad. Enligt den föreslagna avvecklingslagen skall egendomen delas

mellan successorn och arvingarna och tillfalla dem med äganderätt. Redan därigenom kommer en splittring av egendomen till stånd; av naturliga skäl kan man räkna med att egendomen snart ytterligare splittras och kommer i flera ägares händer. Därigenom minskar förutsättningarna för att de anställda kommer att i en framtid behålla sina sysselsättningar på den förutvarande fideikommisssegendomen.

Att motsvarande skydd icke finns för andra anställda åberopas även av *överståthållarämbetet*. *Sveriges advokatsamfund* påpekar, att den anställde till följd av den föreslagna bestämmelsen blir bättre ställd än han skulle ha varit om någon avveckling icke skett.

Statskontoret och *länsstyrelsen i Stockholms län* framhåller, att den föreslagna bestämmelsen medför en belastning på fideikommissarierna, som icke åvilar andra arbetsgivare. *Svenska arbetsgivareföreningen* uttalar, att det från rättssäkerhetssynpunkt framstår såsom uteslutet, att antastbara pensionsutfästelser skulle i kraft av lag kunna förvandlas till oantastbara utfästelser, vilka till yttermera visso skulle kräva särskilt säkerställande så snart vederbörande förmänstagare begärde det. *Fideikommissariernas intresseorganisation* anför, att utredningen här har gripit in på det arbetsrättsliga området och för fideikommissens del föreslagit en för arbetsgivaren betungande rättsregel, som icke överensstämmer med huvudregeln i arbetsrättsliga förhållanden i allmänhet. *Länsstyrelserna i Blekinge och Malmöhus län* uttalar, att en regel sådan som den föreslagna icke har sin plats i en lagstiftning som den ifrågasatta utan i en allmän lagstiftning om pensionsutfästelsers civilrättsliga verkningar.

Länsstyrelsen i Västmanlands län anser förslaget så mycket mindre rimligt som den allmänna tilläggpensioneringen numera genomförts. *Statskontoret* förklarar, att en omarbetning i varje fall måste ske av förslaget efter den allmänna tilläggpensioneringens genomförande. Med den utformning förslaget fått synes nämligen den anställde i fråga om pension få rätt att ur fideikommisssegendomen tillgodoräkna sig även tid efter tilläggpensionsringslagens ikraftträdande.

Den föreslagna lagstiftningen till skydd för de särskilda intressena

Beträffande den särskilda lagstiftning, som utredningen föreslagit för att möta de olägenheter som skulle uppkomma till följd av en avveckling av fideikommissen, kan rent allmänt sägas, att utredningens förslag rönt åtskillig kritik under remissbehandlingen. Denna kritik riktar sig framför allt mot den föreslagna bygdegodsinstitutionen men även mot de regler, som föreslagits beträffande skyddet för arrendatorerna och för kulturvärdena. Erinringar framställs dels mot metoden att införa en speciallagstiftning endast för fideikommisssegendom, dels mot de föreslagna bestämmelsernas innehåll. I förstnämnda avseende anför exempelvis *hovrätten över Skåne och Blekinge*, att det icke kan vara riktigt att i fråga om pensionsförmåner, arrendators optionsrätt eller rätt till inlösen, formerna för förvaltning av skogsområden och reglerna för beskattning av kulturhistoriskt värdefull

egendom införa en till fideikommissegendom begränsad speciallagstiftning. I den mån gällande lag på dessa punkter är otillräcklig måste därför enligt hovrättens mening denna ändras och möjligheterna att utan större skadeverkningar avveckla fideikommissen måste bedömas mot bakgrunden av det ändrade generella innehåll, som lagen sålunda kan erhålla.

Vad först beträffar de av utredningen anförda skälen och principerna för arrendatorsskyddet har icke någon erinran framförts mot att arrendeavtal, som gäller vid tiden för den siste fideikommissinnehavarens fränfälle, förlänas giltighet även gentemot den som erhåller egendomen vid avvecklingen. Den föreslagna lagen med bestämmelser om arrende under fideikommiss tillstyrks däremot endast av ett fåtal remissorgan, nämligen *Svea hovrätt, länsstyrelserna i Jönköpings och Älvsborgs län, Sveriges advokatsamfund och Skånes provinsförbund av Riksförbundet Landsbygdens folk*.

Svea hovrätt anför som skäl för sin ståndpunkt, dels att arrendena under fideikommissens bestånd i regel kännetecknats av sådan stabilitet, att arrendatorerna med visst fog kunnat påräkna säkerhet i sin besittning, vilken säkerhet blir rubbad genom avvecklingen, dels att jordägarna endast tack vare avvecklingen erhållit äganderätt till ifrågavarande jord. I likhet med utredningen anser hovrätten, att det icke skulle vara skäligt, om man av hänsyn till en sålunda tillkommen äganderätt åsidosatte deras intressen, som under lång tid brukat jorden och kunnat räkna med fortsatt brukande. Liknande synpunkter framföres av *arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden*, vilka dock såsom i fortsättningen skall framgå på andra grunder avstyrker den föreslagna lagstiftningen, samt av *länsstyrelsen i Älvsborgs län och Sveriges advokatsamfund*.

Övriga remissorgan som yttrat sig i denna fråga avstyrker den föreslagna lagstiftningen. *Arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden* anser visserligen, att bl. a. det förhållandet att jordägaren erhållit egendomen genom avvecklingen motiverar särskilda bestämmelser till skydd för arrendatorerna men att detta skydd endast bör anordnas genom en förstärkning av optionsrätten. En liknande ståndpunkt intages av *arrendenämnderna i Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns hushållningssällskaps områden*.

Länsstyrelsen i Södermanlands län anför, att det ingalunda är säkert att uppsägningar i anmärkningsvärt stor omfattning kommer att följa med den föreslagna avvecklingen av fideikommissen. Att egendomar i viss omfattning kommer att tagas under eget bruk, finner länsstyrelsen visserligen antagligt, men en dylik utveckling har redan sedan åtskilliga år pågått. Denna tendens torde i regel ha haft sin orsak i en strävan att rationalisera jordbruket genom att bilda större enheter. Det är icke för länsstyrelsen känt att detta lett till speciella svårigheter från arrendatorernas synpunkt. Liknande synpunkter framföres i det inledningsvis omnämnda, av *justitierådet Ek-*

berg avgivna utlåtaget, vari *länsstyrelsen i Södermanlands län, Fideikommissariernas intresseorganisation och Skånes jordägareförbund* instämmer. Ekberg framhåller också, att utredningen överskattat faran för att allvarliga omställningssvårigheter skulle uppstå, om många arrendatorer samtidigt tvingades lämna sina arrenden för att söka sig utkomst på annat håll. Ekberg hänvisar härvid till att förslaget i övrigt innebär, att arrendatorerna vid avvecklingen får kvarsitta till löpande arrendetids utgång och att det torde vara sällsynt, att ett större antal arrenden utlöper samtidigt.

Sveriges lantbruksförbund anför.

Utredningens faktiska underlag är till största delen 10 år gammalt. Till följd av jordbrukets starka yttre rationalisering måste det nu vara så föråldrat, att det icke torde tillåta några slutsatser av aktuellt värde.

Ett något färskare material än utredningens — lantbruksstyrelsens framställning av den 25 november 1953 till Eders Kungl. Maj:t angående förstärkt optionsrätt — redovisar en rundfråga till lantbruksnämnderna om sammanslagningar av arrendegårdar sinsemellan och med huvudgårdar. Rundfrågan avsåg att utröna behovet av förstärkt optionsrätt och gällde såväl enskilda gods som bolag och fideikommiss. Svaren gav därigenom en bild också av vad som kan tänkas ske om fideikommissbanden upplösas. 20 nämnder var utan intresse för en lagändring. 4 uttalade intet omdöme. 2 sade sig ha förmärkt en olämplig tendens men anförde intet material till stöd härför. Såvitt förbundet har sig bekant, har någon egentlig förändring ej inträtt. Utredningen konstaterar för sin del att fideikommissarrenden präglats av stor stabilitet och att arrendesystemet varit en förutsättning för godsens drivande. Det nu anförda torde ge vid handen att något skydd utöver det nuvarande sociala arrendeskyddet inte tarvas.

Efter vissa beräkningar kommer förbundet till det resultatet, att det är högst 240 personer som kan antagas få sin faktiska ställning försämrad genom den föreslagna avvecklingen, och finner det icke befogat att konstruera ett skydd även för de arrendatorer, som aldrig kommer att bli hotade i sin trygghet. Förbundets invändning framkallas av det förhållandet, att skyddsförslaget enligt förbundet innebär en väsentlig förbättring av vissa arrendators rättsliga ställning. Skyddet bör inträda först alleftersom fideikommissen upplöses. Först då inträder i varje särskilt fall den förändring utredningen grundar förslaget på. Skyddet bör därför enligt förbundets mening utformas som ett förbud inom rimliga gränser för efterträdare och arvinge att säga upp och ej som en av fideikommissets upplösning oberoende rätt för arrendatorn att sitta kvar. Det begränsas då till de enligt förbundet omkring 200 personer, som synes få behov därav.

Att det skulle föreligga behov av en särskild lagstiftning för fideikommissarrendatorerna bestrids även av *statskontoret, länsstyrelserna i Blekinge och Uppsala län, Fideikommissariernas intresseorganisation, Svenska arbetsgivarföreningen, överlantmätaren i Skaraborgs län, lantbruksnämnderna i Uppsala och Blekinge län samt Uppsala och Blekinge läns hushållningssällskap*. Även *länsstyrelserna i Stockholms, Malmöhus och Västmanlands län* och *Riksförbundet Landsbygdens folk* ifrågasätter behovet av särslagstiftning.

Stockholms rådhusrätt, lantbruksstyrelsen, arrendenämnderna i Blekinge,

Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden samt *Skånska hypoteksföreningen* ifrågasätter behovet av att låta bestämmelserna omfatta även de kommersiella arrendena. *Svea hovrätt* däremot förklarar sig dela utredningens uppfattning härutinnan.

Riksförbundet Landsbygdens folk påpekar, att redan nu olika arrendelagar med i många avseenden skilda innehåll existerar. Detta anser förbundet otillfredsställande. Såvitt förbundet kan bedöma, måste tillkomsten av ytterligare en speciallag innebära nackdelar.

Även *Ekberg* anser det otillfredsställande att införa en ny och enligt hans mening i jordäganderätten djupt ingripande särregim, vilken är avsedd att gälla så lång tid som här föreslagits. Förslaget innebär ett betänkligt frånträdande i vissa viktiga avseenden av de principer, varpå vår gällande arrendelagstiftning är byggd, och kan ej anses innefatta en enligt gängse rättsuppfattning tillfredsställande avvägning mellan jordägarens och arrendators berättigade intressen. Behovet av de föreslagna åtgärderna till skydd för fideikommissarrendatorerna anser *Ekberg* ej vara så trängande, att det uppväger de därmed förenade nackdelarna. *Ekberg* hänvisar till att ifrågasvarande avvägningsproblem ingående diskuterats under förarbetena till den sociala arrendelagstiftningen, och att man därvid funnit naturligt, att en arrendators anspråk på att få ett förlängt arrende bör vika för den händelse jordägaren önskar taga fastigheten under eget bruk eller överlämna arrendet till honom närskyld. Att för de speciella fall, som här föreligga, bryta denna regel synes enligt *Ekberg* vara mycket betänkligt från principiell synpunkt. Han finner det vara en över hövan tung belastning för den, som fått sig en fideikommissfastighet tillskiftad, att nödgas vänta ända till den 1 januari 1991 eller längre med att överta dess brukande. Eftersom den föreslagna förköps- och optionsrätten skall gälla även mot den, som köper fastigheten efter fideikommissets upphörande, kan de inskränkningar, vilka härigenom vållas i ägarens förfoganderätt över fastigheten, medföra olägenhet inom fastighetshandeln. *Ekberg* anser, att under vissa förhållanden dessa inskränkningar också kan menligt inverka på möjligheten att under löpande arrendeperiod få köpare till fastigheten och därmed på saluvärdet.

Även *överståthållarämbetet* och *länsstyrelsen i Västmanlands län* ifrågasätter, om förslaget innebär en rimlig avvägning mellan jordägare- och arrendatorsintressena.

Det berättigade i att bereda fideikommissarrendatorerna en förmånligare ställning än andra arrendatorer bestrids av *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *överståthållarämbetet*, *länsstyrelsen i Stockholms län*, *Fideikommissariernas intresseorganisation* och *Skånes jordägareförbund*. Arrendenämnderna i *Blekinge*, *Kristianstads*, *Malmöhus* och *Hallands läns hushållningssällskaps områden* uttalar däremot, att det vid en avveckling av fideikommissen onekligen skulle vara en uppgift att bevara så mycket som möjligt av den förmån som fideikommissarrendatorerna haft att sitta tryggare än andra arrendatorer.

Sveriges lantbruksförbund — liksom *hovrätten över Skåne och Blekinge*

och *Skånes jordägarreförbund* — framhåller, att det allmänt sett är till fördel för jordbruket att arrendegårdar finns. Lantbruksförbundet framhåller därför, att det allmännas inställning till jordägarens utarrendering måste vara konsekvent. Anses det önskvärt, att det finns ett visst bestånd arrendegårdar, skall det icke läggas jordägaren till last att han arrenderar ut sin jord och ej heller att han helt naturligt respekterar arrendatorns trygghetsbehov. Förbundet understryker vikten av att man undanröjer den osäkerhet, som diskussionen om ändring av arrendatorernas ställning medför. Den enligt allmän uppfattning ökade benägenhet, som fideikommissarierna lägger i dagen att dra in undergårdar under huvudgård, bottnar enligt förbundets mening till stor del i rädsla och ovisshet inför utvecklingen. Det torde vara en naturlig följd av förslaget, om det ökar indragningstendensen. Synpunkter liknande de sist angivna framföres av *arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden*.

Lantmäteristyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Uppsala och Malmöhus län, arrendenämnderna i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Skaraborgs och Älvsborgs läns hushållningssällskaps områden, Fideikommissariernas intresseorganisation, Riksförbundet Landsbygdens folk, Småbrukarnas riksförbund, Sveriges lantbruksförbund, Sveriges skogsägarreförbund, Lantbruksnämnden i Uppsala, Uppsala läns hushållningssällskap och överlantmätaren i Skaraborgs län uttalar, att resultatet av den översyn av arrendelagstiftningen som pågår i allt fall bör avvaktas, innan slutlig ståndpunkt tages till det ifrågasatta skyddet för fideikommissarrendatorerna.

Beträffande den närmare utformningen av arrendatorsskyddet är de huvudsakliga invändningarna dels att det föreslagna förfarandet är invecklat och tidsödande, dels att arrendenämnderna ej är lämpliga organ att handha de uppgifter, som enligt förslaget lagts på dem.

Erinringar i det förstnämnda avseendet återfinns i yttrandena av *Svea hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, Stockholms rådhusrätt, länsstyrelsen i Södermanlands län, samtliga arrendenämnder, Fideikommissariernas intresseorganisation, Sveriges advokatsamfund, Sveriges lantbruksförbund, Skånes jordägarreförbund samt Skånska hypoteksföreningen*.

Svea hovrätt finner efter en närmare granskning av de föreslagna reglerna att det kan tänkas fall, där först efter domstolsförfaranden i tre olika omgångar blir slutgiltigt avgjort, huruvida en arrendator skall få kvarsitta på gården. En sådan ordning är enligt hovrättens mening ej lämplig. Det synes icke heller vara omöjligt att vidtaga sådana ändringar i förfarandet, att samtliga frågor, som fordrar rättslig bedömning, blir upptagna och avgjorda i ett sammanhang vid domstol. Enklast skulle detta kunna ske genom en föreskrift, att arrendatorn och jordägaren skall klarlägga sina ståndpunkter i angivna frågor vid det första sammanträdet inför arrendenämnden och därefter hänvisas till att inom viss tid väcka talan vid domstol angående allt, som därvid visat sig vara tvistigt. Stundom skulle ett sådant förfarande kunna leda till att domstolen fick pröva någon fråga, som sedan visar sig

sakna aktualitet, men detta synes vara en mindre olägenhet än den stora omgång och vidlyftighet, som utredningens förslag kan medföra.

Sveriges advokatsamfund och *Ekberg* gör en liknande bedömning; så även *Skånska hypoteksföreningen*, som säger sig ha följt ett konkret exempel i dess svindlande färd genom det paragrafernas rike, som utredningen velat skapa, och finner konsekvenserna häpnadsväckande.

Arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län anser det egendomligt, att förslaget icke i högre grad än som skett beaktat nödvändigheten av enkelhet och koncentration i förfarandet samt anför, att procedurens bristande ändamålsenlighet framträder särskilt starkt, när det gäller de talrika fall där frågan om ny fastighetsbildning måste upptagas till bedömning. Efter den preliminära prövningen därav står det fideikommiss-havaren fritt att förkasta de föreslagna försäljningsvillkoren och återgå till alternativet med fortsatt arrende, varigenom hela arbetet med fastighetsbildningen ter sig onödigt. Arrendenämnderna påpekar vidare att, om försäljning kommer till stånd, därefter följer den i jorddelningslagen stadgade proceduren med handläggning inför lantmäterimyndighet och eventuellt ägodelningsrätt, hovrätt o. s. v., varvid det slutliga resultatet av detta mäktiga dubbelarbete kan bli att arrendatorn går helt miste om sin alternativa rätt.

Sistnämnda konsekvens påtalas även av *Svea hovrätt* och *lantbruksstyrelsen*, vilka anser detta vara obilligt mot arrendatorn. Även *Sveriges advokatsamfund* framhåller den rättsförlust, som på detta sätt drabbar arrendatorn.

Den andra huvudinvändningen mot det föreslagna förfarandet gäller som anförts arrendenämndernas lämplighet för de föreslagna uppgifterna. *Lantmäteristyrelsen*, *länsstyrelsen i Södermanlands län*, *Fideikommissariernas intresseorganisation*, *Skånes jordägareförbund* och *Ekberg* anser, att arrendenämnderna ej är lämpliga organ att handlägga fastighetsbildningsfrågor, medan *statskontoret*, *länsstyrelsen i Stockholms län* samt *arrendenämnderna i Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns hushållningssällskaps områden* uttalar, att arrendenämnderna icke är lämpliga organ vare sig för handläggning av fastighetsbildningsfrågor eller fastställande av köpevillkor i de fall fråga uppkommer om förköpsrätt.

Även *Sveriges lantbruksförbund* ifrågasätter arrendenämndernas möjlighet att gå i land med de föreslagna uppgifterna. *Arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden* anser det vara ett lämpligt val att anförtro åt arrendenämnderna att fungera som organ för arrendatorsskyddets genomförande men framhåller att, om proceduren i övrigt skall gestaltas på det otympliga sätt som föreslagits, anledning finns att befara, att uppgiften skall komma att överstiga arrendenämndernas förmåga.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, som säger sig dela utredningens uppfattning att lantmätare och lantbruksnämnd icke bör avge några bindande förhandsbesked, framhåller emellertid vidare, att man icke undviker detta

enbart genom att låta arrendenämnden stå som den beslutande, om beslutet skall fattas efter samråd med dessa myndigheter. Trots den osäkerhet, som kan vidlåda arrendenämndens bedömning utan detta samråd, anser hovrätten den enda godtagbara möjligheten vara, att arrendenämnden själv får göra erforderlig förhandsbedömning av fastighetsbildningsfrågan. Ett lagfäst samråd innebär enligt hovrätten ett ställningstagande i tjänsten från den myndighet, med vilken samrådet sker.

Beträffande den förprovning av fastighetsbildningsfrågorna som föreslås uttalar vidare *lantbruksstyrelsen*, att den anser det värdefullt, att fastighetsbildningsfrågorna undersöks och provas på ett tidigt stadium av försäljningsärendet och att underhandlingarna mellan parterna därigenom från början inriktas på en jordbruksfastighet som har lämplig ägosammansättning. *Överlantmätaren i Västmanlands län* anser del däremot icke vara lämpligt eller ens tillåtet, att en förhandsprovning göres av den förrättningsman, som i ett senare skede skall företa en lagenlig provning vid officiell förrättning.

Lantmåteristyrelsen anvisar den möjligheten, att fastighetsägaren ansöker om avstyckning, varefter förrättningsmannen tar upp frågan till provning och avger utlåtande därom, vilket vid tveksamhet kan underställas ägodelningsrättens provning. Under förrättningsens gång bör förrättningsmannen ta erforderlig kontakt med bl. a. lantbruksnämnden. I samma riktning uttalar sig *överlantmätaren i Uppsala län*. *Länsstyrelsen* och *överlantmätaren i Stockholms län* ifrågasätter, att förslag till brukningsenheter upprättas av lantmätare och yttrande inhämtas från vederbörande överlantmätare på sätt gäller i fråga om försäljning av kyrklig jord.

Även i övrigt har erinringar i olika avseenden framställts beträffande utredningens förslag. Av dessa skall här endast beröras sådana anmärkningar, som är av mera principiell betydelse.

Svea hovrätt sätter i fråga, om det icke för rätt till det särskilda skyddet borde bestämmas en längre kvalifikationstid än den föreslagna.

Enligt *Sveriges advokatsamfund*, *Sveriges lantbruksförbund* och *Ekberg* bör det särskilda skyddet i allt fall icke inträda förrän i samband med avvecklingen. *Svea hovrätt* däremot delar utredningens uppfattning i denna del och anför.

Uppenbarligen har utredningen befarat, att om skyddet icke inträdde redan vid denna tidpunkt, fideikommissinnehavarna skulle vara benägna att begagna den möjlighet, som i sådant fall skulle finnas, att sätta de föreslagna skyddsföreskrifterna ur spel genom att vid löpande arrendetidens utgång taga de utarrenderade gårdarna under eget bruk. Det är svårt att bedöma, huruvida en sådan möjlighet skulle komma att utnyttjas i någon större utsträckning. Förmodligen lägga väl mången gång de faktiska förhållandena hinder i vägen. Sålunda torde, åtminstone i fråga om de stora fideikommissen med många undergårdar, fideikommissinnehavarna vara ur stånd att i mera avsevärd omfattning själva övertaga brukningen av jorden. Farhågan för att arrendatorsskyddet skulle bli åsidosatt bör således icke överskattas.

Enär det emellertid under alla omständigheter måste anses otillfredsställande, om detta i och för sig väl motiverade skydd skulle kunna omintetgöras genom åtgärder som enbart syftade därtill, finner hovrätten i likhet med utredningen, att den särskilda arrendelagen bör vara tillämplig även under fideikommissens bestånd.

Länsstyrelserna i Jönköpings och Älvsborgs län uttalar sig för att lagstiftningen begränsas till kortare tid än 30 år.

Flera remissorgan påtalar bristande överensstämmelse i olika avseenden mellan de föreslagna reglerna och bestämmelsen i 2 kap. 53 § nyttjanderättslagen. Sålunda framhåller *Göta hovrätt*, *Sveriges advokatsamfund* samt *Skånska hypoteksföreningen*, att fideikommissarien eller ägaren, i enlighet med vad som gäller jämlikt förenämnda stadgande, beträffande de sociala arrendena bör äga rätt att utarrendera arrendegård till närskyld eller ta gården i eget bruk. Även *länsstyrelserna i Stockholms och Västmanlands län* anser, att fideikommissinnehavaren eller ägaren bör tillerkännas rätt att själv få bruka gården. *Ekberg* hänvisar i detta sammanhang till bestämmelserna i 2 kap. 67 § nyttjanderättslagen. Man torde enligt *Ekberg* kunna bortse från de illojala fallen, när det gäller att ta ståndpunkt till särslagstiftningens genomförande. De fall som kräver beaktande anser *Ekberg* endast vara de, i vilka jordägaren har ett fullt rättmätigt anspråk att få ta sin jord i besittning.

Vid en jämförelse mellan ifrågavarande stadganden har vidare *Svea hovrätt* fäst sig vid att i förslaget motsvarighet saknas till bestämmelsen i nyttjanderättslagen, att optionsrätten förfaller om arrendatorn påtagligen efterställt sina förpliktelser enligt arrendeavtalet. Utredningen har såvitt hovrätten kunnat finna icke lämnat någon motivering till att den icke upptagit en bestämmelse härom i förslaget. Hovrätten anlägger, att utredningen ansett en dylik bestämmelse onödig, eftersom en jordägare enligt 2 kap. 36 § nyttjanderättslagen ändå har viss möjlighet att bli av med en arrendator som gjort sig skyldig till försummelse i angivet hänseende. Det kan emellertid icke anses tillfredsställande, att en sådan arrendator ej fränkännes optionsrätt genom en härför avpassad bestämmelse i den särskilda arrendelagen. Liknande påpekande göres av *Ekberg*.

Arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden uttalar, att för de talrika arrendatorer, som brukar sådana mindre ställen vilka icke utan alltför stora svårigheter kan ombildas till självständiga fastigheter, det avsedda skyddet förefaller föga betryggande. Om dylika arrendeställen torde enligt dessa remissorgan i de flesta fall kunna sägas, att fortsatt arrende skulle för fideikommissinnehavaren medföra oskälig kostnad. Med ett sådant konstaterande går arrendatorn miste om sin omförmälda rätt och får faktiskt en svagare ställning, än om den nu föreslagna arrendelagstiftningen icke införts och han endast haft att såsom social arrendator avbida fideikommissets upphörande i en mer eller mindre avlägsen framtid. Samma synpunkter framföres av *Skånska hypoteksföreningen*.

Arrendenämnderna i Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns hushållningssällsksaps områden anför.

Vid fastställande av arrendevillkor för de sociala arrendena fungerar arrendenämnd som skiljenämnd, vilket medför, att lagen om skiljemän blir tillämplig å förfarandet. Lagförslaget ger icke part någon möjlighet av beskaffenhet, som i 15 § sistnämnda lag omförmåles, nämligen att kunna förebringa bevisning genom vittnesförhör el. dyl. inför domstol eller att erhålla föreläggande för tredskande part att tillhandahålla exempelvis ett visst arrendekontrakt eller annan handling. Ej heller givas i lagförslaget några regler i övrigt beträffande förfarandet inför nämnden, medan i lagen om skiljemän finnes utformad en mera fast förhandlingsordning.

Av förslaget framgår, att allmänna nyttjanderättslagens stadganden om sociala arrenden skola vara tillämpliga vid sidan av bestämmelserna i den föreslagna lagen om arrendatorsskydd. Några bestämmelser ha dock icke givits beträffande frågan om vilket förfarande, som skall tillämpas vid fastställande av arrendevillkoren, därest i fråga om ett socialt arrende såväl påkallats skiljemannaförfarande enligt allmänna nyttjanderättslagen som förrättning enligt den särskilda lagen om arrendatorsskydd. Arrendenämnd kan uppenbarligen icke samtidigt fungera som skiljenämnd och förrättningsnämnd. Förhållandet visar, att förslaget i förevarande hänseende icke ägnat tillbörlig uppmärksamhet åt de organisatoriska spörsmålen. Detta är så mycket mer beklagligt, som de sociala arrendena utgöra den allt övervägande delen av de arrenden, som äro i fråga.

Arrendenämnderna kunna icke godkänna ett så lösligt system för arrendevillkorens fastställande som sålunda föreslagits, helst som den föreslagna anordningen kan komma att strida mot bestämmelserna i den sociala arrendelagstiftningen. Arrendenämnderna vilja därför föreslå, att organisationen av förfarandet vid fastställande av arrendevillkoren enligt en blivande arrendeskyddslagstiftning uppbygges på grundval av den sociala arrendelagstiftningens bestämmelser. Detta innebär i huvudsak, att arrendenämnd kommer att vara verksam som skiljenämnd. Härigenom erhåller organisationen den stadgade karaktär, som är erforderlig för spörsmålens rätta handhavande, och därmed löses även den till synes olösliga, nyss angivna kompetenskonflikten.

Arrendenämnderna påpekar även att jämlikt 2 kap. 55 § andra stycket nyttjanderättslagen skyldighet föreligger för parterna i tvister om villkor för sociala arrenden att gälda skiljedomskostnaderna, medan motiven till fideikommissutredningens förslag om arrendatorsskydd förutsätter, att kostnaderna för arrendenämnds verksamhet skall falla helt på det allmänna. Arrendenämnderna säger sig icke kunna inse, varför andra bestämmelser i förevarande hänseende skall gälla för fastställande av arrende enligt den föreslagna lagstiftningen än dem, som statsmakterna fastställt för de sociala arrendenas vidkommande. Frågan hur kostnaderna skall gäldas i de fall då arrendenämnd skulle vara kompetent såväl enligt nyttjanderättslagen som enligt lagen om arrendeskydd måste enligt dessa remissorgan lösas, om betänkandets förslag skall genomföras.

Överlantmätaren i Uppsala län avråder från att såsom utredningen förutsatt låta kostnaderna för lantmätarens medverkan falla helt på det allmänna, bl. a. med hänvisning till att statsbidragen till lantmåteriförrättning är förenade med behovsprövning.

Länsstyrelsen och *överlantmätaren i Stockholms län* föreslår en undantagsbestämmelse av innehåll, att särskilt förvärvstillstånd enligt jordförvärvslagen ej skall behövas vid försäljning av jord till arrendator.

Länsstyrelsen i Kronobergs län ifrågasätter lämpligheten av att beröva parterna klagorätt över arrendenämndernas avgöranden i fråga om arrende- och försäljningsvillkor, fastighetsbildning och utbrytning från bygdegods. Avvecklingen av fideikommissen kan även i nu berörda delar leda till ömtåliga avvägningsproblem, som icke torde höra prövas och avgöras av endast en instans. I likhet med vad som gäller enligt 2 kap. 68 § lagen om nyttjanderätt till fast egendom bör enligt länsstyrelsens mening parterna medgivas rätt att hos länsstyrelsen anföra besvär över arrendenämndens beslut i förenämnda ärenden.

Sveriges skogsägareförbund förklarar sig när det gäller arrendatorsskyddet instämma i det särskilda yttrandet av Bonde m. fl.

Enighet råder bland remissorganen om att vid en avveckling särskilda åtgärder erfordras till skydd för fideikommisskognerna. En betydande majoritet uttalar sig emellertid mot de av utredningen härutinnan föreslagna anordningarna. Endast *länsstyrelsen i Södermanlands län* samt *skogsvårdsstyrelserna i Stockholms, Södermanlands, Hallands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Västerbottens län* ansluter sig i princip till den föreslagna lagstiftningen om bygdegods.

Kritiken mot bygdegodsinstitutionen går ut på att den föreslagna ordningen dels är alltför ingripande dels är tungrodd och ägnad att medföra komplikationer i tillämpningen.

Vad beträffar invändningar av det förstnämnda slaget finner *lantbruksstyrelsen, överståthållarämbetet, skogsvårdsstyrelsen i Kristianstads län* och *Sveriges skogsägareförbund*, att förslaget innebär ett icke påkallat ingripande i den enskildes rätt. *Stockholms rådhusrätt* och *statskontoret* betecknar de föreslagna bestämmelserna som en ingripande särlagstiftning och *länsstyrelsen i Uppsala län, skogsvårdsstyrelsen i Örebro län* och *Sveriges skogsägareförbund* hävdar, att reglerna avviker från hävdvunna rättsprinciper.

Länsstyrelsen i Uppsala län framhåller, att inrättandet av bygdegods innebär en orättvisa för de därav berörda intressenterna i förhållande till andra fideikommissintressenter, som icke lider samma förfång.

Hovrätten över Skåne och Blekinge anför.

Förslaget om bildande av bygdegods, vilket skall ske med tvång enligt Kungl. Maj:ts förordnande, innebär ett avslag från de av utredningen i övrigt antagna principerna för avvecklingen av fideikommissen. Därigenom uppnås visserligen att vanlig arvsordning i fortsättningen kan tillämpas på egendomen, men denna är alltför jämt genom specialbestämmelser sammanhållen till en enhet. Vissa av de skäl som utredningen anför mot de nuvarande fideikommissen torde därför drabba bygdegodsens. Det kan vidare ej bortses från att delägare som äger endast mindre delar eller som ej har tillräcklig ekonomisk ryggrad kan lida förfång genom de föreslagna anordningarna. Med hänsyn till rörelsens art är det väl knappast antagligt att delägare löper en mer betydande risk på grund av sitt personliga ansvar för

bygdegodsets förbindelser. Helt kan man dock ej bortse härifrån. Värre är att delägare som behärskar större delen i bygdegodset kommer att kunna tillgodose sina intressen på övriga delägars bekostnad. Det kan väl sägas att så kan ske i andra sammanhang då flera personer driver rörelse i handelsbolag eller aktiebolag eller har egendom med samäganderätt. Det är dock betydligt mera betänkligt då det här är fråga om i lag föreskriven och med tvång upprätthållen ordning.

Enligt hovrätten bör undvikas, att en arvinge med tvång föres in i en egendomsgemenskap, som — i ogynnsamma fall — väl ger honom glädjen att se skogen växa men ej på långa tider något ekonomiskt utbyte. Även *Sveriges lantbruksförbund* hävdar, att förslaget icke har något tillfredsställande minoritetsskydd, samt framhåller risken för diskriminering av arvinge, som icke har bruksrätt. Liknande synpunkter framföres av *Sveriges advokatsamfund*.

En annan inskränkning i arvinges möjligheter att tillgodogöra sig värdet av egendomen består enligt *advokatsamfundet* i de enligt samfundet begränsade möjligheterna att sälja egendomen. Samfundet anför härom.

Vill ägaren genom försäljning frigöra det i bygdegodset bundna kapitalet eller del därav, kan detta icke ske på annat sätt än att han försäljer bygdegodset i dess helhet, d. v. s. samtliga däri ingående fastigheter resp. ideella andelar i bygdegodset. Enär ett bygdegods som regel torde komma att omfatta ett ganska stort och därigenom även värdefullt område, torde det möta betydande svårigheter att finna en köpare till hela bygdegodset. Kretsen av de personer eller företag som kan tänkas önska förvärva endast en andel i ett bygdegods måste även antagas vara betydligt mindre än det antal personer eller företag som skulle vara villiga förvärva en eller flera i bygdegodset ingående självständiga fastigheter, om möjligheter härtill funnes. Genom förvärfv av endast andel i bygdegodset blir ju köparen icke ägare till något visst område på marken, vilket för det stora flertalet med säkerhet kommer att verka avskräckande. Köparens möjligheter att tillgodogöra sig värdet av den sålunda förvärvade andelen och att bestämma över bygdegodsets förvaltning och skötsel blir uppenbarligen mycket begränsade.

Liknande synpunkter framföres av *Skånska hypoteksföreningen*.

Svårigheten att finna köpare betonas också av *Svenska bankföreningen*, som med anledning härav anser, att bygdegodskonstruktionen är behäftad med allvarliga brister från kreditgivarsynpunkt genom egendomens minskade begärlighet vid exekutiv auktion. *Skånska hypoteksföreningen* framhåller även, att ett sönderbrytande av den naturliga enhet som skog och jord utgör, måste från kreditsynpunkt, när det sker på det sätt, som kommittén föreslagit, få en direkt negativ verkan. Kreditvärdet på delarna blir tillhopatagna mindre än kreditvärdet på den ursprungliga enheten. Jorden kommer att sakna skogen såsom en betydelsefull reservkälla, som kan anlitas även för icke avdragsgilla förbättrings- och rationaliseringsarbeten, för komplettering av inkomsterna under dåliga skördeår o. s. v.

Sveriges lantbruksförbund anför.

Konstruktionen medför även en betydande risk för bygdelagets borgenärer. För lagets gäld svarar nämligen endast laget själv och ej delägarna.

Dessa skall emellertid i gengäld av borgenärshänsyn icke kunna undandra sig att utge bidrag till bygdelaget. Denna regel förutsätter emellertid att delägaren har tillgångar utöver bygdelagsandelen. Eftersom bygdelaget icke får äga fast egendom — vari torde inräknas även ideell andel i fast egendom — kan nämligen ej bygdelaget och därmed ej heller dess borgenärer ta bygdegodset i anspråk för att täcka den för godset bedrivna rörelsens gäld. Härigenom konserverar utredningen det som nackdel betecknade förhållandet att fideikommissiegendom ej svarar för gäld enligt allmänna regler.

Bygdegodsinstitutionen betecknas som antingen tungrodd, invecklad eller komplicerad av följande remissorgan: *skogsstyrelsen, skogsvårdsstyrelserna i Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar norra, Blekinge, Kristianstads, Skaraborgs och Västmanlands län, justitiekanslersämbetet, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Stockholms, Uppsala, Östergötlands, Jönköpings, Blekinge, Malmöhus och Skaraborgs län, arrendenämnderna i Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands läns hushållningssällskaps områden, Fideikommissariernas intresseorganisation, Riksförbundet Landsbygdens folk, Svenska naturskyddsföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges skogsägareförbund, Svenska arbetsgivareföreningen, överlantmätnarna i Stockholms och Skaraborgs län samt Skånes jordägareförbund.*

Länsstyrelsen i Örebro län anför.

Den av utredningen föreslagna ägandeformen, bygdegods-bygdelag, för vars tillskapande ingen bärande motivering förebragts, verkar i hög grad konstprodukt. Någon annan anknytning till praktisk ekonomisk verksamhet än en hänvisning till Kungl. förordningen den 15 oktober 1880 med särskilda föreskrifter angående lagfart, inteckning och utmätning av järnväg m. m. har utredningen icke kunnat påvisa. Analogin förefaller icke vara övertygande.

Å andra sidan finner *justitiekanslersämbetet* förslaget alltför begränsat, då det icke förhindrar sönderbrytande av de ekonomiska enheter, som består av både lant- och skogsbruk samt industri. Även *länsstyrelsen* och *överlantmätaren i Skaraborgs län* uttalar, att de anser förslaget otillräckligt.

Skogsstyrelsen och *skogsvårdsstyrelsen i Malmöhus län* framhåller, att arbetskraften på skogsfideikommissen i regel är verksam både i jord- och skogsbruket samt att åkerkvoten krymper genom inrättande av bygdegods. Detta kan enligt dessa remissorgan leda till rubbningar i arbetskraftsbalansen. *Skogsvårdsstyrelsen i Blekinge län* uttalar, att bygdegodsens genom åkerjordens avskiljande får en olycklig arrondering. *Skånska hypoteksföreningen* framför den åsikten, att bygdegodsens skulle komma att utgöra ett hinder för jordbruket att komplettera sitt jordbruk med skog.

Stockholms rådhusrätt, länsstyrelserna i Uppsala och Västmanlands län samt *Sveriges skogsägareförbund* ifrågasätter, om det icke vore lika motiverat att vidtaga särskilda åtgärder för sammanhållande av större jordbruk.

Hovrätten över Skåne och Blekinge och *Mälarprovinsernas hypoteksförening* uttalar, att en specialagstiftning för skogsförvaltning bör äga generell giltighet.

Svea hovrätt framhåller, att frågan icke har avseende på det stora flertalet av de skogsmarker, som finns på fideikommissen. Enligt hovrätten kan och bör dessa liksom hittills nyttjas i samband med fideikommissens jordbruk. Det gäller här endast ett fåtal skogskomplex, vilka har så stor omfattning att de lämpligen kan utgöra självständiga ekonomiska driftsenheter. Hovrätten konstaterar, att utredningen icke närmare angivit någon minsta storlek av de skogsområden som åsyftats, men finner, att det antagligen endast beträffande områden med större areal än 3 000 hektar, d. v. s. icke fler än femton fideikommiss, kan anses föreligga ett betydande allmänt intresse av att de bibehållas såsom enheter. Enligt hovrättens mening bör det av principiella skäl icke komma i fråga att för ett så ringa antal fall införa en omfattande speciallagstiftning. Även *Mälarpövinsernas hypoteksförening* uttalar, att endast ett mindre antal fideikommiss berörs av lagstiftningen.

Justitiekanslersämbetet, länsstyrelsen i Malmöhus län och Sveriges skogsägareförbund framhåller risken för meningsmotsättningar mellan intressenterna inom en sådan gemenskap som bygdegodset. Enligt *länsstyrelsen i Hallands län, Sveriges lantbruksförbund, Sveriges skogsägareförbund och Svenska arbetsgivareföreningen* kan befaras, att delägarna, i varje fall om de utgör en stor grupp, icke kommer att ha erforderligt intresse för godsets skötsel.

Ett mycket stort antal remissorgan anvisar aktiebolagsbildning som en lämpligare utväg än bygdegodsinstitutionen att sammanhålla fideikommiss-skogarna. *Svea hovrätt* anför som motivering härför.

Utredningen har avvisat denna utväg såsom oframkomlig. Som enda skäl härför har utredningen anført (s. 132), att en dylik aktiebolagsbildning skulle strida mot grunderna för gällande lagstiftning angående inskränkning i bolags rätt att förvärva fast egendom. Riktigheten av denna uppfattning kan dock starkt betvivlas. Det torde nämligen med fog kunna hävdas att den princip, som ligger till grund för 1925 års lag angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom, icke äger tillämpning på ifrågavarande stora skogskomplex med tillhörande industrier. Syftet med denna förbuds lag är enligt lagens motiv att bevara jordbruksfastigheter i den självägande bondeklassens hand. (Se NJA II 1925 s. 252 f. och 256 f.). Detta syfte torde icke bli åsidosatt genom att tillåtelse lämnas bolag att övertaga de största fideikommissskogarna med därpå baserade industriföretag. Dessa skogskomplex utgöras av områden som tidigare icke varit bondejord och som ej heller torde vara lämpade att bilda ny sådan jord. De ha hittills brukats i stordrift och deras uppdelning i mindre brukningsenheter skulle, såsom förut påpekats, medföra från allmän synpunkt skadliga verkningar. I detta sammanhang kan hovrätten slutligen icke underlåta att påpeka, att den av utredningen föreslagna lagstiftningen i realiteten innebär tillskapandet av en ny bolagsform för dessa egendomars förvaltning.

Av det föregående framgår, att hovrätten anser sakliga skäl föreligga att icke tillämpa förbudsregeln i 1925 års lag på här föreliggande fall. Formellt sett finns också möjlighet härtill genom bestämmelsen i lagens 5 §. Enligt denna äger Kungl. Maj:t rätt att, om »särskilda omständigheter» föreligga,

genom koncessioner medgiva undanlag från förbudet för bolag att förvärva fast egendom.

Om koncessioner lämnas och alltså aktiebolag få förvärva skogskomplexen, kan en smidig lösning vinnas av det här behandlade problemet genom att släktintressenterna få tillfälle att bilda familjebolag för egendomens övertagande. En viss offentlig kontroll måste emellertid upprätthållas för att hindra splittring av egendomen genom försäljningar m. m. Ur formell synpunkt låter sig detta genomföra mycket enkelt genom förbehåll i bolagsordningen, som torde böra fastställas av Kungl. Maj:t och icke få ändras utan särskilt tillstånd. Sakligt sett synes ej heller någon berättigad invändning kunna göras mot dylika begränsningar i de enskildas rätt, när begränsningarna ej sträcka sig längre än de inskränkningar, som förut gällt till följd av egendomens fideikommissnatur.

Utvägen att bilda aktiebolag av skogsfideikommissen rekommenderas av följande remissorgan, i många fall på liknande grunder som Svea hovrätt: Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, Stockholms rådhusrätt, statskontoret, lantmäteristyrelsen, skogsvårdsstyrelserna i Östergötlands, Blekinge, Örebro och Västmanlands län, överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Stockholms, Östergötlands, Blekinge, Örebro och Västmanlands län, överlantmätaren i Västmanlands län, Fideikommissariernas intresseorganisation, Riksförbundet Landsbygdens folk, Småbrukarnas riksförbund, Svenska bankföreningen och Sveriges skogsägareförbund.

Svea hovrätt uttalar vidare att, därest intressenterna ej skulle vilja begagna sig av den nu angivna möjligheten att i bolagsform behålla egendomen, det icke torde kunna anses obilligt gentemot dem att tillerkänna det allmänna en inlösningsrätt till egendomen. För att säkerställa dess bevarande bör därför stadgas, att om egendomen icke inom viss tid övertagits av ett särskilt för detta ändamål bildat bolag, kronan skall äga rätt att inlösa egendomen, varvid reglerna om expropriation i tillämpliga delar kan bli gällande.

Lantbruksnämnden i Blekinge län och Blekinge läns hushållningssällskap framhåller, att det syfte man vill nå med bygdegodsens kan tillgodoses genom frivilligt samarbete, exempelvis i skogsbruksområden.

Hovrätten över Skåne och Blekinge anser, att de av lagberedningen föreslagna reglerna om bruksenhet passar ganska väl på fideikommissens skogs-komplex och att det är olämpligt att införa två så näraliggande rättsliga institut som registrerad bruksenhet och bygdegods. Vad utredningen eftersträvat synes i huvudsak kunna vinnas genom en befogenhet för Kungl. Maj:t att vid avveckling av fideikommiss föreskriva att detta eller del därav i fortsättningen skall vara registrerad bruksenhet och att denna icke må upplösas utan tillstånd. Härtill synes enligt hovrättens mening de föreslagna reglerna om bygdelag kunna anknyta.

Även i fråga om fideikommissens kulturvärden råder i stort sett enighet bland remissorganen om att särskilda skyddsåtgärder krävs. Kritik framföres emellertid i många olika avseenden mot de av utredningen före-

slagna bestämmelserna. I huvudsak positiva ställer sig *Svea hovrätt*, *Stockholms rådhusrätt*, *lantbruksstyrelsen*, *länsstyrelsen i Södermanlands län*, *riksarkivet*, *Småbrukarnas riksförbund* och *Mälarprovinsernas hypoteksförening*. *Sveriges lantbruksförbund* uttalar, att någon annan utväg än den föreslagna vid en avveckling icke torde stå till buds. *Justitiekanslersämbetet* uttalar tveksamhet beträffande förslaget.

Hovrätten över Skåne och Blekinge anser, att de regler som utredningen föreslår är starkt motiverade, men finner anledning saknas att till avvecklade fideikommiss begränsa möjligheten att för angivet ändamål bilda stiftelser med privilegierad ställning i skattehänseende. Denna fråga bör därför enligt hovrättens mening brytas ut till särskild lagstiftning. Även *länsstyrelsen i Stockholms län* ifrågasätter en generell reglering av frågan om bevarandet av kulturvärdena samt uttalar att, om en sådan icke kommer till stånd, man torde vara hänvisad till frivilliga överenskommelser med intressenterna.

Övriga remissorgan som yttrat sig kan sägas inta en väsentligen negativ inställning till de föreslagna åtgärderna.

Beträffande förslaget att inrätta stödstiftelser framhåller *statskontoret*, att förslaget innebär ett ingrepp i arvsrätten för de ägare, som skall tillträda egendomen efter avvecklingen. Detsamma framhåller *överståthållarämbetet*, som betecknar de föreslagna åtgärderna som en tvångsdirigering av arvsrätten för lång tid framåt. Ämbetet uttalar vidare, att det föreslagna förfarandet icke står i överensstämmelse med principen om fri förfoganderätt över fideikommisssegendomen, varpå avvecklingsförslaget eljest bygger.

Två reservanter i länsstyrelsen i Hallands län framhåller, att just de familjer, som gjort en framstående kulturhistorisk insats, enligt förslaget skall vidkännas minskning i annan fideikommisssegendom, som eljest skulle gått till delning mellan siste innehavarens arvingar, med så stor del av tillgångarna som erfordras för en stödstiftelse, medan fideikommissen inom familjer, som ej underkastat sig motsvarande uppostring, däremot skall kunna delas obeskurat. Detta finner reservanterna icke rimligt. De påpekar vidare, att delägarna i ett bo, där stödstiftelse bildas, i förhållande till delägarna i ett bo, från vilket staten inlöser samlingarna, såtillvida blir sämre lottade som de dels vid boets delning får vidkännas minskning med belopp, som svarar mot tillgångarna i stödstiftelsen, dels går miste om löseskillingen. Även *länsstyrelsen i Uppsala län* anser, att förordnande om stödstiftelse framstår som en orättvis belastning för de drabbade i jämförelse med den som ej beröres av sådant förordnande. Liknande synpunkter framföres av *Fideikommissariernas intresseorganisation* och *Sveriges advokatsamfund*.

Svea hovrätt och *länsstyrelsen i Södermanlands län* ifrågasätter, om icke fondens storlek bör begränsas i förhållande till den av intressenterna behållna fideikommissförmögenheten, så att fondavsättningen icke kommer att belasta denna för tungt. Hovrätten anför vidare.

Den årliga kostnaden för underhållet av en större herrgård med tillhörande park eller trädgårdsanläggning torde icke sällan uppgå till 10 000—

15 000 kronor. En fond, som genom sin avkastning skulle svara för en väsentlig del av denna kostnad, synes behöva ha ett kapital å mellan 200 000 och 300 000 kronor. Att förordna om avsättning av ett sådant belopp mot intressenternas vilja kan framstå såsom obilligt, om ej fideikommissets kapitalvärde är betydande.

Den nu förordade begränsningen i fondavsättningen kan givetvis medföra, att fondens avkastning blir alldeles otillräcklig. Och detta kan även eljest bli förhållandet, eftersom det finns fideikommiss som omfatta mycket betydande kulturvärden men ringa eller rent av ingen annan egendom. På grund härav bör enligt hovrättens mening övervägas, om icke den föreslagna fondbildningen måste kombineras med någon annan form av kapitaltillskott för kulturvärdenas bevarande. Eftersom fideikommissavvecklingen medför den väsentliga ekonomiska förmånen för intressenterna, att de erhålla den förut bundna egendomen med fri äganderätt, synes det icke vara obilligt mot dem att i samband med avvecklingen upptaga en särskild avgift uppgående till någon procent av samtliga dessa förmögenheter. Dock kan det befinnas skäligt att härvidlag göra åtskillnad mellan efterträdaren och andra arvingar. De sistnämnda skola ju enligt förslaget tilldelas egendom, som de eljest icke haft några som helst förväntningar att erhålla. Om sålunda en avgift upptages vid avvecklingen från samtliga fideikommiss, skulle av dessa medel kunna bildas en för fideikommissen gemensam kulturfond, varifrån bidrag skulle lämnas i sådana fall, då betydelsefulla kulturvärden behövde skyddas och tillräckligt ekonomiskt stöd icke kunde erhållas från de särskilda fideikommissfonderna.

Det råder icke några delade meningar om att man såsom utredningen angivit främst bör ta sikte på att säkerställa den ekonomiska grundvalen för kulturvärdenas underhåll. *Styresmannen för Nordiska museet* framhåller emellertid, att hithörande problem är av vida större räckvidd än som synes ha stått klart för utredningen. *Fideikommissariernas intresseorganisation* anför, att utredningen icke haft klart för sig hur betydande kulturvärden fideikommissen har. *Sveriges advokatsamfund* finner det anmärkningsvärt, att utredningen ej ens försökt att uppskatta de kapitalbelopp som kan beräknas bli erforderliga för bildandet av stiftelserna.

Från flera håll uttalas vidare tvivel, huruvida icke bildandet av stödstiftelse ofta kommer att vara ett otillräckligt skydd för kulturvärdena. Sålunda framhåller *hovrätten över Skåne och Blekinge* — som anser, att ett bedömande av förslaget försvåras av att utredningen icke angivit vad förslaget skulle innebära beträffande de större och viktigare kulturbyggnaderna och samlingarna — att det kommer att bli ytterst vanskligt att bestämma fondens storlek och att det därför kan befaras att många stiftelser i längden icke kan vidmakthålla kulturvärdena. Även *justitiekanslersämbetet*, *Stockholms rådhusrätt*, *länsstyrelserna i Uppsala, Blekinge, Hallands och Skaraborgs län*, *chefen för nationalmuseum*, *styresmannen för Nordiska museet*, *Fideikommissariernas intresseorganisation*, *Svenska naturskyddsföreningen* och *Svenska arbetsgivareföreningen* ifrågasätter de föreslagna åtgärdernas effektivitet.

Enligt vad *hovrätten över Skåne och Blekinge* uttalar kan de fonderade medlens otillräcklighet medföra skärpta anspråk på statsmakterna att in-

skrida för att rädda kulturvärdena. Denna konsekvens framhålles även av *länsstyrelsen i Hallands län*, *chefen för nationalmuseum*, *Svenska naturskyddsföreningen* och *Sveriges lantbruksförbund*. *Reservanterna i länsstyrelsen i Hallands län* påpekar, att utredningen icke gjort något försök att uppskatta värdet av befintliga samlingar, samt framhåller, att detta är nödvändigt för att bedöma omfattningen av statens utgifter.

Justitiekanslersämbetet, *länsstyrelsen i Malmöhus län*, *chefen för nationalmuseum* och *styresmannen för Nordiska museet* framhåller den risk, som enligt dessa remissorgan anses ligga däri att stiftelseegendomens realvärde minskar. Ett sätt att placera stödstiftelsens tillgångar i värdebeständig form anvisas av *länsstyrelsen i Södermanlands län*, som för det fall att både bygdegods och stödstiftelse skall bildas föreslår, att en lämpligt avvägd del av bygdegodset anslås till stiftelsen och att avkastningen därav går till bevarandet av kulturvärdena. Liknande förslag framföres av *lantbruksstyrelsen* och *skogsvårdsstyrelsen i Södermanlands län*.

I likhet med utredningen finner *Svea hovrätt*, att det allmännas åtgärder måste begränsas till sådana kulturvärden som är av mera utpräglad betydelse från konstnärlig, historisk eller vetenskaplig synpunkt samt att i fråga om lös egendom med kulturellt värde endast samlingarna påkallar särskild uppmärksamhet. Beträffande enstaka kulturföremål har det allmänna visserligen ett intresse av att de bevaras inom landet, men deras bibehållande i en viss miljö är i regel av mindre vikt. Därför torde det icke föreligga någon anledning att beträffande fideikommissens enstaka kulturföremål uppställa andra regler än dem som bör gälla för motsvarande slag av kulturvärden utan fideikommissnatur.

Annan mening uttalas av *chefen för nationalmuseum*, som hänvisar till att förbud icke finns mot utförsel av exempelvis keramiska arbeten, glas och vissa guldsmedsarbeten samt anför.

Att fideikommissutredningen sålunda lämnat frågan om skydd för enstaka konstföremål öppen är ingalunda tillfredsställande. Det vill synas som om utredningen icke tillräckligt uppmärksammat, att det i fideikommissen i vissa fall ingår lösa föremål — mästerverk — som väl kan avlägsnas ur sin miljö utan att denna till sin typ förändras men som är omistliga för vårt land. Sålänge dylika verk är bundna genom fideikommissband finns ingen risk att de lämnar landet — när bandet väl en gång lossats är risken däremot överhängande. Om fideikommissen avvecklas kommer de enorma priser, som numera bjuds för konst av högsta internationella klass, i förening med den höga arvsbeskattningen säkerligen att leda till export av för landet omistliga kulturvärden. Jag avser här icke endast de allra märkligaste internationella mästerverk, som ingår i eller är knutna till fideikommiss, utan även internationellt sett mindre uppmärksammade konstverk, som genom sin historia eller eljest är speciellt förknippade med vårt land.

Med anledning härav uttalar *chefen för nationalmuseum*, att problemet om skydd för enstaka konstföremål av högsta värde måste komma under bedömning, när statsmakterna tar ställning till frågan om fideikommissens

avveckling och att en avveckling icke bör ske förrän tillfredsställande skydd mot export av omistliga konst- och kulturvärden skapats. Liknande synpunkter framföres av *Sveriges advokatsamfund*, som framhåller, att risken för utförsel av lösa kulturföremål är ett av skälen för att samfundet motsätter sig avveckling av lösörefideikommissen.

Riksarkivet påpekar, att skyddet av arkivhandlingarna kompliceras av att samlingarna i många fall icke själva är av fideikommissnatur och att det i sådana fall icke synes möjligt att lagligen ingripa med stöd av de föreslagna bestämmelserna. Även *Stockholms rådhusrätt* och *Fideikommissariernas intresseorganisation* framhåller, att det icke sällan förekommer, att den kulturhistoriskt värdefulla miljön delvis består av egendom, som icke är av fideikommissnatur, och att de föreslagna åtgärderna i sådana fall icke är ägnade att förhindra en splittring.

Nu angivna förhållande framhålles även i fråga om Skoklosters fideikommiss, beträffande vilket *länsstyrelsen i Uppsala län* anser, att en avveckling icke kan ske enligt de riktlinjer utredningens förslag anvisar. Länsstyrelsen hänvisar till att fideikommisset enligt utredningen omfattar allenast själva slottet och samlingarna men ej egendom i övrigt. Regeln i 6 § av lagförslaget, enligt vilken efterträdaren skulle taga hälften av egendomen och återstoden tillfalla arvingarna, varvid på efterträdarens andel skulle vid skiftet falla fideikommissets huvudgård med där förvarade samlingar, kan enligt länsstyrelsen knappast göras tillämplig på nämnda fideikommiss. Icke heller kan här såsom förutsattes i 17 § lämpligen avsättas någon del av egendomen för bildandet av en stiftelse med ändamål att trygga samlingarnas vård och underhåll. Att samlingarna odelade alltfört bevaras i sin nuvarande miljö anser länsstyrelsen som ett synnerligen angeläget allmänt intresse. En statsinlösen av samlingarna och slottet torde för närvarande anses utesluten bl. a. med hänsyn till den statsfinansiella situationen. Starka skäl talar därför enligt länsstyrelsen för att detta fideikommiss tillsvidare bibehålles oförändrat. Även *hovrätten över Skåne och Blekinge* anser speciella förhållanden föreligga beträffande Skoklosters fideikommiss och uttalar, att ett antagande av en lag om avveckling av fideikommiss bör förenas med ett principbeslut om att Skoklosters slott och samlingar vid framtida arvsfall skall inlösas till kronan eller kulturvårdande institution.

Beträffande inlösningsbestämmelserna uttalar *länsstyrelsen i Blekinge län*, att där fara föreligger för skingring av kulturvärden hör i samtliga fall inlösen ske av staten till fulla värdet. *Lantbruksstyrelsen* anför, att det måste vara icke endast en rätt utan också en skyldighet för staten att inlösa egendomen.

Svenska arbetsgivareföreningen däremot finner för sin del icke utvägen att i sista hand förstatliga egendomen vara en bättre ordning än vad som nu gäller. *Överståthållarämbetet* uttalar, att det med hänsyn till kostnaderna får antagas, att inlösen kan ske endast i begränsad utsträckning och att därför omfattande egendom likväl kommer att lämnas utan åsyftat skydd.

Länsstyrelsen i Västmanlands län anför, att man kan tänka sig den möjligheten att sammanföra flera samlingar av kulturföremål till en för ändamålet lämpad miljö, t. ex. slottsbyggnad med lediga utrymmen eller museum, att där hållas tillgängliga för allmänheten under museala betingelser. Det allmänna finge då förutsättas träda mellan med bidrag till samlingarnas vård, i den mån inträdesavgifter och andra intäkter ej försloge härtill. Ett säkrare skydd mot brand och annan förstörelse skulle härigenom också kunna beredas samlingarna. *Landsantikvarien i Uppsala* uttalar, att de mest värdefulla samlingarna eller enstaka föremålen bör hembjudas de statliga eller provinsiella museerna.

Reservanterna i länsstyrelsen i Hallands län föreslår för sin del, att tvångsinlösen av kulturföremål regleras i liknande former som gäller för expropriation.

Gentemot utredningens uttalande att, därest kulturvärden, för vilkas bevarande stiftelse enligt 17 § avvecklingslagen bildats, skulle gå förlorade t. ex. genom eldsvåda, stiftelsens tillgångar skall tillfalla något kulturfrämjande ändamål av liknande art anför *Stockholms rådhusrätt* avvikande mening. Rådhusrätten framhåller, att uttalandet icke är grundat på något stadgande i avvecklingslagen och icke synes stå i överensstämmelse med förslagens principer i övrigt, då stiftelsens tillgångar ju tagits från fideikommiss-egendomen. Om syftet med stiftelsen förfaller, anser rådhusrätten det vara mera naturligt, att stiftelsens egendom tillfaller ägarna till kulturföremålen i fråga eller dem, som fått del i fideikommiss-egendomen. I varje fall bör denna fråga regleras uttryckligen i lag. Samma uppfattning ger *statskontoret* och *länsstyrelserna i Älvsborgs och Stockholms län* uttryck åt. De förstnämnda två remissorganen ifrågasätter, om icke ett sådant förfarande som det av utredningen angivna innebär konfiskation.

Förfarandet

Hovrätten över Skåne och Blekinge ifrågasätter, om det är behövt och välbetänkt att för avvecklingen inrätta ett särskilt organ, fideikommissnämnden, med uppgift att bevaka det allmännas intresse och verka rådgivande och vägledande. Hovrätten framhåller, att det här är fråga om uppgifter som ankommer på andra myndigheter, främst riksantikvarieämbetet, skogsstyrelsen, lantbruksstyrelsen och lantmäteristyrelsen samt i viss mån även justitiekanslersämbetet och kammarkollegiet. Det synes leda till oklarhet om myndigheternas befogenheter och ansvar att sålunda överflytta andra myndigheters uppgifter på en nämnd, vilket understrykes av att utredningen har tänkt sig, att nämnden i sitt arbete skulle påkalla biträde av lokala myndigheter som lyder under några av de nu angivna ämbetsverken. I den mån en avveckling av fideikommissen medför behov av utredning, för att Kungl. Maj:t skall kunna fatta beslut, bör personalen i justitiedepartementet förstärkas. Den byrå, som där handlägger ärendena, bör enligt hovrättens mening kunna lämna erforderlig rådgivning och vägledning, och i

övrigt bör ärendena handläggas av de centrala ämbetsverk till vilka de hör. Därest det visar sig behövt med någon samordning av de olika myndigheternas verksamhet i särskilda ärenden, torde denna utan större omgång kunna åstadkommas av justitiekanslersämbetet eller, om detta icke har befattning med ärendet, av det ämbetsverk som detta främst rör.

Även *Småbrukarnas riksförbund* motsätter sig inrättandet av särskild fideikommissnämnd.

Skånska hypoteksföreningen anser, att fideikommissnämnden enligt förslaget i olika avseenden fått alltför vidsträckta befogenheter och motsätter sig straffpåföljd för underlåten rapport till nämnden rörande inträffat dödsfall. Föreningen uttalar även, att metoden att överlåta åt Kungl. Maj:t att utfärda närmare bestämmelser om fideikommissnämndens verksamhet inger farhågor.

Dispensärenden under övergångstiden

Vad gäller utredningens synpunkter på vissa dispensärenden under övergångstiden anför *Fideikommissariernas intresseorganisation* en avvikande mening. På i yttrandet närmare angivna grunder föreslår organisationen en liberalare dispensgivning, när det gäller återbetalningsskyldighet och ställande av säkerhet vid lån ur fideikommissförmögenhet, än vad utredningen föreslagit. Alternativt ansluter sig organisationen till den av Bonde m. fl. anvisade utvägen att låta en vid fideikommissets upphörande befintlig arvsskatteskuld helt drabba den siste fideikommissinnehavarens arvingar. Även för det fall, att en avveckling icke skulle omfatta samtliga fideikommiss, anser organisationen det nödvändigt att liberalisera dispensgivningen jämväl såvitt avser fideikommiss, som ej skall avvecklas.

Organisationen förklarar sig icke heller kunna biträda vad utredningen anfört om att vid framtida försäljningar av fideikommissfastighet eventuellt icke skulle behöva krävas kapitalisering av någon del av köpeskillingens avkastning, medan något bärande skäl för att upphäva sådana föreskrifter som redan meddelats icke skulle föreligga. Organisationens framhåller, att en penningvärdeförsämring i lika mån drabbar äldre och senare tillkomna fideikommisskapital och föreslår, att kapitaliseringsreglerna slopas för båda slagen samt att i stället kapitaliseringsmöjligheterna genom generell dispens ökas till att omfatta bl. a. börsnoterade aktier.

Även *Svenska bankföreningen* motsätter sig, att olika regler skall gälla i nyss angivna fall och anför, att det för bankernas notariatavdelningar skulle medföra åtskilliga redovisningstekniska besvär, därest olika delar av ett genom successiva fastighetsförsäljningar uppkommet fideikommisskapital skulle bli underkastade skilda förvaltningsregler.

*Departementschefen***Allmänt**

Utmärkande för det nuvarande fideikommissinstitutet är att egendom jämlikt särskilt förordnande skall bevaras ominskad under obegränsad tid inom viss eller vissa släkter. De i vårt land ännu bestående fideikommissen har så gott som undantagslöst instiftats genom privata rättshandlingar, i regel testamente. Förordnandena, som i det stora flertalet fall ursprungligen avsett jordegendom, torde till övervägande del ha tillkommit under 1600- och 1700-talen, då härkomst och besittande av jord hade stor politisk och social betydelse. Syftet med instiftande av fideikommiss har varit att bibehålla egendomen inom slakten och därigenom trygga släktmedlemmarnas ställning i samhället.

Fideikommissinstitutet överensstämmer icke med nutida rättsuppfattning och rådande samhällsförhållanden. Detta har i vårt land bl. a. tagit sig uttryck däri att redan år 1810 förbud införts mot instiftande av fideikommiss i fast egendom. Inrättande av fideikommiss i lös egendom förbjöds först genom testamentslagen den 25 april 1930. Däremot berördes icke redan instiftade fideikommiss av vare sig 1810 eller 1930 års lagstiftning.

Under 1800-talets två sista årtionden och 1900-talets första decennium väcktes i riksdagen ett flertal motioner, av vilka en del tog sikte på att upphäva alla fideikommiss, medan andra syftade till att befria jorden från fideikommissband. År 1909 begärde riksdagen hos Kungl. Maj:t lagförslag om försäljning av lantfastighet, som utgjorde fideikommiss, och 1914 års riksdag hemställde om utredning angående upphävande av fideikommiss i såväl fast som lös egendom. Flera förslag om avveckling av fideikommissen har därefter framlagts utan att frågan lösts. I övriga västeuropeiska länder, där fideikommiss i någon omfattning funnits, är dessa däremot nu i huvudsak avvecklade.

Enligt den uppfattning, som sålunda rått sedan lång tid tillbaka, talar principiella skäl — hänförande sig till fideikommissinstitutets bristande överensstämmelse med nutida rättsuppfattning och samhällsskick — för fideikommissens avveckling. Å andra sidan måste beaktas, att omfattande fast och lös egendom är underkastad fideikommissband och att betydande intressen av social, ekonomisk och kulturell art är knutna till fideikommissen. En avveckling får därför åtskilliga svårbedömbara praktiska konsekvenser. Det är också uppenbart, att olägenheter i olika avseenden kan uppstå vid en splittring av fideikommissegendomarna, därest icke lämpliga åtgärder vidtages. En ingående bedömning måste följaktligen göras av de skäl som talar för och emot en avveckling och de följder en på det ena eller andra sättet genomförd avveckling får i olika avseenden.

Fideikommissutredningen har i sitt år 1959 avlämnade betänkande med stor grundlighet och omsorg behandlat de synnerligen svårbedömda pro-

blem som sammanhänger med en avveckling av fideikommissen. Jag har därför funnit, att betänkandet är väl ägnat att läggas till grund för fortsatta överväganden i frågan. Samtidigt måste emellertid konstateras, att stark och övertygande kritik under remissbehandlingen framförts mot de förslag utredningen framlagt till lösning av de praktiska problem som uppstår vid en avveckling. Ett stort antal remissorgan har sålunda givit uttryck åt den meningen, att utredningen icke förmått anvisa någon framkomlig väg att undvika menliga följder av fideikommissens avskaffande. Som jag närmare kommer att utveckla i det följande delar jag denna uppfattning. Utredningens förslag har därför med ledning av vad som framkommit under remissbehandlingen omarbetats inom justitiedepartementet. Därvid liksom vid tidigare behandling av fideikommissfrågan har den grundläggande synpunkten varit, att starka principiella skäl talar för en avveckling av fideikommissen men att tillräckliga garantier måste skapas mot en olämplig splittning av fideikommissegendomarna. Vad som bör eftersträvas är en laglig reglering, som möjliggör att såväl allmänna som enskilda intressen tillgodoses, utan att kravet på enkelhet och smidighet i tillämpningen eftersättes. Med hänsyn till att synnerligen skiftande förhållanden råder beträffande de olika fideikommissen och då de praktiska konsekvenserna av en avveckling är svåra att förutse, bör en lagstiftning om avveckling av fideikommissen inrymma olika möjligheter till lösningar i det enskilda fallet.

I fortsättningen skall jag närmast redovisa de mera detaljerade överväganden som ligger till grund för de nu framförda allmänna reflexionerna

Olika synpunkter på fideikommissen

Utredningen har till en början som skäl för en avveckling av fideikommissen anført, att dessa utgör en undantagsföreteelse i rättsligt hänseende, vilket får särskild betydelse emedan fideikommissen omfattar betydande värden. I anslutning härtill har utredningen framhållit, att de rättsliga avvikelserna beträffande fideikommissesegendomen gäller grundläggande regler, nämligen arvs-, testaments- och gäldsregler, samt att fideikommissens rättsliga egenart ständigt måste beaktas i lagstiftning och rättstillämpning, något som på längre sikt utgör en belastning.

Flera remissorgan delar utredningens uppfattning, att fideikommissens undantagsställning i rättsligt avseende innebär en nackdel. Från många håll har emellertid anförts, att en förutsättning för att detta skäl att avskaffa fideikommissen skall kunna tillmätas någon avgörande vikt är, att icke en ny särregim skapas beträffande samma egendom. Några remissorgan, vilka icke godtar nu angivna skäl för en avveckling, har motiverat detta med att de rättsliga avvikelserna endast berör ifrågavarande intressenter.

För egen del vill jag instämma i utredningens uppfattning, att fideikommissens karaktär av särregim, som icke kan motiveras utifrån gällande rättsuppfattning och rådande samhällsförhållanden, utgör ett skäl för fidei-

kommissinstitutets avveckling. Betydelsen av detta skäl bör emellertid icke överskattas. Såsom justitiekanslersämbetet framhållit har de svårigheter ifrågavarande förhållande medfört hittills kunnat bemästras. Det måste vidare starkt betonas, att detta skäl för en avveckling av fideikommissen givetvis endast gäller under förutsättning, att man vid avvecklingen kan undvika en särslagstiftning av annan art.

Utredningen har vidare anfört, att fideikommissinstitutets privilegiekaraktär gör det oförenligt med nutida åskådning. Innehavaren framstår vid det typiska fideikommisset i regel som privilegierad i förhållande till sina medarvingar på grund av den fideikommissariska successionen och än mera gentemot sin företrädares arvingar, om han själv ej är arvinge efter denne. Då syftet med instiftande av fideikommiss varit att för all framtid bevara egendomen inom viss släkt, kan fideikommissinstitutionen tillika sägas innebära en privilegiering av dessa släkter. För våra dagars betraktelsesätt med dess betonande av individernas jämställdhet i rättsligt avseende är det enligt utredningen främmande att medelst särskilda rättsliga band sammanhålla egendom i en persons hand eller inom viss släkt. Såsom särskilt stötande framstår för utredningen de fall, där egendomen utgöres av kapital, vilket är överlämnat till förvaltning i särskild ordning, och där alltså den fideikommissinnehavaren tillerkända förmånen kommer honom till godo utan att någon personlig insats kräves från hans sida.

Så gott som samtliga remissorgan, som uttalat sig härom, har funnit förevarande skäl för en avveckling beaktansvärt. Från vissa håll har dock framhållits, att innehavet av jordbruksfideikommiss icke längre odelat framstår som ett privilegium utan även ställer krav på innehavaren, att ifrågavarande invändning mot fideikommissinstitutet drabbar också den vanliga arvsordningen samt att förhållandet berör ett så litet antal personer, att det ej behöver vara något stötande för rättsuppfattningen.

Fideikommissinstitutets privilegiekaraktär, som motiverat gällande förbud mot instiftande av nya fideikommiss, är enligt min mening ett tungt vägande skäl för fideikommissens avskaffande. Särskilt framstår det som obilligt och stötande för rättskänslan, att en den avlidnes anhörig — vilken ibland icke ens är arvinge — i strid mot eljest gällande arvsregler erhåller den värdefullaste, möjligen enda egendomen i ett dödsbo, medan andra efterlevande till den avlidne får endast en obetydlig del eller blir helt lottlösa. Att beträffande jordbruksfideikommiss innehavet även ställer krav på innehavaren förändrar icke bedömningen. Den successionsordning fideikommissegendomen följer har bestämts på grundval av värderingar av en eller ett fåtal enskilda för århundraden sedan att gälla för all framtid, oavsett vad de på den allmänna rättsuppfattningen grundade arvsreglerna innehåller. Härtill kommer att privilegieringen avser omfattande egendom och genom tiderna berör ett relativt stort antal personer. Det nu behandlade

skälet för fideikommissens avskaffande måste därför tillmätas stor principiell betydelse.

Vidare har utredningen pekat på den omständigheten, att urvalet av fideikommissinnehavare i allmänhet sker slumpmässigt utan att någon hänsyn kan tagas till innehavarens personliga, ekonomiska och andra förutsättningar att bruka egendomen. Då egendomen dessutom på grund av fideikommissbandet är bunden vid innehavaren för dennes livstid och ej underkastad vanliga ekonomiska regler, anser utredningen angivna förhållande vara principiellt förkastligt.

Utredningens uppfattning i denna del biträdes av flera remissorgan, däribland Svea hovrätt, som emellertid har påpekat, att de blivande innehavarnas utbildning ofta tidigt inriktats på deras kommande uppgift och att de därför ofta blir väl skickade för denna. Från andra håll har framhållits, att ingenting tyder på att fideikommissegendomarna vanvårdas. Enligt flera remissorgan kan den nu behandlade invändningen mot fideikommissen riktas mot arvsrätten över huvud taget.

Det kan enligt min mening icke bestridas, att fideikommissinstitutet i berörda avseende ger utrymme för missförhållanden, vilka i fråga om stora fideikommissegendomar kan bli avsevärda. Självfallet kan i viss mån samma invändning riktas mot den legala arvsordningen. Beaktas bör dock, att denna i motsats till fideikommissinstitutionen ger utrymme för åtgärder — testamente, gåva eller annat förfogande — vilka är ägnade att åstadkomma en efter omständigheterna lämpad egendomsfördelning. Jag anser sålunda, att det slumpmässiga urvalet av fideikommissinnehavare i och för sig innebär en olägenhet. Emellertid visar erfarenheten, att fideikommissinnehavarna till följd av den uppfostran, utbildning och inriktning i övrigt de tidigt erhållit för sin kommande uppgift ofta blivit väl skickade för såväl det ekonomiska handhavandet av fideikommissegendomen som vårdandet av de kulturvärden vilka merendels hör till fideikommisset. Olägenheterna av det slumpmässiga urvalet av fideikommissinnehavare kan därför i allmänhet icke sägas ha varit framträdande, och ifrågavarande skäl för fideikommissens avskaffande bör med hänsyn härtill icke tillmätas någon avgörande betydelse.

Beträffande fideikommissegendomens ekonomiska enhet har utredningen uttalat, att det i fideikommissbestämmelserna liggande förbudet mot försäljning av egendomen liksom mot dess uppdelning genom arv har medverkat till att de en gång bildade enheterna bibehållits. I fråga om jordbruksegendomar, särskilt sådana med skogstillgångar, har utredningen funnit, att ett sådant sammanhållande kan vara av värde. Att viss egendom sammanhålls under fideikommissband innebär emellertid enligt utredningen icke någon garanti för att den utgör en även för nutida förhållanden lämplig ekonomisk enhet. Utredningen har vidare framhållit att,

även om egendomen bildar en lämplig enhet, en viss uppdelning ofta utan olägenhet kan ske och att många av de större fideikommisssegendomarna för övrigt alltid varit uppdelade i ett flertal bruksningsdelar.

Vid remissbehandlingen har från många håll uttalats, att bibehållandet av fideikommissenheter varit uteslutande till fördel från ekonomisk synpunkt. Flera remissorgan har sålunda framhållit, att fideikommissinstitutet möjliggör ett rationellt jord- och skogsbruk, och att jord- och skogsfideikommissen i allt väsentligt är välskötta har undantagslöst vitsordats. Enligt en av Sveriges skogsägareförbund verkställd undersökning, avseende 34 större fideikommiss, har årsavverkningen på fideikommissskogarna år 1959 beräknats uppgå till 3,9 skogskubikmeter per hektar mot omkring 2,3—2,8 skogskubikmeter per hektar skogsmark i övrigt. Nämda undersökning har också utvisat en mycket hög beläggning av fast anställd arbetskraft. Förbundet har uttalat, att då i utredningens betänkande anges, att den industriella verksamheten vid fideikommissen under åren 1945—1949 i genomsnitt per år omfattat 70 000 dagsverken och att produkternas saluvärde utgjort nära 3 1/2 miljoner kronor per år, dessa uppgifter måste vara missvisande. Förbundets undersökning, som omfattar endast en del av fideikommissen, har givit till resultat ett tillverkningsvärde redan år 1950 av 13 520 000 kronor och år 1959 av icke mindre än 28 634 000 kronor. Dagsverksåtgången år 1950 redovisas i undersökningen med 134 123 dagsverken och år 1959 med 128 836 dagsverken. Länsstyrelsen i Örebro län har framhållit, att de största fideikommissen är den ekonomiska ryggraden i ortens näringsliv. Hovrätten över Skåne och Blekinge samt länsstyrelsen i Östergötlands län har uttalat, att vad riksdagen år 1914 anförde därom, att fideikommissen utgjorde hinder mot den moderna utvecklingen att uppdelade jorden på allt flera händer, framstår som föråldrat numera, då rationaliseringen kräver större jordbruksenheter.

Såsom framgått av vad jag anfört avser spörsmålet om fideikommisssegendomens ekonomiska enhet huvudsakligen jord- och skogsfideikommissen. Vid tidigare behandling av fideikommissfrågan har krav på jordens uppdelning i mindre bruksningsenheter åberopats som ett väsentligt skäl för fideikommissens avveckling. Sålunda har starkt betonats, att fideikommissen utgjorde hinder mot cgnahemsbildningen, medan frågan om olämpligheten av att splittra fideikommisssegendomarna i mindre enheter skjutits i bakgrunden. Det numera rätt allmänt omfattade kravet på stora jord- och skogsbruksenheter måste med nödvändighet medföra en ändrad bedömning av denna fråga. Detta har också stått klart för utredningen och har ytterligare betonats under remissbehandlingen. Enligt min mening kan ej heller tvivel råda därom, att en splittring av de fideikommiss, som har stora skogstillgångar merendels med tillhörande industrirörelse och för vilka den bestående förvaltningsenheten ofta utgör förutsättning för fortsatt rationell drift, kan lända till allvarlig skada för näringslivet i orten och medföra betydande olägenheter av social och ekonomisk art. I fråga om fideikommiss med omfattande jordbruk torde såsom utredningen framhållit i vissa fall er

uppdelning utan olägenhet kunna ske, men i ett mycket stort antal fall måste splittring av egendomen vara ägnad att motverka en rationell jordbruksdrift. Vid en uppdelning berörs också arrendatorernas intressen. Jag har därför den bestämda uppfattningen, att avveckling av de stora jord- och skogsfideikommissen i många fall kan medföra svårigheter av ekonomisk och social karaktär, om icke i samband med avvecklingen åtgärder vidtages för att bibehålla den nuvarande förvaltningsenheten. Härtill återkommer jag i fortsättningen.

Slutligen har utredningen såsom skäl för avveckling av fideikommissen framhållit, att inskränkningarna i innehavarens dispositionsrätt över egendomen försvårar eller hindrar en riktig ekonomisk anpassning efter nutida förhållanden. Fideikommissförordnandet innebär formellt förbud dels mot varje försäljning, även den som sker i syfte att åstadkomma en lämpligare avgränsning av egendomen eller för att anskaffa erforderligt kapital för driften å återstoden av egendomen, dels mot in-teckning däri. De faktiska förhållandena har emellertid framtvingat ett genombrytande av dessa förbud — genom dispens av Kungl. Maj:t — varigenom de mest påfallande svårigheterna mildrats. Utredningen har räknat med att dispensverksamheten — som enligt utredningen innebär en belastning utan att kunna medföra erforderlig smidighet — kommer att behöva utvidgas. I detta sammanhang har utredningen erinrat om att Kungl. Maj:t i allmänhet vid medgivande av in-teckning eller vid medgivande att för vissa ändamål använda fideikommisskapital föreskriver skyldighet till återbetalning i viss ordning och i vissa fall även ställande av säkerhet, t. ex. i form av försäkring på innehavarens liv. Vissa fideikommissinnehavare är enligt utredningen till följd härav ekonomiskt mycket hårt belastade. Ätminstone i mindre gynnsamma fall kan därför ett upprätthållande av fideikommisset framstå som ett konstlat sammanhållande av den ifrågavarande egendomen utan reellt stöd i de verkliga ekonomiska förhållandena.

Under remissbehandlingen har icke gjorts gällande annat än att stelheten i dispositionsförhållandena utgör en olägenhet. Nackdelarna har dock icke på något håll ansetts vara så stora, att de i och för sig bör medföra fideikommissens avveckling.

Det kan enligt min mening icke bestridas, att de för obegränsad tid gällande inskränkningarna i innehavarens dispositionsrätt särskilt när det gäller jord- och skogsfideikommissen kan hindra genomförandet av de mest ändamålsenliga åtgärderna för egendomens skötsel och försvåra anskaffandet av erforderligt rörelsekapital. Å andra sidan kan ej bortses från att dessa inskränkningar hindrat, att egendomarna splittrats, och sålunda bidragit till att skapa de lämpliga förvaltningsenheter som ifrågavarande fideikommiss merendels utgör. De antydda olägenheterna har även i betydande utsträckning kunnat motverkas genom Kungl. Maj:ts rätt att medge ändringar i fideikommissförordnandena. Självfallet utgör dispensverksamheten en belastning för Kungl. Maj:t, men detta får icke anses vara någon avgörande

olägenhet. Medgivande till inteckning eller annan åtgärd är emellertid ofta förenat med föreskrift om återbetalningsskyldighet och ställande av säkerhet i form av livförsäkring. Såsom utredningen framhållit är vissa fideikommissinnehavare till följd härav hårt ekonomiskt belastade. Det är härvid av intresse att konstatera, att en av fideikommissariernas intresseorganisation företagen enquête bland landets fideikommissarier givit till resultat, att innehavarna av sådana fideikommiss, som består enbart av kapital eller stadsfastigheter, så gott som enhälligt uttalat sig för avskaffande av dessa fideikommiss. Innehavarna av större jordbruksfideikommiss och fideikommiss med betydande kulturvärden har däremot tillkännagivit den motsatta uppfattningen, såvitt gäller fideikommiss av dessa typer. Bland innehavarna av mindre jordbruksfideikommiss har meningarna visat sig vara delade. Denna undersökning synes ge visst stöd för uppfattningen, att inskränkningarna i fideikommissinnehavarens dispositionsrätt är besvärande i varje fall vid förvaltningen av fideikommiss med mindre omfattande fast egendom. Vad nu anförts angående inskränkningarna i dispositionsrätten kan sammanfattningsvis väsentligen anses tala för avveckling av fideikommissen.

Utredningen har även behandlat frågan i vad mån beaktandet av vissa särskilda intressen talar för bibehållande av fideikommissen. Sålunda har utredningen räknat med att upplösning av fideikommissbandet kan medföra minskad trygghet för fideikommissarrendatorerna. Utredningen har även ansett, att ett sönderbrytande av förvaltningsenheterna kan löda till skada för skogshushållningen och menligt påverka näringsförhållandena inom orten. Slutligen har utredningen framhållit, att betydande kulturvärden kan bli hotade, om fideikommissbandet upplöses. Vad nu anförts kräver enligt utredningen i hög grad beaktande. Om emellertid i samband med en fideikommissavveckling särskilda åtgärder vidtages till skydd för de angivna intressena, kan enligt utredningens mening övergången till de nya förhållandena avsevärt underlättas och skälig hänsyn tagas till dessa intressen.

Under remissbehandlingen har nu anförda synpunkter starkt understrukits. Sålunda har från många håll påpekats den inverkan en avveckling får för fideikommissarrendatorernas ställning. Olägenheterna för skogshushållningen vid avveckling av de stora skogsfideikommissen har tidigare berörts. Ett betydande antal remissorgan har med skärpa framhållit risken för att stora kulturvärden i form av slott, herrgårdar, parker och samlingar skall gå förlorade vid avveckling av fideikommissen. Riksantikvarieämbetet har uttalat, att bland fideikommissegendomarna finns sådana, som med jord, byggnader, inredning, arkiv och bibliotek bildar ett sammanhållet helt och måste räknas såsom nationella minnesmärken hos vilka det säregna och värdefulla just ligger i den bestående, historiskt och traditionellt givna enheten. Ämbetet har svårt att föreställa sig, hur dessa kulturvärden skall kunna bevaras, om fideikommissen försvinner. Även flera andra remissorgan, däribland styresmannen för nordiska museet, har betonat det ange-

lägna från kulturvårdens synpunkt av att bibehålla den enhet som fideikommissen utgör. Många remissorgan, däribland Svenska naturskyddsföreningen, har framhållit, att olägenheter kan befaras uppstå från naturskyddssynpunkt till följd av en splittring av jord- och skogsfideikommissen. Från kreditgivarhåll slutligen har uttalats, att ett sönderbrytande av den naturliga enhet, som skog och jord utgör, från kreditsynpunkt måste få en negativ verkan, om det sker på det sätt utredningen föreslagit.

De olägenheter som enligt vad nu sagts kan följa vid avveckling av fideikommissen måste enligt min mening tillmätas stor betydelse. Därav följer emellertid icke, att ifrågavarande omständigheter i och för sig bör hindra en avveckling. Därest de sociala, ekonomiska och kulturella intressena väsentligen kan tillgodoses genom särskilda åtgärder, bör hinder icke föreligga för avveckling, om en sådan anses böra ske av andra skäl. Under den tidigare behandlingen av fideikommissfrågan har problemet väsentligen varit, hur dessa intressen skall tillvaratagas. Vid ett slutligt ståndpunktstagande i frågan måste också stor vikt tillmätas de lösningar som kan tänkas i detta hänseende. Härtill återkommer jag i följande avsnitt av framställningen.

Bedömning av den föreslagna lagstiftningen till skydd för de särskilda intressena

Såsom framgått av det föregående anser jag, att väsentliga principiella men även vissa praktiska skäl talar för fideikommissens avskaffande. Mot en avveckling kan anföras skäl, som huvudsakligen hänför sig till de i många fall betydande olägenheter av social, ekonomisk och kulturell art som kan uppstå vid splittring av fideikommissegendomarna. Det är uppenbart, att betänkligheterna mot avveckling av fideikommissen väsentligen bortfaller, därest genom särskilda, lämpligt avvägda åtgärder garantier kan skapas för att ifrågavarande allmänna intressen i huvudsak blir tillgodosedda. Utredningen har i det syftet föreslagit en omfattande speciallagstiftning. Förslaget har emellertid genomgående rönt stark kritik under remissbehandlingen. Erinringar har framförts såväl mot metoden att införa en genomgripande speciallagstiftning som mot de föreslagna bestämmelsernas innehåll. I fortsättningen skall jag något beröra utredningens förslag till skydd för fideikommissarrendatorerna, fideikommisskogarna och fideikommissens kulturvärden samt remisskritiken av dessa förslag. Beträffande detaljerna i förslagen och remissyttrandena får jag hänvisa till den föregående framställningen.

Till skydd för arrendatorerna har utredningen föreslagit, att arrendeavtal, som gäller vid tiden för den siste fideikommissinnehavarens frånfälle och icke avser huvudgård, skall förlänas giltighet även gentemot den som erhåller egendomen vid avvecklingen. Utredningen har vidare befarat, att uppsägning av arrendatorer i betydande utsträckning kommer att ske

dels till följd av att egendomen försäljes till någon som vill bruka den själv, dels genom att arvingarna själva vill bruka egendomen. Vid avvägning mellan arrendators- och jordägareintressena har utredningen beaktat å ena sidan, att många arrendatorer innehaft sina arrenden under längre tid, och å den andra, att arvingarnas rätt till jorden tillagts dem först genom avvecklingen; härutöver har utredningen hänvisat till sociala skäl. Mot bakgrunden härav har utredningen föreslagit en särskild lag med vissa bestämmelser om arrende under fideikommiss, vilken skall träda i kraft samtidigt med en avvecklingslag och gälla under trettio år. Lagförslaget innebär i korthet följande. Arrendator, som vid lagens ikraftträdande innehaft arrende av undergård i minst tio år, skall vid arrendetidens utgång ha rätt till nytt arrende för en tid av fem år, såvida icke tillfälle beredes honom att förvärva brukningsdelen på skäliga villkor. Jordägaren har alltså att välja mellan att erbjuda försäljning på skäliga villkor eller lämna nytt arrende; väljer han det förre, har arrendatorn i sin tur att välja mellan att antaga köpeanbudet eller avflytta. Avgörandet om köpe- och arrendevillkor skall ske vid en särskild förrättning inför arrendenämnden, i den mån parterna ej träffar överenskommelse. Vid fastställandet av köpevillkor har nämnden att ta ställning till frågan, huruvida hinder föreligger från fastighetsbildningssynpunkt att genomföra försäljningen av det arrenderade området jämte eventuellt ytterligare markområde, om så befinnes erforderligt med hänsyn till arronderingsförhållandena m. m. Därvid skall preliminärt utlåtande inhämtas av vederbörande lantmätare. Även med lantbruksnämnden skall samråd ske.

Förslaget om giltighet av arrendeavtal gentemot den som erhåller egendomen vid avvecklingen har icke mött någon erinran under remissbehandlingen. Den föreslagna särskilda arrendelagen har däremot tillstyrkts endast av några få remissorgan. Ett mycket stort antal remissinstanser, däribland flera länsstyrelser, ett par lantbruksnämnder och Riksförbundet Landsbygdens folk, har ifrågasatt behovet av särskild lagstiftning beträffande fideikommissarrendena. I några remissyttranden har uttalats tvekan om behovet av särskilda regler i varje fall när det gäller kommersiella arrenden. Vissa arrendenämnder har ansett särskilda bestämmelser erforderliga men förklarat, att skyddet bör anordnas genom en förstärkning av gällande optionsrätt. Flera remissorgan har ifrågasatt, om förslaget innebär en rimlig avvägning mellan jordägare- och arrendatorsintressena, och från många håll har bestritts, att det är berättigat att bereda fideikommissarrendatorerna förmånligare ställning än andra arrendatorer. Ett mycket stort antal remissorgan har uttalat, att resultatet av pågående översyn av arrendelagstiftningen bör avvaktas, innan slutlig ståndpunkt toges till det föreslagna skyddet för fideikommissarrendatorerna. — Beträffande den närmare utformningen av det föreslagna arrendatorsskyddet har så gott som samtliga remissorgan, som yttrat sig härom, varit starkt negativa. De väsentliga invändningarna har varit dels att det föreslagna förfarandet är invecklat och tidsödande, dels att arrendenämnderna ej är lämpliga organ att fast-

ställa köpevillkor och handlägga fastighetsbildningsfrågor. Även i övrigt har erinringar i olika avseenden framställts mot utredningsförslaget.

För egen del vill jag framhålla, att det är mycket svårt att bedöma i vad mån avveckling av jordbruksfideikommissen kommer att inverka på fideikommissarrendatorernas ställning. I första hand är frågan beroende av det sätt på vilket avvecklingen genomföres. Utredningens förslag till avveckling medför i betydande utsträckning uppdelning av fideikommissjorden. En sådan uppdelning, genom arvskifte eller försäljning, kan på sätt utredningen angivit få konsekvenser såväl för de arrendatorer som innehar kommersiella arrenden som för dem som innehar sociala arrenden. Huruvida uppsägningar av arrenden skulle komma att ske i någon betydande utsträckning, är svårt att bedöma. Risken härför kan emellertid icke uteslutas, och det är därför naturligt, att utredningen föreslagit särskilda åtgärder till skydd för fideikommissarrendatorerna. Mot den förordade utformningen av detta skydd har åtskillig kritik framförts under remissbehandlingen, och jag anser för min del kritiken i allt väsentligt befogad. Utredningens förslag i denna del bör därför enligt min mening icke läggas till grund för lagstiftning, utan frågan, hur fideikommissarrendatorerna bör skyddas vid avveckling av fideikommissen, får lösas efter andra linjer. Såsom förut anförts påverkas arrendatorernas ställning av det sätt varpå avvecklingen genomföres. Om avveckling kan ske utan att fideikommissegendomen splittras, torde arrendatorernas förhållanden komma att påverkas i relativt liten utsträckning. Vid sådant förhållande skulle någon annan regel till skydd för arrendatorerna icke erfordras än den av utredningen föreslagna och av remissorganen allmänt tillstyrkta bestämmelsen om arrendeavtals giltighet mot förvärvaren av fideikommissegendomen. Härtill återkommer jag i fortsättningen.

Särskilda åtgärder för att undvika splittring av fideikommisskorgarna har som tidigare framgått ansetts erforderliga vid avveckling av fideikommissen. Utredningen har även härvidlag föreslagit en omfattande speciallagstiftning. Denna avser bildandet av särskilda enheter, benämnda bygdegods. Förutsättning härför skall vara, att skogsområdets bibehållande såsom en enhet är av betydande allmänt intresse. Förordnande om bygdegods skall meddelas av Kungl. Maj:t. Tillhör bygdegods två eller flera gemensamt, skall delägarna vara sammanslutna i ett s. k. bygdelag, som skall ha till uppgift att förvalta bygdegodset och företräda delägarna i allt som rör dem samfällt. Delägare skall åtnjuta delaktighet i bygdelaget och ha rösträtt efter storleken av sin andel i bygdegodset. För bygdelaget, vilket skall utgöra en särskild juridisk person, skall finnas styrelse, som väljes av delägarna på bygdelagsstämma. Bygdelaget och icke delägarna skall svara för uppkommen gäld.

Den föreslagna bygdegodsinstitutionen har med endast få undantag avstyrkts av de remissorgan som yttrat sig härom. Invändningarna mot förslaget går framför allt ut på att denna institution dels är alltför ingripande, dels är tungrodd och ägnad att medföra komplikationer i tillämpningen. Fle-

ra remissorgan har å andra sidan funnit förslaget alltför begränsat. Sålunda har justitiekanslersämbetet påpekat, att förslaget icke förhindrar sönderbrytandet av de ekonomiska enheter som består av både lant- och skogsbruk samt industri. Även andra remissorgan har framhållit sambandet i olika avseenden mellan jord- och skogsbruk på fideikommiss med skogsegendomar. Från olika håll har ifrågasatts, om det icke vore lika motiverat att vidtaga särskilda åtgärder för sammanhållande av större jordbruk. Vad särskilt gäller de föreslagna bygdelagen har från flera håll framhållits dels att risk föreligger för meningsmotsättningar mellan intressenterna i bygdelaget, dels att något tillfredsställande minoritetsskydd icke kan anordnas. Ett mycket stort antal remissorgan har hänvisat till utvägen att i stället bilda aktiebolag i sådana fall, då skogar ingår i fideikommissegendomen.

Gentemot utredningens förslag till åtgärder beträffande fideikommisskogarna vill jag till en början invända, att — liksom när det gäller skyddet för arrendatorerna — en omfattande särslagstiftning så vitt möjligt bör undvikas. Denna invändning har så mycket mera fog för sig som utredningen föreslår, att i vår lagstiftning skall införas en helt ny rättslig konstruktion. Härtill kommer att de erinringar som vid remissbehandlingen framställets mot utredningens förslag i allt väsentligt måste anses befogade. Jag kan därför icke tillstyrka, att förslaget lägges till grund för lagstiftning. I stället bör undersökas, huruvida åtgärder för att undvika splittring av fideikommisskogarna kan vidtagas väsentligen inom ramen för gällande lagstiftning. Jag syftar därvid på den i tidigare sammanhang och även under behandlingen av föreliggande förslag av många remissorgan anvisade utvägen att bilda aktiebolag på grundval av fideikommissegendomen. Till denna fråga återkommer jag i det följande.

Slutligen har utredningen förordat vissa åtgärder till skydd för fideikommissens kulturvärden. Sålunda har utredningen — som ansett att man främst bör ta sikte på att säkerställa den ekonomiska grundvalen för kulturvärdenas underhåll — föreslagit, att för detta ändamål särskilda stödstiftelser skall kunna inrättas. När byggnad, trädgård, parkanläggning eller samling anses vara av särskilt kulturhistoriskt värde, skall Kungl. Maj:t vid fideikommissets upphörande kunna förordna, att av dess behållna tillgångar avsättning skall ske för bildande av en stiftelse med ändamål att trygga kulturföremålens vård och underhåll. Stiftelsen skall fullfölja sitt ändamål främst genom ekonomiska bidrag till ägaren av kulturföremålen. Om stödstiftelse bildats, skall möjlighet ges att — utan hinder av att ägaren icke lämnat sitt medgivande därtill — för byggnad meddela skyddsföreskrifter jämlikt lagstiftningen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader. Skyddet för samling skall enligt förslaget kunna befordras genom lämpligt utformade villkor för rätten till bidrag från stiftelsen. Om skydd för kulturvärdena icke kan vinnas genom stiftelsebildning, skall Kungl. Maj:t i samband med avvecklingen kunna förordna, att samling skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande insti-

tution. Kan därvid enighet ej nås om lösesumman, skall frågan avgöras av skiljemän.

Även utredningens förslag om skydd för fideikommissens kulturvärden har mött stark kritik under remissbehandlingen. Detta gäller särskilt förslaget om inrättande av stödstiftelser. Bl. a. har från flera håll anförts, att förslaget är alltför ingripande för de berörda fideikommissintressenterna och att förordnande om stödstiftelse framstår som en orättvis belastning för de drabbade i jämförelse med dem som ej beröres av sådana förordnanden. Vidare har uttalats tvivel, huruvida bildandet av stödstiftelse kommer att vara ett tillräckligt skydd för kulturvärdena. Det har också framhållits, att förslagets genomförande kommer att medföra skärpta anspråk på statsmakterna att inskrida för att rädda kulturvärdena. Flera remissorgan har pekat på den risk som ansetts ligga däri, att stiftelseegendomens realvärde minskar.

Beträffande de föreslagna inlösningsbestämmelserna har vissa remissorgan uttalat, att inlösen med hänsyn till kostnaderna får antagas kunna ske endast i begränsad utsträckning. Förslag har vidare framförts, att tvångsinlösen av kulturföremål skall regleras i liknande former som de vilka gäller för expropriation.

Frågan om ett lämpligt och tillfredsställande skydd för fideikommissens kulturvärden är såsom torde ha framgått av vad jag tidigare anført synnerligen svårlost. Problemet har också i samband med tidigare avvecklingsförslag ingående behandlats och olika förslag till lösningar har diskuterats. Jag vill mot bakgrunden härav framhålla, att den av utredningen föreslagna utvägen att bilda stödstiftelser såsom en grundval för kulturvärdenas underhåll har betydande förtjänster. Bland annat kan framhållas, att en sådan lösning kan stimulera fideikommissintressenterna till aktiv medverkan vid vårdandet av kulturvärdena samtidigt som den möjliggör nära samarbete med de kulturvårdande myndigheterna. Under remissbehandlingen har emellertid framförts vägande invändningar mot att tvångsmässigt inrätta stödstiftelser, och jag kan med hänsyn härtill icke biträda att den föreslagna lagliga regleringen genomföres.

Vad som i detta sammanhang vidare bör undersökas är, huruvida splittning av jordfideikommissen — till vilka kulturvärdena i huvudsak är knutna — med nödvändighet måste bli följden av en avveckling. Om den före avvecklingen bestående enheten i huvudsak kan bibehållas men i annan form, är det möjligt att man kan reda sig med mindre ingripande och komplicerade åtgärder än den föreslagna stödstiftelseformen. Härtill återkommer jag i fortsättningen. Bestämmelser om inlösen i huvudsak i enlighet med utredningens förslag synes dock icke kunna undvaras.

Lämplig utformning av skyddet för de särskilda intressena

Jag har i det föregående framhållit, att starka skäl talar för avveckling av fideikommissen men att olägenheter av olika slag kan uppstå vid splittning av fideikommissegendomarna. Sålunda föreligger risk för att uppdel-

ning av fideikommissjorden i mindre enheter i vissa fall kan inverka menligt på möjligheterna att driva ett rationellt jord- och skogsbruk. Vidare kan splittring av jordbruksfideikommissen medföra minskad trygghet för fideikommissarrendatorerna. Även kultur- och naturvårdsintressena beröres av en splittring av fideikommissegendomarna. Slutligen har framhållits att sönderbrytande av den naturliga enhet som skog och jord utgör kan få negativ verkan från kreditsynpunkt. Mot bakgrunden av det anförda framstår det som naturligt att undersöka, i vad mån splittring av de bestående enheterna kan undvikas vid en avveckling. Därvid bortser jag till en början från betydelsen i detta avseende av de ifrågakommande reglerna om egendomens fördelning mellan fideikommissintressenterna.

Beträffande fideikommisskogarna har såväl vid tidigare handläggning av fideikommissfrågan som under remissbehandlingen av det föreliggande betänkandet framförts förslag att bilda aktiebolag på grundval av fideikommissegendomen. På några fideikommiss drivs redan nu viss rörelse i aktiebolagsform. En lösning i enlighet med detta förslag har enligt min mening betydande fördelar framför andra lösningar. Denna inom skogsnäringen i övrigt vanligt förekommande organisationsform tillåter, att den pågående driften fortsättes med bibehållande av den bestående förvaltningsenheten. Aktiebolagsformen får anses särskilt lämplig i de fall då skogsbruk bedrivs i förening med industriell verksamhet. Det har beträffande fideikommissen från flera håll omvitnats att, oaktat fideikommissinnehavaren ensam besuttit och förvaltat egendomen, stor hänsyn ofta tagits till övriga släktmedlemmars intressen, emedan fideikommissegendomen av ålder delvis betraktats som en släktens gemensamma angelägenhet. I sådana fall kan bildandet av ett familjebolag på grundval av fideikommissegendomen framstå som en naturlig och smidig övergång från en föråldrad fideikommissgemenskap till en modern tids egendomsförhållanden. Enligt min mening bör således goda förutsättningar finnas att genom aktiebolagsbildning och därpå följande överlåtelse på bolaget av ifrågavarande skogskomplex tillgodose såväl släktintressena som de allmänna intressena av ett fortsatt rationellt skogsbruk. Det kunde även tänkas att låta annan enskild, för ändamålet bildad juridisk person övertaga skogskomplexet, men i valet mellan olika organisationsformer torde aktiebolaget vara att föredraga.

Frågan kompliceras emellertid av att på åtskilliga av de största skogsfideikommissen skogsbruket bedrivs i nära samband med jordbruk. Detta har visat sig ändamålsenligt bl. a. med hänsyn till att arbetskraften kunnat användas växelvis i jord- och skogsbruket. Att i dylikt fall bilda aktiebolag på grundval av skogsegendomen och eventuell industrirörelse, medan jorden kanske delas upp på flera fideikommissintressenter, skulle med hänsyn till sambandet mellan de olika verksamhetsgrenarna vara olämpligt. Naturligare är utan tvivel att bilda aktiebolag på grundval av hela fideikommissegendomen. Därvid inställer sig frågan, huruvida icke problemet att i förekommande fall undvika splittring av jordfideikommissen bör lösas enhet-

ligt genom aktiebolagsbildning. I olika sammanhang har visserligen ifrågasatts, huruvida aktiebolagsformen är en lämplig organisationsform för jordbruksdrift. De betänkligheter som kan anföras synes emellertid väsentligen icke gälla jordbruk av den storleksordning, varom här är fråga. I stället torde de skäl som nyss anförts till förmån för aktiebolagsbildning på grundval av fideikommissens skogsegendomar i huvudsak gälla även beträffande sådana större fideikommissjordbruk, som finnes böra bibehållas i sin nuvarande omfattning.

Utredningen har för sin del funnit utvägen med aktiebolagsbildning icke vara framkomlig, emedan den skulle strida mot grunderna för gällande lagstiftning angående inskränkning i bolags rätt att förvärva fast egendom. Vad som härvid åsyftas är 1925 års lag angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom. Häremot har Svea hovrätt i fråga om fideikommisskogarna invänt, att den princip som ligger till grund för nämnda lag icke äger tillämpning på dessa skogar med tillhörande industrier. Syftet med lagen har nämligen varit att bevara jordbruksfastigheter i den självägande bondeklassens hand, och detta syfte torde icke bli åsidosatt genom att tillåtelse lämnas bolag att övertaga de största fideikommisskogarna, vilka tidigare icke varit bondejord. Liknande synpunkter har framförts av flera andra remissorgan.

I betänkande med förslag till jordförvärvslag m. m. (SOU 1961:49) har 1958 års jordlagsutredning föreslagit ändrade regler angående bolags förvärv av jordbruksfastighet. Det kommer givetvis icke i fråga att i detta sammanhang ta ställning till jordlagsutredningens förslag. Här skall endast bedömas, huruvida aktiebolagsformen vid större jord- och skogsbruk kan anses vara en lämplig ersättning för fideikommissinstitutet. Av vad jag förut anfört torde framgå, att så är fallet. Mot en lösning av problemen beträffande jord- och skogsfideikommissen genom bildandet av aktiebolag på grundval av fideikommissegendomen bör därför, oavsett hur frågan om bolags förvärv av jord bedöms i andra sammanhang, icke något vara att invända från jordpolitisk synpunkt.

Om den bestående förvaltningsenheten bibehålles genom aktiebolagsbildning torde även förutsättningar finnas för en lösning av frågan om skyddet för fideikommissarrendatorerna. Såsom tidigare anförts bör risken för att arrendatorerna vid en avveckling skall rubbas i sin besittning av arrendegårdarna väsentligen elimineras, därest såsom blir fallet vid fortsatt drift i aktiebolagsform den förutvarande fideikommissegendomen i huvudsak förblir odelad. Vid en sådan lösning synes någon särslagstiftning rörande arrendatorsskyddet i varje fall för närvarande icke erforderlig. I en avvecklingslag bör endast i analogi med 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen intagas bestämmelse om arrendeavtals giltighet mot förvärvaren av fideikommissegendomen.

Genom aktiebolagsbildning synes vidare såsom i det följande skall närmare beröras vissa förutsättningar skapas för en tillfredsställande lösning av frågan om de fideikommissanställdas pensionering.

Mera tveksamt är vilken betydelse bildandet av aktiebolag på grundval av de stora jord- och skogsegendomarna kommer att få för skyddet av fideikommissens kulturvärden. Visserligen torde de mest betydande kulturvärdena i stor utsträckning vara knutna just till de stora jord- och skogsfideikommissen, vilka i enlighet med det förut anförda i många fall får antagas övergå i aktiebolagsform, men å andra sidan torde ofta på aktiebolaget komma att överföras endast sådan egendom, som erfordras för bolagets rörelse. Detta betyder, att de fasta kulturvärdena — d. v. s. byggnader, trädgårdar och parkanläggningar — kan beräknas i regel komma att ingå i bolagsegendomen och därigenom erhålla vård och underhåll, medan de lösa kulturföremålen däremot i viss utsträckning kommer att skiftas mellan fideikommissintressenterna. Det synes emellertid vara berättigat antaga att, om den rådande släktgemenskapen bibehålles ehuru i annan form än tidigare, i många fall på frivillig väg kommer att vidtagas åtgärder för att vårda och underhålla kulturföremålen.

I detta sammanhang bör även framhållas, att utvägen att bilda aktiebolag på grundval av de stora jord- och skogsegendomarna och därigenom bibehålla ifrågavarande områden väsentligen intakta även ger utrymme för att tillgodose de naturvårdsintressen, som gör sig gällande vid avveckling av dessa fideikommiss.

Av det nu anförda framgår, att i många fall väsentliga fördelar från allmän synpunkt är att vinna, om aktiebolag bildas på grundval av de större jord- och skogsfideikommissen. Det bör därför undersökas, vilka förutsättningarna är för att en önskad aktiebolagsbildning verkligen skall komma till stånd. Denna fråga skall närmare utvecklas i det följande men redan nu kan konstateras, att jord och framför allt skog utgör efterfrågade reall tillgångar. Det finns därför enligt min mening anledning antaga, att fideikommissintressenterna ofta kommer att vara inriktade på att behålla dessa tillgångar och anse sig ha ett gemensamt intresse av att den bestående förvaltningsenheten bevaras genom aktiebolagsbildning. Skulle undantagsvis så icke vara fallet, bör såsom jag i det följande skall närmare beröra möjlighet öppnas för den senaste fideikommissinnehavarens efterträdare, som särskilt torde ha intresse av aktiebolagsbildning, att oavsett övriga intressenters inställning få bolagsbildningen till stånd. Vidare bör framhållas, att den nuvarande innehavaren ej sällan torde ha intresse av att avvecklingen förberedes under hans livstid. Om innehavaren sålunda är intresserad av att förebygga en framtida splittring av fideikommisssegendomen genom att bilda aktiebolag på grundval av denna, synes det lämpligt att tillvarataga detta intresse. På grund härav bör möjlighet föreligga för Kungl. Maj:t att — innan fideikommisset upphört — medgiva, att fideikommisssegendom må överlätas på aktiebolag, i vilket innehavaren äger eller tecknar samtliga aktier.

Under remissbehandlingen har föreslagits rätt för det allmänna till i lösningen av skogsområde, om intressenterna ej vill begagna sig av möjligheten att i bolagsform behålla egendomen. Även jag anser, att det erfordras

en bestämmelse om inlösningsrätt för det allmänna vid avveckling av fideikommissen. Då enligt min förut redovisade mening åtgärder erfordras för att sammanhålla icke bara skogsområdena utan också jordbruksenheterna, bör inlösningsrätten gälla fideikommissegendom som är avsedd för jord- och skogsbruk. Med hänsyn till det intresse som bör finnas hos fideikommissintressenterna av att behålla ifrågavarande värdefulla tillgångar och till de åtgärder som jag förordat för att underlätta, att detta intresse skall kunna göra sig gällande, torde kunna förutsättas, att inlösningsrätten icke kommer att behöva begagnas annat än eventuellt i något undantagsfall. Den närmare utformningen av inlösningsrätten skall behandlas i det följande.

Även när det gäller fideikommissens kulturvärden, uppstår fråga om inlösningsrätt för det allmänna. Beträffande fasta kulturvärden föreligger redan nu inlösningsrätt. Enligt 1 § lagen om expropriation kan sålunda expropriation äga rum för att bevara kulturhistoriskt synnerligen märklig byggnad eller synnerligen märklig fast fornlämning, som ej kan tryggas på annat sätt, eller för att bereda erforderligt utrymme däromkring. Sådan expropriation må jämlikt 108 § nämnda lag äga rum till förmån för kronan, kommun eller sådan förening eller stiftelse, vars huvudsakliga uppgift är ägnad kulturminnesvård och som kan på betryggande sätt ansvara för egendomen. Det nu aktuella problemet är följaktligen begränsat till kulturvärdena i lös egendom. I likhet med utredningen anser jag, att de åtgärder som kan komma i fråga vid avveckling av fideikommissen väsentligen bör inriktas på skydd för miljön och således begränsas till föremål, som kan sägas utgöra del av denna kulturmiljö. Lösa kulturföremål bör därför i regel skyddas endast i samband med bevarande av byggnader och andra fasta kulturvärden och skyddet bör avse allenast samlingar. På grund härav anser jag, att möjlighet till inlösen av samling, som tillhört fideikommiss, bör finnas att tillgå i samband med fideikommissens avveckling. Kungl. Maj:t bör, till förebyggande av att samling erhåller försämrad vård, skingras eller bortflyttas, äga förordna, att samling skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution, som Kungl. Maj:t bestämmer.

Beträffande fideikommissens kulturvärden torde även andra lagstiftningsåtgärder böra övervägas. Av det förut anförda framgår att, när det gäller skyddet av de fasta kulturvärdena, behov av särskilda åtgärder icke föreligger, i den mån egendomen övergår till att bli bolagsegendom och därigenom erhåller vård och underhåll. Vidare har påpekats den möjlighet som föreligger till expropriation av kulturhistoriskt synnerligen märklig byggnad. Beträffande de fasta kulturvärdena må även erinras om det skydd som erbjudes genom lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen. Enligt denna lag må — även utan ägarens medgivande — skydds-föreskrifter meddelas beträffande byggnad, som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn härtill är att anse som synnerligen märklig. Vid angiv-

na förhållanden anser jag för närvarande icke några särskilda åtgärder till skydd för de fasta kulturvärdena påkallade. Beträffande skyddet av de lösa kulturföremålen kan emellertid ifrågasättas, huruvida den i det föregående förordade inlösningsbestämmelsen är till fyllest. I vissa fall kunde en lösning vara att vinna genom att möjlighet öppnades att meddela skyddsföreskrifter även för kulturhistoriska samlingar. Detta kräver dock genomgripande omarbetning av den sist angivna lagstiftningen, och en sådan bör enligt min mening icke ske, förrän erfarenheter vunnits av dess tillämpning. Emellertid har utredningen framhållit, att behov kan uppkomma av att utsträcka det förbud som enligt kungörelse den 6 maj 1927 gäller mot utförsel från riket av vissa äldre kulturföremål, huvudsakligen föremål av trä, till att avse även andra slag av lösa kulturföremål. Härefter har bl. a. chefen för nationalmuseum instämt. Även jag anser, att gällande bestämmelser om utförsel av lösa kulturföremål bör överses. Frågan härom torde komma att närmare övervägas inom berörda departement.

Diskuteras kan även att, då aktiebolag bildas på grundval av fideikommissegendom till vilken hör lösa kulturföremål av betydande värde, i bolagsordningen bör föreskrivas, att viss del av bolagets vinst skall användas till vård av särskilt värdefulla kulturföremål. Häremot kan dock invändas, att en sådan anordning otvivelaktigt skulle medföra komplikationer i tillämpningen och att effekten därav får antagas bli så ringa, att tvingande bestämmelser av denna speciella art icke bör införas.

Enhetliga regler för avveckling av fideikommissen

En avveckling av fideikommissen genom beslut av Kungl Maj:t i varje särskilt fall har diskuterats i olika sammanhang. Härigenom skulle större hänsyn kunna tagas till de skiftande förhållanden som råder beträffande de olika fideikommissen än vad som blir fallet vid en avveckling enligt generella regler. Utredningen har emellertid för sin del ansett det principiellt mindre tilltalande att ifrågavarande rättsändring, som faller inom privaträttens område, skall genomföras medelst administrativa beslut från fall till fall. Därvid har utredningen framhållit, att flertalet fideikommiss företer så pass många gemensamma drag att generella regler ändå måste komma till användning i stor utsträckning, även om avvecklingen sker genom särskilda beslut. Utredningen har diskuterat frågan, huruvida syftet att anpassa avvecklingen efter förhållandena i varje särskilt fall skulle kunna vinnas på det sättet, att åt intressenterna inom släkten överlämnas att själva i viss utsträckning besluta angående sättet för avvecklingen. Emellertid har utredningen funnit, att utrymmet för dylika släktbeslut icke kan bli stort. Det bör sålunda enligt utredningen ej komma i fråga, att tiden för avvecklingen bestämmes genom släktbeslut. Beträffande fördelningen av egendomen har utredningen visserligen ansett, att släktbeslut i och för sig är tänkbara. Då generella regler ändå alltid måste finnas för det fall att dylikt beslut ej kommer till stånd, har utredningen likväl funnit det ligga närmare

till hands att genom lag tillägga släktintressenterna bestämda rättigheter till egendomen, över vilka de sedan kan disponera efter eget gottfinnande. Vad angår de atypiska fideikommissen har utredningen emellertid ansett förhållandena vara så skiftande, att avveckling genom särskilda beslut synes ofrånkomlig.

Utredningen har vidare framhållit, att det i och för sig kunde synas motiverat att meddela olika avvecklingsregler för skilda slag av egendom, men uttalat, att starka skäl talar för enhetliga regler. Sålunda har utredningen påpekat, att ett och samma fideikommiss ofta omfattar olika slag av egendom och att det skulle vara olämpligt om olika regler gällde för skilda delar av egendomsmassan. Vidare har utredningen framhållit, att sedan länge utbyte av fideikommissegendom tillåtits efter medgivande av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall och att den i nu förevarande sammanhang tillfälliga omständigheten, att utbyte sålunda tillåtits, icke bör medföra, att avvecklingen genomföres efter andra regler än som eljest skulle ha blivit tillämpliga.

Även under remissbehandlingen har från många håll framhållits, att fördelar och olägenheter varierar vid avveckling av olika slag av fideikommiss. De invändningar som framförts mot avvecklingstanken avser väsentligen jord- och skogsfideikommissen. På många håll, där generell avveckling avstyrkts, har ifrågasatts, huruvida icke företrädesvis sådana fideikommiss kan avvecklas, som ej omfattar stora jord- eller skogsegendomar. Vissa av remissorganen har förordat obligatorisk avveckling, andra avveckling endast på yrkande av vederbörande intressenter. I vissa fall har man icke varit främmande för en frivillig avveckling även av de större jord- och skogsfideikommissen. Flera remissorgan har föreslagit, att i varje fall de atypiska fideikommissen avvecklas. Länsstyrelsen i Skaraborgs län har ifrågasatt, om det kan anses lämpligt med en så radikal avveckling, som utredningen föreslagit, och om ej en mjukare avveckling med beaktande av de högst skiftande förhållandena hos de olika fideikommissen skulle vara möjlig att genomföra. Länsstyrelsen i Stockholms län har uttalat, att generella regler för avveckling bör lagfästas men att möjlighet bör beredas intressenterna att i större eller mindre omfattning erhålla dispens, därest synnerliga skäl kan åberopas till stöd för undantag från de generella föreskrifterna. Hovrätten över Skåne och Blekinge har ansett skäl tala för att i stället för att upplösa fideikommissen enligt generella i lagen angivna regler tillägga Kungl. Maj:t befogenhet att i särskilda fall fatta beslut om avveckling av fideikommiss. Svea hovrätt har däremot förordat en generell avveckling och uttalat, att det ej bör komma i fråga att undantaga vissa fideikommiss. En sådan anordning skulle enligt hovrättens mening leda till att den anomali, som fideikommissinstitutet numera måste anses innebära blev ytterligare framhävd, i det att den privilegierade arvsföljden och den inskränkta dispositionsrätten skulle begränsas till ett fåtal fall, som vart och ett omfattade stora och värdefulla egendomskomplex.

I likhet med utredningen anser jag det vara önskvärt och naturligt, att

avvecklingen i princip sker enligt för olika slag av fideikommiss enhetliga och generellt gällande regler. Att härifrån avvikande uppfattningar kommit till så starkt uttryck under remissbehandlingen torde i stor utsträckning bero på att det stora flertalet remissorgan funnit sig icke kunna godtaga utredningens förslag till lösning av frågan om skyddet för de särskilda ekonomiska, sociala och kulturella intressen som skulle bli lidande vid en olämplig splittring av fideikommissegendomarna. Om dylik splittring i huvudsak kan förebyggas genom de åtgärder som jag förordat i det föregående, bör enligt min uppfattning avvecklingen kunna genomföras efter i princip enhetliga och generella regler. Emellertid kan man icke bortse från att, när det gäller vissa fideikommiss, speciella förhållanden föreligger. Så är fallet i fråga om de atypiska fideikommissen. I likhet med utredningen vill jag därför beträffande dessa förorda en avveckling genom särskilda beslut av Kungl. Maj:t. Men även i andra fall kan sådana särskilda förhållanden råda, att en avveckling skulle medföra problem som svårigen kan bemästras, om icke möjlighet finnes till en prövning i det enskilda fallet. Jag syftar därvid på svårigheten att på förhand bedöma, vilka verkningar en avveckling får från social och ekonomisk synpunkt samt för kulturvården. Det kan i det enskilda fallet tänkas, att de allmänna intressena blir bäst tillgodosedda genom att fideikommisset får bestå. Detta har under remissbehandlingen särskilt gjorts gällande beträffande Skoklosters fideikommiss, vilket omfattar själva slottsbyggnaden med däri förvarade samlingar men ej marken, där byggnaden är belägen, och ej heller den omkringliggande jordegendomen, som utgör fideikommissinnehavarens privata egendom. Det är självfallet synnerligen angeläget, att Skoklosters slott och samlingar, vilka tillhör våra förnämsta kulturminnesmärken, får förbli odelade. I varje fall för närvarande synes detta emellertid icke kunna ske utan att fideikommisset får bestå. Även i något eller några andra fall kan omständigheterna vara sådana, att de allmänna intressena blir bäst tillgodosedda, om fideikommisset tills vidare bibehålles. Starka skäl talar således för att, om generella avvecklingsregler lagfästes, möjlighet bör öppnas för Kungl. Maj:t att, där särskilda omständigheter föreligger, meddela dispens från avvecklingstvånget. Beslut härom bör få meddelas endast om betydande allmänna intressen av förut angiven art påkallar det. Den av Svea hovrätt framförda invändningen, att den anomali fideikommissinstitutet numera innebär skulle bli ytterligare framhävd vid ett dispensförfarande, väger enligt min mening mindre tungt än kravet på en praktisk och ändamålsenlig lösning av frågan om att tillgodose de allmänna intressen av social, ekonomisk och kulturell art som är förknippade med fideikommissen. Gentemot ett dispensförfarande kan vidare invändas, att det principiellt kan vara mindre tilltalande att i administrativ ordning fatta beslut, som rör det privaträttsliga förhållandet mellan fideikommissintressenterna. Utredningen har också framhållit denna synpunkt som skäl för att avvisa tanken på avveckling av fideikommissen genom beslut av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall. Invändningen får emellertid icke samma betydelse, om — såsom jag förordat — avvecklingen

sker efter i princip generellt verkande regler men med möjlighet att i något enstaka undantagsfall medge avvikelse från dessa regler. I fråga om de atypiska fideikommissen har, som tidigare nämnts, även utredningen ansett en avveckling genom särskilda beslut ofrånkomlig. Framhållas bör vidare att, ehuru en avvecklingslag måste innehålla vissa regler om fördelning av fideikommisssegendomen vid viss tidpunkt, denna lag icke med nödvändighet behöver utformas så, att fideikommissintressenterna tillerkännes ovillkorlig rätt till viss egendom. Vid nu anförda förhållanden anser jag, att de principiella betänkligheter, som kan föreligga mot en regel, varigenom Kungl. Maj:t tillerkännes dispensrätt av angivet slag, bör få träda tillbaka för det praktiska behovet av en sådan regel. Jag förutsätter därvid att befogenheten kommer att utnyttjas synnerligen sparsamt, men räknar å andra sidan med att den skall vara ägnad att underlätta från allmän synpunkt önskvärda uppgörelser mellan fideikommissintressenterna.

På grund av det anförda anser jag, att i en lag om avveckling av fideikommissen bör intagas bestämmelse av innebörd att, om i fideikommisset ingår egendom av särskilt kulturhistoriskt värde eller eljest särskilda skäl är därtill, Kungl. Maj:t må förordna, att fideikommisset skall bestå intill dess annorlunda förordnas. En dylik bestämmelse innebär endast, att med fideikommissets avveckling får anstå till dess förhållandena är sådana, att en avveckling kan genomföras. När detta kan ske kommer visserligen att vara ovisst, men olägenheterna därav synes med hänsyn till den av mig angivna begränsningen icke vara särskilt framträdande.

Frågan om principiella hinder mot en avvecklingslagstiftning

Ett spørsmål som under den tidigare behandlingen av fideikommissfrågan intagit en framskjutande plats är, huruvida vissa allmänna lagstiftningsprinciper utgör hinder för att avveckla fideikommissen. Sålunda har stundom gjorts gällande, att ett upphävande av de bestående fideikommissen skulle strida mot grundsatsen, att civillag icke får ges tillbakaverkande kraft. Utredningen har uttalat, att denna grundsats — som ej är helt utan undantag — dock icke torde föranleda till annat än att ny civillag ej bör göras tillämplig i fråga om verkan av rättshandling eller annat rättsfaktum, som ägt rum under äldre rätts giltighetstid, såframt någons rätt därigenom blir lidande. Under förutsättning att en fideikommissavveckling genomföres på ett sätt, som lämnar den vid lagens ikraftträdande sittande innehavaren oförkränkt i hans rätt, har utredningen ansett, att ifrågavarande lagstiftningsprincip icke reser hinder i vägen. Enligt utredningens mening kräver principen inte, att successorernas intressen skyddas, emedan de som står i tur att tillträda fideikommisset ännu icke förvärvat någon rätt därtill och en avveckling följaktligen icke innebär att deras rättsläge försämras.

En invändning av liknande art mot att avveckla fideikommissen går ut på att lagstiftaren icke äger genom ny lag upphäva eller förändra ett i laga ordning upprättat testamente, vilket vid testators död blivit verksamt i kraft av

då gällande lag. Utredningen har emellertid ansett det orimligt, om ett enskilt förordnande angående särskild arvsföljd för viss egendom skulle — i motsats till vad i lag stadgats om arvsföljd — vara orubbligt för alla tider, oavsett att det kommit i strid med de levande människornas behov och åskådningar.

Vad utredningen anfört i dessa frågor har mött invändningar endast av riksantikvarieämbetet och Stockholms rådhusrätt, som båda ansett att ett testamentariskt förordnande i princip bör förbli orubbat. Rådhusrätten har vidare uttalat, att påståendet att en avveckling icke innebär att successorer-nas rättsläge försämrats synes pressat. Att lagstiftaren funnit även personer tillhörande sistnämnda kategori ha ett intresse förtjänt av skydd framgår enligt rådhusrätten exempelvis av innehållet i 12 kap. 10 § ärvdabalken och 18 kap. 4 § femte punkten föräldrabalken.

Sveriges advokatsamfund har anslutit sig till den av utredningen uttalade åsikten, att en lagstiftning om avveckling av fideikommissen icke strider mot grundsatsen om förbud mot retroaktiv civillagstiftning, under den av utredningen angivna förutsättningen att den vid lagens ikraftträdande sittande innehavaren lämnas oförkränkt i sin rätt. Såsom en ytterligare förutsättning har dock advokatsamfundet uppställt det villkoret, att icke heller någon annan, som har ett sådant intresse av fideikommissets fortbestånd att det skäligen bör beaktas i förevarande sammanhang, lider skada genom avvecklingen. Advokatsamfundet syftar därvid bl. a. på förmånstagare och nyttjanderättshavare. Ehuru advokatsamfundet således anser sig kunna vitsorda, att den nu behandlade rättsprincipen icke utgör hinder mot en lagstiftning om avveckling, har samfundet likväl på en annan grund ansett det tveksamt, om sådan lagstiftning är tillåtlig. Vad som föranlett denna tveksamhet är den i rättsligt hänseende stora likheten mellan fideikommiss och vissa familjestiftelser, vilka sistnämnda enligt utredningens uppfattning i vissa fall skall behandlas på samma sätt som fideikommiss. De stiftelseförordnanden advokatsamfundet avsett är sådana, som visserligen är giltiga enligt den vid deras tillkomst gällande lagen men som skulle ha varit ogiltiga, om det i testamentslagen stadgade förbudet mot perpetuella fideikommiss skulle ha varit tillämpligt på dem. Advokatsamfundet har framhållit, att enligt 5 § i testamentslagens promulgationslag nämnda förbud icke drabbar ett före år 1931 upprättat testamente, även om testator avlidit först efter 1930 års utgång, samt att en familjestiftelse av nu angivet slag i likhet med andra stiftelser måste betraktas som en juridisk person med en i förhållande till såväl stiftaren som nuvarande och framtida destinatarer fullt självständig ställning. Att genom ny civillag avveckla en sålunda på sin tid lagligen tillkommen och alltså bestående juridisk person är enligt advokatsamfundets mening ägnat att väcka betänkligheter. Den nära överensstämmelsen mellan fideikommiss och de familjestiftelser som enligt utredningens förslag skall likställas med fideikommissen i avvecklingshänseende anser advokatsamfundet ha till följd, att de betänkligheter som föreligger mot en avveckling av nämnda stiftelser även gör sig gällande i fråga om avvecklingen av fideikommissen.

Principen att ny civilrättslig lagstiftning icke får ges tillbakaverkande kraft innebär enligt min mening i förevarande sammanhang, att en avveckling av fideikommissen bör genomföras så, att icke någon berövas en rätt som han vid den nu ifrågavarande lagstiftningens ikraftträdande innehar. Detta innebär i sin tur att den som vid ikraftträdandet innehar fideikommisset samt de som vid nämnda tidpunkt är berättigade till förmåner därifrån eller innehar andra rättigheter bör lämnas oförkränkta i sina rättigheter, medan däremot ett hänsynstagande till successorerna, som ju icke förvärvat någon rätt till fideikommisset, ej kan härledas ur ifrågavarande rättsgrundsats. De bestämmelser som kan ifrågakomma för tillgodoseende av successorernas intressen kan liksom de av Stockholms rådhusrätt återopade lagrummen motiveras endast från skälighetssynpunkt. Vad angår de av advokatsamfundet anförda synpunkterna vill jag framhålla följande. Såsom närmare skall beröras i fortsättningen, torde finnas vissa familjestiftelser, tillkomna före införandet av förbudet mot instiftande av fideikommiss i lös egendom, vilka står fideikommissinstitutet så nära, att de i avvecklingshänseende bör jämföras med fideikommiss. Det förhållandet, att dessa stiftelser lämnats oberörda av 1930 års testamentslagstiftning — som icke innebar något ståndpunktstagande i fråga om avveckling av de bestående fideikommissen utan endast avsåg att förhindra, att nya fideikommiss i lös egendom framdeles inrättades — är i detta sammanhang ovidkommande. Jag anser även, att den begreppsmässiga bestämningen av ifrågavarande rättsbildningar — vilken för övrigt kan vara föremål för delade meningar — saknar betydelse för bedömningen av den aktuella frågan. Om ett förordnande, som erhållit formen av stiftelseförordnande, i verkligheten är att betrakta som en fideikommissurkund, skall det av naturliga skäl vara underkastat samma överväganden som en sådan urkund. På grund av vad nu anförts anser jag, att en avveckling av fideikommissen, som lämnar innehavare, förmåns-tagare och nyttjanderättshavare oförkränkta i den rätt de har vid avvecklingslagens ikraftträdande, icke strider mot principen, att ny civillagstiftning ej får ges tillbakaverkande kraft.

Icke heller i övrigt anser jag, att en avveckling av fideikommissen står i strid med de rättsgrundsatser, som följes i vårt land. Vad beträffar de av Stockholms rådhusrätt och riksantikvarieämbetet framförda invändningarna angående testamentes orubblighet anser jag sålunda i likhet med utredningen icke rimligt, att ett enskilt förordnande om en särskild arvsfölgd för viss egendom skulle i motsats till den legala arvsföljden vara orubbligt för alla tider.

Sammanfattande bedömning av frågan om avveckling av fideikommissen

Starka principiella och även vissa praktiska skäl talar för fideikommissens avveckling. Vid en avveckling kan emellertid betydande olägenheter uppstå av social och ekonomisk art samt för kulturvården, därest icke åtgärder kan vidtagas till skydd för ifrågavarande intressen. Att ett tillfreds-

ställande skydd härutinnan skapas är ett villkor för att fideikommissen skall avvecklas. Härvid bör eftersträvas regler, som inrymmer olika möjligheter till lösningar i det enskilda fallet, samtidigt som kravet på enkelhet och smidighet i tillämpningen icke bör eftersättas. Vidare bör största möjliga utrymme beredas intressenterna att på frivillig väg åstadkomma lämpliga lösningar. Den ordning som jag skisserat i det föregående synes mig i tillräcklig grad tillgodose dessa i sig svårförenliga krav. De förordade åtgärderna synes sålunda, såvitt nu går att bedöma, på tillfredsställande sätt reglera frågan om skyddet för de allmänna intressen som är förknippade med fideikommissen. På grund härav och då några principiella lagstiftningshinder enligt min mening icke föreligger, anser jag mig kunna förorda en successiv obligatorisk avveckling av fideikommissen.

Avvecklingen bör regleras i en särskild lag, vari meddelas bestämmelser angående såväl fideikommissintressenternas inbördes förhållanden som tillvaratagandet av de allmänna intressena. Sedan det i lagen föreskrivna avvecklingsförfarandet är avslutat, bör fideikommisssegendomen i princip behandlas som vanlig egendom. Avvecklingen bör ske under medverkan av en särskild nämnd.

Hittills har jag i fråga om sättet för en avveckling av fideikommissen i stort sett endast berört de särskilda frågorna om skydd för jord- och skogs-egendomarna, för arrendatorerna och för kulturvärdena. I fortsättningen skall mera i detalj behandlas, hur avvecklingen lämpligen bör ske. Beträffande de grundläggande frågorna om tidpunkten för avvecklingen, fördelningen av egendomen och förfarandet vid avvecklingen delar jag därvid i allt väsentligt utredningens uppfattning. I det närmast följande avsnittet skall också behandlas vissa frågor angående förmåner ur fideikommisssegendomen. Vidare ämnar jag mera ingående diskutera åtgärderna till skydd för de förut angivna allmänna intressena.

Sättet för avvecklingen

Tidpunkten

Utredningen har uttalat, att avvecklingen bör genomföras så snart ske kan. Med hänsyn till fideikommissrättens natur av livstids besittningsrätt har utredningen funnit det vara naturligt att låta rättsändringen inträda i samband med ett dödsfall, varigenom bl. a. vinnes möjlighet att få en lämplig fördelning av egendomen. Enligt utredningens mening talar övervägande skäl för att avvecklingen bör genomföras, då den som innehar fideikommisset vid avvecklingslagens ikraftträdande (nuvarande innehavaren) avlider. En sådan lösning medför utspridning i tiden av de olika avvecklingsfallen, vilket utredningen ansett vara en fördel från samhällsekonomiska och administrativa synpunkter. Mot att genomföra avvecklingen tidigare än nu sagts möter enligt utredningens mening flera hinder. Av allmänna grundsatser följer sålunda, att avvecklingen icke får ske på sådant sätt att nuvarande innehavarens rätt blir lidande. Visserligen finns möjlighet att tillägga

denne egendomen med nyttjanderätt på livstid eller till fri rådighet, men utredningen anser väsentliga skäl tala häremot. Utöver administrativa problem vid ett samtidigt upphörande av alla eller ett stort antal fideikommiss har utredningen bl. a. framhållit, att en sådan ordning icke tillåter att successorns intressen tillbörligen beaktas och att svårigheter uppstår, när det gäller att vidtaga åtgärder till skydd för skogar och kulturvärden. Enligt utredningens mening saknas å andra sidan tillräckliga skäl för att låta avvecklingen inträda senare än vid nuvarande innehavarens död. Ett sådant skäl skulle kunna vara, att anpassningen till ändrade förhållanden kräver en övergångstid. Emellertid kan särskilda fördelningsregler för avvecklingen utformas så, att en mjuk övergång erhålles från den hittillsvarande successionsföljden till vanlig arvsfördelning. Därest nuvarande innehavaren, såsom utredningen har förordat, erhåller tillfälle att förbereda avvecklingen, kan anpassningen ytterligare underlättas. Utredningen har ansett anledning också saknas att uppskjuta avvecklingen för att tillgodose eventuella framtida successorer efter nuvarande innehavarens näste efterträdare i den fideikommissariska successionskedjan. Jämförda med den sistnämndes förväntningar framstår utsikterna för övriga successorer att få övertaga fideikommisset i allmänhet som ovissa och avlägsna. På grund av vad nu sagts har utredningen föreslagit, att fideikommisset skall upphöra, då nuvarande innehavaren avlider.

Man kan emellertid icke bortse från möjligheten, att en fideikommissinnehavare med anledning av den väntade avvecklingen avstår från fideikommisset till förmån för sin efterträdare, för att fideikommisset skall kunna bestå under ytterligare en generation. Härigenom skulle icke blott avvecklingen fördröjas, utan även egendomen delvis tillfalla andra personer än dem som eljest skulle ha övertagit den. I anslutning till dessa överväganden har utredningen föreslagit att, därest fideikommisset tillfallit nuvarande innehavaren efter utgången av år 1955 av annan anledning än förutvarande innehavarens död och denne lever vid lagens ikraftträdande, fideikommisset skall upphöra vid hans död.

Mot den av utredningen föreslagna huvudregeln om fideikommissets upphörande vid nuvarande innehavarens död har under remissbehandlingen invändningar framförts endast av Stockholms rådhusrätt och överståthållarämbetet. Vad i betänkandet anförts om skäligheten av att näste efterträdaren tillgodoses kan enligt rådhusrätten i vissa fall göra sig gällande med samma styrka beträffande därefter följande successorer, om sådana finnes vid lagens ikraftträdande. Rådhusrätten har därför ifrågasatt, om icke tiden för avvecklingen bör uppskjutas till den tidpunkt, då ingen före lagens ikraftträdande född successor längre finnes. Överståthållarämbetet har uttalat, att i de fall, då innehavaren uppnått hög ålder och efterträdaren måhända redan under lång tid faktiskt omhänderhaft egendomens skötsel, regeln om obligatorisk avveckling vid innehavarens frånfälle framstår som otillfredsställande. Det kunde enligt överståthållarämbetet vara skäligt, att efterträ-

daren fick tillträda fideikommisset, om han vid ikraftträdandet av avvecklingslagen uppnått myndig ålder, eller också kunde frågan, om avveckling bör ske vid innehavarens eller efterträdarens död, göras beroende av innehavarens ålder.

Den av utredningen föreslagna undantagsbestämmelsen för det fall, att avstående skett från fideikommisset, har avstyrkts av så gott som samtliga remissorgan, som yttrat sig däröver. Genomgående har påpekats, att bestämmelsen har retroaktiv verkan, och på många håll har framhållits, dels att de av utredningen anförda skälen för bestämmelsen icke är sådana att den kan sägas tillgodose några viktigare allmänna intressen, dels att bestämmelsen skulle kunna leda till väsentligt förfång för vederbörande fideikommissinnehavare.

Frågan om tidpunkten för avvecklingen kan enligt min mening icke ses isolerad från problemet om vad som skall ske med egendomen, när fideikommissbandet häves. Vid tidigare behandling av fideikommissfrågan har diskuterats att låta näste efterträdaren erhålla en modifierad fideikommissrätt och att låta den slutliga övergången till fri egendom inträda först vid dennes frånfälle. Så har även skett i vissa andra länder. En dylik lösning kan motiveras av hänsyn till behovet av smidig anpassning till de nya förhållandena. Den nu föreliggande utredningen och de remissorgan som yttrat sig i ärendet har emellertid icke ifrågasatt annat än att egendomen vid avvecklingen skall omedelbart övergå till fri egendom. Med hänsyn till att erforderlig anpassning såsom fortsättningsvis skall beröras ändock synes kunna ske och då en successiv avveckling av förut angivet slag synes komplicera förfarandet, vill även jag biträda en sådan lösning.

Vad därefter beträffar den av utredningen föreslagna huvudregeln anser jag i likhet med utredningen och remissorganen att det icke bör ifrågakomma att genomföra avvecklingen tidigare än vid nuvarande innehavarens död. Å andra sidan bör avvecklingen icke skjutas alltför långt på framtiden. I likhet med utredningen anser jag således icke tillräckliga skäl föreligga att skjuta på avvecklingen för att tillgodose andra successorer än den nuvarande innehavarens närmaste efterträdare. På grund härav och på de av utredningen i övrigt anförda skälen anser jag, att avvecklingen bör inträda vid nuvarande innehavarens död. Någon särskild regel för det fall, att efterträdaren på grund av innehavarens höga ålder eller av annat skäl redan under lång tid omhänderhaft egendomen, anser jag icke erforderlig. Efterträdarens intressen får anses tillräckligt tillgodosedda genom den relativt starka ställning som enligt vad jag kommer att föreslå tillerkännes honom vid avvecklingen. Icke heller anser jag motiverat att införa en särskild regel för det fall, att närmast föregående innehavare avstått från fideikommisset.

Egendomens fördelning

Beträffande egendomens fördelning har utredningen ansett, att de allmänna successionsreglerna i ärvdabalken i stor utsträckning bör tillämpas men att en relativt mjuk övergång från fideikommissarisk succession till allmänna regler är önskvärd och att skäl talar för att en väsentlig del av egendomen hålles samlad i näste efterträdarens hand. Det fördelningssystem som utredningen på anförda grunder förordat innebär, att efterträdaren alltid är berättigad att i denna sin egenskap erhålla en bestämd kvotdel av egendomen. Återstående kvotdel fördelas i princip såsom arvfallen egendom. Är efterträdaren tillika arvinge efter innehavaren, erhåller han förutom efterträdareandelen även arvsandel i återstoden.

I fråga om den del av egendomen som ej utgör efterträdareandel bör enligt utredningen förutom reglerna om arv även reglerna om testamente tillämpas. Genom testamente kan fideikommissinnehavaren medverka till att egendom hålles samlad, där detta anses särskilt önskvärt från ekonomisk eller kulturell synpunkt. Fideikommissinnehavaren får vidare härigenom viss möjlighet att sörja för efterlevande make liksom att, när han finner förhållandena påkalla detta, förordna om annan fördelning mellan arvingarna än den legala.

Utredningen har även övervägt frågan, huruvida vid avvecklingen reglerna om giftorätt bör kunna tillämpas på den del av egendomen som ej utgör efterträdareandel, men har stannat vid att icke framlägga förslag härom.

Utredningen har föreslagit, att successor till jordbruksfideikommiss skall kunna övertaga huvudgården med slott eller herrgårdsbyggnad samt därtill hörande trädgårdsanläggningar och samlingar ävensom skogsområde, som anses böra bibehållas odelat. Dessutom blir successorn i det övervägande antalet fall berättigad att ärva nuvarande innehavaren och denne har möjlighet att utnyttja den föreslagna testationsrätten för att ytterligare tillgodose successorn. Med hänsyn härtill har utredningen ansett, att efterträdareandelen bör bestämmas till hälften av fideikommissegendomen.

Utredningen har även diskuterat, huruvida egendomen bör svara för siste fideikommissinnehavarens privata gäld. Vad angår efterträdareandelen har utredningen ansett, att sådant gäldsansvar icke kan komma i fråga i betraktande av de grunder på vilka förslaget i övrigt är uppbyggt. Ej heller återstoden av egendomen bör enligt utredningens mening belastas med ansvar för innehavarens privata gäld. Införandet av gäldsansvar skulle innebära, att siste innehavaren får möjlighet att genom upptagande av lån indirekt förfoga över fideikommissegendomen, något som utredningen funnit icke vara förenligt med tanken att fideikommisset skall bestå till nuvarande innehavarens död. Vad beträffar gäld, som uppkommit före avvecklingslagen, har utredningen framhållit, att borgenärerna icke haft anledning att räkna med fideikommissegendomen vid sin kreditgivning.

Utredningen har slutligen föreslagit, att fideikommisssegendomen vid nuvarande innehavarens fränfälle skall behandlas som ett särskilt bo (fideikommissbo).

De av utredningen framförda synpunkterna och förslagen i vad avser principerna för fördelning av fideikommisssegendomen har så gott som genonigående godtagits under remissbehandlingen. Ett par remissorgan har dock uttalat, att man i stället för en fördelning mellan fideikommissintressenterna skulle kunna överväga att sammanhålla egendomarna genom att överföra dessa till stiftelser, som skulle bildas för detta ändamål och ha till syfte att tillgodose medlemmar av den eller de släkter stiftaren önskat gynna.

Sveriges advokatsamfund har — med hänsyn till intresset av att egendomen även efter avvecklingen innehas av endast en person — ifrågasatt, huruvida icke bröstarvinge, som ej är efterträdare, bör vara skyldig att i första hand taga lott i innehavarens privata egendom för täckning av sin laglott i såväl sistnämnda egendom som fideikommisssegendomen.

Syftet med att avveckla fideikommissen är att återföra egendomen till vanlig succession. Därför bör ej som allmän avvecklingsform väljas att överföra egendomen till släktstiftelse. Fideikommissförmögenheterna bör i princip fördelas inom de släkter, där den fideikommissariska successionen äger rum. Det gäller då att avgöra, vilka medlemmar av dessa släkter som bör erhålla rätt till egendomen. Att genom enhetliga bestämmelser åstadkomma en tillfredsställande lösning av detta spörsål är förenat med vissa svårigheter, och man kan knappast undgå att i tillämpningen stundom erhålla från skälighetssynpunkt mindre tillfredsställande resultat. Då det emellertid, såsom jag förut framhållit, i princip icke bör ifrågakomma att avveckla varje fideikommiss för sig genom beslut av statlig myndighet och då icke heller en individuell reglering av successionsförändringen lämpligen synes böra åstadkommas genom släktbeslut, torde det bli nödvändigt att söka reglera släktmedlemmarnas rätt vid avvecklingen genom direkta lagbestämmelser. När det gäller att uppställa dylika regler, genom vilka den gällande successionsordningen skall avbrytas och nya rättsinnehavare utses, måste lagstiftaren i viss utsträckning träffa ett fritt avgörande utan att kunna stödja sig på vedertagna principer. Därvid torde böra undvikas att i fråga om släktmedlemmarnas rätt till fideikommissförmögenheterna göra skillnad mellan olika slag av fideikommisssegendom.

De intressenter, som med någon större grad av skälighet kan göra anspråk gällande vid nuvarande innehavarens död, är å ena sidan de släktmedlemmar vilka enligt fideikommissurkunden i tur och ordning efter varandra skulle varit successionsberättigade och å andra sidan den nuvarande innehavarens arvingar. Ofta är den närmaste av successorerna även legal arvinge till företrädaren.

Bland successorerna måste näste efterträdarens utsikter att få övertaga

fideikommisset i regel anses betydligt mera konkretiserade och mindre beroende av tillfälligheter än förväntningarna hos de successorer som först därefter står i tur att övertaga egendomen. De följande successorerna har endast haft mera osäkra och i varje fall subsidiära utsikter att få tillträda fideikommisset och torde fördenskull i regel icke ha fått sina levnadsförhållanden bestämda av tanken på att de skulle få övertaga detsamma. Möjligen kunde det komma i fråga att tillgodose ytterligare en successor efter näste efterträdaren, men redan denne successors anspråk torde få anses tämligen svagt grundat från skälighetssynpunkt. Det synes därför vara lämpligt att bland de fideikommissariska successorerna bereda endast näste efterträdaren gottgörelse ur fideikommissegendomen.

Gentemot den rätt som bör tillerkännas näste efterträdaren står det anspråk som uppbäres av dem som framför eller jämte honom är nuvarande innehavarens arvingar. Med hänsyn till att syftet med avvecklingen är att återföra egendomen till vanlig succession — vilket emellertid icke behöver ske omedelbart vid avvecklingstillfället — synes mig naturligt, att avvecklingen i viss utsträckning sker med tillämpning av gällande arvsregler.

Frågan om principerna för fideikommissegendomens fördelning är emellertid av vikt icke bara för de enskilda intressenterna utan har — såsom jag tidigare betonat — mera allmän betydelse såtillvida att en uppdelning, framför allt om den genomföres alltför snabbt, i många fall kan medföra allvarliga olägenheter av social, ekonomisk och kulturell art.

Vad nu sagts talar för att fideikommissegendomen till betydande del bör tillfalla närmaste successorn. I övervägande antalet fall torde denne bli berättigad att ärva nuvarande innehavaren och sålunda erhålla större andel i fideikommissegendomen än efterträdareandelen. Genom den av utredningen föreslagna regeln, att efterträdaren — eventuellt efter lösen i pengar — skall äga rätt att övertaga huvudgården och skogsområde, som bör bibehållas odelat, tillgodoses ytterligare intresset av att undvika en uppdelning av fideikommissegendomen. På grund av vad nu sagts anser jag mig kunna tillstyrka utredningens förslag till legal fördelning av egendomen. Vad utredningen föreslagit beträffande skogsområde bör dock gälla även område, på vilket bedrivs jordbruk.

Emellertid ställer jag mig tveksam till utredningens förslag, att efterträdaren skall, om lotten icke förslår, kunna erhålla sådan egendom som nyss sagts mot lösen i pengar. Då efterträdarens intressen får anses vara tillräckligt tillgodosedda genom de bestämmelser som i övrigt gäller såväl enligt avvecklingslagen som enligt ärvdabalken, anser jag mig icke böra biträda utredningens förslag härutinnan. Vad nu sagts innebär givetvis icke något hinder mot frivilliga överenskommelser om inlösen.

Mot utredningens förslag, att reglerna om testamente skall tillämpas beträffande den del av egendomen som ej utgör efterträdareandel, har icke några invändningar rests under remissbehandlingen. Även jag delar utredningens uppfattning härutinnan.

Det kan av naturliga skäl också ifrågasättas att tillerkänna nuvarande

innehavarens efterlevande make giftorätt i den del av egendomen som ej utgör efterträdareandel. Jag finner emellertid, att utredningen anført vä-
gande skäl häremot. Härtill kommer att fideikommissinnehavaren genom
den föreslagna testationsrätten beretts viss möjlighet att sörja för efterle-
vande make, vilket minskar angelägenheten av en bestämmelse om giftor-
rätt. Framhållas bör även att frågan om efterlevande makes arvsrätt är
föremål för överväganden inom familjerättskommittén och att fördelningen
av den arvfallna egendomen givetvis skall bestämmas med ledning av de
vid varje arvfall gällande arvsreglerna. Jag anser därför, att vid avveck-
lingen giftorätt icke i något fall bör äga rum i den förutvarande fideikom-
misssegendomen. Att såsom utredningen uttalat egendomen naturligast jäm-
ställas med innehavarens enskilda egendom bör således icke medföra, att
denne skall äga genom äktenskapsförord förordna om egendomen.

Beträffande fideikommisssegendomens gäldsansvar gäller, att så länge
fideikommisset består egendomen icke svarar för gäld annat än i särskilda
fall, av vilka det i praktiken viktigaste är då gäld intecknats i fideikom-
missfastighet med Kungl. Maj:ts tillstånd. Någon anledning att vid en av-
veckling föreskriva gäldsansvar för innehavares privata gäld med åtföljan-
de risker för splittring av fideikommisssegendomarna föreligger enligt min
mening icke. Jag anser därför liksom utredningen, att något utvidgat gälds-
ansvar icke bör ifrågakomma.

Då egendomen enligt vad nyss sagts icke bör svara för nuvarande inne-
havarens privata gäld och den dessutom fördelas efter delvis andra grun-
der än vanliga successionsregler, bör den såsom utredningen föreslagit be-
handlas som ett särskilt bo (fideikommissbo).

Vad beträffar de av Sveriges advokatsamfund framförda synpunkterna
rörande bröstarvinges laglott vill jag framhålla, att en regel i enlighet med
vad samfundet ifrågasatt dels skulle strida mot den nyss förordnade prin-
cipen om fideikommisssegendomen såsom ingående i ett särskilt bo, dels
skulle onödigt komplicera förfarandet. Jag kan därför icke biträda, att den
ifrågasatta regeln införes.

Förmåner

Såsom framgått av redogörelsen för de bestående fideikommissen utgår
från åtskilliga av dem särskilda förmåner till andra än innehavaren. Dessa
förmåner är av olika slag. Ibland — såsom vid fardagsförmåner och vissa
änkeförmåner — innefattar förmånen rätt att under någon tid besitta hela
fideikommisset eller del därav. I andra fall äger förmånstagaren åtnjuta
avkomsten av visst hemman eller en ränta, bestämd i pengar eller varor.
Även andra slag av förmåner förekommer. Förmånerna utgår dels till släk-
tingar, dels till förutvarande anställda och arrendatorer och dels till andra,
såsom till de fattiga, välgörenhetsinrättningar m. m. De sist angivna för-
månerna har närmast karaktären av ändamålsbestämmelser. Detsamma gäl-
ler om de ibland förekommande föreskrifterna om skyldighet för fideikom-

missinnehavaren att underhålla stiftarens eller annans grav. I många fall utgår förmånerna på grund av föreskrift i fideikommissurkunden. Urkundens bestämmelser, vilka merendels blivit obsoleta, tillämpas härvid ingalunda alltid efter sin ordalydelse. Ibland utgår förmånen på annat sätt än som föreskrivits eller med högre belopp än som stadgats. Det förekommer också, att en i urkunden föreskriven förmån ersatts med en helt annan prestation eller att den fallit ur bruk. Å andra sidan förekommer ofta, att förmåner utgår utan att urkunden innehåller någon föreskrift därom. Detta gäller särskilt pensioner och liknande förmåner till anställda eller deras efterlevande. I fråga om dessa gäller särskilda problem, och de skall därför i den följande framställningen behandlas för sig.

Vad beträffar *a n d r a f ö r m å n e r ä n p e n s i o n e r* skall här först behandlas den rätt till fardag för avliden fideikommissinnehavares efterlevande som föreligger enligt den tidigare omnämnda förordningen den 3 april 1810. Denna innebär, att jordbruksfastighet skall avträdas den 14 mars som infaller näst efter sex månader från dödsfallet. Hus i stad antages böra avträdas den 1 april eller den 1 oktober som inträffar näst efter tre månader från dödsfallet. I vissa fideikommissurkunder förekommer också bestämmelser om fardagsförmån. Enligt vad som angives i 1810 års förordning skall dessa tillämpas i stället för förordningens bestämmelser.

Utredningen har funnit det vara från principiell synpunkt riktigast att bibehålla fardagsförmånerna men även ansett praktiska skäl tala härför. Sålunda har utredningen framhållit, att dödsbodelägare och andra — framför allt nyttjanderättshavare — kan ha tagit förmånen med i sina beräkningar och under alla förhållanden ofta väl torde behöva det rådrum som fardagstiden medger samt att särskilt för efterlevande make fardagsförmånen torde kunna bli av betydelse. Utredningen har därför förordnat, att fardagsförmån skall få åtnjutas efter siste innehavarens död enligt samma regler som gällt under fideikommissets bestånd.

Bland förmåner i övrigt, som kan utgå på grund av föreskrift i fideikommissurkunden, torde de viktigaste vara de som utgår till innehavarens änka. För att änkeförmån skall utgå förutsättes ofta, att mannen särskilt förordnat därom. Förmånen kan bestå i en rätt — ofta under ankans återstående livstid — att besitta hela fideikommisset eller del därav. Vanligen är den dock bestämd till vissa periodiskt utgående penningbelopp eller naturaprestationer. Ibland är uttryckligen stadgat, att det åligger änkan att underhålla oförsörjda barn. Relativt vanligt är också, att förmån skall utgå till avliden innehavares änka och barn gemensamt. Även till syskon till den nye fideikommissarien och till andra anhöriga kan förmåner utgå.

Utredningen har funnit det rimligt, att ifrågavarande förmåner får åtnjutas vid avvecklingen av fideikommisset. Å andra sidan har utredningen påpekat, att med de bestämmelser för egendomens fördelning som förordats förmånstagaren ofta får del i egendomen enligt arvsregler eller på grund av testamente. Ett sammanträffande av förmån och »fideikommissarv» eller

förvärv på grund av testamente har för utredningen framstått som ett omotiverat gynnande av mottagaren. Den som tar del i egendomen enligt arvs- eller testamentsregler skall därför enligt förslaget icke tillika få uppbära förmån, utan i nu åsyftade fall får den berättigade välja mellan förmån å ena sidan och arvs- eller testamentslott å andra sidan.

Såsom förut anförts förekommer i en del fideikommissurkunder bestämmelser om förmåner till fattiga eller eljest för välgörande ändamål eller till förutvarande anställda på fideikommisset. Ibland föreskrives att någon ämbetsman skall öva uppsikt över att urkundens bestämmelser iakttages och att innehavaren av fideikommisset härför skall utge visst årligt belopp till vederbörande. I flera fall ålägger urkunden innehavaren skyldighet att svara för underhåll av stiftarens eller annans grav. Ifrågavarande ändamålsbestämmelser har i stor utsträckning på grund av ändrade förhållanden fallit eller eljest upphört att tillämpas.

Utredningen har beträffande de för utövad uppsikt stadgade förmånerna uttalat, att den rättsliga förutsättningen för deras vidare utgående får anses bortfalla i och med fideikommissets upphörande. Beträffande övriga hit hörande förmåner har utredningen däremot förordat att — i den mån skyldighet att utge förmån eller liknande alltjämt kan anses föreligga vid tiden för fideikommissets upphörande — skyldigheten bevaras för framtiden. Då icke alltid finns någon som kan göra skyldigheten gällande och frågan om talerätt i andra fall kan vara tveksam, har utredningen föreslagit, att den fideikommissnämnd som föreslås inrättad skall äga generell behörighet att föra talan vid domstol om skyldighetens fullgörande.

Utredningens förslag om bevarande av de förmåner av olika slag som grundar sig på fideikommissurkund eller i vad avser fardagsförmåner på 1810 års förordning har i alla avseenden godtagits av remissorganen. Även jag ansluter mig till de av utredningen anförda synpunkterna och vill endast framhålla, att ett bevarande av ifrågavarande förmåner i stor utsträckning motiveras icke minst av hänsyn till att avvecklingen bör genomföras på sådant sätt att icke någon berövas en rätt, som han vid lagstiftningens ikraftträdande innehar eller har mera konkretiserade förväntningar att förvärva. Vad beträffar den för fideikommissnämnden föreslagna rätten att föra talan om tillgodoseende av vissa ändamålsbestämmelser vill jag framhålla, att denna rätt bör utnyttjas med stor försiktighet. På grund av vad sålunda anförts tillstyrker jag utredningens förslag om bevarande vid avvecklingen av nu angivna förmåner.

Vid en del fideikommiss utgår utan stöd av fideikommissurkunden förmåner till innehavarens anhöriga, oftast i form av periodiska penningbidrag. Utredningen har ansett det icke vara motiverat, att lagstiftaren inskrider för bevarande av dessa förmåner.

Av remissorganen har annan mening uttalats endast av Sveriges advokatsamfund, som framhållit att dessa förmåner mestadels betraktats som kompensation för att vederbörande icke kommit i åtnjutande av del i fideikom-

missegendomen. Advokatsamfundet har därför föreslagit, att ifrågavarande förmåner skall jämnställas med sådana som utgår enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande.

Enligt min mening bör i princip förmåner icke bevaras vid avvecklingen i andra fall än då rättsgrunden kan härledas från själva fideikommisset. Vad beträffar de nu avsedda av innehavaren frivilligt påtagna förpliktelserna gäller att de häftar vid innehavarens personliga förmögenhet och icke vid fideikommisset. Jag anser därför i likhet med utredningen, att särskilda lagstiftningsåtgärder icke bör vidtagas för att bevara ifrågavarande förmåner.

Vid många fideikommiss har *pensioner* eller liknande förmåner av ålder utgått till dem som varit anställda å egendomen eller till änkor och barn efter anställda. Någon gång har sådan förmån utgått även till förutvarande arrendator eller till arrendators efterlevande. Vid de största fideikommissen uppgår pensionernas sammanlagda belopp till avsevärda summor. Pensionerna utgår i kontanter eller naturaförmåner eller i bådadera.

Utredningen har ingående behandlat frågan, i vad mån dessa pensioner skall bevaras vid avvecklingen av fideikommissen, och föreslagit genomgripande åtgärder i detta avseende. Utgångspunkten har därvid varit att, ehuru förmånerna rent principiellt icke torde gravera själva fideikommisssegendomen utan — i den mån juridisk skyldighet föreligger att utge dem — synes vara att betrakta som innehavarens privata gäld, pensioneringen av de anställda dock av ålder betraktats som en angelägenhet mera för fideikommisset som sådant än för fideikommissinnehavaren personligen. Ny innehavare brukar därför enligt utredningen fortsätta att utbetala de pensioner, som börjat utgå under hans företrädares tid. Utredningen anser, att man här kan tala om en fast tradition.

Utredningen har funnit det vanskligt att bedöma, vilken inverkan den allmänna tilläggs pensioneringen får på dessa sedvänjor, men ansett det möjligt, att utfästelser om pensionsförmåner kommer att lämnas även efter pensionsreformen. Vad angår pensioner och liknande förmåner, som då fideikommisset upphör utgår ur avkastningen från fideikommisssegendomen, kommer det i vissa fall att röra sig om förmåner, som antingen börjat utgå före pensionsreformens genomförande eller också grundar sig på dessförinnan tyst eller uttryckligt lämnad utfästelse, medan det i andra fall kommer att röra sig om förmåner, som utfästs efter pensionsreformens genomförande och som alltså allt från början framstått som något utöver den lagbestämda tilläggs pensionen. Vilken karaktär förmånerna än må ha, har utredningen ansett rimligt, att man vid avvecklingen tryggar pensionstagarnas ställning.

Med hänsyn till det ändrade läge som avvecklingen i olika hänseenden får förutsättas medföra föreligger enligt utredningens mening risk för att ny innehavare av egendomen icke kommer att godvilligt påtaga sig pensionsbördan eller icke kommer att vara i stånd att låta förmånerna utgå. I särskilt hög grad skulle detta bli fallet med pensionärer, som visserligen fak-

tiskt utfår pension men måhända icke kan åberopa pensionsrätt. Utredningen har ansett föga tilltalande, om avvecklingen på detta sätt skulle komma att medföra försämring för pensionstagare, som åtnjutit trygghet under fideikommissets bestånd. Förmånerna måste därför bevaras och deras fortsätta anknytning till fideikommissegendomen tryggas. Utredningen har även framhållit, att det skulle vara obilligt att övervältra pensionsbördan på siste innehavarens dödsbo, vilket skulle kunna bli följd, om ej pensionerna knöts till fideikommissegendomen.

I överensstämmelse med vad sålunda anförts har utredningen föreslagit, att pensionsförmåner som vid fideikommissets upphörande redan börjat utgå alltid skall bevaras. Någon skillnad bör enligt utredningen icke göras mellan pensionärer med formlig rätt till sin pension och sådana som tilläventyrs icke har dylik rätt. Utredningen har härutinnan framhållit, att man kan utgå från att även de senare skulle ha fått njuta pensionen till godo, om fideikommisset blivit bestående, och att även de till dem utgående pensionerna med nutida betraktelsesätt framstår som vederlag för utfört arbete.

Mot utredningens förslag i denna del har någon invändning icke rests av remissorganen.

Utredningen har emellertid velat gå ännu längre, när det gäller att säkerställa de fideikommissanställdas pensionering. Sålunda har utredningen vad angår äldre anställda, som kan anses ha rättsliga anspråk på pension av fideikommissegendomen och som har längre anställningstid, ansett rimligt att dessa tillförsäkras ovillkorlig rätt till den pension som kan anses intjänt vid eventuell avgång ur tjänst före uppnådd pensionsålder. Härför talar enligt utredningen icke blott sociala skäl utan även en stark presumtion för att dessa anställda, om ej avvecklingen kommit emellan skulle ha stannat kvar i sina anställningar till pensionsålderns inträde och därmed blivit pensionsberättigade. Utredningen har vidare förutsatt, att många av dem kommer att fortsätta såsom anställda på den förutvarande fideikommissegendomen under oförändrade villkor om rätt till pension då de slutar och att genom säkerställandet av pensionerna därför icke kommer att läggas någon väsentligt ökad börda på egendomen.

Då det gäller att avgöra, i vilka fall pensionsrätt skall bevaras och i vilken omfattning pensionsrätt skall anses intjänad, har utredningen funnit följande system innefatta en godtagbar lösning: Pension skall anses intjänad till så stor del, som svarar mot förhållandet mellan den pensionsgrundande anställningstiden och samma tid utökad med vad som återstår till pensionsåldern. Såsom pensionsgrundande anställningstid räknas härvid allenast den tid anställningen varat efter den dag då trettio år återstod till pensionsåldern. Anställningstid, som eljest är pensionsgrundande, skall emellertid ej räknas som sådan, om den icke uppgår till minst tio år. Vad nu sagts har närmast avsett ålderspension. I fråga om invalid- och familjepension har emellertid utredningen ansett samma principer kunna användas.

I enlighet med det nu anförda har utredningen föreslagit, att pension eller liknande förmån skall säkerställas ur fideikommisssegendomen, oaktat förmånen icke börjat utgå vid avvecklingstillfället.

Vad utredningen sålunda föreslagit har avstyrkts av samtliga remissorgan, som yttrat sig därom, med undantag av Svea hovrätt, som dock givit uttryck för tveksamhet, bl. a. med hänsyn till den ekonomiska belastning de utgående pensionerna kommer att utgöra på fideikommisssegendomen. Detta förhållande har understrukits även från andra håll. Den väsentliga invändningen riktar sig emellertid mot förslaget att pension skall utgå oavsett om vederbörande står kvar i tjänst till pensionsålderns inträde eller ej, vilket ansetts strida mot eljest vedertagna principer för pensionering av anställda. Från några håll har även framhållits, att förslaget icke tar tillräcklig hänsyn till de förmåner den allmänna tilläggpensioneringen ger de anställda.

Jag har tidigare uttalat, att förmåner ur fideikommisssegendom i princip icke bör utgå efter avvecklingen i andra fall än då rättsgrunden kan härledas från själva fideikommissurkunden. Pensioner eller liknande förmåner är av naturliga skäl icke reglerade i urkunderna annat än möjligen i undantagsfall. Oaktat förmånerna således som regel icke varit avsedda att utgå ur fideikommisssegendomen, har vid åtskilliga fideikommiss sedan lång tid tillbaka pensioner i stor utsträckning utbetalats av fideikommissinnehavaren till tidigare anställda vid fideikommisset eller till deras efterlevande. Såsom utredningen framhållit kan man här tala om en fast tradition. Med hänsyn härtill och då icke någon genom avvecklingen bör försättas i sämre läge än han eljest skulle haft, anser jag att pension, som redan börjat utgå då fideikommisset upphör, vid avvecklingen i möjligaste mån bör bevaras, oavsett om någon rätt till förmånen icke föreligger på grund av fideikommissurkunden. Jag tillstyrker alltså förslaget, att pension eller annan liknande förmån, som vid fideikommissets upphörande utgår till förutvarande anställd vid fideikommisset eller till sådan anställds efterlevande, även därefter må tillgodonjutas.

Vad beträffar sådana anställda som ännu icke blivit berättigade till pension vid tidpunkten för avvecklingen, bör eftersträvas, att arbetstagare, som vid nämnda tidpunkt har kvar sin anställning och önskar behålla denna, i möjligaste mån får sin utkomst tryggad. I stor utsträckning torde också detta komma att bli fallet genom de åtgärder jag föreslår i syfte att bibehålla den bestående förvaltningsenheten. Om denna bevaras, torde nämligen i regel de vid egendomen anställda komma att beredas fortsatt sysselsättning under oförändrade villkor, bl. a. i fråga om pension.

Emellertid kommer troligen vid avvecklingen av några fideikommiss att inträffa, att fortsatt arbete icke kan beredas vissa anställda. I vilken utsträckning detta blir fallet är svårt att bedöma liksom det är svårt att förutsäga, i vad mån ifrågavarande arbetstagare kommer att bli berättigade till förmåner av den allmänna tilläggpensioneringen. Framhållas bör dock att arbetstagare födda år 1896 och senare som regel får antagas bli delaktiga

av dessa förmåner och att enligt lagstiftningen om försäkring för tilläggs-pension för de äldre åldersgrupperna — vilka utredningens förslag tar sikte på — förmånligare regler gäller än för andra.

Av det sagda torde framgå, att behovet av särskild lagstiftning om säkerställande av pension till förmån för de fideikommissanställda är mindre än vad utredningen förutsett. Att införa sådan särslagstiftning får anses otillfredsställande från principiella utgångspunkter. Ifrågavarande pensioner torde nämligen i regel vara vad man kallar antastbara, d. v. s. utgå endast om vederbörande har kvar sin anställning vid uppnådd pensionsålder. Ett bevarande av pensionsrätten måste emellertid för att få någon egentlig verkan innebära, att pensionen göres oantastbar och alltså utgår oavsett om vederbörande har kvar anställningen vid pensionstillfället eller icke. Enligt min mening får avvecklingen av fideikommissen icke sådana följder för de fideikommissanställda, att det kan anses motiverat att för denna grupp av anställda genom särskilda lagregler förvandla antastbara pensioner till oantastbara. Jag kan därför icke biträda utredningens förslag att tillerkänna anställda på fideikommissen rätt till pension eller annan dylik förmån, som ej börjat utgå vid tidpunkten för avvecklingen.

Angående sättet för förmånernas bevarande har utredningen föreslagit vissa bestämmelser. Utredningen har framhållit, att förmånerna är av mycket olika art men att en jämförelsevis enhetlig grupp utgöres av dem, som består i en på fideikommissurkunden grundad rätt att nyttja en eller flera av fideikommissets fastigheter. I överensstämmelse med regleringen i 12 kap. 6 § ärvdabalken har utredningen i fråga om sistnämnda fall föreslagit förbud mot överlåtelse av eller annat förfogande över fastigheten utan förmånstagarens samtycke, vilket dock om särskilda skäl är därtill skall kunna ersättas av rättens medgivande. Med en sådan ordning vinnes erforderlig trygghet för förmånens bestånd, och förmånstagaren erhåller skydd mot att fastigheten övergår på någon utomstående. Utredningen har icke ansett det erforderligt att i vidare mån än nu sagts belasta lagtexten med regler för dessa fall. Motsvarande regler har utredningen föreslagit för det fall, att nyttjanderätten tillika omfattar inventarier på fastigheten.

Beträffande övriga förmåner har utredningen ansett förhållandena vara så skiftande, att formen för deras bevarande bör få väljas från fall till fall. Enligt förslaget skall emellertid förmån säkerställas genom inteckning i fastighet eller på annat betryggande sätt, om förmånstagaren så yrkar.

Utredningen har vidare föreslagit, att naturaförmån skall kunna förvandlas till pengar, om fideikommissboet yrkar det. Förmånstagaren själv bör däremot enligt utredningens mening ej kunna framtvinga sådan omvandling, emedan utgivandet av naturaförmån ofta kan vara betydligt mindre betungande än att utbetala motsvarande penningbelopp. Fideikommissboets rätt att få förmån omvandlad skall dock icke vara ovillkorlig utan bero av vad som med hänsyn till omständigheterna i varje särskilt fall ter sig skä-

ligt. Såsom exempel på omständighet som talar emot att omvandling skall få ske har utredningen nämnt intresset för en gammal pensionär att få behålla sin bostad.

Mot utredningens förslag angående sättet för förmånernas bevarande har invändning framförts endast av Svenska bankföreningen. Denna har sålunda uttalat, att de föreslagna bestämmelserna om inskränkning i ägarens förfoganderätt, då en på fideikommissurkunden grundad nyttjanderätt till fastighet föreligger, och om ogillighet av åtgärd, som vidtagits utan nyttjanderättshavarens samtycke, innebär allvarlig fara för handeln med fastigheter och för fastighetskrediten. Bankföreningen har hänvisat till att lagfartsförordningen föreskriver anteckning i lagfartsbevis och lagfartsbok om sådan inskränkning i ägarens förfoganderätt över fastigheten, som är beroende på annans på testamente grundade rätt att nyttja egendomen. För den händelse utredningens förslag finnes böra genomföras, har bankföreningen hemställt, att ifrågavarande stadgande i lagfartsförordningen kompletteras så, att det kommer att omfatta även fall, då nyttjanderätten grundas på fideikommissurkund eller på förordnande, som meddelats med stöd av sådan urkund.

I överensstämmelse med vad jag i andra sammanhang uttalat anser jag, att det i möjligaste mån bör överlämnas åt intressenterna själva att reglera de mellanhavanden som uppstår, när det gäller sättet för ifrågavarande förmånens bevarande. Vissa bestämmelser är dock erforderliga. Sålunda torde den delvis speciella situation som i många fall uppstår mellan fastighetsägare och förmånstagare med anledning av den senares rätt att helt eller delvis nyttja fideikommissets fasta egendom, ofta med tillhörande inventarier, motivera en föreskrift motsvarande den som gäller enligt 12 kap. 6 § ärvdabalken. Jag biträder därför utredningens förslag härutinnan. Vid tillämpningen av bestämmelsen bör emellertid uppmärksammas att endast sådana fall åsyftas, då egendomen utgör en rättslig enhet, t. ex. en registerfastighet, och i sin helhet är föremål för nyttjanderätt.

Den inskränkning i ägarens behörighet som sålunda föreslagits är av den art, att man icke med säkerhet kan räkna med att vid ett förfogande över fastigheten ägarens medkontrahent alltid äger eller bör äga kännedom därom. Vid överlåtelse av fastigheten och vid upplåtelse av nyttjanderätt torde visserligen som regel medkontrahenten icke kunna undgå att vid besiktning av fastigheten få kännedom om förmånstagarens besittning. I andra fall, särskilt när det gäller inteckning för fordran, kan medkontrahenten emellertid icke alltid förutsättas äga kännedom därom. Det kan därför diskuteras, huruvida särskilda garantier bör skapas för att inskränkningen i ägarens behörighet kommer till medkontrahentens kännedom. Därvid bör först framhållas, att de fall då sådana inskränkningar förekommer icke torde bli särskilt många. Vidare bör beaktas, att inskränkningen i åtskilliga av dessa fall, exempelvis när det gäller fardagsförmåner, är begränsad till avvecklingstiden, och att under denna tid — enligt vad jag föreslår i det föl-

jande — fideikommissnämndens samtycke erfordras för överlåtelse av fideikommissets fasta egendom eller för andra förfoganden däröver, som icke överensstämmer med sedvanlig hushållning. I övriga fall torde risken för att ägaren underlåter att upplysa sin medkontrahent om den på fideikommissurkunden grundade nyttjanderätten vara ringa. Slutligen bör framhållas att fastighetens förutvarande egenskap av fideikommiss framgår av fastighetsböckerna, vilket är ägnat rikta uppmärksamheten på att särskilda förhållanden kan föreligga. På grund av vad nu sagts anser jag icke erforderligt att för det relativt begränsade antal fall det här kan vara fråga om införa särskild bestämmelse i lagfartsförrordningen om anteckning i lagfartsbevis och lagfartsbok av ifrågavarande inskränkningar i ägarens förfoganderätt över fastigheten.

Även utredningens förslag i övrigt till bestämmelser angående sättet för bevarande av förmåner anser jag mig kunna tillstyrka.

Jord- och skogsbruket

Vid behandlingen av skälen för och emot avveckling av fideikommissen har jag redovisat, varför beträffande de större jord- och skogsfideikommissen det i regel är angeläget att söka bibehålla de nuvarande förvaltningsenheterna. Jag har som den främsta utvägen härvidlag anvisat aktiebolagsbildning och även ingående redovisat skälen härför. Därvid har jag också framhållit, att fideikommissintressenterna i regel bör ha gemensamt intresse av att bedriva jord- eller skogsbruket inom ramen för den bestående förvaltningsenheten. Vidare har jag berört frågan om inlösningsrätt för det allmänna som en sista utväg att undvika en icke önskvärd splittring av fideikommissegendom. Då nu angivna förhållanden icke alltid torde komma att utgöra tillräcklig garanti för att aktiebolagsbildning i därför ägnade fall kommer till stånd, bör enligt min mening ytterligare åtgärder övervägas i detta syfte.

Bedömningen av vilka åtgärder som kan tänkas underlätta genomförandet av aktiebolagsbildning bör göras mot bakgrunden av de regler som föreslagits för fördelningen av fideikommissegendomen. Såsom framgått har jag förordat, att hälften av egendomen skall tillfalla den som enligt successionsordningen för fideikommisset är den siste innehavarens närmaste efterträdare. Återstoden skall tillfalla arvingar och testamentstagare efter den avlidne som om egendomen tillhört denne. Är efterträdaren tillika arvinge eller testamentstagare, vilket torde bli vanligt, erhåller han således mer än hälften av egendomen.

Dessa fördelningsregler innebär, att efterträdaren får en framträdande ställning i ett aktiebolag, bildat på grundval av fideikommissegendomen. Han bör därför i allmänhet ha starkt intresse av att aktiebolagsbildning kommer till stånd, särskilt som han ju därigenom kan bevara förvaltningsenheten utan att behöva lösa ut medkontrahenterna, vilket merendels kan

bli betungande. Fideikommissariernas intresseorganisation tillhör också de remissorgan som förordat aktiebolagsbildning beträffande fideikommisskogarna. I den mån efterträdarens intresse av att den bestående förvaltningsenheten bibehålles sammanfaller med det allmännas, kan övervägas att skapa möjlighet att under avvecklingsförfarandet få bolagsbildning till stånd oavsett övriga fideikommissintressenters inställning. Detta kan ske genom en bestämmelse, att vid beslut om bildande av aktiebolag med tillskott av fideikommissboets egendom och om överlåtelse av denna på bolaget efterträdaren ensam äger företräda fideikommissboet.

En sådan regel innebär, att arvinge eller testamentstagare, om han icke efter överenskommelse kan bli utlöst med kontanta medel eller på annat sätt, får såsom sin lott taga aktier i ett på grundval av fideikommissegendomen bildat bolag i stället för en bestämd del av denna egendom. Vilket avkastningsvärde en sådan aktie får i jämförelse med värdet av en motsvarande bestämd del av egendomen, är givetvis svårt att bedöma. Förutsättning för bildandet av aktiebolag måste emellertid alltid vara, att därigenom erhålles en lämpligare ekonomisk enhet än vad som eljest skulle bli fallet. Det matematiska värdet på aktier i ett sådant bolag blir därför, om icke särskilda förhållanden tillstöter, minst lika högt som värdet av en motsvarande bestämd del av egendomen. Vid den intresseavvägning som måste ske bör även beaktas, att det är genom avvecklingen intressenten erhåller egendomen. Den i det föregående angivna fördelningsregeln är, såsom jag tidigare framhållit, heller icke alldeles given. Skäl talar sålunda för att såsom skett i vissa andra länder tillerkänna efterträdaren en mera dominerande ställning än vad detta förslag innebär. Vid angivna förhållanden kan det enligt min mening icke anses obilligt att beröva en intressent hans valfrihet i ifrågavarande avseende.

Med anledning av vad sålunda anförts vill jag förorda, att vid avvecklingen en bestämmelse av nyss angivet innehåll införes. Jag förutsätter emellertid, att bestämmelsen icke kommer att behöva tillämpas annat än i undantagsfall och att sålunda överenskommelser i det stora flertalet fall kommer att kunna träffas mellan fideikommissintressenterna.

En annan, som av olika skäl kan ha intresse av att aktiebolag bildas på grundval av fideikommissegendomen, är den nuvarande innehavaren. Jag har tidigare framhållit, att innehavarens intresse av att förbereda avvecklingen i möjligaste mån bör tillgodoses. Om innehavaren önskar undvika uppdelning av fideikommissegendomen genom att bilda aktiebolag på grundval av denna och detta önskemål sammanfaller med det allmännas intresse av att bibehålla den bestående förvaltningsenheten, synes åtgärder böra vidtagas för att möjliggöra aktiebolagsbildning redan under fideikommissets bestånd. Att aktiebolag, innan frågan om avveckling har blivit aktuell, bildas på grundval av fideikommissegendomen, innebär att fideikommisset övergår från att vara fideikommiss i fast egendom, jämte eventuellt tillhörande lös egendom, till kapitalfideikommiss. Det kan möjligen göras gällande, att detta kan ske enligt nu gällande ordning genom beslut av Kungl.

Maj:t och således utan särskilda bestämmelser. Emellertid motiveras det utbyte av fideikommissegendom som för närvarande kan ske av helt andra skäl än syftet att förbereda avveckling av fideikommissen. Därför synes särskilda bestämmelser i samband med regleringen av avvecklingsförfarandet erforderliga. På grund härav föreslår jag en bestämmelse i avvecklingslagen av innehåll, att Kungl. Maj:t må medgiva innehavare av fideikommiss att tillskjuta fideikommissegendom mot aktie i bolag, såframt innehavaren äger eller tecknar samtliga aktier i bolaget.

Om innehavaren på fideikommisset drivit rörelse i aktiebolagsform, vilket för närvarande förekommer i en del fall, torde fideikommissboet kunna överföra den förutvarande fideikommissegendomen såsom apportegendom på detta aktiebolag genom nyteckning av aktier däri, under förutsättning att överenskommelse därom träffas med vederbörande rättsägare, d. v. s. i första hand innehavarens vanliga dödsbo. Vid överförande av fideikommissegendom på aktiebolag på initiativ av nuvarande innehavaren torde däremot motsvarande förfarande ofta böra undvikas, då ju så länge fideikommisset består komplikationer kan uppstå, om åtskillnad inte göres mellan fideikommissinnehavarens privata egendom och fideikommissegendomen.

I detta sammanhang bör erinras om det förenklade förfarande som är vanligt, då någon önskar idka verksamhet i aktiebolag, och som består däri att banks notariatavdelning eller annan förmedlar överlåtelse av aktierna i ett redan i formellt avseende bildat aktiebolag (»skrivbordsbolag»). Detta förfarande synes kunna tillämpas, vare sig fideikommissinnehavare eller fideikommissbo skall bilda aktiebolag på grundval av fideikommissegendomen.

Emellertid synes fideikommissinnehavaren och fideikommissboet icke böra vara uteslutande hänvisade till nu angivna förfaranden. Om så ej skall bli fallet måste en särskild regel införas. I 4 § aktiebolagslagen föreskrives nämligen, att stiftare av aktiebolag skall vara till antalet minst tre. Vidare följer av samma bestämmelse, att dödsbo icke kan vara sliftare av aktiebolag. Med anledning härav föreslår jag en bestämmelse enligt vilken, utan hinder av vad som föreskrives i aktiebolagslagen, fideikommissbo eller fideikommissinnehavare äger bilda aktiebolag med tillskott av fideikommissegendomen och vidta de åtgärder som ankommer på stiftare av aktiebolag.

Garantier synes böra så långt möjligt skapas, att även efter avvecklingsförfarandets avslutande de allmänna intressena blir tillgodosedda. Detta kan ske genom att efter omständigheterna lämpade bestämmelser intages i bolagsordningen. Vid aktiebolagsbildning på grundval av fideikommissegendom bör därför Kungl. Maj:t fastställa bolagsordningen. Denna bör som följd härav icke heller få ändras utan tillstånd av Kungl. Maj:t. Vid ifrågavarande prövning bör tillses, att i bolagsordningen vid behov intages bestämmelse om att Kungl. Maj:ts tillstånd erfordras för överlåtelse av bolagets fasta egendom och för beslut om frivillig likvidation av bolaget. Vidare bör tillses att bolagsordningen innehåller erforderliga föreskrifter om bundna ak-

tier och hembudsskyldighet. Hembudsskyldighet kan motiveras bl. a. av hänsyn till angelägenheten att söka bibehålla vissa förutvarande fideikommiss med stora kulturvärden inom släkten och därigenom skapa förutsättningar för tillfredsställande vård av kulturföremålen.

Såsom framgått av vad jag anfört i det föregående lägger grunderna för 1925 års förbudslag icke hinder i vägen för aktiebolagsbildning på grundval av de större jord- och skogsfideikommissen. Den från allmän synpunkt erforderliga tillståndsprövningen enligt 1925 års lag ersättes av den tillståndsprövning som avvecklingslagen föreskriver om överlåtelse av fideikommissegendom. På grund härav bör i 1925 års förbudslag göras undantag av innehåll, att vad som stadgas i lagen icke skall ha avseende på förvärv av fideikommissfastighet genom tillskott i samband med teckning av aktier i aktiebolag.

Till belysning av förfarandet vid överföring av fideikommissegendom till aktiebolag kan sammanfattningsvis anföras följande.

Om innehavare av fideikommiss önskar överföra fideikommissegendomen på aktiebolag, kan han välja mellan att själv bilda ett aktiebolag med stöd av den i det föregående förordade bestämmelsen och att förvärva ett »skrivbordsbolag». Väljer han den förra utvägen, blir förfarandet följande. I aktiebolagslagen föreskrivna stiftelsehandlingar, d. v. s. stiftelseurkund, förslag till bolagsordning, teckningslista, stiftelsekungörelse och stiftarberättelse (eventuellt granskningsberättelse) upprättas. Upprättandet av förslag till bolagsordning bör ske i samråd med fideikommissnämnden. Ansökan inges till Kungl. Maj:t med begäran om tillstånd till överlåtelsen av fideikommissegendomen och fastställelse av förslaget till bolagsordning. Kungl. Maj:t skall bedöma lämpligheten från allmän synpunkt av den ifrågasatta aktiebolagsbildningen och bl. a. pröva frågan om intagande i bolagsordningen av förbud mot överlåtelse av fast egendom och likvidation av bolaget utan Kungl. Maj:ts medgivande samt spörsmålet om bundna aktier och hembudsskyldighet vid övergång av aktie. Vidare bör tillses, att så vitt möjligt garantier skapas för att det fideikommisskapital som aktierna utgör icke genom för stora vinstutdelningar eller på annat sätt kan minska i värde till förfång för efterträdaren, arvingar och förmånstagare. I sitt beslut om tillstånd till överlåtelse av fideikommissegendomen bör Kungl. Maj:t således meddela erforderliga föreskrifter om kapitalisering m. m. Storleken av tillåten vinstutdelning regleras genom lämpliga bestämmelser i bolagsordningen. Innan beslut meddelas, bör fideikommissnämndens yttrande inhämtas, om sådant icke redan föreligger. Därest Kungl. Maj:t bifaller ansökningen, inges stiftelsehandlingarna till patentverket för vederbörlig prövning och godkännande. Aktiebolagsbildningen kan därefter fortsätta med bl. a. aktieteckning, aktietilldelning, hållande av konstituerande bolagsstämma och inbetalning av likvid för de tecknade aktierna genom överförande av fideikommissegendomen på det nybildade bolaget samt registrering av bolaget.

Väljer fideikommissinnehavaren utvägen att förvärva ett »skrivbordsbo-

lag», blir förfarandet i huvudsak följande. Sedan aktierna i bolaget överlåtits till fideikommissinnehavaren, hålles bolagsstämma. Vid denna antages en ny bolagsordning — förslag till denna upprättas lämpligen i samråd med fideikommissnämnden — fattas beslut om ökning av aktiekapitalet genom nyteckning av aktier med tillskjutande av fideikommisssegendomen och utses styrelse. Eftersom bolagets samtliga aktier är företrädde vid stämman, behöver någon ytterligare stämma ej hållas. Ansökan inges här- efter till Kungl. Maj:t med anhållan dels om tillstånd till överlåtelsen av fideikommisssegendomen, dels om fastställelse av den nya bolagsordning- en. Prövningen hos Kungl. Maj:t sker i enlighet med vad jag nyss anför- t. Om Kungl. Maj:t bifaller ansökningen, inges till patentverket anmälan för registrering av besluten om antagande av den nya bolagsordningen, ök- ning av aktiekapitalet och valet av ny styrelse. Därjämte ansökes om godkännande av teckningslista och kungörelse av ökningsbeslutet. När registrering och godkännande föreligger, kungör styrelsen ökningsbeslutet i vederbörlig ordning, och därefter sker aktieteckning, inbetalning av lik- vid för aktierna genom överföring på bolaget av apportegendomen samt tilldelning av aktierna. Förfarandet avslutas med anmälan för registrering av att ökningsbeslutet genomförts.

Även fideikommissbo, som beslutar överföra fideikommisssegendomen på aktiebolag, kan välja mellan de båda vägar för vilka jag nu har redogjort. Vidare kan i de fall, då ett aktiebolag finns som drivit rörelse på fideikom- misssegendomen, denna genom tillskott vid nyteckning av aktier överföras på detta bolag, om överenskommen- se härom träffas mellan berörda rätts- ägare.

Om fideikommissboet väljer att bilda nytt aktiebolag, blir förfarandet föl- jande. Förut nämnda stiftelsehandlingar upprättas. Fideikommissboet bör samråda med fideikommissnämnden angående förslaget till bolagsordning. Ansökan inges till Kungl. Maj:t om tillstånd till överlåtelsen och faststäl- lelse av förslaget till bolagsordning. Kungl. Maj:ts prövning avser bl. a. frågan om upptagande i bolagsordningen av förbud mot överlåtelse av fast egendom och likvidation av bolaget utan Kungl. Maj:ts medgivande samt om bundna aktier och om hembudsskyldighet vid övergång av aktie. Sedan Kungl. Maj:t godkänt överlåtelsen och fastställt förslaget till bolagsordning, gäller beträffande det fortsatta förfarandet detsamma som då fideikom- missinnehavare bildar aktiebolag på grundval av fideikommisssegendomen.

Väljer fideikommissboet att överföra fideikommisssegendomen till ett re- dan bildat bolag, blir förfarandet detsamma som förut angivits för det fall, då fideikommissinnehavare begagnar utvägen att förvärva ett »skrivbords- bolag», med undantag av att bolagsordningen icke behöver innehålla annat än vad nyss sagts.

Det åligger patentverket att tillse, att vid aktiebolagsbildningen avveck- lingslagens bestämmelser iakttagits.

Jag har tidigare uttalat, att i n l ö s n i n g s r ä t t för det allmänna icke synes kunna undvaras i samband med fideikommissavvecklingen. Bestäm-

melserna härom är emellertid avsedda endast för undantagsfall, där uppgörelser icke kan träffas mellan fideikommissintressenterna. Det torde nämligen icke bli fråga om, att det allmänna i någon större utsträckning löser till sig fideikommissens jordbruksfastigheter. Inlösningsbestämmelserna har endast till syfte att underlätta ett sammanhållande av egendomen, när starka allmänna intressen talar härför. Om fideikommissintressenterna icke själva i sådant fall önskar behålla egendomen samlad inom släkten, synes det icke obilligt att låta det allmänna inträda.

Inlösningsrätten bör utnyttjas allenast då fråga är om område av sådan omfattning, belägenhet och beskaffenhet i övrigt att dess bibehållande såsom enhet är av betydande allmänt intresse. Vid avgränsningen av den mark, som skall vara underkastad inlösningsrätt, måste hänsyn tagas till önskvärdheten av lämplig ägoanordning. Inlösningsrätten bör även omfatta till fideikommisset hörande sågverk och andra för träindustri avsedda fasta anläggningar. På en del fideikommiss bedrives, såsom inledningsvis nämnts, även annan industriell verksamhet, som tillsammans med skogshantering eller annan näringsutövning bildar en ekonomisk enhet. Det kan i sådana fall vara lämpligt att låta inlösningsrätten avse jämväl andra industriella anläggningar än dem som direkt hör till skogshantering. Då en industriell anläggning av något slag underkastas inlösningsrätt, skall denna rätt naturligtvis också omfatta den mark på vilken anläggningen är belägen liksom även upplagsplatser och annan sådan mark som tillhör anläggningen. Lös egendom bör däremot över huvud taget ej inbegripas under inlösningsrätten med hänsyn till de praktiska svårigheter som detta skulle medföra, utan frågan om att övertaga sådan egendom torde få lösas genom frivilliga överenskommelser mellan berörda parter.

När det gäller att avgöra, vilka som bör vara inlösningsberättigade, kan beträffande skogarna framhållas, att kronan har mycket betydande skogsarealer under domänstyrelsens förvaltning. Kronan är även i viss utsträckning ägare av jordbruksfastigheter, vilka då de förvärvats i rationaliseringssyfte förvaltas av lantbruksnämnderna och i övrigt av domänverket. På de av domänverket förvaltade jord- och skogsegendomarna bedrives en aktiv naturvård. I det föregående har framhållits, att jord- och skogsbruket på fideikommissegendomarna genomgående är högt rationaliserat. Från driftsekonomisk synpunkt torde det därför ofta kunna bli fördelaktigt för kronan att förvärva fideikommissegendom, som fideikommissintressenterna inte själva önskar behålla samlad. En dylik lösning är även ägnad att tillgodose naturvårdsintressena och det alltmer framträdande behovet av tillgång till fritidsområden. Erforderlig tillgång till fritidsområden torde även vara ett kommunalt intresse. Även av andra skäl kan kommun önska förvärva fideikommissegendom. På grund av vad nu sagts bör rätt att inlösa fideikommissegendom tillkomma kronan och kommun, som Kungl. Maj:t bestämmer.

Vid inlösen synes i huvudsak kunna användas den ordning som tillämpas vid expropriation. Det bör ankomma på fideikommissnämnden att, sedan

det konstaterats att andra utvägar icke står till buds för att hindra splitt-ring av egendomen, ta de initiativ till ett inlösningsförfarande som påkallas av omständigheterna. Därvid bör undersökas, i vad mån det hos domänstyrelsen eller de kommunala organen föreligger intresse av att förvärva egendomen. Kontakt bör givetvis även tagas med vederbörande lantbruksnämnd.

Arrendatorerna

Fideikommissjorden är i mycket stor utsträckning utarrenderad. Beträffande undergårdarna gäller detta med endast få undantag. Av huvudgårdarna är mellan en tredjedel och hälften upplåtna på arrende.

Enligt 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen gäller arrende- och hyresavtal, avseende annan fideikommissfastighet än huvudgård, jämväl för annan innehavare av fideikommisset än upplåtaren. I fråga om huvudgård gäller nyttjanderättsavtal endast för upplåtarens besittningstid jämte därpå följande fardagstid. Beträffande uppskattningsvis två tredjedelar av alla undergårdar är även tillämpliga nyttjanderättslagens sociala arrendebestämmelser, innefattande optionsrätt och förköpsrätt under förutsättningar som jag tidigare angivit.

Fideikommissarrendena har i allmänhet präglats av stor stabilitet och därmed följande trygghet för arrendatorerna. Detta har till viss del sin grund i fideikommissinstitutionen som sådan. Fideikommissbestämmelserna har nämligen medfört att godsen sammanhålls, och för dessas drivande har arrendesystemet varit en förutsättning. Vad nu sagts gäller särskilt undergårdarna men även i viss utsträckning huvudgårdarna.

Utredningen har för sin del funnit, att avvecklingen av fideikommissen icke medför någon annan inverkan på arrendatorernas rättsliga ställning än att stadgandet i 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen i allmänhet icke längre blir tillämpligt, emedan fideikommisset som regel skall upphöra vid den nuvarande innehavarens fränfalle. Enär den princip som uppbär lagrummet enligt utredningens mening icke nu bör brytas, har utredningen föreslagit, att i avvecklingslagen intages en bestämmelse därom, att avtal varom nu är fråga skall gälla jämväl mot den som förvärvar egendomen vid avvecklingen. Detta av remissorganen tillstyrkta förslag vill jag biträda.

Utredningen har ansett behov föreligga även av vissa andra regler till skydd för fideikommissarrendatorerna. Emellertid bör såsom jag tidigare anfört frågan om särskilda regler till skydd för arrendatorernas besittning av de arrendegårdar de innehar vid avvecklingen ses mot bakgrunden av hur avvecklingen kommer att genomföras. Det vill därför synas som om vid en avveckling genomförd på det sätt utredningen föreslagit, d. v. s. i stort sett utan särskilda åtgärder för att sammanhålla de större jordfideikommissen, särskilda anordningar kunde vara motiverade för att tillgodose arrendatorernas i och för sig berättigade intresse av att få fortsätta att bruka arrendejorden. Anmärkningsvärt är dock att det oaktat ett stort an-

tal remissorgan icke ansett behov föreligga av särskild lagstiftning. Det vill därför synas som om så mycket mindre anledning härtill föreligger, när såsom jag förordat åtgärder vid avvecklingen skall vidtagas för att undvika uppdelning av fideikommissjorden med därav följande risker för uppsägning av arrendatorerna. Emellertid är svårt att förutse, hur förhållandena vid framtida avvecklingsfall kommer att gestalta sig. Det är därför erforderligt att ha uppmärksamheten riktad på denna fråga och att, om erfarenheterna vid kommande avvecklingsfall ger anledning härtill, överväga särskilda regler till skydd för arrendatorernas befogade intressen. Vad därvid bl. a. kan ifrågakomma är en utvidgad optionsrätt. För närvarande är jag emellertid icke beredd att föreslå några regler utöver den förut nämnda bestämmelsen om fortsatt giltighet efter avvecklingen av arrende- och hyresavtal.

Kulturvärdena

Frågan om skyddet för fideikommissens kulturvärden har jag relativt utförligt behandlat i den föregående framställningen. Utgångspunkten har därvid varit, att de fasta kulturvärdena kan beräknas i många fall komma att ingå i bolagsegendom och därigenom erhålla vård och underhåll samt att i övrigt ett relativt gott skydd föreligger beträffande dessa kulturvärden genom gällande lagstiftning om expropriation och om byggnadsminnen. Ehuru även de lösa kulturföremålen kan antagas komma att beredas ett visst skydd vid bolagsbildning på grundval av fideikommisssegendomen, anser jag emellertid vissa andra åtgärder erforderliga beträffande dessa kulturvärden. Dessa åtgärder bör dock i huvudsak begränsas till att avse endast samlingar och icke enstaka kulturföremål.

Sålunda bör, om skydd för en kulturhistoriskt värdefull samling icke kan åvägbringas på annat sätt, möjlighet finnas för kronan eller kulturvårdande institution att inlösa samlingen. Denna anordning kan visserligen leda till att samling, som ingår i en levande kulturmiljö, bortförs därifrån. I sådana fall, då det icke kan skapas tillfredsställande säkerhet för att en värdefull samling i framtiden skall kunna bevaras och vårdas i sin ursprungliga miljö, kan likväl vara angeläget, att samlingen ej blir skingrad. I regel bör inlösen ske av en samling i dess helhet, men ibland kan bli nödvändigt att en del av samlingen undantages.

Beträffande förfarandet vid inlösen har utredningen föreslagit, att avgörandet om inlösen må ske skall träffas av Kungl. Maj:t och att vid tvist om lösesumman tvisten skall avgöras av skiljemän, varvid lagen om skiljemän i tillämpliga delar skall gälla. Utredningen har som skäl härför anfört, att det gäller värdering, för vilken särskild sakkunskap måste anlitas, samt att förfarandet bör vara snabbt, så att icke avvecklingen fördröjes. Under remissbehandlingen har emellertid förslag framförts, att inlösen av kulturföremål skall regleras i liknande former som de vilka

gäller för expropriation. Jag delar dock utredningens uppfattning i denna fråga. Det får ankomma på fideikommissnämnden att hos Kungl Maj:t göra framställning om inlösen; initiativ härtill bör givetvis också kunna tagas av kulturvårdande myndighet eller institution. På grund av vad sålunda anförts, föreslår jag, att Kungl. Maj:t till förebyggande av allt samling av möbler, tavlor, böcker eller andra föremål av särskilt kulturhistoriskt värde erhåller försämrad vård, skingras eller bortflyttas må förordna att samlingen skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution, som Kungl. Maj:t bestämmer. Vidare föreslår jag, att vid oenighet om lösesumman frågan skall avgöras av skiljemän.

Utredningen har såsom tidigare nämnts föreslagit, att Kungl. Maj:t skall kunna för fideikommiss, vartill hör egendom av särskilt kulturhistoriskt värde, förordna om bildandet av en särskild fond som grundval för vård och underhåll av egendomen. Utredningens förslag härom innebär, att kulturföremålen tillskiftas fideikommissintressent men att av fideikommissets övriga tillgångar avsättning sker för bildandet av en stiftelse med ändamål att trygga kulturföremålen vård. Stiftelsen avses fullfölja sitt ändamål främst genom ekonomiska bidrag till ägaren av kulturföremålen. Jag har tidigare framhållit, att en sådan lösning har betydande förtjänster men i motsats till utredningen funnit, att den icke bör genomföras tvångsvis. Några regler härutinnan erfordras därför icke i detta sammanhang. Emellertid kan det tänkas, att inom vissa familjer intresset för att bibehålla fideikommissens kulturvärden, vilka ofta har anknytning till släktens historia och traditioner, kan ta sig uttryck i en önskan att frivilligt avsätta medel till underhåll och vård av vissa kulturföremål. Sålunda är det ej osannolikt, att fideikommissinnehavare vill utnyttja möjligheten att förfoga över viss del av fideikommissegendomen genom testamente för att tillgodose ifrågasvarande ändamål. Det finns givetvis anledning för det allmänna att ställa sig positivt till dylika initiativ från de av fideikommissavvecklingen berörda. Redan nu har Kungl. Maj:t enligt 57 § arvs- och gåvoskatteförordningen möjlighet att i särskilda fall medgiva befrielse från eller nedsättning av skatt för kulturvärden.

Vad beträffar kulturvärden har utredningen slutligen tagit upp ett problem, som är av mera allmän karaktär men som får särskild aktualitet genom fideikommissavvecklingen och den därav följande risken för skingring av lösa kulturföremål av olika slag. Sålunda har utredningen framhållit, att behov kan uppkomma att utsträcka det förbud som enligt kungörelsen den 6 maj 1927 gäller mot utförsel från riket av vissa äldre kulturföremål, huvudsakligen av trä, till att avse även andra slag av lösa kulturföremål. Risken för att framför allt enstaka konstföremål av stort värde kommer att lämna landet vid avveckling av fideikommissen har starkt betonats av chefen för nationalmuseum. De sålunda uttalade farhågorna är enligt min mening grundade. Frågan om åtgärder härvidlag — vilka såsom antytts icke endast bör ses mot bakgrunden av avvecklingen av fideikommissen — kommer att upptagas till behandling inom berörda departement.

Förfarandet vid avvecklingen

I princip bör det ankomma på dem som erhåller andel i fideikommiss-egendomen att själva handha förvaltningen därav, förbereda egendomens delning och verkställa denna. Situationen förete stora likheter med vanligt arvfall. Det är därför naturligt att utforma avvecklingsförfarandet i huvudsaklig överensstämmelse med de eljest gällande principerna för boutredning och arvskifte. Jag föreslår, att en grundläggande regel intages bland de bestämmelser som reglerar förfarandet vid avvecklingen av innehåll att om förvaltning och utredning av fideikommissboet samt om skifte av egendomen skall i princip motsvarande regler i ärvdabalken äga tillämpning.

Emellertid medför den speciella fideikommisssegenskapen och de allmänna intressen som föreligger vid avvecklingen, att vissa speciella regler måste gälla beträffande förvaltning, utredning och skifte av fideikommissbo. I vissa fall, t. ex. då fideikommiss består endast av värdepapper, kräves endast en delningsförrättning av samma beskaffenhet som ett enkelt arvskifte, men ofta torde såsom framgått av den föregående framställningen betydande problem komma att uppstå vid avvecklingen. Dessa problem medför svåra avgöranden för de enskilda intressenterna och ställer även stora krav på lämplig organisation för avvecklingens genomförande. Förutom delning av förmögenheten kan särskilda åtgärder erfordras i ett flertal hänseenden. Om förmånstagare finns, krävs sålunda anstalter för att tillgodose deras intressen. Då avvecklingen gäller fast egendom, blir ofta nödvändigt att anordna lantmåteriförrättningar, uppdelade inteckningar på olika fastigheter, verkställa relaxation av inteckningar o. s. v. Delägare, förmånstagare och andra som berörs av avvecklingen bör ha möjlighet att få råd och vägledning i de olika frågor som uppkommer. Härtill kommer att i åtskilliga fall betydande allmänna intressen av social, ekonomisk och kulturell art finns att bevaka. Därvid kan ett relativt omfattande utredningsarbete bli nödvändigt.

För att erforderliga anordningar skall komma till stånd och avvecklingen bli genomförd på lämpligt sätt i varje enskilt fall, har utredningen föreslagit, att avvecklingen skall ske under medverkan av ett särskilt statligt organ, fideikommissnämnden. Invändningar häremot har framförts endast av ett par remissorgan. Sålunda har hovrätten över Skåne och Blekinge framhållit, att det här är fråga om uppgifter, som ankommer på andra myndigheter, samt att erforderlig rådgivning och vägledning bör kunna lämnas av justitiedepartementet. Att det vid avvecklingen i viss utsträckning uppkommer frågor, som berör andra myndigheter, utesluter emellertid enligt min mening icke behovet av ett speciellt organ, en fideikommissnämnd, som har till uppgift att leda avvecklingen i dess helhet. Vid avvecklingen beröres, såsom förut nämnts, såväl allmänna som enskilda intressen. I fråga om de enskilda intressena måste det i hög grad underlätta avvecklingen, därest ett organ finns, som har till särskild uppgift att biträda parterna. Många tvister torde härigenom kunna undvikas. I detta avseende kan

en särskild nämnd svårligen ersättas av någon redan förefintlig statlig myndighet. För bevakande av det allmännas intressen synes önskvärt, att de olika frågorna handlägges av ett gemensamt organ, där överblick finns såväl över hela avvecklingen i varje enskilt fall som över reformens genomförande över huvud. En nämnd sådan som den föreslagna torde dessutom ha större möjligheter än en ämbetsmyndighet att förvärva ingående kännedom om de ofta ömtåliga spörsmål, som kan uppkomma i samband med avvecklingen, och att ernå samförstånd med intressenterna. Jag biträder därför utredningens förslag om inrättandet av en fideikommissnämnd.

Utredningen har föreslagit, att fideikommissnämnden skall tillsättas av Kungl. Maj:t och bestå av fem ledamöter, av vilka ordföranden och vice ordföranden skall vara lagkunniga, och att bland övriga ledamöter skall finnas erfarenhet i jordbruks- och skogsfrågor samt i frågor rörande egendom av kulturhistoriskt värde. Vidare bör enligt utredningen någon ha erfarenhet av fideikommissförvaltning. Jag kan i stort sett ansluta mig till utredningens uppfattning och vill framhålla, att på nämndens ledamöter bör ställas krav på höga kvalifikationer.

Nämndens uppgifter framgår av vad jag förut sagt. I sin verksamhet bör nämnden i första hand söka åvägabringa lämpliga anordningar på frivillighetens väg. Fideikommissinnehavare, som är intresserade av att den blivande avvecklingen förberedes, bör kunna för detta ändamål sätta sig i förbindelse med nämnden. Innan nämnden fattar beslut, bör därav berörda parter erhålla tillfälle att yttra sig i ärendet. För de utredningar som nämnden har att ombesörja fordras medverkan, förutom av parterna, av olika myndigheter. Nämnden bör sålunda äga erhålla biträde av bl. a. länsstyrelserna, lantbruksnämnderna, skogsvårdsstyrelserna, lantmätarna samt de kulturvårdande myndigheterna.

När det gäller att bevaka de allmänna intressena, har nämnden främst att ta ställning till frågor om aktiebolagsbildning, om utnyttjande av inlösningsrätt och om eventuellt förordnande angående fideikommissets bestånd. Vidare bör nämnden medverka vid fråga om säkerställande av förmåner. För att nämndens verksamhet i dessa avseenden skall bli effektiv, erfordras vissa bestämmelser, som förhindrar åtgärder i strid mot de intressen som här föreligger. Det är sålunda nödvändigt att stadga förbud mot att utan nämndens medgivande förfoga över fideikommisssegendom eller utlämna fideikommisskapital under särskild förvaltning. Vidare bör icke utan nämndens medgivande skifte få ske eller legat få utgivas eller ändamålsbestämelse verkställas ur oskiftat bo. Sedan avvecklingen är slutförd, bör nämnden utfärda bevis om att skifte må äga rum.

Det nu sagda innebär att fideikommissnämnden har att ta befattning med avvecklingen av samtliga fideikommiss i såväl fast som lös egendom. Beträffande många fideikommiss, framför allt kapitalfideikommiss, torde nämndens åtgärder i stort sett komma att inskränka sig till att utfärda bevis att skifte må ske. Vid andra fideikommiss kan bli fråga om en omfattande och komplicerad handläggning. Beträffande de atypiska fideikommissen föreligger särskilda förhållanden. Dessa föreslås skola upphöra

efter beslut i varje särskilt fall av Kungl. Maj:t, som i sådana fall också har att bestämma om egendomens fördelning. Då det är önskvärt att de atypiska fideikommissen avvecklas så snart som möjligt, bör arbetet härmed, i den mån förhållandena det medger, påbörjas redan under den första tiden av nämndens verksamhet.

Vidare kan övervägas, huruvida nämnden bör medverka i sådana fideikommissären den som för närvarande avgöres av Kungl. Maj:t, t. ex. ärenden om tillstånd att sälja eller inteckna fideikommissfastighet. Därvid kan ifrågakomma att lägga uppgiften att bereda dylika ärenden på nämnden. Det ter sig emellertid ovisst, om några fördelar av organisatorisk eller annan art står att vinna härmed. Tills vidare synes därför någon ändring icke böra ske i nuvarande ordning. Nämnden torde dock kunna anlitas som remissinstans.

Nämndens tillkomst skall inte medföra, att annan myndighets ämbetsområde inskränkes eller eljest ändras.

Dispensärenden under övergångstiden

När Kungl. Maj:t medgivit fideikommissinnehavare att för vissa ändamål inteckna och belåna fideikommissfastighet eller använda fideikommisskapital, har som tidigare omtalats i regel fordrats försäkring på innehavarens liv såsom säkerhet eller föreskrivits amorteringsskyldighet. Utredningen har diskuterat frågan i vad mån nämnda krav kan frångås, sedan lagstiftning om avveckling trätt i kraft. Härvid har helt allmänt framhållits, att slopande av dessa krav i många fall torde komma att medföra minskning av fideikommissförmögenheten, medan innehavaren erhåller en motsvarande förmån genom att han ej behöver betala livförsäkringspremier respektive fullgöra återbetalning. Sådan värdeöverföring från fideikommisset till innehavarens privata egendom blir enligt utredningen alltid till nackdel för successorn men kan, under förutsättning att innehavaren i stället gör motsvarande besparingar, medföra fördel för dennes arvingar. Utredningen har ansett, att man icke bör införa regler, som tillåter några större förskjutningar till successorns nackdel, och har därför funnit uteslutet att generellt efterge kraven på säkerhet respektive återbetalning. En ytterligare anledning att här gå fram med varsamhet har utredningen ansett ligga däri, att en del fideikommissinnehavare använt egna medel för nu avsedda ändamål och att det ej är tilltalande att den som sålunda icke tagit fideikommissmedel i anspråk, fastän han kunnat göra det, skall försättas i sämre läge än den som anlitat fideikommissets egendom. Utredningen har emellertid ej ansett uteslutet att medge vissa lättnader, särskilt om speciella ekonomiska svårigheter gör sig gällande eller om eljest starka skäl till lättnad föreligger.

Fideikommissariernas intresseorganisation har för sin del förordat en liberalare dispensgivning, när det gäller återbetalningsskyldighet och ställande av säkerhet vid lån ur fideikommissförmögenheten. Detta bör enligt organisationen gälla även om avvecklingen icke skulle omfatta samtliga fideikommiss.

Frågan om den fortsatta dispensgivningen har betydelse för bedömningen av det föreliggande avvecklingsförslaget. Jag anser mig därför redan nu böra uttala, att jag i stort sett instämmer i de allmänna synpunkter som utredningen anlagt på frågan. Det bör emellertid icke vara Kungl. Maj:t betaget att i större omfattning än för närvarande är fallet ge avkall på kraven på amorteringsskyldighet och ställande av säkerhet. Ställningstagandet i de skilda fallen bör ske med hänsyn till omständigheterna.

Kostnader

Utredningen har gjort vissa beräkningar angående kostnaderna för fideikommissnämnden. Dessa beräkningar avser den första tiden av nämndens verksamhet. Utredningen har räknat med att arbetsuppgifterna till en början blir av förhållandevis stor omfattning, bl. a. med hänsyn till att avvecklingen av de atypiska fideikommissen avses skola genomföras så snart som möjligt efter avvecklingslagens ikraftträdande. Kostnaderna för nämnden under första verksamhetsåret har utredningen beräknat till i runt tal 55 000 kronor. Denna kostnadsram synes numera vara alltför snäv. Det för nämndens verksamhet erforderliga medelsbehovet torde jag emellertid få anmäla i annat sammanhang.

Lagförslag

I enlighet med de riktlinjer, som angivits i det föregående, har inom justitiedepartementet utarbetats förslag till *lag om avveckling av fideikommiss och lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom*. Frågan vilka ändringar i bestämmelserna om arvsskatt och gåvoskatt samt inkomst- och förmögenhetsskatt som kan föranledas av fideikommissavvecklingen är under prövning i finansdepartementet och torde få upptagas till särskild behandling.

Beträffande den närmare innebörden av nämnda lagförslag, vilka torde få fogas till detta protokoll som bilaga (*bilaga 1*), må anföras följande.

Specialmotivering

Lag om avveckling av fideikommiss

Inledande bestämmelser

1 §.

Den inledande bestämmelsen, som motsvarar 1 § i utredningens förslag, anger vilka rättsbildningar som avses skola omfattas av lagstiftningen.

Utredningen. Beträffande den närmare gränsdragningen mellan de fideikommiss som bör omfattas av lagstiftningen och andra rättsbildningar anför utredningen, att en naturlig utgångspunkt erbjödes i de lagrum — 9 kap.

2 § ärvdabalken och lagen den 25 april 1930 om vissa rättshandlingar till förmån för ofödda — som bildar det s. k. fideikommissförbudet. Genom anknytning till fideikommissförbudet vinnes för de privaträttsliga fideikommissens del, att man omedelbart kan utsöndra dels de mycket kortvariga förordnandena och dels de förordnanden vilka eljest på grund av sitt innehåll faller utanför förbudet. Omfattningen av förbudet är emellertid icke skarpt avgränsad, och därunder faller även rättsbildningar, som har föga eller intet gemensamt med de egentliga fideikommissen och lämpligen bör lämnas åt sidan vid en avveckling. Man kan därför i detta sammanhang icke utan vidare bestämma fideikommissbegreppet genom en hänvisning till fideikommissförbudet eller med andra ord beteckna såsom fideikommiss varje rättsbildning, som skulle ha drabbats av förbudet, om den tillkommit efter dess ikraftträdande. En sådan lösning skulle föra för långt men ändock icke medföra erforderlig klarhet.

Sålunda framhåller utredningen, att fideikommissförbudet med någon förenkling kan sägas drabba alla de förordnanden vilka sträcker sin verkan till släktled, som vid den tidpunkt då förordnandet blev verksamt ännu var ofödda, och att det utan tvivel förekommer åtskilliga förordnanden från tiden före förbudet vilka strider däremot i det att såsom mottagare insatts någon eller några generationer utöver vad förbudet medger. Utredningen anser, att dessa förordnanden, vilkas giltighetstid utlöper inom en jämförelsevis nära framtid, icke drar med sig tillnärmelsevis lika stora olägenheter som de perpetuella fideikommissen och att det allmänna icke har något större intresse av att de avvecklas. Korttidsförordnanden bör därför icke omfattas av avvecklingen. Utredningen framhåller vidare, att en gränsdragning mellan kortvariga fideikommissförordnanden och andra fideikommissförordnanden skulle vara vanskelig, om man behövde räkna med förekomsten av andra långtidsförordnanden än de perpetuella. Vid sina undersökningar har utredningen icke påträffat något exempel på tidsbegränsade förordnanden, som sträcker sin verkan in i en avlägsen framtid. Utredningen anser dock teoretiskt tänkbart, att något fideikommissförordnande skulle kunna påträffas, som visserligen formellt innefattar en tidsbegränsning men där denna hänför sig till en så avlägsen framtid att begränsningen saknar reell innebörd. Sådana förordnanden får anses inbegripna under den föreslagna lagen. Om något reellt tidsbegränsat ehuru långvarigt fideikommissförordnande skulle förekomma, framstår olägenheterna från allmän synpunkt av en sådan undantagsföreteelse knappast som tillräckligt stora nog för att motivera en avveckling. Enligt utredningen bör avvecklingen följaktligen endast omfatta förordnanden, som gäller för obegränsad tid.

Utredningen berör vidare frågan, huruvida fideikommissförbudet endast avser sådana fall, där förordnandet uppdrar mekaniskt verkande regler för egendomens succession inom viss släkt, samt huruvida hinder skulle möta mot att föreskriva t. ex. att avkastningen av visst kapital skall i angiven ordning tillkomma personer, som är födda i viss fastighet, eller att förmån enligt förordnandet skall tillkomma innehavaren av viss befattning. Hur därmed förhåller sig lämnar utredningen därhän men understryker, att förord-

nanden av nu avsedd art fullföljer ett helt annat ändamål än de mera typiska fideikommissförordnandena, vilka i första hand äsyftar allenast en enskild släkts välfärd. Dessa andra förordnanden åter har antingen ett mera allmänt välgörande syfte eller också vill de bereda gagn åt landet i dess helhet eller en särskild landsända genom att förläna ökad glans åt ett ämbete eller bättre möjligheter för innehavaren att fullgöra sitt värv eller säkerställa att dugliga personer söker sig till befattningen. Utredningen anser, att det knappast ligger i det allmännas intresse att avveckla dessa rättsbildningar och att de därför bör undantagas vid en avveckling. Begränsningen synes enklast kunna uttryckas så, att de förordnanden som avses omfattade av en avveckling skall gälla till förmån för medlemmar av en eller flera släkter.

Utredningen anför vidare, att åtskilliga rättsbildningar, som står fideikommissen nära, har iklätts formen av stiftelser. I enlighet med vad som framhölls i samband med tillkomsten av fideikommissförbudet uttalar utredningen, att förbudet är tillämpligt, om förmåner skall utgå till fysiska personer enligt av stiftaren uppställda mekaniskt verkande regler, eljest icke. Utredningen hänvisar vidare till att hinder icke föreligger att genom bildande av stiftelse eller på annat motsvarande sätt anslå medel för fyllande av vissa behov bland en särskild krets av ofödda, t. ex. för utdelande av studiestipendier eller annat understöd till behövande medlemmar av testators släkt. Samma principiella gränsdragning bör göras i förevarande sammanhang. Undantagsvis förekommer, att förmån av viss egendom skall tillkomma personer, utsedda genom mekaniskt verkande regler om släkthärstanning, att av dem åtnjutas endast ett begränsat antal år. Syftet är härvid uppenbarligen, även om det icke är uttryckligen utsagt, att förmånen skall utgöra ett stöd vid mottagarens uppfostran och utbildning. Oavsett om sådant förordnande faller in under fideikommissförbudet eller icke, är det påtagligt att förordnande av denna art har föga gemensamt med de egentliga fideikommissen och att det allmännas intresse av en avveckling här måste anses ringa. Dylika förordnanden bör därför lämnas åt sidan vid en avveckling.

Vad utredningen sålunda anfört har avsett de privaträttsliga fideikommissen. Såsom framgått av den historiska översikten förekom emellertid i äldre tider, att statsmakterna anslag egendom åt enskilda under fideikommissliknande villkor. Dessa rättsbildningar har dock numera nära nog undantagslöst försvunnit. Utredningen har vid sina undersökningar påträffat tre rättsbildningar av dylikt ursprung, vilka enligt utredningens mening framträder såsom typiska familjefideikommiss och som sådana bör medtagas vid en avveckling, nämligen Odensgöl i Östergötland, Gälared i Västergötland samt Bergshamra under Ulriksdals kungsgård, vilket sistnämnda numera utgör kapitalfideikommiss. Om ytterligare något offentligrättsligt fideikommiss, som framstår såsom väsentligen identiskt med de privaträttsliga familjefideikommissen, skulle påträffas, bör självfallet även detta inbegripas under avvecklingen. Vissa fideikommissliknande förmåner, som utgår till den regerande monarken, har däremot en annan karaktär och

fullföljer ett annat syfte än de privaträttsliga familjefideikommissen och bör därför lämnas oberörda av avvecklingen.

Yttrandena. Göta hovrätt ansluter sig till utredningens åsikt, att förordnanden att förmån av viss egendom skall tillkomma vissa personer, som utsetts genom mekaniskt verkande regler om släkthärstamning men som åtnjuter förmånen endast ett begränsat antal år, har föga gemensamt med egentliga fideikommiss och därför icke bör omfattas av avvecklingen. Hovrätten ifrågasätter emellertid, om icke denna avgränsning bör komma till uttryck i lagen.

Riddarhusdirektionen anför, att utredningen icke gjort någon klar avgränsning mellan de stiftelser som enligt utredningen skall omfattas av avvecklingen och andra stiftelser. Därför bör de stiftelseförordnanden om vilka här är fråga icke dragas in under en allmän avveckling. Man måste räkna med att beträffande vissa rättsbildningar tveksamhet uppstår, huruvida de beröres av lagstiftningen eller ej. Stundom torde det också vara angeläget att få klarlagt, om ett fideikommiss skall vara att anse såsom typiskt eller atypiskt. Direktionen finner för sin del fastställsetalan vid domstol vara den riktiga formen för prövning av dessa olika frågor. Vissa särbestämmelser med avseende på rättegången torde emellertid erfordras i dessa fall.

Departementschefen. Såsom framgått av vad jag tidigare anfört finns flera författningar med bestämmelser angående fideikommiss. Någon legal definition av vad därmed skall förstås har emellertid icke lämnats. Det torde icke heller i förevarande sammanhang vara behövt — och för övrigt knappast möjligt — att uppställa en sådan definition för att bestämma lagens omfattning.

I likhet med utredningen anser jag, att vid gränsdragningen mellan fideikommiss, som bör omfattas av lagstiftningen, och andra rättsbildningar fideikommissförbudet utgör en naturlig utgångspunkt. Emellertid kan från allmän synpunkt icke föreligga något intresse av att avveckla eventuella fideikommissförordnanden, som upphör att gälla inom en relativt nära framtid. Med hänsyn till de värderingar, på vilka den föreslagna lagstiftningen grundar sig, saknas vidare anledning att vid avvecklingen medtaga förordnanden, som icke reglerar egendomens succession inom viss eller vissa släkter, t. ex. förordnanden till förmån för innehavaren av viss befattning. Avvecklingen bör, såsom utredningen föreslagit, gälla endast fideikommiss, som upprättats för obegränsad tid och instiftats till förmån för medlemmar av en eller flera släkter.

Den valda bestämningen av lagstiftningens omfattning torde i allmänhet icke ge utrymme för tvekan. Emellertid lär det förekomma en del rättsbildningar, beträffande vilka gränsdragningen kan medföra svårigheter. Det gäller härvid så gott som uteslutande stiftelseförordnanden eller förordnanden, i vilka såsom formell ägare till egendomen insatts någon insti-

tution eller inrättning. Förordnanden av dessa slag uppmärksammas redan vid tillkomsten av fideikommissförbudet. I enlighet med de motivuttalanden som därvid gjordes torde ifrågavarande förordnanden böra omfattas av lagstiftningen, om förmån ur den med förordnandet avsedda egendomen under obegränsad tid skall utgå enligt mekaniskt verkande regler, som instiftaren uppställt. Även med en sådan bestämning torde emellertid vissa svårbedömbara gränsfall kunna uppkomma. I dessa fall får frågan om avvecklingslagens tillämpning avgöras med hänsyn till stiftelseurkundens innehåll och övriga omständigheter. En allmän utgångspunkt bör därvid vara, att ett förordnande bör omfattas av lagstiftningen endast om det kan anses väsentligen syfta till att tillgodose en kedja av släktingar. Lagen skall emellertid icke tillämpas på en fond, stiftelse eller inrättning enbart därför att avkastningen skall tillfalla medlemmar av en och samma släkt. I enlighet med vad som uttalades vid tillkomsten av fideikommissförbudet bör sålunda en understödsfond, vars avkastning utdelas inom viss släkt efter behovsprövning, eller en stipendiefond till förmån för medlemmar av viss släkt icke omfattas av lagstiftningen. Såsom utredningen påpekat förekommer även undantagsvis, att viss egendom skall tillkomma personer, utsedda genom mekaniskt verkande regler om släkthärstamning, att av dem åtnjutas endast ett begränsat antal år. Syftet torde därvid, även om det icke är utsagt, i regel vara, att förmånen skall utgöra ett stöd för mottagarens uppfostran eller utbildning. Icke heller sådana förordnanden bör därför i regel anses vara omfattade av avvecklingslagen. I motsats till Göta hovrätt anser jag icke, att något uttryckligt stadgande härom bör intagas i avvecklingslagen; det anförda torde ge tillräcklig ledning för tolkningen av det föreslagna stadgandet.

De med fideikommiss jämställda stiftelser, som nu behandlats, är i regel att anse som ägare av den egendom som beröres av förordnandet. Ett fideikommissförordnande av sådan innebörd bör som tidigare nämnts hänföras till de atypiska fideikommissen. Beträffande dessa återkommer jag vid 38 §.

I likhet med utredningen anser jag, att de offentligrättsliga fideikommissen Odensgöl, Gälared och Bergshamra bör omfattas av lagen liksom eventuella andra på motsvarande sätt uppkomna fideikommiss.

Såsom riddarhusdirektionen påpekat kan vid tveksamhet, huruvida eller på vilket sätt vissa rättsbildningar beröres av lagstiftningen, fastställelsestalan ske vid domstol. Några särbestämmelser i fråga om rättegången i dessa fall synes icke erforderliga.

Att ett fideikommiss avvecklas innebär, att fideikommissurkundens bestämmelser icke längre skall tillämpas. Egendomen skall alltså efter avvecklingen följa vanliga regler om arv, testamente, överlåtelse, utmätning o. s. v. Även sådana föreskrifter, som kan ha meddelats av Kungl. Maj:t i samband med fideikommissets tillkomst eller senare, upphör att gälla. Framhållas bör dock, att bestämmelser i urkunden om vem som skall an-

ses som efterträdare och föreskrifter om förmåner o. dyl. givetvis icke upphör att gälla i och med nuvarande innehavarens död utan blir tillämpliga, till dess avvecklingen är avslutad.

2 §.

Det har ansetts nödvändigt att genom särskilda bestämmelser fastställa de för avvecklingen grundläggande begreppen fideikommissinnehavare och dennes efterträdare. Frågan härom regleras i förevarande paragraf. Första stycket anger vem som skall anses såsom fideikommissinnehavare. I utredningens förslag har motsvarande bestämmelse upptagits i 2 §, som innehåller huvudregeln om tidpunkten för avvecklingen. Då emellertid innehavarebegreppet har betydelse icke bara för frågan om tiden för fideikommissets upphörande utan även i andra avseenden, har ansetts lämpligt att behandla förevarande spörsmål i de inledande bestämmelserna. Andra stycket i paragrafen anger, vem som är innehavarens efterträdare. I utredningens förslag har denna fråga reglerats i 6 §, som innehåller bestämmelser om fördelning av fideikommissegendomen mellan efterträdare och övriga intressenter.

Utredningen erinrar om att vid vissa fideikommiss avliden innehavares änka äger kvarsitta på hela egendomen eller viss del därav under sin återstående livstid eller så länge hon lever ogift. Åtminstone i de fall då ankans rätt avser hela egendomen brukar hon erhålla lagfart på fastigheterna och även i andra hänseenden betraktas såsom fideikommissinnehavare. Det kan förekomma, att fideikommissegendom vid lagens ikraftträdande på detta sätt besittes av änka efter en tidigare innehavare. Om änkan härvid skulle betraktas såsom innehavare av fideikommisset i avvecklingslagens mening, skulle med hänsyn till det sätt på vilket reglerna uppbyggts komplikationer uppstå. Fideikommisset skall enligt huvudregeln i 2 § upphöra, när den nuvarande innehavaren avlider. Enligt fideikommissurkunden upphör emellertid ofta ankans besittningsrätt, om hon gifter om sig. Man kan icke lämpligen anknyta avvecklingen till tiden för ankans död, om hennes rätt förutsättes kunna upphöra tidigare. Om änka, som vid lagens ikraftträdande besitter egendomen, betraktas såsom innehavare, skulle den del av egendomen som ej tillfaller efterträdaren fördelas mellan ankans arvingar eller testamentstagare. Emellertid härrör egendomen i regel från mannens släkt, och det måste anses strida mot fideikommissets ändamål att låta en del av egendomen tillfalla ankans arvingar och att tillerkänna henne testationsrätt. Slutligen framhåller utredningen, att ankans rätt att besitta egendomen oftast förutsätter att mannen förordnat därom. I sådana fall skulle alltså, om änka anses som innehavare, både tidpunkten för avvecklingen och egendomens fördelning bli beroende av huruvida sådant förordnande gjorts eller icke.

På grund av vad nu sagts föreslår utredningen, att vid tillämpningen av lagen förutvarande innehavares änka icke anses som innehavare av fidei-

kommisset. Ej heller dödsbodelägare eller annan, som enligt särskilt stadgande besitter egendomen vid lagens ikraftträdande, skall enligt utredningsförslaget anses som innehavare i lagens mening.

Det framgår i regel av fideikommissurkunden, vem som är efterträdare. Understundom lämnar emellertid urkunden innehavaren rätt att själv utse sin efterträdare. Exempel finns också på föreskrifter om att efterträdaren i viss situation — i regel släktens utslocknande — skall utses av myndighet eller genom lottning.

Utredningen ifrågasätter, om efterträdareandel bör få tagas av successor, som sålunda blivit särskilt utsedd. Någon anledning att utesluta en successor, som — likgiltigt i vilken ordning — utsetts före avvecklingslagens ikraftträdande, anser utredningen dock icke finnas, då han ju kan ha högst välgrundade förväntningar på att få överta fideikommisset. Mera tveksamt är, om man skall godta att successor utses efter lagens ikraftträdande, då några förväntningar som kräver beaktande ju här knappast kan finnas. Utredningen framhåller emellertid, att utläggandet av efterträdareandel icke enbart motiveras av hänsynen till successorn. Ett mycket viktigt skäl är det allmännas intresse av att de ekonomiska enheter som de större jordbruks- och industrifideikommissen bildar icke alltför snabbt brytes sönder. Även hänsyn till stiftarens vilja spelar i någon mån in. Skäl talar därför för att man bör utlagga efterträdareandel även åt en successor, som utsetts efter avvecklingslagens ikraftträdande. De olika fallen måste emellertid granskas vart för sig.

Om det är innehavaren som utsett efterträdaren, anser utredningen det rimligt att tillgodose denne, även om han utsetts efter lagens ikraftträdande. Att förordnandet kommer så sent kan enligt utredningen bero på att en tidigare utsedd successor avlidit eller på andra förändringar inom släkten. Intresset av att sammanhålla egendomen gör sig också i detta sammanhang gällande, eftersom situationen kan tänkas bli aktuell vid några av våra största jordbruksfideikommiss.

Däremot anser utredningen, att det åtminstone som regel icke bör komma i fråga att myndighet utser efterträdare. Dylika förordnanden, som hittills varit mycket sällsynta, skulle i samband med avvecklingen kunna te sig stötande, särskilt om de får till konsekvens att hälften av egendomen frångår en avliden innehavares arvingar och tillägges utomstående person. Några samhällsintressen, som kräver egendomens sammanhållande, torde här icke göra sig gällande. Vid de jordbruksfideikommiss, för vilka — såvitt känt — en föreskrift av ifrågavarande art gäller, förefaller nämligen successionen vara tryggad, varför utrymme saknas för myndighets förordnande. Utredningen förordar därför, att myndighet i eventuellt förekommande fall icke utnyttjar befogenheten att utse efterträdare, samt framhåller, att någon skyldighet för myndighet att medverka till utseende av successor icke torde finnas. Skulle likväl i något fall sådan skyldighet anses föreligga, bör den kunna hävas av Kungl. Maj:t. I sällsynta undantagsfall kan dock sådana omständigheter föreligga, att det ter sig rimligt att myndighet ingri-

per. Utredningen har härvid främst tänkt på vissa urkunder, som föreskriver att myndighet skall pröva, huruvida den som står närmast i släktföljden är lämplig att tillträda, och i nekande fall utse annan successor.

Att låta efterträdareandelen tillfalla en person, som utsetts genom lottning, anser utredningen stötande och icke böra komma i fråga. Såvitt utredningen vid sin granskning av fideikommissurkunderna kunnat finna, torde lottning knappast bli aktuell annat än i något enstaka fall. Under alla omständigheter synes några allmänna intressen icke äventyras, därest man underlåter att utlägga efterträdareandel åt successor, som utsetts genom lottning.

I enlighet med det anförda föreslår utredningen, att efterträdareandelen skall tillfalla den som enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande är den avlidnes efterträdare. Med ett på fideikommissurkunden grundat förordnande avses härvid såväl innehavarens som myndighets förordnande. Däremot inbegriper uttrycket icke lottning.

Utredningen erinrar vidare (under 5 § i förslaget) om att fideikommissurkunderna ibland innehåller förbud mot samtidigt innehav av flera fideikommiss. Det vanligaste fallet är, att flera fideikommiss instiftats genom samma urkund med föreskrift att fideikommissen icke får förenas i samma hand så länge det finns mer än en medlem av släkten. Utredningen indelar dessa föreningsförbud i två kategorier.

Vissa förbud har karaktären av särskilda villkor för rätten att tillträda fideikommisset. Ett sådant särskilt tillträdesvillkor är för handen, om i urkunden rörande ett fideikommiss föreskrives, att innehavaren av visst annat fideikommiss ej får tillträda det förra. Villkoret kan ha den innebörden, att innehavaren av det andra fideikommisset under alla förhållanden är utesluten från rätten att succedera. Stundom bör villkoret förstås så, att tillträde får ske under förutsättning att vederbörande frånträder det fideikommiss som han tidigare innehar.

Övriga förbud mot samtidigt innehav av flera fideikommiss kan jämföras med föreskrifter om förverkande av rätten att inneha fideikommiss. Så är fallet, om urkunden rörande ett fideikommiss innehåller förbud för innehavaren att tillträda annat fideikommiss.

Enligt utredningsförslaget skall fideikommiss i regel upphöra, när den innehavare avlider som besitter egendomen vid avvecklingslagens ikraftträdande. Efter nämnda tidpunkt kan därför endast mera sällan bli fråga om förening av bestående fideikommiss. Vanligare blir den situationen att, sedan ett fideikommiss upphört vid innehavarens död, innehavaren av ett annat fideikommiss gör anspråk på efterträdareandelen. Här blir således fråga om förening av fideikommiss och efterträdareandel. Vidare kan inträffa, att den som tagit efterträdareandel i ett fideikommiss gör anspråk på efterträdareandelen i ett annat fideikommiss, varvid fråga blir om förening av efterträdareandelar.

Utredningen uttalar, att stiftarens syfte med dessa föreningsförbud, nämligen att förhindra att egendom tillhörande flera fideikommiss samlas inom

samma släktgren, alltjämt är värt beaktande. De bör därför i princip upprätthållas vid avvecklingen. För detta kräves i och för sig icke några särsk bestämmelser. Utredningen anför några exempel för att belysa de situationer som kan väntas uppkomma.

Antag till en början att ett förbud, som har karaktären av *tillträdesvillkor*, upptagits i urkunden rörande ett fideikommiss, A, och innebär att innehavaren av ett annat fideikommiss, B, icke får tillträda A. Upphör A medan B alltjämt består, blir förbudet direkt tillämpligt på grund av den allmänna regeln i 6 § att efterträdareandelen skall tagas av den som enligt fideikommissurkunden är siste innehavarens efterträdare. Innehavaren av B får följaktligen icke taga efterträdareandel i A. Är situationen återigen den att B upphört före A, synes grunden för förbudet tala för att den som tagit efterträdareandel i B icke får taga sådan andel jämväl i A. — Innebär förbudet att B-innehavaren äger tillträda A endast om han avstår från B och har B upphört före A, synes den som erhållit efterträdareandel i B vara berättigad att taga dylik andel i A allenast om han utger den egendom han mottagit.

Härefter antages, att förbudet, som upptagits i urkunden beträffande fideikommisset A, innebär att innehavaren av A måste avstå därifrån om han tillträder ett annat fideikommiss, B. Förbudet är alltså att jämställa med en *förverkandeklausul* beträffande A. Upphör B medan A består, lär innehavaren av A förverka sin rätt till detta fideikommiss om han tager efterträdareandel i B. Även i detta fall torde nämligen förbudet böra tillämpas analogt. Om däremot A upphört före B, synes icke — utan särskild lagregel — hinder föreligga mot förening i samma hand av efterträdareandelarna i A och B. Den som tagit efterträdareandel i A kan tydligen icke, på grund av föreskrift i urkunden beträffande A — som redan upphört — bli skyldig att åter utgiva egendomen, därför att han sedermera tager efterträdareandel jämväl i B. Enligt utredningens mening saknas tillräcklig anledning att införa en särskild regel för detta, säkerligen mycket ovanliga fall.

Departementschefen. Mot den av utredningen föreslagna innebörden av begreppet innehavare av fideikommiss har jag inte något att erinra.

Även utredningens förslag till bestämning av efterträdarebegreppet anser jag mig i huvudsak kunna godtaga. Framhållas bör att änka, som enligt fideikommissurkunden äger besitta hela egendomen under sin livstid, visserligen i realiteten har en ställning jämförbar med en efterträdarens men icke är att anse som sådan i den föreslagna lagens mening utan såsom förmåns-tagare.

Såsom utredningen framhållit har stiftarens syfte med förbud mot förening av fideikommiss varit att förhindra en icke önskvärd koncentration av fideikommissegendom hos samme person eller samma släktgren. Det ter sig med utgångspunkt härifrån naturligt att ifrågasätta, huruvida icke ifrågavarande förbud bör vara tillämpligt även på förening av fideikommiss och efterträdareandel och på förening av efterträdareandelar. Tilldelning av en efterträdareandel har emellertid annan karaktär och annat innehåll än tillträde till ett fideikommiss, och den av utredningen dragna analogien är därför icke alldeles given. Ej heller kan anses helt uteslutet, att en fråga av detta slag i en under senare tid tillkommen fideikommissurkund reglerats

på annat sätt än vad utredningen förutsatt. Det synes även diskutabelt, huruvida det för ernående av det resultat som utredningen eftersträvat räcker med ett motivuttalande i frågan. Då det enligt min mening är angeläget att klarhet skapas, hur angivna spörsmål skall lösas, har i departementsförslaget under förevarande paragraf intagits en bestämmelse av innebörd att, om urkunden innehåller förbud för innehavare av annat fideikommiss att tillträda det ifrågavarande fideikommisset, såsom efterträdare däri icke skall anses den som tagit och icke därefter avstått från efterträdareandel i annat fideikommiss. I sådant fall blir den som följer närmast i successionskedjan att anse som efterträdare.

Vad nu sagts har avseende på sådana föreningsförbud, som har karaktären av tillträdesvillkor. Beträffande förbud, som är att jämställa med förverkandeklausuler, anser jag mig icke böra föreslå några regler i avvecklingslagen. Denna bör enligt min mening i princip icke reglera frågor, som uppstår före den tidpunkt då avvecklingen skall ske, eller med andra ord partiellt ingripa i bestående fideikommiss. Avvecklingslagstiftningen bör av såväl principiella som praktiska skäl få den verkan att samtliga bestämmelser i en fideikommissurkund upphör att gälla samtidigt; jag bortser därvid givetvis från att bestämmelser, som avser efterträdare och förmånstagare, kommer att gälla till ledning för avvecklingen. Detta motiveras bl. a. av att en fideikommissurkund bör ses som en enhet och att konsekvenserna av ett upphävande av endast någon eller några bestämmelser kan vara svåra att överblicka i det enskilda fallet. Spörsmålet, huruvida en förverkandeklausul av ifrågavarande art skall gälla för den som tagit efterträdareandel i annat fideikommiss, torde få bedömas från fall till fall. Att därvid en mycket stark presumtion talar för tillämpning av förverkandeklausulen har framgått av vad jag anfört i det föregående.

I detta sammanhang synes även böra behandlas vissa andra förverkandeklausuler som förekommer i en del fideikommissurkunder. Jag syftar därvid på föreskriften att den som innehar fideikommisset förverkar sin rätt, om han t. ex. begår nesligt eller vanhedrande brott, avfaller från den rena evangeliska läran eller söker få fideikommisset upphävt eller egendomen utbytt mot annan. Vid många fideikommiss inom adlig ätt föreskrives vidare, att innehavaren förverkar sin rätt om han går i ofrälse gifte. Förverkande synes i praktiken förekomma utomordentligt sällan. Såvitt är känt har blott vid ett tillfälle inträffat, att domstol av denna anledning skilt fideikommissinnehavare från besittningen av fideikommisset.

Utredningen uttalar, att det synes tivelaktigt om någon i våra dagar skulle vilja åberopa förverkande eller i vad mån vissa förverkandeklausuler längre kan anses gälla, men anser, att man likväl ej kan helt utesluta möjligheten av att innehavarens rätt upphör på grund av förverkande. I överensstämmelse med huvudregeln att fideikommiss skall avvecklas, då nuvarande

innehavarens rätt upphör med anledning av hans död, bygger avvecklingsförfarandet i väsentliga avseenden på de allmänna reglerna om arv, testamente och boutredning. Därför måste avsevärda komplikationer uppstå, om avveckling i vissa fall skulle ske, då innehavarens rätt upphör av annan anledning än hans död och medan han således alltså är i livet. Bäst sättet att komma till rätta med den olägenhet, som förverkandeklausulerna sålunda för med sig, är att upphäva dem i och med avvecklingslagens ikraftträdande. Härför talar också det skälet att vissa av klausulerna, särskilt förbudet mot ofrälse gifte, för nutida betraktelsesätt ter sig i hög grad stötande. Utredningen föreslår därför en övergångsbestämmelse av innehåll, att vad fideikommissurkunden må stadga om verkan av ofrälse gifte eller eljest om förverkande av rätt att inneha eller tillträda fideikommisset icke skall gälla, om äktenskapet ingåtts eller i urkunden eljest stadgad anledning till förverkande inträtt efter avvecklingslagens ikraftträdande. Föreskrift att innehavaren icke må samtidigt besitta annat fideikommiss föreslås dock fortfarande lända till efterrättelse.

Departementschefen. Såsom jag nyss anförat bör enligt min mening ett partiellt upphävande av fideikommissbestämmelser undvikas. Det praktiska behovet av den föreslagna bestämmelsen, enligt vilken gällande förverkandeklausuler skulle upphävas, torde vara mycket ringa. Liksom hittills synes man utan olägenhet kunna begagna utvägen med permutation i fall som ter sig stötande. Jag kan därför icke biträda utredningens förslag i denna del. Om något fall av förverkande skulle inträffa, synes detta böra jämföras med avstående av fideikommiss. Härtill återkommer jag i det följande.

Tiden för upphörandet

3 §.

Denna paragraf, som motsvarar 2 § första stycket i utredningens förslag, innehåller huvudregeln angående tidpunkten för upphörande av fideikommiss. Rörande innebörden av denna regel hänvisas till vad jag anförat i samband med den allmänna motiveringen.

Utredningen diskuterar vilken verkan avstående från fideikommiss, som redan tillträtts, bör ha beträffande tidpunkten för fideikommissets avveckling. När det gäller avstående, som sker efter avvecklingslagens ikraftträdande, anser utredningen flera skäl tala mot att låta avståndet medföra, att fideikommisset upphör. Med en sådan ordning skulle nuvarande innehavaren erhålla en möjlighet att själv bestämma tidpunkten för fideikommissets upphörande. Detta bör principiellt icke tillåtas, bl. a. emedan det kan återverka på kretsen av delägare. Vidare låter sig avvecklingsreglerna svårigen anpassa på ett fall av avveckling under innehavarens livstid. Att å andra sidan låta fideikommisset bestå till dess tillträdaren avlidit bör

enligt utredningen icke komma i fråga, när avvecklingen då många gånger skulle bli avsevärt fördröjd. Med en dylik regel är det icke uteslutet, att avstående stundom skulle göras i syfte att bibehålla fideikommisset så länge som möjligt. Den möjlighet, som nu diskuterats, erbjuder för övrigt icke någon lösning för det fall, att även tillträdaren avstår från fideikommisset. En i sak godtagbar lösning vinnes, därest huvudreglerna om tiden för avvecklingen och om egendomens fördelning tillämpas även om ett avstående skulle äga rum. Skulle nuvarande innehavaren avstå från fideikommisset, får den som står närmast i successionsordningen tills vidare betraktas som fideikommissarie. Fideikommisset upphör emellertid vid nuvarande innehavarens död. Om den nye innehavaren då fortfarande är i livet, erhåller han i egenskap av den avlidnes näste efterträdare hälften av egendomen med äganderätt, medan återstoden tillfaller den avlidnes arvingar och testamentstagare. Om däremot den nye innehavaren dör först, övergår fideikommisset till hans närmaste efterträdare och situationen blir i övrigt oförändrad.

Departementschefen. Jag delar utredningens uppfattning att, om nuvarande innehavaren efter lagens ikraftträdande avstår från fideikommisset, detta likväl bör avvecklas vid hans död. Någon undantagsregel erfordras icke för detta fall. I 5 § departementsförslaget har emellertid upptagits en särskild regel för den situationen, då nuvarande innehavaren frånträder egendomen för att tillträda eller taga efterträdareandel i annat fideikommiss.

Vad beträffar den av utredningen föreslagna i det föregående omnämnda regeln för fall, då fideikommiss avstås före avvecklingslagens ikraftträdande, får jag hänvisa till vad jag anfört härom i anslutning till den allmänna motiveringen.

4 §.

Denna paragraf, som motsvarar 4 § i utredningens förslag, innehåller ett undantag från 3 § i departementsförslaget. Enligt 9 kap. 2 § ärvdabalken skall — med visst undantag — testamentsförordnande till annan än den, som är född vid testators död eller då är avlad och sedermera födes med liv, vara utan verkan. Detta stadgande skall enligt lagen den 25 april 1930 äga motsvarande tillämpning på förordnande genom annan rättshandling till förmån för den som ej är född eller avlad vid tiden för förordnandet.

Utredningen. Någon föreskrift finns icke meddelad om hur man skall förfara, därest ett förordnande strider mot de nyss angivna reglerna. Av motiven till testamentslagen, vari stadgandet i 9 kap. 2 § ärvdabalken ursprungligen infördes år 1930, framgår emellertid, att det blir en tolkningsuppgift att avgöra vad som i detta förändrade läge skulle ha överensstämt med testators vilja. Två möjligheter står härvid öppna enligt motiven. När syftet med förordnandet icke kan helt och hållet uppnås, kan det tänkas att

förordnandet bör helt undanröjas. Den andra möjligheten är att låta förordnandet gå i verkställighet så långt som det icke är lagstridigt. Utredningen framhåller att, om ett fideikommiss tillkommit under tiden närmast före avvecklingslagens ikraftträdande — genom gåva eller testamente senast under år 1930 och i senare fallet testator avlidit innan avvecklingslagen trätt i kraft — det är mycket möjligt, att nuvarande innehavarens näste efterträdare och kanske också en eller flera av följande successorer är födda eller avlade innan fideikommisset instiftades eller före testators död. Att på dylika fall tillämpa huvudregeln om att fideikommisset upphör vid nuvarande innehavarens död skulle leda till den orimliga konsekvensen att efterträdaren och andra successorer, som är födda eller avlade på tid som nyss sagts, merendels skulle komma i sämre läge än om fideikommisset upprättats efter ikraftträdandet av nuvarande fideikommissförbud. Det kan icke råda något tvivel om att det i hithörande fall åtminstone som regel skulle bäst överensstämma med stiftarens vilja att låta de angivna successorerna tillträda egendomen enligt förordnandet. En tillämpning av de grundsatser som uppbär ärvdabalken skulle alltså medföra, att fideikommisset i allmänhet icke upphör så länge någon sålunda kvalificerad successor finns.

Utredningen uttalar, att man för dessa undantagsfall måste ha en särregel om tiden för fideikommissets upphörande. Man kan utgå från att stiftaren i flertalet fall helst skulle se, att fideikommisset får bestå så länge som ärvdabalken medger. En regel av sådant innehåll synes även i övrigt lämplig. Utredningen föreslår därför, att fideikommisset i nu avsedda fall skall upphöra först när det vid någon innehavares död befinnes att den som står närmast i tur måste vara avlad efter fideikommissets tillkomst.

Emellertid anser utredningen, att från vad nu sagts måste göras ett praktiskt betydelsefullt undantag. Det ej är ovanligt att fideikommiss upprättats i lös egendom, såsom möbler, tavlor eller böcker, med föreskrift att egendomen skall följa ett förefintligt fastighetsfideikommiss. Utredningen har funnit exempel på att dylika fideikommissförordnanden tillkommit under åren närmast före 1931. Om den nyss förordade regeln tillämpas på lösörefideikommiss som nu avses, skulle följden bli att lösörefideikommisset kommer att bestå efter det att fastighetsfideikommisset upphört. I och med att fideikommissbandet häves beträffande fastigheten, inträder emellertid möjlighet att sälja denna, varvid det kan bli svårt att på lämpligt sätt omhänderta de lösa föremålen. Genom försäljningen blir dessa i varje fall borttryckta från den miljö, som stiftaren anvisat för dem. Lösörefideikommisset bör därför upphöra samtidigt med fastighetsfideikommisset, vilket också i regel torde överensstämma med stiftarens vilja. Utredningen förordar därför, att de nu avsedda lösörefideikommissen följer den vanliga regeln om tiden för avvecklingen.

Departementschefen. I likhet med utredningen anser jag, att överensstämmelse i möjligaste mån bör eftersträvas mellan 1930 års lagstiftning

och avvecklingslagens bestämmelser. I den mån ett förordnande är giltigt enligt den förra, bör det sålunda i princip icke rubbas genom avvecklingslagen. Förordnande varom nu är fråga bör såsom utredningen föreslagit upphöra först när det vid någon innehavares död befinnes, att den som står närmast i tur måste vara avlad efter fideikommissets tillkomst. Av de skäl som utredningen anfört bör emellertid undantag göras beträffande egendom, som skall åtfölja ett förefintligt fastighetsfideikommiss.

5 §.

Departementschefen. I denna paragraf, som motsvarar 5 § i utredningens förslag, har upptagits ytterligare ett undantag från huvudregeln i 3 § av departementsförslaget om tidpunkten för avvecklingen. Undantaget har avseende på sådana fall, då förbud föreligger mot samtidigt innehav av flera fideikommiss; härom hänvisas till vad som anförts vid 2 §. Om innehavare, vid vars död fideikommisset skall upphöra enligt 3 eller 4 §, frånträder egendomen för att kunna tillträda eller taga efterträdaandel i annat fideikommiss, blir situationen principiellt att bedöma som ett fall av avstående. Enligt eljest gällande regler skulle trots avståndet förstnämnda fideikommiss upphöra vid hans död och egendomen till hälften tillfalla hans arvingar eller testamentstagare. Detta skulle betyda, att en väsentlig del av den till de två fideikommissen hörande egendomen samlades inom samma släktgren, vilket skulle strida mot föreningsförbudets syfte.

Enligt min mening bör avvecklingen av fideikommiss, som sålunda frånträdes, uppskjutas till dess näste innehavaren avlider och egendomen då fördelas på vanligt sätt mellan dennes efterträdare samt arvingar eller testamentstagare. I förevarande paragraf har intagits ett stadgande av denna innebörd.

6 §.

Denna paragraf, som saknar motsvarighet i utredningens förslag, innehåller bestämmelse om att Kungl. Maj:t skall kunna förordna, att fideikommiss tills vidare skall bestå. Förutsättningarna för bestämmelsens tillämpning har tidigare behandlats.

Departementschefen. Bestämmelsen utgör undantag från den grundläggande regeln i 3 §, att fideikommiss enligt lagen skall avvecklas vid nuvarande innehavarens död. Intill dess Kungl. Maj:t med stöd av 6 § förordnar annorlunda, blir emellertid bestämmelserna i avvecklingslagen tillämpliga. Förordnande enligt denna paragraf torde i regel icke böra meddelas förrän avvecklingsfrågan blivit aktuell genom att nuvarande innehavaren avlidit. Om särskilda skäl är därtill, föreligger emellertid icke hinder, att förordnande meddelas tidigare. I den närmast följande framställningen åsyftar jag emellertid den situationen, då förordnande ej har meddelats före nuvarande innehavarens död.

I något fall kan ovisshet komma att råda, huruvida ett fideikommiss

kommer att avvecklas vid nuvarande innehavarens frånfälle eller icke. Sålunda kan inträffa, att nuvarande innehavaren ej med säkerhet vet, om han kan genom testamente förfoga över fideikommisssegendomen. Detta får betydelse särskilt i det fall, att testamentariskt förordnande över den privata egendomen är beroende av testamente beträffande fideikommisssegendomen. Dessa svårigheter kan emellertid lösas genom att testator, om han anser sig kunna räkna med att fideikommisset kan komma att bestå, i testamentet förordnar om egendomens fördelning under förutsättning såväl av fideikommissets avveckling som av dess bestånd. I övrigt synes den ovisshet som under nuvarande innehavarens livstid kan råda i angivna hänseende icke behöva medföra några väsentliga olägenheter. Beaktas bör för övrigt, att förordnande enligt förevarande paragraf avses skola meddelas endast i enstaka fall.

I detta sammanhang bör vidare den i 3 § upptagna huvudregeln om tidpunkten för avvecklingen uppmärksammas. Enligt denna skall fideikommiss upphöra, då den nuvarande innehavaren avlider. Under tiden därefter fram till ett eventuellt förordnande om fideikommissets bestånd kommer i något fall ovisshet att råda, huruvida fideikommisset vid denna tidpunkt kommer att avvecklas eller ej. Med hänsyn till att avvecklingen bör ske genom generellt verkande regler och icke genom beslut i det enskilda fallet synes emellertid ofrånkomligt att fasthålla vid att bestämmelserna i fideikommissurkunden automatiskt upphör vid viss tidpunkt. Denna har av skäl som jag förut anfört bestämts till att i regel vara den nuvarande innehavarens frånfälle. Det kan ifrågasättas, huruvida icke i stället tidpunkten för upphörandet av fideikommisset borde bestämmas till någon kortare tid efter dödsfallet. Därvid skulle under mellantiden Kungl. Maj:t hinna ta ställning till frågan om fideikommissets bestånd. Jag anser emellertid icke, att de få fall då ett förordnande om fideikommissets bestånd kan ifrågakomma motiverar avsteg från den i övrigt ändamålsenliga anknyttningen av avvecklingen till innehavarens död.

Några egentliga praktiska olägenheter av det angivna förhållandet torde icke uppkomma. Genom att avvecklingslagens bestämmelser automatiskt blir tillämpliga i och med att den nuvarande innehavaren avlider, förhindras sådana förfoganden och åtgärder beträffande egendomen som kan försvåra ett kommande beslut av Kungl. Maj:t om fideikommissets bestånd. Tiden intill dess att avgörande härvidlag träffas torde kunna göras relativt kort. Fideikommissnämnden synes på ett tidigt stadium av sin verksamhet kunna beträffande de fall, då förordnande enligt förevarande paragraf kan ifrågakomma, vidtaga förberedande bedömning av behovet av ingripande, varigenom skyndsam handläggning vid det aktuella tillfället underlättas. Situationen synes för övrigt ha stora likheter med den som föreligger, då i ett vanligt dödsbo klander sker av testamente, som upprättats till förmån för en person med förbigående av arvingarna.

Under tiden intill dess dispensfrågan blivit avgjord gäller samma regler som för de fall, då sådan fråga icke uppkommit. Detta innebär bl. a., att fi-

deikommissboet skall betraktas som ägare till egendomen och således kan erhålla lagfart på och inteckna fast egendom.

Om dispens meddelas, synes situationen böra bedömas i huvudsak på samma sätt som om ett klandrat testamente blivit ståndande och hela egendomen tillfaller testamentstagaren med förbigående av samtliga arvingar.

Förordnande enligt denna paragraf torde i allmänhet böra meddelas för successorns livstid. Vid successorns död får frågan om fideikommissets fortsatta bestånd upptagas till förnyad prövning. Paragrafen har emellertid utformats så, att Kungl. Maj:t, om skäl är därtill, skall kunna meddela förordnande för längre tid än nästa efterträdarens livstid. Förordnandet skall också kunna bestämmas att gälla till dess Kungl. Maj:t annorlunda förordnar.

Egendomens fördelning

7 §.

Paragrafen, som motsvarar 6 § första stycket i utredningens förslag, innehåller huvudregeln om fideikommissegendomens fördelning. Angående grunderna för den valda fördelningsregeln hänvisas till vad jag anfört i samband med den allmänna motiveringen.

Utredningen framhåller, att ärvdabalkens regler om arv och testamente i tillämpliga delar kommer att gälla beträffande den hälft av egendomen, som tillfaller arvingarna, och att i vissa fall reglerna om arv synes böra användas analogt på successorns förvärv. Beträffande förstnämnda hälft av egendomen uppkommer fråga, huruvida reglerna i 5 kap. ärvdabalken om allmänna arvsfondens rätt till arv bör gälla vid fideikommissavvecklingen. Utredningen diskuterar, huruvida avvikelse härvidlag bör ske från de allmänna arvsreglerna till förmån för successor, men anser icke detta motiverat. Som skäl härför anföres, att antalet fall då siste fideikommissinnehavaren saknar andra arvingar än arvsfonden blir ytterst få och att det framstår som mycket litet sannolikt, att innehavaren just i ett sådant fall skulle på grund av sjukdom, omyndighet eller eljest vara ur stånd att begagna sin testationsrätt, om han så önskar.

Yttrandena. Svea hovrätt och *Stockholms rådhusrätt* föreslår, att allmänna arvsfonden genom bestämmelse i avvecklingslagen uteslutes från arvsrätt till fideikommissegendom, om successor finns, och att denne erhåller hela egendomen. Bl. a. hänvisas till att situationen icke är likställd med andra fall, då arvsfonden inträder som arvinge, och att det måste anses överensstämmande med stiftarens vilja, att successor får tillträda hela egendomen.

Departementschefen. I likhet med *Svea hovrätt* och *Stockholms rådhusrätt* anser jag det ligga närmare till hands, att successor inträder som arvinge än att allmänna arvsfonden skall göra det. Såsom utredningen framhållit

synes det emellertid vara mycket osannolikt, att frågan i de få fall då den kan få aktualitet icke kommer att lösas genom att innehavaren testamentariskt förordnar om egendomen. Det är därför enligt min mening icke erforderligt att tynga lagstiftningen med en bestämmelse av det innehåll nämnda remissorgan förordat.

Tillämpningen i övrigt av ärvdabalkens regler beträffande den del av fideikommisssegendomen vari skall tagas arv eller testamente synes såvitt kan bedömas icke behöva medföra några komplicerade problem. Beträffande ärvdabalkens bestämmelser om förskott på arv bör emellertid framhållas, att förskott icke kan utgivas av fideikommisssegendomen. Med hänsyn härtill och då fideikommisssegendomen behandlas som en särskild förmögenhetsmassa, torde reglerna om förskott på arv icke bli tillämpliga vid avvecklingen. Såsom utredningen framhållit torde reglerna i ärvdabalken i vissa fall böra tillämpas analogt på efterträdarens förvärv. Nämnda förhållande ger anledning framhålla vissa synpunkter.

Sålunda bör i fråga om testamentsreglerna anmärkas, att ett testamente, som inkräktar på efterträdareandelen, i denna del utan vidare är överksamt. Det synes icke erforderligt att uppställa någon regel om viss tid, inom vilken successorn skulle ha att påkalla jämkning av testamente för utfående av efterträdareandel.

Reglerna om förverkande av arvs- eller testamentsrätt och om preskription av sådan rätt torde böra tillämpas analogt även på efterträdarens förvärv.

När det gäller tillämpningen av bestämmelserna i 17 kap. ärvdabalken om arvsavtal beträffande efterträdaren är frågan mera komplicerad. Detta sammanhänger med att den fideikommissariska successionen — vilken skall gälla även vid bestämmandet av efterträdare — ger efterträdaren en annan ställning än den en arvinge har enligt den legala arvsordningen. Om efterträdare avsäger sig sin rätt, övergår nämligen egendomen till nästa man i den fideikommissariska successionsordningen, medan avsägelse av arvsrätt medför att egendomen, därest arvlåtaren icke genom testamente förfogat över den, går till fördelning efter vanliga regler på samma sätt som om arvingen i fråga avlidit före arvlåtaren. Regeln i 17 kap. 2 § om verkan av avsägelse kan därför icke tillämpas på efterträdaren. Vad där stadgas om förutsättningarna för giltig avsägelse från bröstarvinges sida lämpar sig ej heller för detta fall. Huruvida skäl finns för en analogisk tillämpning av 17 kap. 1 § ärvdabalken är ovisst. Det är sålunda för närvarande tveksamt, i vad mån efterträdaren kan före tillträdet sluta avtal rörande fideikommisssegendomen, och samma tveksamhet inställer sig givetvis beträffande verkan av avtal, som efterträdaren kan tänkas ingå efter avvecklingslagens ikraftträdande. Dessa frågor, som icke kan förväntas få någon större praktisk betydelse, synes icke böra lösas lagstiftningsvägen utan torde, i den mån tvist uppstår, få överlämnas åt rättspraxis. Det i 17 kap. 3 § ärvdabalken upptagna förbudet för arvlåtare att förfoga över sin kvarlåtenskap genom

avtal bör givetvis tillämpas även på siste innehavaren i dennes förhållande till fideikommisssegendomen.

Slutligen bör påpekas, att det liksom vid ett vanligt arvfall står intressenterna i ett fideikommissbo fritt att avstå från sin rätt. Om successorn avstår, tillfaller efterträdareandelen hans närmaste efterträdare och, om denne avstår, den som därefter står i tur o. s. v.

Av 22 § framgår att fideikommisssegendomen skall behandlas som ett särskilt bo (fideikommissbo), fristående från den avlidnes privata egendom.

8 §.

Denna paragraf, vartill motsvarighet finns i 6 § andra stycket i utredningens förslag, innehåller den tidigare omtalade bestämmelsen om efterträdares rätt att på sin lott taga huvudgård med där förvarade samlingar samt annan fast egendom, på vilken bedrivs jord- eller skogsbruk och som lämpligen bör bevaras odelad (jfr 23 kap. 3 § ärvdabalken). Vidare har stadgats att, om det finns flera huvudgårdar, efterträdaren må taga en av dem efter eget val.

Yttrandena. Sveriges lantbruksförbund efterlyser i sitt remissyttrande ett uttalande om principerna för den lämplighetsprövning som skall ske enligt bestämmelsen.

Departementschefen. Bestämmelsen motiveras främst av intresset att undvika en uppdelning av sådan egendom, som från brukningssynpunkt bör hållas samlad. Det är från denna utgångspunkt, som i det enskilda fallet får bedömas, huruvida viss egendom bör bevaras odelad.

Med efterträdares lott avses hans sammanlagda andel i boet, d. v. s. förutom efterträdareandelen jämväl arvsandel och testamentslott, som må tillkomma honom. Vid val mellan flera huvudgårdar äger efterträdaren företrädesrätt till samlingar, som förvaras på den gård han väljer, men icke till samlingar på annan huvudgård.

Vad som avhandlas i denna paragraf är frågor, som uppkommer vid skifte av fideikommissboet. Om enighet icke kan nås mellan intressenterna, får tvisten handläggas i den ordning som gäller vid skifte av dödsbo.

9 §.

Paragrafen överensstämmer med 7 § i utredningens förslag. Utredningen säger sig visserligen icke ha påträffat något förordnande, som direkt avser egendomens behandling om det aktuella fideikommisset upphäves, men anser det möjligt, att situationen beaktats i något sentida fideikommissförordnande som icke kommit till utredningens kännedom. Däremot har utredningen i två fideikommissurkunder påträffat föreskrifter om hur med egendomen skall förfaras, därest viss annan egendom som tillhör annat fideikommiss förlorar sin fideikommissnatur. Bestämmelsen torde kunna tillämpas såväl i

det tänkta huvudfallet som beträffande urkunder av sist angivna slag. Stadgandet utgör icke hinder för beslut om permutation, om behov därav skulle uppstå.

10 §.

Denna paragraf motsvarar 8 § i utredningens förslag.

Utredningen. Det kan förekomma, att vid avveckling av ett fideikommiss efterträdare saknas eller att det icke finns någon som avvecklingslagen erkänner som efterträdare (jfr vad som anförts vid 2 §). I sådant fall kan huvudregeln om egendomens fördelning icke tillämpas.

Situationen är härvid oftast sådan, att fideikommisset skulle ha upphört även om avvecklingslagen icke funnits. Det måste likväl anses lämpligt att låta lagen reglera den uppkomna situationen. Eljest skulle i vissa hänseenden osäkerhet komma att råda, hur med egendomen skall förfaras och det skulle icke bli möjligt att beakta t. ex. det allmännas intresse av att kulturvärden bevaras. I rättspraxis har antagits, att fideikommissegendomen, när successionskedjan utlöpt, ingår i siste innehavarens kvarlåtenskap och tillfaller hans arvingar eller testamentstagare, såvida annat icke följer av fideikommissurkunden. Om stiftaren bestämt, hur det skall förfaras med egendomen när fideikommisset upphör, är emellertid denna föreskrift att tillämpa. Utredningen anser det naturligt, att man vid avvecklingen anknyter till de grundsatser, som sålunda eljest skulle ha gällt. Det är icke klart, hurvida efterlevande make enligt gällande rätt äger njuta giftorätt i egendomen. Övervägande skäl talar emellertid för att likställa detta avvecklingsfall med de övriga och att alltså icke medge giftorätt.

På grund av vad sålunda anförts föreslår utredningen att, om efterträdare ej finns, i egendomen skall tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne fideikommissinnehavaren. Föreskriver urkunden att, därest efterträdare saknas, egendomen skall fördelas mellan siste innehavarens arvingar eller andra släktmedlemmar eller ock att egendomen skall användas för välgörande eller annat ändamål, skall dock denna föreskrift lända till efterrättelse.

Departementschefen. Den av utredningen föreslagna bestämmelsen anser jag mig kunna godtaga, och den har i sak oförändrat upptagits i förevärande paragraf. Stadgandet i andra punkten utgör i likhet med bestämmelsen i 9 § icke hinder för beslut om permutation.

Förmåner m. m.

11 §.

I denna paragraf, som motsvarar 9 § i utredningens förslag, behandlas fardagsrätten. Härom hänvisas till vad som anförts i samband med den allmänna motiveringen.

12 §.

Paragrafen, som motsvarar 10 § i utredningsförslaget, innehåller bestämmelser om andra förmåner än fardagsförmån samt vissa ändamålsbestämmelser, vilka samtliga skall utgå enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande.

Departementschefen. I departementsförslaget har bestämmelsen i förtydligande syfte redaktionellt jämkats.

Till belysning av bestämmelsens innebörd må framhållas det fall, att sista innehavarens änka tagit arv i fideikommissegendomen och att vid hennes död arvingar i andra parentelen efter mannen lever. Änkans del i egendomen tillfaller därvid dem. Eftersom deras arvsrätt blir aktuell först vid änkans död, möter intet hinder mot att arvingarna dessförinnan uppbär förmån.

Av bestämmelsen följer även att en föregående innehavares änka, som uppbär förmån vid siste innehavarens frånfälle, bibehålles vid sin rätt efter avvecklingen. I något fall kan emellertid förekomma, att hela fideikommissegendomen vid siste innehavarens död besittes av änka efter en tidigare innehavare. För detta fall har befunnits lämpligt, att åtgärder för avvecklingens genomförande uppskjutes. Härom stadgas i 36 §.

13 §.

Denna paragraf, som motsvarar 11 § första och tredje styckena i utredningens förslag, reglerar rätten till pension eller annan dylik förmån, som utgår av fideikommissegendomen. Utöver vad som härom anförts i anslutning till den allmänna motiveringen må följande framhållas.

Utredningen. Det förekommer att pension utlovats endast tills vidare. Likväl torde man vara berättigad att antaga, att förmånen icke skulle ha indragits, om fideikommisset bestått. Pensionen synes därför böra bevaras för pensionstagarens livstid. Var effektiv tidsbegränsning avsedd, kan det dock icke komma i fråga att tvångsvis bevara förmånen för längre tid än som bestämts.

Att bestämmelsen avser pension eller förmån, som utgår av fideikommissegendomen, innebär att pension från försäkringsanstalt lämnas åt sidan. Vid ett par större fideikommiss har pensionsstiftelser bildats. I den mån sådan stiftelses tillgångar innefattar betryggande säkerhet för pensionernas utgående, bör de pensioner som utgår eller utfästs från stiftelsen likställas med försäkringspensioner. I den mån så icke är förhållandet, bör pensionerna behandlas på samma sätt som de pensioner vilka utgår eller utfästs från fideikommissegendomen. I vissa fall har aktiebolag bildats för driften av egendomen. Den formella omständigheten, att det är bolaget som utbetalar eller utfäst pensionerna, bör icke medföra att dessa behandlas annorlunda än från egendomen direkt utgående eller utfästa pensioner.

Såsom förutsättning för bestämmelsens tillämpning har angivits, att pensionen eller förmånen utgår på grund av anställning på fideikommissfastighet. Härmed avses icke bara anställning i en på egendomen driven rörelse utan också i fideikommissinnehavarens hushåll eller såsom dennes personlige tjänare. Beträffande sistnämnda slag av anställning bör bestämmelsen enligt utredningen gälla endast anställda på lantegendom.

Departementschefen. Jag anser mig i allt väsentligt kunna instämma i vad utredningen anfört. Den av utredningen förordade begränsningen av bestämmelsens tillämpning till att i vissa fall avse endast anställda på lantegendom framgår dock icke av den föreslagna lagtexten, och det är enligt min mening ej heller motiverat att denna gränsdragning upprätthålles.

14 §.

Denna paragraf, som överensstämmer med 12 § i utredningens förslag, innehåller bestämmelser om förmånernas bevarande. För utredningens förslag i denna del har tidigare redogjorts.

Yttrandena. Sveriges lantbruksförbund uttalar, att förslaget icke tillräckligt reglerar det verkställande ansvaret för att de förmåner som skall utgå ur fideikommissegendomen verkligen utges, att det kan möta stora praktiska svårigheter för en pensionär att driva in de belopp han har att få samt att många pensionärer aldrig torde få kännedom om möjligheten att få pensionen säkerställd.

Departementschefen. De skiftande problem som kan förväntas uppstå, när det gäller bevarandet av ifrågavarande förmåner, synes icke kunna i detalj regleras i lag. Som jag anfört i det föregående bör det därför i möjligaste mån överlämnas åt intressenterna själva att reglera sina mellanhavanden. Emellertid bör, såsom tidigare understrukits, i fideikommissnämndens uppgifter ingå att medverka vid säkerställandet av förmåner.

Nyttjanderättshavare

15 §.

I enlighet med vad som anförts i samband med den allmänna motiveeringen har — efter mönster av 1 kap. 9 § nyttjanderättslagen — i denna paragraf upptagits en bestämmelse om att arrende- och hyresavtal, avseende annan fastighet än huvudgård, skall gälla jämväl för den som förvärvar egendomen vid avvecklingen. Paragrafen motsvarar 13 § i utredningens förslag.

Större jord- och skogsegendomar

16 §.

Denna paragraf, som icke har någon motsvarighet i utredningens förslag, innehåller bestämmelser om inlösen av jord- eller skogsegendom ävensom viss annan fast egendom.

Departementschefen. Liksom när det gäller förordnande enligt 6 § måste beslut enligt förevarande paragraf fattas, innan avvecklingen av fideikommisset enligt fideikommissnämndens beslut skall anses avslutad. Något uttryckligt stadgande härom torde icke vara erforderligt. Vid avgränsningen av den mark som omfattas av inlösningsrätten skall hänsyn tagas till önskvärdheten av lämplig ägoanordning icke bara för det område som skall inlösas utan också för angränsande fastigheter.

De allmänna bestämmelserna i lagen om expropriation skall gälla i tillämpliga delar. Några särbestämmelser synes icke erforderliga.

Kulturvärden

17 §.

Denna paragraf, vars första stycke motsvarar 18 § och andra stycke 26 § i utredningens förslag, reglerar frågan om inlösningsrätt för det allmänna beträffande fideikommissens lösa kulturföremål. Angående förutsättningarna för och omfattningen av inlösningsrätten hänvisas till vad som anförts i samband med den allmänna motiveringen.

Yttrandena. Svea hovrätt uttalar att, med hänsyn till kravet på säkerhet för att en samling i framtiden skall kunna bevaras, det alltid synes böra finnas en möjlighet för det allmänna att inlösa samling, om risk för splittring uppkommer. Enligt hovrättens mening är det tveksamt, om bestämmelsen angående inlösningsrätt erbjuder en sådan möjlighet i de fall, då fara för splittring icke föreligger i omedelbar anslutning till avveckling av ett fideikommiss utan uppstår först senare.

Fideikommissariernas intresseorganisation föreslår, att i lagtexten uttryckligen utsäges att ersättningen vid inlösen skall motsvara fulla marknadsvärdet.

Departementschefen. Med anledning av vad Svea hovrätt anført vill jag framhålla, att den föreslagna regeln angående förordnande om inlösen är avsedd att tillämpas endast under avvecklingstiden, d. v. s. intill dess avvecklingen enligt beslut av fideikommissnämnden är att anse som avslutad.

Även efter det förordnande om inlösen skett bör en tidsbegränsning gälla för begagnandet av inlösningsrätten. Då Kungl. Maj:t förordnar om hem-

bud av samling, bör därför i beslutet utsättas en tidsgräns för lösningsrätten.

I anledning av vad fideikommissariernas intresseorganisation anfört vill jag framhålla, att ersättningen i princip bör bestämmas med hänsyn till marknadsvärdet. Något uttryckligt stadgande härom synes dock icke erforderligt.

Fideikommissnämnden

18 §.

Denna paragraf, som motsvarar 19 § första stycket i utredningens förslag, innehåller bestämmelser om fideikommissnämnden och dess uppgifter.

Departementschefen. Vid frågan om fideikommissnämndens uppgifter har jag utförligt uppehållit mig i samband med redovisningen av den allmänna motiveringen. I detta sammanhang må ytterligare framhållas att, när det gäller att vidtaga åtgärder till skydd för föreliggande allmänna intressen, nämnden i förekommande fall skall ha att efter utredning överlämna ärendet med förslag till Kungl. Maj:t. Finner nämnden icke anledning till dylik åtgärd, bör nämnden kunna själv avgöra ärendet, d. v. s. besluta att åtgärd ej skall vidtagas. I tveksamma fall torde dock i allmänhet vara lämpligt, att nämnden överlämnar avgörandet till Kungl. Maj:t.

Stundom kan bli erforderligt, att nämnden med hänsyn till handläggningens fortgång för sin del tar ståndpunkt i uppkommande rättsfrågor. I den mån sådana frågor blir föremål för domstolsprövning, är dock nämnden givetvis bunden av lagakraftvunna domstolsavgöranden.

19 §.

Denna paragraf, vartill motsvarighet finns i 19 § i utredningens förslag, innehåller bestämmelser om fideikommissnämndens sammansättning. Vidare föreskrives att talan ej må föras mot nämndens beslut. Närmare föreskrifter om nämnden och dess verksamhet förutsättes skola meddelas av Kungl. Maj:t.

Yttrandena. Fideikommissariernas intresseorganisation föreslår, att i lagtexten inskrives, att i nämnden skall finnas representerad sådan sakkunskap beträffande fideikommissens speciella problem, som endast den besitter vilken själv är fideikommissarie.

Länsstyrelsen och överlantmätaren i Västmanlands län ifrågasätter, om icke med hänsyn till de viktiga funktioner som tillagts nämnden dess beslut bör kunna överklagas hos Kungl. Maj:t.

Departementschefen. Beträffande fideikommissnämndens sammansättning har jag tidigare uttalat, att ordföranden och vice ordföranden bör vara lagkunniga och att i nämnden bör finnas företrädd erfarenhet av jordbruks-, skogs- och kulturfrågor samt av fideikommissförvaltning. Föreskrifter här-om synes emellertid icke erforderliga i avvecklingslagen.

Frågan om behovet av besvärsrätt får enligt min mening bedömas med utgångspunkt från de uppgifter som nämnden skall ha. Dessa kan sammanfattningsvis sägas vara att ge råd till och vägleda fideikommissintressenterna vid avvecklingen samt att bevaka det allmännas intressen. I förstnämnda avseende föreligger icke behov av fullföljdsförfarande. De beslut som nämnden har att fatta, när det gäller den sistnämnda uppgiften, rör väsentligen sådana frågor som slutgiltigt skall avgöras av Kungl. Maj:t. I dessa frågor står det intressenterna fritt att oberoende av nämndens ställningstagande göra framställning till Kungl. Maj:t med yrkande om viss åtgärd. Icke heller i dessa fall föreligger därför något behov av fullföljdsrätt. Emellertid har nämnden bl. a. även att lämna medgivande till försäljning och inteckning av fideikommissegendom samt till skifte av egendomen. Fråga om och när sådant medgivande skall lämnas kommer ofta att sammanhånga med fråga om åtgärder, som kräver Kungl. Maj:ts förordnande. Därvid torde situationen vara sådan, att medgivande uppenbarligen ej kan lämnas, förrän Kungl. Maj:t träffat sitt avgörande. Om nämnden i andra fall avslår begäran om medgivande av angivet slag, skulle dock kunna ifrågasättas, huruvida icke intressenterna borde ha möjlighet att överklaga nämndens beslut. Även andra situationer kan tänkas uppkomma, då en fullföljdsrätt kan diskuteras. Jag syftar därvid särskilt på åtgärder, som avses i 20 och 27 §§. Påpekas bör dock att utdömande av vite prövas av domstol. Vidare har jag tidigare framhållit, att på nämndens ledamöter bör ställas krav på höga kvalifikationer. Härtill kommer att nämndens beslut — fränsett beslut att avvecklingen skall anses slutförd — när som helst kan av nämnden omprövas. Med hänsyn härtill och till angelägenheten av enkelhet och smidighet i handläggningen av uppkommande avvecklingsfrågor anser jag mig kunna godtaga utredningens förslag, att nämndens beslut icke skall kunna överklagas.

20 §.

Denna paragraf, som motsvarar 21 § i utredningens förslag, innehåller bestämmelser att fideikommissnämnden skall äga tillträde till fideikommissegendomen och tillgång till handlingar rörande fideikommisset.

Yttrandena. Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar, att det bör preciseras vilka handlingar som föreskriften avser och att därvid bör beaktas, att handlingarna hos nämnden blir offentliga.

Departementschefen. Med anledning av vad hovrätten anfört bör framhållas, att bestämmelsen endast avser sådana handlingar som har betydelse

för avvecklingen. Detta synes icke uttryckligen behöva föreskrivas. Att närmare ange vilka handlingar som kan komma i fråga är knappast möjligt. Det torde få ankomma på fideikommissnämnden att med hänsyn till bestämmelserna om allmänna handlingars offentlighet bedöma, vilket förfarande som kan vara lämpligt i det enskilda fallet.

Förfarandet vid avvecklingen

21 §.

Denna paragraf, vartill motsvarighet finns i 20 § i utredningens förslag, föreskriver skyldighet för den som har egendomen i sin vård att inom en månad från fideikommissinnehavarens död anmäla dödsfallet till fideikommissnämnden.

Utredningen uttalar, att skyldigheten att anmäla fideikommissinnehavares död har införts främst med tanke på de typiska fideikommissen men att den lämpligen bör gälla vid samtliga fideikommiss. I fråga om de atypiska fideikommissen kan den bli av betydelse särskilt i sådana fall, då avvecklingen skall inträda vid innehavares död. Utredningen framhåller också, att man genom anmälningsskyldigheten kan få upplysning om hittills okända fideikommiss.

Yttrandena. Hovrätten över Skåne och Blekinge anser stadgandet olämpligt och uttalar, att erforderlig rapportering bör kunna ordnas genom folkbokföringens tryckande register.

Departementschefen. Anmälningsskyldighet är enligt min mening motiverad av att garantier bör skapas för att framför allt de avvecklingsfall, vid vilka allmänna intressen kräver beaktande, så snart som möjligt skall komma till fideikommissnämndens kännedom. I många fall avseende fideikommiss i fast egendom torde nämnden få vetskap om inträffat dödsfall utan anmälning av vederbörande intressent, men någon säkerhet härför föreligger icke. Det är för övrigt ej endast fideikommissen i fast egendom, som påkallar nämndens uppmärksamhet. Härtill kommer, att i vissa fall krav på skyndsamma åtgärder kan föreligga. På grund härav och då en effektiv rapportering via folkbokföringen icke torde kunna åstadkommas, anser jag erforderligt med en föreskrift om anmälningsskyldighet. Denna bör åligga den som har egendomen i sin vård. Anmälan bör kunna ske såväl skriftligen som muntligen.

22 §.

I paragrafen, som har sin motsvarighet i 22 § i utredningens förslag, föreskrives, att fideikommissegendomen skall behandlas som ett särskilt bo. Härom hänvisas till vad som anförts i den allmänna motiveringen.

23 §.

Denna paragraf, som har sin motsvarighet i 22 § i utredningens förslag, innehåller huvudstadgandet rörande avvecklingsförfarandet såvitt rör typiska fideikommiss.

Utredningen. Angående tillämpningen av reglerna i ärvdabalken rörande dödsbo framhåller utredningen följande.

Beträffande tillämpningen av bestämmelserna i 18 kap. ärvdabalken gäller, att delägare i fideikommissboet är efterträdaren samt arvingar och universella testamentstagare i egendomen. Däremot är siste innehavarens efterlevande make ej delägare i denna egenskap. Ej heller är förmänsstagare att anse som delägare. — Vad angår bestämmelsen i 18 kap. 3 § ärvdabalken kan anmärkas, att enligt gällande rätt begravningsgäld icke belastar fideikommisset utan endast innehavarens dödsbo samt att med hänsyn härtill fideikommissboet ej är ansvarigt för sådan gäld. — Såsom framgått avser hänvisningen till 18 kap. ärvdabalken endast vad däri stadgas om förvaltning och utredning av dödsbo. Däremot har icke hänvisats till bestämmelserna i 18 kap. 5 § ärvdabalken om förskott på lott och underhåll ur boet. Det synes mindre lämpligt att låta dessa bestämmelser bli tillämpliga vid avvecklingen.

Hänvisningen till bestämmelserna i 20 kap. ärvdabalken innebär, att i motsats till vad för närvarande gäller bouppteckning skall upprättas över fideikommisssegendomen. Denna skall, emedan fideikommissboet är helt skilt från det vanliga dödsboet registreras särskilt. Det föreligger icke någon skyldighet att ingiva fideikommissbouppteckningen samtidigt med den vanliga bouppteckningen.

Förutom de uppgifter, som bouppteckning skall innehålla enligt 20 kap. 3 § ärvdabalken, bör av fideikommissbouppteckningen framgå, att den avser förutvarande fideikommisssegendom och endast sådan. Vidare bör framgå huruvida successor finnes och i så fall vem av delägarna som är successor. Vad nu sagts torde komma att iakttagas utan särskilt stadgande.

I anslutning till 20 kap. 4 § ärvdabalken framhåller utredningen, att fideikommissinnehavaren i regel häftar även personligen för gäld, som på grund av inteckning eller eljest belastar fideikommisssegendomen. I enlighet med vad som för närvarande gäller bör sådan gäld icke upptagas jämväl i den vanliga bouppteckningen. I fideikommissbouppteckningen bör avdrag göras för kapitalvärdet av sådan urkundslenig förmån — ändamålsbestämmelse som avses i 10 § andra stycket i utredningens förslag till avvecklingslag häri inbegripen — som redan börjat utgå och skall bevaras vid avvecklingen. De förpliktelser i fråga om förmåner till anställda m. fl., som åvilar fideikommissboet jämlikt 11 § i utredningens förslag till avvecklingslag, skall givetvis upplagas som gäld. Däremot får avdrag icke göras för kapitalvärdet av annan förmån. Sådan förmån avses nämligen bli föremål för arvsbeskattning.

Någon hänvisning till 21 kap. ärvdabalken om den dödes gäld har icke

gjorts. Vad där stadgas om dödsbodelägares personliga ansvarighet för sådan gäld passar nämligen mindre väl på förhållandena vid fideikommiss-avvecklingen. Sålunda kommer på grund av reglerna om fardag fideikommissboet icke att förrän ganska långt efter siste innehavarens död få tillträda förvaltningen av fideikommissfastighet. Det skulle te sig egendomligt, om man av delägarna krävde att de för att befria sig från gäldsansvar skulle avträda egendom, som de ej själva förvaltade. Vidare kan olägenheter uppstå i fall, då siste innehavaren tillika svarade personligen för fideikommissgäld. Det är olämpligt att två personkretsar — d. v. s. både fideikommissboets och det vanliga dödsboets delägare — blir ansvariga, enär detta vållar komplikationer, t. ex. i fråga om regressrätt. Till det anförda kommer att, därest reglerna om personligt gäldsansvar gjordes tillämpliga vid avvecklingen, den praktiska betydelsen därav skulle bli mycket ringa, eftersom nästan all fideikommissgäld är intecknad i fast egendom och borgenärernas rätt därför i regel är tryggad.

Hänvisningen till 22 kap. ärvdabalken om verkställighet av legat och ändamålsbestämmelser har gjorts med tanke på förordnande i testamente av siste innehavaren. Förordnande i fideikommissurkunden om utgivande av förmån eller annan prestation verkställas däremot enligt de särskilda bestämmelserna i avvecklingslagen om förmåner m. m.

Hänvisningen till konkurslagen avser endast dess tillämpliga delar. Vad i 97 § tredje stycket konkurslagen stadgas om underhåll ur dödsbo gäller sålunda icke, enär motsvarande regel i 18 kap. 5 § ärvdabalken utesluts från tillämplighet.

Yttrandena. Svea hovrätt uttalar, att det med hänsyn till den bedömning av tillgångar och skulder som skall verkställas av rätten och även med hänsyn till kumulationsreglerna vid arvsskattens beräkning torde vara till fördel, om bouppteckningarna behandlades i ett sammanhang. Förfarandet skulle därigenom underlättas och större säkerhet vinnas. Hovrätten föreslår därför, att en bestämmelse införes om att fideikommissbouppteckning skall ingivas och registreras samtidigt med den vanliga bouppteckningen.

Departementschefen. Till vad utredningen anført om tillämpningen på fideikommissbo av ärvdabalkens regler om dödsbo kan jag i allt väsentligt ansluta mig. Med anledning av vad Svea hovrätt anført angående samtidigt ingivande av fideikommissbouppteckning och vanlig bouppteckning bör framhållas, att någon gemensam bedömning av tillgångar och skulder i de båda bona som regel icke torde bli erforderlig. Det kan antagas, att utredningen av fideikommissboet ofta kommer att ta längre tid i anspråk än den vanliga bouppteckningen. Detta torde som regel innebära, att även upprättandet av fideikommissbouppteckning kommer att ske senare än upprättandet av den vanliga bouppteckningen. Det lär därför ofta bli erforderligt med anstånd med ingivandet av fideikommissbouppteckningen. Såvitt kan bedömas saknas anledning att för den skull fördröja registreringen av den

vanliga bouppteckningen. De arvsskatterättsliga kumulationsreglerna synes kunna utformas så, att sammanläggningsförfarandet sker i samband med skatteläggningen av fideikommisssegendomen. På grund av vad sålunda anförts kan jag icke biträda hovrättens förslag.

Till bestämmelserna i 19 kap. ärvdabalken om boutredningsman återkommer jag vid 24 §.

Bestämmelsen, att fideikommissurkunden skall intagas i bouppteckningen eller fogas därvid i bestyrkt avskrift, har främst tillkommit för att man av bouppteckningen skall kunna få upplysningar om förmåner, som grundar sig på urkunden.

24 §.

Förevarande paragraf motsvarar 22 § andra stycket i utredningens förslag.

Departementschefen. Förvaltning av boutredningsman torde ofta bli en synnerligen lämplig förvaltningsform vid avvecklingen. Hänvisningen i 23 § till bl. a. 19 kap. ärvdabalken innebär, att delägare i fideikommissboet är behörig att begära egendomens avträdande till sådan förvaltning.

Emellertid bör även fideikommissnämnden äga påkalla egendomens avträdande till förvaltning av boutredningsman. En bestämmelse härom har intagits i förevarande paragraf.

I 19 kap. 3 § ärvdabalken föreskrives, att vid val av boutredningsman särskilt avseende skall fästas vid förslag av dem, vilkas rätt är beroende av utredningen. Denna föreskrift är visserligen icke tillämplig på fideikommissnämnden, men det ligger i sakens natur att domstolen bör taga stor hänsyn till nämndens förslag.

Som en konsekvens av fideikommissnämndens rätt att få egendomen avträd till förvaltning av boutredningsman bör även gälla, att delägarna icke utan nämndens samtycke äger återtaga förvaltningen.

25 §.

Denna paragraf motsvarar 23 § i utredningens förslag.

Utredningen. Möjlighet bör finnas för fideikommissboet att genom proklama skaffa sig kännedom om samtliga de förmåner — häri inbegripet jämväl sådan ändamålsbestämmelse som avses i 10 § andra stycket i utredningens förslag till avvecklingslag — som skall säkerställas. Boet bör således kunna utverka föreläggande för förmänstagare att inom viss tid anmäla sina anspråk vid äventyr att dessa eljest förfaller, om de ej ändå är kända. Ett sådant proklamaförfarande kan bli av betydelse icke blott i fråga om pensioner eller andra förmåner, som saknar stöd i urkunden, utan även beträffande förmåner som grundar sig därå. Det förhållandet att föreskrift om förmån finns i urkunden bör nämligen ej i och för sig utesluta, att förmånen kan vara att betrakta som okänd. I analogi med vad som gäller en-

ligt 21 kap. 4 § ärvdabalken bör förmån som anges i urkunden icke anses såsom känd, om delägarna har giltig anledning antaga att förmånen ej vidare skall utgå. Utredningen syftar härvid särskilt på sådana fall, då urkunden föreskriver skyldighet som avses i 10 § andra stycket i utredningsförslaget och föreskriften sedan längre tid icke har tillämpats. Om fideikommissnämnden icke ämnar använda sin befogenhet att föra talan om säkerställande och annan taleberättigad icke framträder, kan sålunda skyldigheten vara att anse som okänd.

Med hänsyn till vad nu anförts föreslår utredningen under förevarande paragraf särskilda regler om proklama. Reglerna avser alla slag av förmåner. Fardagsförmånen har dock undantagits, då något behov av proklama icke har ansetts föreligga beträffande sådan förmån.

Utredningen framhåller, att utformningen av det föreslagna förfarandet har skett i nära anslutning till preskriptionsförordningens regler, Vissa avvikelser anser dock utredningen påkallade. I fråga om forum föreslås sålunda, att ansökan i ärendet skall göras hos rätten i den ort där huvudgården är belägen. Finns flera huvudgårdar, bör ansökningen göras hos den rätt varunder den huvudgård lyder som utgör förvaltningscentrum. Är ingen av huvudgårdarna mera framträdande än de övriga, bör alla domstolarna äga lika behörighet.

Departementschefen. Jag delar utredningens uppfattning, att vid avvecklingen möjlighet bör skapas att genom ett proklamaförfarande få kännedom om de förmåner som skall säkerställas. Mot den föreslagna bestämmelsens utformning har jag ingen annan erinran i sak än dels att en tidsram för den frist, som rätten skall bestämma för framställande av anspråk, bör anges i lagen och att denna frist bör göras kortare än vad som föreskrives i preskriptionsförordningen, dels att kungörandet i ortstidning bör fastställas att ske en gång.

I fråga om forum har utredningen föreslagit den avvikelser från preskriptionsförordningens regler att ansökan i första hand skall göras hos rätten i den ort där huvudgården är belägen. Jag godtager för min del denna regel och anser mig kunna instämma i vad utredningen uttalat att, om flera huvudgårdar finns, ansökningen bör göras hos den rätt varunder den huvudgård lyder som utgör förvaltningscentrum samt att, om ingen av huvudgårdarna är mera framträdande än de övriga, alla domstolarna äger lika behörighet. Detsamma torde böra gälla i det fall att jämlikt 35 § två eller flera fideikommiss med olika huvudgårdar vid avvecklingen skall anses som ett enda fideikommiss (jfr vad som anföres vid 35 §).

26 §.

I förevarande paragraf, som motsvarar 24 § i utredningens förslag, stadgas att fideikommissnämnden äger föra talan om säkerställande av ändamål som avses i 12 § andra stycket. Härom hänvisas till den allmänna motiveringen.

27 §.

Denna paragraf motsvarar 25 § i utredningens förslag.

Utredningen framhåller, att det i vissa fall kan komma att åtgå avsevärd tid för att utreda och avgöra fråga om anordnande av skydd för kulturvärden. Möjlighet bör därför finnas att, intill dess frågan blivit slutligen avgjord, förhindra åtgärd, varigenom kulturvärdena kan förstöras eller minskas. Mest praktiskt synes det vara, att fideikommissnämnden får befogenhet att i avvaktan på slutligt avgörande av fråga om skydd för kulturvärdena meddela generellt förbud vid vite att utan nämndens tillstånd riva, ändra eller flytta byggnad, ändra trädgård eller parkanläggning eller skingra eller bortflytta samling.

Yttrandena. Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar, att enligt det förslag till lag om byggnadsminnen, som förelåg vid tidpunkten för hovrättens yttrande, riksantikvarien kan utfärda interimistiskt beslut av här avsett slag i fråga om byggnad. Stadgandet i förevarande paragraf bör därför enligt hovrätten inskränkas att gälla förbud mot skingrande eller bortflyttande av samling.

Departementschefen. Jag delar utredningens uppfattning om behovet av en bestämmelse av angivet slag.

Såsom tidigare anförts har lag om byggnadsminnen utfärdats den 9 december 1960. Lagen innehåller en bestämmelse att, då fråga väckts om byggnads förklarande för byggnadsminne, riksantikvarien må i avbidan på ärendets slutliga prövning för viss tid, dock högst sex månader, meddela förbud mot åtgärd, varigenom byggnadens kulturhistoriska värde kan minskas eller förstöras. Om synnerliga skäl är därtill, må förbudets giltighetstid av riksantikvarien förlängas, dock högst med sex månader för varje gång. Om förbudet medför sådan inskränkning i möjligheten att utnyttja byggnad eller område att avsevärt men tillskyndas ägaren eller annan rättsinnehavare med avseende på fastigheten, är denne berättigad till ersättning av kronan för den skada han härigenom lider.

I den allmänna motiveringen har jag berört, att lagen om byggnadsminnen kan få betydelse för bevarandet av fideikommissens kulturvärden. Därmed har jag åsyftat, att efter avvecklingen av ett fideikommiss fråga kan uppkomma om vidtagande av åtgärder enligt nämnda lag. För ett ingripande under pågående avveckling synes emellertid lagen med dess bestämmelser om byggnads förklarande som byggnadsminne, om skyddsföreskrifter och om ersättning av kronan för uppkommen skada icke utgöra ett tjänligt medel. Möjligheten att meddela beslut av angivet slag bör därför enligt min mening omfatta såväl byggnad som samling av lösa kulturföremål. Såsom utredningen föreslagit bör även trädgård och parkanläggning omfattas av bestämmelsen. Förbud mot åtgärd som här avses bör icke vara avhängigt av att fråga om inlösen enligt 17 § uppkommit.

28 §.

Denna paragraf, som delvis motsvarar 27 § i utredningens förslag, innehåller den tidigare omtalade bestämmelsen om förbud mot avyttring av fideikommisssegendom eller annat förfogande över sådan egendom utan fideikommissnämndens eller i förekommande fall Kungl. Maj:ts medgivande.

Yttrandena. Svenska bankföreningen framhåller, att det icke framgår av utredningens förslag, vad påföljden skall bli, om ifrågavarande stadgande överträdes. Därest det är avsett, att ogiltighet skall kunna inträda, kan tredje mans rätt tänkas bli satt i fara.

Departementschefen. Bestämmelsen innebär bl. a. att, så länge avvecklingsförfarandet pågår, lagfart icke kan erhållas på fastighet, som fideikommissboet överlätit utan vederbörligt medgivande. Ofta torde avvecklingsförfarandet komma att avslutas genom skifte av egendomen. Enligt 29 § skall detta godkännas av fideikommissnämnden. I lagfartshänseende jämförbart med ett sådant godkännande är emellertid ett av nämnden utfärdat bevis om att avvecklingen är slutförd.

Det har — i likhet med vad som är fallet i en del andra författningar, som föreskriver myndighets medgivande till vissa förfoganden — ansetts lämpligt att i lagtexten uttryckligen angiva att rättshandling av nämnt slag, vilken företages utan vederbörligt samtycke, är ogiltig. Bestämmelsen härom, som bör gälla även andra rättshandlingar, vilka kräver fideikommissnämndens medgivande, än de i denna paragraf angivna, har upptagits i 30 §.

29 §.

Denna paragraf har delvis sin motsvarighet i 27 § i utredningens förslag.

Departementschefen. Förevarande paragraf har tillkommit för att, innan avvecklingen avslutas, fideikommissnämnden skall ha kunnat slutligt ta ståndpunkt till de åtgärder som kan komma i fråga vid avvecklingen. Detta innebär emellertid å andra sidan icke, att avvecklingsförfarandet ej kan avslutas förrän skifte sker. Därest nämnden icke anser åtgärder erforderliga, har nämnden således att omedelbart utfärda bevis om att skifte må ske. Sådant bevis kan bli av betydelse i olika händelser, t. ex. vid sökande av lagfart. Sedan avvecklingsförfarandet på detta sätt avslutats, står det intressenterna fritt att förfara med egendomen efter gottfinnande, eventuellt att besluta om sammanlevnad i oskiftat bo.

30 §.

Denna paragraf, som saknar motsvarighet i utredningens förslag, innehåller en bestämmelse om ogiltighet av rättshandling som företages utan Kungl. Maj:ts eller fideikommissnämndens medgivande. Härom hänvisas till vad som anförts vid 28 §.

Aktiebolagsbildning

31 §.

Beträffande denna paragraf, som saknar motsvarighet i utredningens förslag, hänvisas till vad jag anfört vid redovisningen av den allmänna motiveringen.

32 §.

Denna paragraf saknar motsvarighet i utredningens förslag.

Departementschefen. Paragrafen innehåller den i den allmänna motiveringen förordade bestämmelsen att, utan hinder av vad som föreskrives i aktiebolagslagen, fideikommissinnehavare eller fideikommissbo skall äga bilda aktiebolag med tillskott av fideikommisssegendom och vidtaga de åtgärder, som ankommer på stiftare av aktiebolag. Det kan ifrågasättas, om icke denna bestämmelse i stället borde intagas i aktiebolagslagen. Då emellertid bestämmelsen endast har avseende på de särskilda problem, som sammanhänger med fideikommissavvecklingen, och får antagas komma att tillämpas endast i ett begränsat antal fall, har jag stannat vid att bestämmelsen bör intagas i avvecklingslagen.

Ordet »fideikommisssegendomen» användes här såväl i sin egentliga betydelse som i betydelsen av den »förutvarande fideikommisssegendomen». Denna formella oegentlighet synes icke behöva föranleda några missförstånd.

33 §.

Denna paragraf saknar motsvarighet i utredningens förslag.

Departementschefen: I paragrafen föreskrives, att vid bildande av aktiebolag med tillskott av fideikommissboets egendom och vid överlåtelse av denna till sådant bolag efterträdaren må företräda fideikommissboet. Utöver vad jag i denna del anfört vid redovisningen av den allmänna motiveringen bör framhållas, att ifrågavarande stadgande inskränker den behörighet som boutredningsman eller testamentsexekutor kan ha att företräda fideikommissbo. Efterträdaren äger nämligen rätt att ensam företräda boet i angivna hänseenden. Har nuvarande innehavaren genom testamente förordnat, att viss egendom skall tillfalla någon som legat, kan dock självfallet sådan egendom icke överlätas på aktiebolag med stöd av denna paragraf.

34 §.

Denna bestämmelse, som saknar motsvarighet i utredningens förslag, har jag behandlat i den allmänna motiveringen.

Särskilda bestämmelser

35 §.

I paragrafen, som motsvarar 28 § i utredningens förslag, stadgas, att två eller flera fideikommiss skall behandlas som ett fideikommiss, om efterträdaren är samma person.

Utredningen framhåller, att det är jämförelsevis vanligt att två eller flera fideikommiss innehas av samma person och att fideikommissen, om de fått bestå, skulle ha följt samma successionskedja. Om fideikommissen icke endast upphör med anledning av samma dödsfall utan även efterträdaren är en och samma person, bör de vid avvecklingen behandlas som ett enda fideikommiss. Utredningen anser flera praktiska skäl tala härför. Sålunda kan det ibland vara svårt att avgöra om ett eller flera fideikommiss föreligger. Med den föreslagna bestämmelsen blir detta spörsmål icke aktuellt. Vidare förenklas avvecklingen avsevärt genom att det blir fråga om endast ett fideikommissbo, en bouppteckning o. s. v. Stundom finns särskild anledning att vid avvecklingen behandla fideikommissen som ett enda fideikommiss. Så är fallet, om fastigheter som tillhör de olika fideikommissen tillsammans bildar en jordbruksegendom och det kan bli fråga om säkerställande av pensioner åt egendomens anställda.

Yttrandena. *Stockholms rådhusrätt* uttalar, att konsekvenserna av detta stadgande synes svåra att överblicka i alla detaljer och måhända icke blir i allo lyckliga. Såsom exempel anför rådhusrätten, att enligt 23 § andra stycket i utredningsförslaget kungörelse med föreläggande att anmäla anspråk på vissa till fideikommisssegendom knutna förmåner skall göras hos rätten i den ort, där fideikommissets huvudgård är, eller, om huvudgård ej finns, hos rätten i den ort, där den avlidne fideikommissinnehavaren skolat svara i tvistemål i allmänhet. En sammanställning av ifrågavarande båda stadganden synes ge vid handen, att i fall, som avses i 28 §, ansökan om kungörelse, som nyss nämnts, skall kunna göras hos rätten i den ort, där någon av fideikommissens huvudgårdar finns, även om ansökan avser annat fideikommiss. Rådhusrätten anför vidare, att en förmån, som utgår från det ena fideikommisset, synes kunna medföra försäljningsförbud eller in-teckning i egendom, som tillhör det andra fideikommisset.

Departementschefen. Såsom utredningen framhållit är det relativt vanligt, att två eller flera fideikommiss innehas av samma person och följer samma successionskedja. Detta kan bero på olika omständigheter. Sålunda kan två fideikommiss ha instiftats samtidigt, vart och ett för en gren av stiftarens släkt, och den ena grenen utslocknat, varvid dess fideikommiss övergått till den kvarlevande grenen. Det förekommer också, att fideikommiss i lösöre genom stiftarens förordnande knutits till ett tidigare instiftat fastighetsfideikommiss. Exempel finns på att stora fastighetsfideikommiss genom att de sammanförts i en innehavares hand har sammansmält

till en förvaltningsmässig enhet. Det är utan tvekan ett starkt praktiskt behov av att dessa fideikommiss vid avvecklingen behandlas som ett enda fideikommiss.

Vid bedömningen av huruvida några olägenheter kan uppstå i anledning av den föreslagna bestämmelsen bör till en början erinras om att beträffande de olika fideikommiss, som avses skola bilda ett fideikommissbo, efterträdare och arvingar är desamma. Det kan därför icke bli någon konkurrens mellan dessa med anledning av sammanslagningen till en enhet. Emellertid torde kunna inträffa, att i en fideikommissegendom på grund av testamente föreligger en rätt som icke föreligger i annan fideikommissegendom. Vad avser förhållandet mellan testamentstagare och arvingar torde detta dock ej medföra några problem, som icke kan lösas enligt vanliga principer för testamentstolkning. Även på grund av föreskrifter i de olika fideikommissurkunderna torde i något undantagsfall olika fördelningsregler bli tillämpliga på skilda delar av egendomen. Vad angår förmånstagarerna torde någon konkurrens mellan de olika intressena komma att uppstå endast därest vid säkerställandet av förmåner, som av dödsboförvaltningen avses skola utgå ur ett fideikommiss, fråga uppkommer huruvida annan i boet ingående fideikommissegendom skall tagas i anspråk och denna egendom skall fördelas efter annan grund än övrig egendom eller belastas av särskilda förmåner. Skulle så inträffa — vilket förefaller mindre sannolikt — synes förhållandet icke bli väsentligt mera komplicerat till följd av sammanslagningen av de olika fideikommissen än om fideikommissen hade avvecklats vart för sig. Vad beträffar frågan om rätt forum för proklamaförfarandet framgår av vad jag anfört vid 25 §, att denna får bedömas på samma sätt som då flera huvudgårdar finns på samma fideikommiss. Icke heller i övrigt synes, såvitt jag kan bedöma, några olägenheter föreligga av den föreslagna bestämmelsen. Jag har därför funnit mig böra godtaga densamma.

36 §.

Vid 2 § har påpekats att det vid vissa fideikommiss förekommer, att avliden innehavares änka äger kvarsitta på hela egendomen under sin återstående livstid eller så länge hon lever ogift. Om vid avvecklingslagens ikraftträdande egendomen besittes av en förutvarande innehavares änka, skall hon emellertid, efter vad som stadgas i nämnda paragraf, icke betraktas såsom innehavare av fideikommisset utan som innehavare anses successorn. I förevarande paragraf, som motsvarar 30 § i utredningens förslag, har stadgats, att i den angivna situationen skall anstå med åtgärder för avvecklingens genomförande, till dess ankans rätt upphört.

Utredningen anför som motivering för den föreslagna bestämmelsen, att ankans rätt visserligen i allmänhet torde komma att upphöra före fideikommisset men att det dock icke är uteslutet att hon överlever successorn. Utredningen anser, att för en sådan undantagssituation de vanliga avveck-

lingsreglerna icke passar. Änkan bör få njuta sin rätt oförkränkt. Med hänsyn till att rätten omfattar egendomen i dess helhet kan emellertid detta knappast ske, om fideikommisset samtidigt skall avvecklas. Säkerställande av andra förmåner, tryggnade av kulturvärden och andra ifrågakommande åtgärder kan ej genomföras utan att änkans rätt åtminstone i någon mån lider intrång.

Departementschefen. Jag tillstyrker den av utredningen föreslagna bestämmelsen. Denna innebär, att situationen under änkans fortsatta besittningstid i allt väsentligt blir densamma som om fideikommisset fortfarande bestod. Framhållas bör, att bestämmelsen endast avser det fall att änkan kvar sitter på hela egendomen.

37 §.

Denna paragraf motsvarar 31 § i utredningens förslag.

Utredningen anför.

Av de för utredningen kända fideikommissen finnes några vilkas tillgångar ej ens uppgår till 10 000 kronors värde. I fall då fideikommisset sålunda omfattar allenast egendom av ringa värde synes det knappast vara någon mening med att uppskjuta avvecklingen till nuvarande innehavarens död och då uppdelar egendomen mellan successor och arvingar. De vanliga avvecklingsreglerna framstår även eljest som alltför omständliga för dessa fall. En möjlighet bör därför finnas att på innehavarens begäran genast upplösa fideikommisset och låta egendomen tillfalla innehavaren. Någon rätt att få fideikommisset upplöst bör emellertid icke medgivas denne. Skulle till fideikommisset vara knutet något beaktansvärt intresse, t. ex. en förmån, som icke kan tillgodoses vid en omedelbar avveckling, bör sådan ej komma till stånd. Frågan om omedelbar avveckling bör således bero av diskretionär prövning av myndighet, lämpligen Kungl. Maj:t.

Utredningen föreslår alltså, att Kungl. Maj:t må på framställning av innehavaren förordna att fideikommiss, som omfattar allenast egendom av ringa värde, genast skall upphöra. Då fideikommisset upphör, bör egendomen principiellt tillfalla innehavaren. För möjliggörande av en omedelbar avveckling även i fall då särskilda intressen finnes som måste tillgodoses bör emellertid Kungl. Maj:t — efter medgivande av innehavaren — äga förordna om en annan fördelning, t. ex. för tillgodosende av efterträdaren eller förmånstagare. Nu angivna befogenhet bör också kunna användas, om innehavaren önskar att fideikommisset skall ombildas till en stiftelse (t. ex. för bevarande av släktporträtt eller liknande).

De nyss förordade reglerna bör kunna utsträckas även till andra fall då synnerliga skäl talar för en omedelbar avveckling. Det ligger i sakens natur att det här kan bli fråga endast om sällsynta undantagsfall. Utredningen tänker härvid på sådana situationer då de vanliga avvecklingsreglerna skulle leda till ett mindre tillfredsställande resultat. Så t. ex. bör de föreslagna bestämmelserna kunna användas, om efterträdare saknas och en tillämpning av 8 § i förslaget skulle medföra att egendomen till följd av föreskrift i fideikommissurkunden skulle komma att tillfalla samtliga arvingar efter fideikommissets stiftare.

Departementschefen. Jag tillstyrker utredningens förslag.

38 §.

I denna paragraf, som motsvarar 32 § i utredningens förslag, har upptagits bestämmelser om avveckling av de atypiska fideikommissen.

Utredningen. Bland de av utredningen kända atypiska fideikommissen finns åtskilliga med flera innehavare. Vidare förekommer ett fideikommiss — det s. k. Stora Lillienbergska — med successionsregler, enligt vilka egendomen vid innehavarens död i första hand övergår till viss annan släkting i samma generation som denne, något som medför att innehavaren oflast tillträder egendomen först vid hög ålder och att ovisshet därför i det längsta råder, huruvida den som står som efterträdare verkligen skall hinna tillträda egendomen före sin död. Utredningen har även sett exempel på fideikommiss, där äganderätten till egendomen formellt innehas av en juridisk person, medan endast nytljanderätten tillkommer fideikommissinnehavaren.

Med hänsyn till att förhållandena vid de atypiska fideikommissen sålunda är mycket skiftande anser utredningen en avveckling genom särskilda beslut av Kungl. Maj:t vara ofrånkomlig. Angående tiden och sättet för avvecklingen av de atypiska fideikommissen framhåller utredningen följande.

Kungl. Maj:t lär icke alltid behöva avvakta nuvarande innehavarens fränfälle, innan beslut fattas om avveckling. Mången gång kan det vara lämpligt, att fideikommisset bringas att upphöra så snart som möjligt. Lämna innehavaren sitt samtycke, bör något hinder mot omedelbar avveckling i regel ej möta. Även om innehavaren vägrar samtycke, kan avvecklingen genomföras omedelbart, under förutsättning att den sker på sådant sätt att hans rätt icke kränkes.

Då fideikommisset har flera innehavare, som delat upp egendomen sinsemellan, kan det någon gång vara motiverat att låta de skilda delarna av fideikommisset upphöra vid olika tidpunkter. Även eljest kan finnas anledning att förfara på detta sätt. De föreslagna lagbestämmelserna lägger ej hinder i vägen för en dylik successiv avveckling.

Vad beträffar sättet för avvecklingen av atypiska fideikommiss synes egendomen i åtskilliga fall böra tillfalla innehavaren med äganderätt. En annan möjlighet, som bör komma till användning framför allt då antalet innehavare är stort, är att av egendomen bilda en fond för beredande av understöd åt behövande medlemmar av den släkt som stiftaren avsett att gynna eller för utdelning av stipendier bland släktmedlemmar. Även andra möjligheter är tänkbara.

På Kungl. Maj:t ankommer även att pröva, i vilken utsträckning förmaner skall bevaras vid avvecklingen. Härvid torde viss ledning kunna hämtas av de regler, som föreslagits för de typiska fideikommissens del.

Beträffande förfarandet vid avvecklingen torde, även utan särskild bestämmelse i lagen, vara tydligt att Kungl. Maj:t har att meddela föreskrifter i varje enskilt fall. Vad angår formerna för förvaltning och skifte, då flera delägare finns, bör antingen kunna anordnas dödsboförvaltning och

skifte enligt reglerna i ärvdabalken eller tillämpas bestämmelserna i lagen om samäganderätt. Då avvecklingen äger rum i samband med ett dödsfall synes naturligt att hänvisa till ärvdabalkens regler, medan reglerna om samäganderätt i allmänhet bör kunna användas då egendomen skall fördelas mellan de nuvarande innehavarna.

Beträffande atypiska fideikommiss, som eventuellt förblir okända, föreslås en särskild avvecklingsregel. Utredningen anför att, eftersom en dylik regel är avsedd att endast utgöra ett reservstadgande, den synes kunna utformas tämligen schematiskt. Sålunda bör kunna föreskrivas att, därest beslut om avveckling icke meddelats före viss tidpunkt, lämpligen den 1 januari 1975, fideikommisset då skall upphöra och egendomen tillfalla innehavaren. Några betänkligheter mot en dylik bestämmelse behöver icke möta, eftersom ju möjlighet alltid föreligger för den vars rätt kan komma att beröras att anmäla fideikommisset hos Kungl. Maj:t eller fideikommissnämnden och därmed åstadkomma att särskilt beslut om avvecklingen meddelas. Man kan förmoda, att de atypiska fideikommiss som förblir okända endast omfattar egendom av ringa värde.

Yttrandena. Riddarhusdirektionen uttalar, att det är i hög grad angeläget, att tillämpningsområdet för den av utredningen föreslagna bestämmelsen om avveckling av atypiska fideikommiss blir noggrant angivet. Direktionen tar särskilt upp frågan, huruvida sådana stiftelseförordnanden, som enligt vad tidigare anförts vid avvecklingen skall betraktas som fideikommissförordnanden, skall avvecklas enligt förevarande paragraf eller icke. Enligt direktionen synes det tveksamt, huruvida utredningen avsett att behandla dessa som atypiska fideikommiss, men för sin del anser direktionen det utan tvivel lämpligast att stiftelseförordnanden hänföres till denna grupp av fideikommiss. Det kan otvivelaktigt, framhåller direktionen, verka stötande att här tillerkänna Kungl. Maj:t tämligen vidsträckt befogenheter att förfara på sätt i det enskilda fallet finnes mest lämpligt. Å andra sidan är det svårt att, om den generella avvecklingen skall ha den föreslagna omfattningen, undvika diskretionär prövning i dessa fall. Det bör emellertid starkt betonas, att stiftelseurkundens innehåll icke får frångås i vidare utsträckning än som finnes oundgängligen nödvändigt för att syftet med lagstiftningen skall vinnas. Denna princip bör komma till uttryck i lagtexten. Den får anses innebära, att andra ändringar än beträffande frågan om vilka personer som skall åtnjuta i urkunden föreskrivna förmåner icke skall vara tillåtna. Med hänsyn till behovet av särskilt reglerande bestämmelser angående kretsen av förmånstagare bör enligt direktionen den föreslagna bestämmelsen om automatiskt upphörande den 1 januari 1975 av då återstående atypiska fideikommiss icke göras tillämplig, när ifrågavarande egendom äges av en stiftelse.

Hovrätten över Skåne och Blekinge framhåller, att en fundamental princip vid avvecklingen är att den rätt som innehas av den som vid avveck-

lingslagens ikraftträdande är fideikommissinnehavare lämnas oförkränt. När såsom i den föreslagna bestämmelsen rörande atypiska fideikommiss undantag görs från huvudregeln, att avveckling skall ske först vid nuvarande innehavares död, bör principen uttryckligen utsägas.

Departementschefen. Jag anser mig i allt väsentligt kunna godtaga de bestämmelser som fideikommissutredningen föreslagit angående tidpunkten och sättet för de atypiska fideikommissens avveckling och de synpunkter som utredningen anfört i denna fråga; dock anser jag icke, att undantagsbestämmelserna bör gälla för det Stora Lillienbergska fideikommisset.

I likhet med riddarhusdirektionen anser jag angeläget, att osäkerhet icke råder om tillämpningsområdet för ifrågavarande bestämmelse. Direktionen har särskilt nämnt det fall då fideikommissförordnande skett i form av instiftandet av en stiftelse. Med hänsyn härtill bör framhållas, att förordnande, varigenom stiftelse insatts som ägare till viss egendom men vilket enligt vad som anförts vid 1 § är att anse som fideikommissförordnande, skall avvecklas enligt förevarande paragraf; detta torde framgå av första styckets andra punkt.

Vad särskilt angår sättet för avvecklingen bör, såsom utredningen föreslagit, Kungl. Maj:t förordna härom efter vad som prövas skäligt med hänsyn till fideikommissurkundens innehåll och övriga omständigheter. Såsom riddarhusdirektionen framhållit bör därvid urkundens innehåll icke frångås i vidare utsträckning än som är oundgängligen nödvändigt för att syftet med lagstiftningen skall vinnas. Vad nu sagts innebär beträffande stiftelseförordnanden, att sådana bestämmelser i urkunden, som icke är hänförliga till upprätthållandet av en fideikommissarisk successionsordning, i princip bör bibehållas. Detta får anses med tillräcklig tydlighet framgå av grunderna för lagstiftningen, och någon uttrycklig bestämmelse härom erfordras därför enligt min mening icke; vid behov synes permutationsmöjligheten kunna utnyttjas. Däremot bör såsom hovrätten över Skåne och Blekinge förordat i lagtexten anges, att förordnande om avveckling icke får inkräkta på innehavares rätt till fideikommissegendomen, med mindre denne lämnat medgivande därtill.

Det må i detta sammanhang framhållas, att Kungl. Maj:ts prövning icke innebär något ställningstagande till frågan om vem som är innehavare av fideikommisset. Detta får vid tvist prövas av domstol.

De typiska fideikommissen skall enligt vad jag tidigare föreslagit som regel upphöra automatiskt vid den nuvarande innehavarens död, oavsett om anmälan till fideikommissnämnden enligt 21 § skett eller icke. Om man beträffande de atypiska fideikommissen skulle nöja sig med den nyss förordade regeln om upphörande vid den tidpunkt Kungl. Maj:t bestämmer, skulle sådant fideikommiss som förblir okänt icke bli avvecklat. För detta fall kräves såsom utredningen anfört en särskild avvecklingsregel. Denna synes lämpligen böra utformas såsom utredningen föreslagit; dock bör tidpunkten

framflyttas något. På grund härav föreslår jag att, om beslut om upphörande av ett atypiskt fideikommiss ej meddelats före den 1 januari 1980, fideikommisset skall upphöra nämnda dag och egendomen tillfalla innehavaren.

39 §.

I denna paragraf, vartill motsvarighet finns i 20 § i utredningens förslag, stadgas bötesstraff för den som underlåter att fullgöra anmälnings-skyldighet enligt 21 §.

Yttrandena. Länsstyrelsen i Uppsala län uttalar, att straffbestämmelsen står i dålig överensstämmelse med den anda i vilken författningen i övrigt är skriven, särskilt som en försummelse i förevarande avseende icke torde få några konsekvenser för själva avvecklingen. Även *Svea hovrätt* anser straffbestämmelsen obehövlig.

Departementschefen. Då någon annan sanktion mot underlåtenhet än straffpåföljd svårigen kan tänkas, synes den föreslagna straffbestämmelsen icke kunna undvaras. För att begränsa dess tillämpning föreslår jag emellertid, att för åtal skall fordras medgivande av fideikommissnämnden.

Ikraftträdande- och övergångsregler

Utredningen. Enligt 5 § i den alljämt gällande promulgationslagen till testamentslagen, som trädde i kraft den 1 januari 1931, är förordnande, som skulle sakna laga verkan enligt testamentslagens regler om förbud mot fideikommiss, likväl giltigt, om det upprättats före lagens ikraftträdande i enlighet med då gällande regler. Om någon instiftat fideikommiss i lös egendom genom testamente, som upprättats före den 1 januari 1931, utgör således den omständigheten att testator avlidit först efter nämnda dag icke något hinder mot förordnandets giltighet.

Det är ingalunda otänkbart, att testator avlider först efter det lagen om avveckling av fideikommiss träder i kraft. Utredningen framhåller att, om så skulle ske, fideikommissförordnandet alltså ännu ej har blivit verksamt vid denna tidpunkt. De vanliga avvecklingsreglerna, vilka avser bestående fideikommiss, är icke tillämpliga på förevarande fall. Detta måste därför särskilt regleras.

Utredningen anser den enklaste och tillika mest följdriktiga lösningen vara, att man upphäver 5 § i testamentslagens promulgationslag såvitt gäller nu avsedda fall. Situationen blir därmed att bedöma på samma sätt som om någon upprättat fideikommiss efter testamentslagens ikraftträdande. Hur med egendomen skall förfaras, om testator ej ändrar sitt förordnande, får bli beroende av vad som i detta förändrade läge skulle ha överensstämt med testators vilja. Det ligger emellertid i testators intresse att ändra sitt förordnande, då det ju ändå icke kan gå i verkställighet enligt sin ordalydelse.

På grund av vad sålunda anförts föreslår utredningen en övergångsbestämmelse, varigenom 5 § promulgationslagen till testamentslagen upphäves, såvitt gäller förordnanden om fideikommiss för obegränsad tid.

Yltrandena. Sveriges advokatsamfund avstyrker den föreslagna övergångsbestämmelsen och hänvisar därvid bl. a. till att det vid tillkomsten av ifrågavarande stadgande i testamentslagens promulgationslag ansetts »rimligt, att ett förordnande, vilket upprättats inom ramen för då gällande bestämmelser, skall kunna gå i verkställighet, oaktat tillkomsten av nya föreskrifter, som uppdraga andra gränser för testamentets innehåll».

Departementschefen. Den nya lagstiftningen torde böra träda i kraft den 1 januari 1964.

Såsom utredningen påpekat kan det tänkas, att det finns före fideikommissförbudets införande tillkomna fideikommissförordnanden, som till följd av stadgandet i 5 § promulgationslagen till testamentslagen är gilliga men vid avvecklingslagens ikraftträdande ännu icke blivit verksamma, emedan testator då fortfarande är i livet. Tillkomsten av ifrågavarande lag om avveckling av fideikommissen ger anledning att ompröva grunden för nämnda stadgande. Således synes en konsekvens av att fideikommissen avvecklas böra vara, att uppkomsten av nya fideikommiss förhindras. På grund härav och på de av utredningen i övrigt angivna skälen tillstyrker jag den föreslagna övergångsbestämmelsen.

Lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående örbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom

Den föreslagna ändringen, som saknar motsvarighet i utredningens förslag, har jag behandlat i den allmänna motiveringen. I överensstämmelse med den terminologi som användes i avvecklingslagen avses med uttrycket »fideikommissfastighet» icke blott fastighet, för vilken fideikommissförordnande gäller, utan även fideikommissbo tillhörig fastighet, så länge avvecklingen icke är avslutad.

Hemställan

Föredraganden hemställer, att lagrådets utlåtande över de i bilaga 1 upptagna förslagen till lag om avveckling av fideikommiss och lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående örbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom måtte för det i § 87 regeringsformen omförmälda ändamålet inhämtas genom utdrag av protokollet.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:
Birgitta Liljefors

Förslag
till
Lag
om avveckling av fideikommiss

Härigenom förordnas som följer.

Inledande bestämmelser

1 §.

Fideikommiss, som upprättats för obegränsad tid till förmån för medlemmar av en eller flera släkter, skall avvecklas enligt vad i denna lag sägs.

2 §.

I denna lag förstås med *innehavare* av fideikommiss den som besitter egendomen med den rätt som följer av fideikommissurkunden. Besittes efter förutvarande innehavares död egendomen enligt särskild föreskrift av efterlevande make, dödsbodelägare eller annan, skall dock den anses som fideikommissets innehavare, vilken skulle varit berättigad att besitta egendomen, om sådan särskild rätt ej funnits.

Med fideikommissinnehavarens *efterträdare* förstås den som enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande är berättigad att, då innehavarens rätt upphör, bli ny innehavare av fideikommisset. Innehåller urkunden förbud för innehavare av annat fideikommiss att tillträda fideikommisset, skall såsom efterträdare däri ej anses den som jämlikt 7 § tagit och icke därefter avstått från efterträdareandel i annat fideikommiss.

Tiden för upphörandet

3 §.

Fideikommiss skall, om ej i denna lag annorlunda stadgas, upphöra, när den som vid lagens ikraftträdande är innehavare därav avlider.

4 §.

Är vid fideikommiss i lös egendom, som ej skall åtfölja visst fastighetsfideikommiss, den avlidnes efterträdare avlad före instiftandet eller, om fideikommisset instiftats genom testamente, före testators död, skall fideikommisset upphöra, när den innehavare avlidit, vars efterträdare är avlad efter den tidpunkt som nyss är sagd.

5 §.

Frånträder innehavare, vid vars död fideikommisset enligt 3 eller 4 § skolat upphöra, egendomen för att kunna tillträda annat fideikommiss eller

taga efterträdareandel däri jämlikt 7 §, skall fideikommisset upphöra, när näste innehavaren avlider.

6 §.

Har fideikommisssegendom särskilt kulturhistoriskt värde eller äro eljest särskilda skäl därtill, må Konungen förordna att fideikommissurkundens bestämmelser skola äga tillämpning till dess annorlunda förordnas eller till dess i beslutet angiven innehavare av fideikommisset avlider.

Egendomens fördelning

7 §.

När fideikommiss upphör, skall den avlidnes efterträdare taga hälften av egendomen. I återstoden skall tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne.

8 §.

Efterträdaren äger, utan hinder av vad i testamente må vara förordnat, på sin lott erhålla fideikommissets huvudgård med där förvarade samlingar så ock annan fast egendom, på vilken bedrives jord- eller skogsbruk och som lämpligen bör bevaras odelad. Finnas flera huvudgårdar, må efterträdaren taga en av dem efter eget val.

9 §.

Innehåller fideikommissurkunden föreskrift om vem egendomen skall tillfalla därest fideikommisset upphäves, länder denna föreskrift till efterrättelse utan hinder av vad i 7 och 8 §§ stadgas.

10 §.

Finnes ej efterträdare, skall i egendomen tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne. Föreskrives i fideikommissurkunden för sådant fall, att egendomen skall fördelas mellan siste innehavarens arvingar eller andra släktmedlemmar eller användas för välgörande eller annat ändamål, länder i stället denna föreskrift till efterrättelse.

Förmåner m. m.

11 §.

Utan hinder av att fideikommisset upphört, må envar njuta till godo den rätt att efter innehavarens död kvarsitta till fardag, som må tillkomma honom enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande eller ock enligt förordningen den 3 april 1810 huruledes rättelse och förklaring uti gjorde fideikommissförfattningar må sökas samt vad i avseende på fardag av fideikommisssegendom kommer att iakttagas.

12 §.

Äger efterlevande make eller annan enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande rätt till annan förmån än i 11 § sägs, må han njuta förmånen till godo, ändå att fideikommisset upphört. Är han enligt vad ovan stadgas berättigad att taga del i egendomen, äger han dock icke utan att avstå därifrån tillgodonjuta förmånen; utan hinder av vad nu sagts må likväl förmån, som börjat utgå före fideikommissets upphörande.

tillgodonjutas intill dess den till förmånen berättigade tagit del i egendomen.

Var innehavaren skyldig att i enlighet med vad i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande stadgas svara för underhåll av grav, understöd åt fattiga eller annat dylikt, skall det avsedda ändamålet tillgodos ses även efter det fideikommisset upphört.

13 §.

Pension eller annan dylik förmån vilken, då fideikommisset upphör, utgår av egendomen på grund av tjänst eller annan arbetsanställning, som förmånstagaren eller anhörig till honom innehaft på fideikommissfastighet, må även därefter njutas till godo.

Vad nu sagts skall äga motsvarande tillämpning på pension eller annan dylik förmån i anledning av arrende.

14 §.

Innefattar, i fall som avses i 11 § eller 12 § första stycket, förmån nyttjanderätten till fastighet, må fastigheten icke överlåtas eller däröver eljest förfogas utan att förmånstagaren skriftligen med två vittnen samtyckt därtill. Kan samtycke ej erhållas, må rätten på ansökan tillåta åtgärden, när skäl äro därtill. Har åtgärd som nu sagts vidtagits utan erforderligt samtycke, skall den vara ogill, om förmånstagaren påstår det. Omfattar nyttjanderätten tillika inventarier på fastigheten, äger vad nu stadgats tillämpning även på dem, dock erfordras icke att samtycke lämnas skriftligen eller med vittnen.

Annan förmån skall, om det begäres av förmånstagaren, säkerställas genom inteckning i fastighet eller på annat betryggande sätt. Är förmånen bestämd annorledes än i pengar, skall den, om skäl äro därtill, på yrkande av egendomens ägare ersättas med penningbelopp att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Vad i andra stycket är stadgat skall i tillämpliga delar gälla jämväl i fall som avses i 12 § andra stycket.

Nyttjanderättshavare

15 §.

Har arrende- eller hyresavtal slutits beträffande sådan fastighet, som ej är att anse såsom huvudgård, gäller avtalet jämväl för den som erhåller egendomen jämlikt denna lag; dock skall, om de avtalade villkoren med hänsyn till förhållandena vid tiden för avtalets ingående icke kunna anses skäligen eller eljest äro i väsentlig mån stridande mot sådan ägares berättigade anspråk, vara honom öppet att uppsäga avtalet. Sker ej uppsägning inom sex månader efter det ägaren tillträdde egendomen, är han sin rätt förlustig.

Uppsäges avtalet av anledning som nu sagts, är ägaren, om han ej åtnöjes med det i avtalet tingade vederlaget, berättigad att av nyttjanderättshavaren erhålla skälig ersättning för den tid denne efter ägarens tillträde av egendomen utövat nyttjanderätten.

Har i avtalet intagits villkor, som strider mot vad i denna paragraf är stadgat, är villkoret utan verkan mot nyttjanderättshavaren.

Större jord- och skogsegendomar**16 §.**

Har fast egendom, på vilken bedrivs jord- eller skogsbruk, sådan storlek, belägenhet och beskaffenhet i övrigt, att dess bevarande såsom en enhet är av betydande allmänt intresse, må Konungen, om det erfordras för att förebygga uppdelning av egendomen, förordna att egendomen skall mot lösen avstås till kronan eller till kommun, som Konungen bestämmer.

Inlösningsrätten må förklaras omfatta även sågverk och annan fast anläggning, som lämpligen bör nyttjas i samband med jord- eller skogsbruket, samt, om det finnes påkallat för vinnande av lämplig ägoanordning eller ändamålsenlig drift, jämväl annan mark än förut sagts.

Beträffande inlösen skola i tillämpliga delar gälla de allmänna bestämmelserna i lagen om expropriation.

Kulturvärden**17 §.**

Till förebyggande av att samling av möbler, tavlor, böcker eller andra föremål av särskilt kulturhistoriskt värde erhåller försämrad vård, skingras eller bortflyttas, må Konungen förordna, att samlingen skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution, som Konungen bestämmer.

Kan enighet ej nås om lösesummans storlek, skall frågan avgöras av skiljemän. Beträffande sådan tvist skall lagen om skiljemän gälla i tillämpliga delar; dock skall inlösaren, i den mån förhållande icke föreligger som sägs i 18 kap. 6 § rättegångsbalken, svara för ersättningen till skiljemännen och gälda motpartens skäliga kostnad för förfarandet.

Fideikommissnämnden**18 §.**

Avvecklingen av fideikommiss skall ske under medverkan av en särskild nämnd, fideikommissnämnden.

Fideikommissnämnden skall utreda frågor som avses i 6, 16, 17 och 38 §§ samt till Konungen göra de framställningar, som föranledas av utredningen. Vidare skall nämnden främja avvecklingen genom rådgivande och vägledande verksamhet samt meddela beslut, som enligt vad nedan stadgas ankommer på nämnden.

19 §.

Fideikommissnämnden består av ordförande och ytterligare fyra ledamöter, vilka utses av Konungen för en tid av fem år eller, vid komplettering av nämnden, för återstående tid av löpande period. Ställföreträdare utses till det antal Konungen bestämmer.

Mot fideikommissnämndens beslut må talan ej föras.

Närmare föreskrifter om nämnden och dess verksamhet meddelas av Konungen.

20 §.

Fideikommissnämndens ledamöter och den nämnden förordnar äga erhålla tillträde till egendom, som omfattas av avvecklingen, samt taga del av de

handlingar, som röra egendomen. Den som har egendomen i sin vård är pliktig att efter anmaning lämna nämnden förteckning över egendomen.

Nämnden äger förelägga vite för underlåtenhet att ställa sig till efterrättelse vad nämnden med stöd av denna paragraf föreskrivit.

Förfarandet vid avvecklingen

21 §.

Avlider fideikommissinnehavare, skall den som har egendomen i sin vård inom en månad anmäla dödsfallet till fideikommissnämnden.

22 §.

När fideikommiss upphör enligt vad ovan stadgas, skall fideikommissets egendom behandlas som ett särskilt bo.

23 §.

Om förvaltning och utredning av fideikommissbo samt om skifte av boets egendom skall, i den mån ej annat följer av bestämmelserna i denna lag, vad i 18—20 och 22—24 kap. ärvdabalken sägs äga motsvarande tillämpning. I fråga om laga domstol för talan mot boet, så ock om delgivning och konkurs skall i tillämpliga delar gälla vad i allmän lag är stadgat för dödsbo.

Fideikommissurkunden skall intagas i bouppteckningen eller fogas därvid i bestyrkt avskrift.

24 §.

Fideikommissnämnden äger påkalla, att egendomen avträdes till förvaltning av boutredningsman. Har egendomen avträtts till sådan förvaltning, må delägarna icke utan nämndens medgivande själva övertaga förvaltningen.

Boutredningsmannen skall vid fullgörandet av sitt uppdrag samråda med nämnden. Han är pliktig att på begäran lämna nämnden upplysningar om boet och dess förvaltning.

25 §.

På ansökan av fideikommissboet eller delägare däri skall rätten, sedan bouppteckning skett, genom kungörelse förelägga dem som vilja göra gällande anspråk på annan förmån än fardagsrätt eller på fullgörande av skyldighet som sägs i 12 § andra stycket att inom viss tid ej understigande tre och ej överstigande sex månader från kungörandet hos rätten anmäla anspråken vid äventyr att dessa eljest förfalla, om de ej ändå äro kända.

Ansökningen skall göras hos rätten i den ort där fideikommissets huvudgård är eller, om huvudgård ej finnes, rätten i den ort där den avlidne fideikommissinnehavaren skolat svara i tvistemål i allmänhet. Vid ansökningen skall vara fogad förteckning över kända anspråk. Sedan kungörelse utfärdats, skall den införas en gång i allmänna tidningarna och en gång i tidning inom orten. Om handläggningen skall i övrigt vad om kallelse å okända borgenärer är stadgat äga motsvarande tillämpning.

Hava delägarna giltig anledning antaga att förmån som angives i urkunden ej vidare skall utgå, skall vid tillämpningen av denna paragraf den förmånen ej anses såsom känd.

26 §.

Fideikommissnämnden äger föra talan om säkerställande av ändamål som avses i 12 § andra stycket.

27 §.

Fideikommissnämnden må meddela förbud vid vite att utan nämndens tillstånd riva, ändra eller flytta byggnad, ändra trädgård eller parkanläggning eller skingra eller bortflytta samling som avses i 17 §.

28 §.

Utan Konungens medgivande må icke genom tillskott i samband med teckning av aktier till aktiebolag överlätas sådan fideikommissboet tillhörig egendom, som avses i 1 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom. I övrigt må ej med mindre fideikommissnämnden medger det egendom, som tillhör fideikommissboet, överlätas eller däröver eljest förfogas i vidare mån än som överensstämmer med sedvanlig hushållning.

Fideikommisskapital, som ställts under särskild förvaltning, må ej utlämnas utan fideikommissnämndens medgivande.

29 §.

Utan fideikommissnämndens medgivande må ej skifte ske, legat utgivas eller ändamålsbestämmelse verkställas ur oskiftat bo.

30 §.

Företages rättshandling, för vilken enligt vad ovan stadgas Konungens eller fideikommissnämndens medgivande erfordras, utan att sådant medgivande inhämtats, skall rättshandlingen vara ogill.

Aktiebolagsbildning

31 §.

Konungen må medgiva innehavare av fideikommiss att tillskjuta fideikommissegendom mot aktie i bolag, såframt denne äger eller tecknar samtliga aktier i bolaget. Aktierna skola därefter förvaltas såsom fideikommisskapital.

32 §.

Utan hinder av vad som föreskrives i lagen den 14 september 1944 om aktiebolag äger fideikommissinnehavare eller fideikommissbo bilda aktiebolag med tillskott av fideikommissegendom och vidtaga de åtgärder, som ankomma på stiftare av aktiebolag.

33 §.

Vid bildande av aktiebolag med tillskott av fideikommissbos egendom och vid överlåtelse av denna till sådant bolag må efterträdaren företräda fideikommissboet.

34 §.

Bolagsordning för aktiebolag, i vilket aktie tecknats med tillskott av fideikommissegendom, skall fastställas av Konungen och må ej ändras utan Konungens medgivande.

Särskilda bestämmelser

35 §.

Upphöra två eller flera fideikommiss med anledning av samma dödsfall, skola de vid avvecklingen anses såsom ett enda fideikommiss, om efterträdaren är samma person.

36 §.

Besittes, då fideikommiss upphör, egendomen på grund av stadgande i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande av efterlevande make till förutvarande innehavare, skall med åtgärder för avvecklingens genomförande anstå, till dess efterlevande makens rätt upphört.

37 §.

Omfattar fideikommiss allenast egendom av ringa värde eller äro eljest synnerliga skäl därtill, må Konungen på framställning av innehavaren förordna, att fideikommisset genast skall upphöra. Då fideikommisset upphör, tillfaller egendomen innehavaren, om ej Konungen annat förordnar.

38 §.

Kan enligt fideikommissurkunden egendomen innehavas av två eller flera samtidigt eller har i urkunden insatts särskild ägare till egendomen, skall fideikommisset upphöra vid den tidpunkt Konungen förordnar.

Konungen bestämmer ock, efter vad som prövas skäligt med hänsyn till fideikommissurkundens innehåll och övriga omständigheter, huruvida egendomen skall tillfalla fideikommissets innehavare eller sättas under särskild förvaltning för beredande av understöd åt behövande medlemmar av den släkt, som stiftaren avsett att gynna, eller hur med egendomen eljest skall förfaras. Förordnande som nu sagts må icke inkräkta på innehavares rätt till fideikommissegendomen, med mindre denne lämnat medgivande därtill.

Har beslut om upphörande av fideikommiss, som avses i denna paragraf, icke meddelats före den 1 januari 1980, skall fideikommisset upphöra nämnda dag och egendomen tillfalla innehavaren.

39 §.

Försummar någon vad som åligger honom enligt 21 §, dömes till dagsböter. Förseelse som nu sagts må ej åtalas, med mindre den av fideikommissnämnden angives till åtal.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1964.

Vad i 5 § lagen den 25 april 1930 angående införande av lagen om testamente är stadgat om giltighet i visst fall av förordnande, som enligt 1 kap. 2 § sistnämnda lag skulle sakna laga verkan, skall med avseende å förordnande av det innehåll, som avses i 1 § här ovan, icke gälla, om testator avlider efter det denna lag trätt i kraft.

Förslag

till

Lag

om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom

Härigenom förordnas, att 2 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Gällande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

2 §.

Vad i denna lag stadgas angående inskränkning i bolags, förenings eller stiftelses rätt att förvärva fast egendom har ej avseende å

1. förvärv som sker omedelbart på grund av stadgande i lag eller jämlikt Konungens medgivande till expropriation;

2. förvärv som genom testamente göres av annan förening än ekonomisk förening eller av stiftelse;

3. förvärv från kronan;

4. förvärv av järnväg.

Vad i denna lag stadgas angående inskränkning i bolags, förenings eller stiftelses rätt att förvärva fast egendom har ej avseende å

1. förvärv som sker omedelbart på grund av stadgande i lag eller jämlikt Konungens medgivande till expropriation;

2. förvärv som genom testamente göres av annan förening än ekonomisk förening eller av stiftelse;

3. förvärv från kronan;

4. förvärv av järnväg;

5. förvärv av fideikommissfastighet genom tillskott i samband med teckning av aktier.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1964.

¹ Senaste lydelse se SFS 1960:193.

Bilaga 2

Fideikommissutredningens förslag till lag om avveckling av fideikommiss

Härigenom förordnas som följer.

Inledande bestämmelse**1 §.**

Fideikommiss, som upprättats för obegränsad tid till förmån för medlemmar av en eller flera släkter, skall avvecklas enligt denna lag.

Tiden för upphörandet**2 §.**

Fideikommisset skall, där ej nedan annorlunda stadgas, upphöra, då den som är innehavare därav vid denna lags ikraftträdande avlider.

Med innehavare av fideikommiss förstås den som besitter egendomen med den rätt som följer av fideikommissurkunden. Besittes efter förutvarande innehavares död egendomen enligt särskilt stadgande av efterlevande make, dödsbodelägare eller annan, skall dock vid tillämpningen av denna lag anses att fideikommisset innehaves av den, som vid lagens ikraftträdande är närmast berättigad att tillträda egendomen, då sådan särskild rätt upphör.

3 §.

Har fideikommisset tillfallit innehavaren efter utgången av år 1955 av annan anledning än förutvarande innehavarens död och lever denne vid lagens ikraftträdande, skall fideikommisset upphöra vid hans död.

4 §.

Vid fideikommiss i lös egendom, som ej skall åtfölja visst fastighetsfideikommiss, äger innehavare eller tillträdare njuta sin rätt enligt urkunden till godo, därest han är född eller avlad före instiftandet eller, där fideikommisset instiftats genom testamente, före testators död, och skall fideikommisset i sådant fall upphöra först vid den innehavares död, vars efterträdare är avlad efter den tidpunkt som nyss är sagd.

5 §.

Har innehavare, vid vars död fideikommisset enligt 2, 3 eller 4 § skolat upphöra, frånträtt egendomen för att kunna tillträda annat fideikommiss eller taga lott, som jämlikt 6 § första stycket tillkommer efterträdare, skall fideikommisset upphöra, när näste innehavaren avlider.

Egendomens fördelning**6 §.**

Då fideikommisset upphör, skall den som enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande är den avlidnes efterträdare taga hälften av egendomen. I återstoden skall tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne.

Vid skifte av egendomen äger efterträdaren, utan hinder av vad i testamente må vara förordnat, på sin lott erhålla fideikommissets huvudgård med där förvarade samlingar så ock skogsområde, för vilket ej meddelats förordnande enligt 15 § men som ändock lämpligen bör bibehållas odelat. Finnas flera huvudgårdar, må efterträdaren taga en av dem efter eget val. Förslår ej lotten för vad nu sagts, må efterträdaren lämna lösen i pengar.

7 §.

Utan hinder av vad i 6 § stadgats skall, där fideikommissurkunden innehåller föreskrift om vem egendomen skall tillfalla, därest fideikommisset upphäves, denna föreskrift lända till efterrättelse.

8 §.

Finnes ej efterträdare, skall i egendomen tagas arv eller testamente som om den tillhört den avlidne; föreskriver fideikommissurkunden att, därest efterträdare saknas, egendomen skall fördelas mellan siste innehavarens arvingar eller andra släktmedlemmar eller ock att egendomen skall användas för välgörande eller annat ändamål, skall dock denna föreskrift lända till efterrättelse.

Förmåner m. m.

9 §.

Utan hinder av att fideikommisset upphört må envar njuta till godo den rätt att efter innehavares död kvarsitta till fardag, som må tillkomma honom enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande eller ock enligt förordningen den 3 april 1810, huruledes rättelse och förklaring uti gjorde fideikommissförfattningar må sökas samt vad i avseende på fardag av fideikommissegendom kommer att iakttagas.

10 §.

Äger efterlevande make eller annan enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande rätt till annan förmån än i 9 § sägs, må han njuta förmånen till godo, ändå att fideikommisset upphört, där han ej tager del i egendomen efter vad ovan stadgats.

Var innehavaren skyldig att i enlighet med vad i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande stadgas svara för underhåll av grav, understöd åt fattiga eller annat dylikt, skall det avsedda ändamålet tillgodoses även efter det fideikommisset upphört.

11 §.

Pension eller annan dylik förmån vilken, då fideikommisset upphör, utgår av egendomen på grund av tjänst eller annan arbetsanställning, som förmånstagaren eller anhörig till honom innehaft å fideikommissfastighet, må även därefter njutas till godo.

Äger någon, då fideikommisset upphör, på grund av egen eller anhörigs anställning å fideikommissfastighet rätt till pension eller annan dylik förmån att framdeles utgå av egendomen, må han njuta förmånen till godo i den mån den vid tiden för fideikommissets upphörande blivit intjänad. Där ej andra grunder avtalats, skall förmånen anses intjänad till så stor del, som svarar mot förhållandet mellan den pensionsgrundande anställningstiden och samma tid utökad med den tid som må ha återstått till pensionsåldern. Såsom pensionsgrundande anställningstid skall härvid anses den tid anställningen varat efter den dag, då trettio år återstodo till

pensionsåldern. Uppgår anställningstiden efter nämnda dag icke till åtminstone tio år, skall den dock icke vara pensionsgrundande. Är pensionsåldern icke bestämd, skall den antagas vara 67 år.

Vad ovan är stadgat om pension eller annan dylik förmån på grund av anställning skall äga motsvarande tillämpning å förmån i anledning av arrende.

12 §.

Innefattar, i fall som avses i 9 § eller 10 § första stycket, förmån nyttjanderätten till fastighet, må fastigheten icke överlätas eller däröver eljest förfogas utan att förmånstagaren skriftligen med två vittnen samtyckt därtill. Kan samtycke ej erhållas, må rätten på ansökan tillåta åtgärden, när skäl därtill äro. Har åtgärd, som nu sagts, vidtagits utan erforderligt samtycke, vare den ogill, om förmånstagaren det påstår. Omfattar nyttjanderätten tillika inventarier å fastigheten, skall vad nu stadgats äga tillämpning även å dem, dock erfordras icke att samtycke lämnas skriftligen eller med vittnen.

Annan förmån skall, om förmånstagaren så yrkar, säkerställas genom inteckning i fastighet eller på annat betryggande sätt. Är förmånen bestämd annorledes än i pengar, skall förmånen, om skäl därtill äro, på yrkande av egendomens ägare ersättas med penningbelopp att utgå på en gång eller å särskilda tider.

Vad i andra stycket är stadgat om förmån skall i tillämpliga delar gälla jämväl i fall som avses i 10 § andra stycket.

Nyttjanderättshavare

13 §.

Har arrende- eller hyresavtal slutits beträffande sådan fastighet, som ej är att anse såsom huvudgård, skall avtalet gälla jämväl för den som erhåller egendomen jämlikt denna lag; dock skall, där de avtalade villkoren med hänsyn till förhållandena vid tiden för avtalets ingående icke kunna anses skäligen eller eljest äro i väsentlig mån stridande mot sådan ägares berättigade anspråk, vara honom öppet att uppsäga avtalet. Sker ej uppsägning inom sex månader efter det ägaren tillträdde egendomen, skall han vara sin rätt förlustig.

Uppsäges avtalet av anledning, som nu sagts, är ägaren, där han ej åtnöjes med det i avtalet tingade vederlaget, berättigad att av nyttjanderättshavaren erhålla skäligen ersättning för den tid denne efter ägarens tillträde av egendomen utövat nyttjanderätten.

Har i avtalet intagits villkor, som strider mot vad i denna paragraf är stadgat, skall villkoret vara utan verkan mot nyttjanderättshavaren.

14 §.

Vissa bestämmelser om arrende under fideikommiss meddelas i en särskild lag.

Större skogsområden

15 §.

Har skogsområde, som hör till fideikommiss, sådan storlek, belägenhet och beskaffenhet i övrigt att dess bibehållande såsom en enhet är av betydande allmänt intresse, må Konungen, då fideikommisset upphör, förordna, att de fastigheter, till vilka området hör, skola utgöra ett bygde-

gods. I bygdegodset må intagas jämväl annan fastighet som tillhör skogsområdets ägare, om ägaren begär det och särskilda skäl ej äro däremot.

Om bygdegods gäller vad därom är särskilt stadgat.

16 §.

Om förordnande enligt 15 § underrättar Konungen inskrivningsdomaren. Det åligger denne att, så snart ske kan, å inskrivningsdag göra anteckning om förordnandet i lagfarts- eller fastighetsboken.

Kulturvärden

17 §.

Finnes byggnad, trädgård, parkanläggning eller samling av möbler, tavlor, böcker eller annat dylikt vara av särskilt kulturhistoriskt värde, må Konungen, då fideikommisset upphör, förordna, att av dess behållna tillgångar avsättning skall ske för bildande av en stiftelse med ändamål att trygga kulturföremålens vård och underhåll. Konungen fastställer stadgar för stiftelsen.

Har efter vad nu sagts stiftelse bildats till tryggande av byggnads vård och underhåll, må skyddsföreskrifter jämlikt lagen den 12 juni 1942 om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader meddelas utan hinder av att ägaren icke lämnat sitt medgivande därtill.

18 §.

Konungen må förordna, att samling som avses i 17 § skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution som Konungen bestämmer, därest åtgärd jämlikt 17 § ej kan komma till stånd eller finnes icke vara tillfyllest för att trygga samlingens vård och underhåll. Sådant förordnande må ock meddelas, om icke annorledes än genom inlösen kan förebyggas att samlingen skingras eller bortflyttas.

Förfarandet vid avvecklingen

19 §.

För de uppgifter som angivas i denna lag skall finnas en nämnd, fideikommissnämnden. Denna skall utreda fråga om åtgärder som avses i 15, 17, 18 och 32 §§ samt till Konungen göra de framställningar, som föranledas av utredningen. Vidare skall nämnden främja avvecklingen genom rådgivande och vägledande verksamhet.

Fideikommissnämnden består av ordförande och ytterligare fyra ledamöter, vilka utses av Konungen för en tid av fem år. Ordföranden och en av ledamöterna, vilken skall vara vice ordförande, skola vara lagkunniga och erfarna i domarvärv. Övriga ledamöter skola utses så att inom nämnden finnes erfarenhet i jordbruks- och skogsfrågor samt i frågor rörande egendom av kulturhistoriskt värde. Ställföreträdare utses till det antal Konungen bestämmer.

Mot fideikommissnämndens beslut må talan ej föras. Närmare föreskrifter om nämnden och dess verksamhet meddelas av Konungen.

20 §.

Avlider fideikommissinnehavare, skall efterträdaren eller annan som har egendomen i sin vård inom en månad anmäla dödsfallet till fideikommissnämnden. Den som försummar vad sålunda åligger honom straffas med dagsböter.

21 §.

Fideikommissnämndens ledamöter och ombud för nämnden äga erhålla tillträde till egendom, som tillhör eller tillhört fideikommiss, samt taga del av alla handlingar, som röra egendomen, Den som har egendomen i sin vård är pliktig att efter anmaning lämna nämnden förteckning över egendomen. Nämnden äger vid behov förelägga vite.

22 §.

Då fideikommisset upphör i fall som ovan sagts, skall egendomen behandlas som ett särskilt bo. Om förvaltning och utredning av fideikommissboet samt om skifte av egendomen skall, i den mån ej annat följer av bestämmelserna i denna lag, vad i 18—20 och 22—24 kap. ärvdabalken sägs äga motsvarande tillämpning. I fråga om laga domstol för talan mot boet så ock om delgivning och konkurs skall vad i allmän lag är stadgat för dödsbo gälla i tillämpliga delar.

Fideikommissnämnden äger påkalla, att egendomen avträdes till förvaltning av boutredningsman, samt föreslå viss person till boutredningsman. Har egendomen avträtts till sådan förvaltning, må delägarna icke utan nämndens samtycke själva övertaga förvaltningen. Boutredningsmannen skall vid fullgörandet av sitt uppdrag samråda med nämnden. Han är pliktig att på begäran lämna nämnden upplysningar om boet och dess förvaltning.

Fideikommissurkunden skall intagas i bouppteckningen eller fogas därvid i bestyrkt avskrift.

23 §.

På ansökan av fideikommissboet eller delägare däri skall rätten, sedan bouppteckning skett, genom kungörelse förelägga dem som vilja göra gällande anspråk på annan förmån än fardagsrätt eller på fullgörande av skyldighet som sägs i 10 § andra stycket att hos rätten anmäla anspråken vid äventyr att dessa eljest förfalla, om de ej ändå äro kända. Hava delägarna giltig anledning antaga att förmån som anges i urkunden ej vidare skall utgå, skall vid tillämpningen av vad nu sagts den förmånen ej anses såsom känd.

Ansökningen skall göras hos rätten i den ort där fideikommissets huvudgård är eller, om huvudgård ej finnes, rätten i den ort där den avlidne fideikommissinnehavaren skolat svara i tvistemål i allmänhet. Vid ansökningen skall vara fogad förteckning över kända anspråk. Sedan kungörelse utfärdats, skall den införas en gång i allmänna tidningarna och minst en gång i tidning inom orten. Om kungörelse och handläggning skall i övrigt vad om kallelse å okända borgenärer är stadgat äga motsvarande tillämpning.

24 §.

Fideikommissnämnden äger föra talan om säkerställande av ändamål som avses i 10 § andra stycket.

25 §.

I avvaktan på slutligt avgörande av fråga som avses i 17 och 18 §§ må fideikommissnämnden meddela förbud vid vite att utan nämndens tillstånd riva, ändra eller flytta byggnad, ändra trädgård eller parkanläggning eller skingra eller bortflytta samling.

26 §.

Kan enighet ej nås om storleken av lösesumma, som skall utgå enligt 18 §, skall frågan avgöras av skiljemän. Beträffande sådan tvist skall lagen

om skiljemän gälla i tillämpliga delar; dock skall inlösaren, i den mån förhållande icke föreligger som sägs i 18 kap. 6 § rättegångsbalken, svara för ersättningen till skiljemännen och gälda fideikommissboets skäligena kostnad å förfarandet.

27 §.

Utan fideikommissnämndens medgivande må egendom som tillhör fideikommissboet icke överlätas eller däröver eljest förfogas i vidare mån än som överensstämmer med sedvanlig hushållning och ej heller skifte äga rum. Fideikommisskapital, som ställts under särskild förvaltning, må ej utlämnas utan nämndens medgivande.

Sedan fråga om åtgärder som avses i 15, 17 och 18 §§ blivit av fideikommissnämnden prövad och, där ärendet hänskjutits till Konungens avgörande, slutligt beslut i ärendet föreligger samt frågor som avses i 12 § andra och tredje styckena blivit avgjorda, skall fideikommissnämnden häva förbud som i första stycket sagts och meddela bevis om att avvecklingen är slutförd.

28 §.

Upphöra två eller flera fideikommiss med anledning av samma dödsfall, skola de vid avvecklingen behandlas såsom ett enda fideikommiss, om efterträdaren är samma person.

29 §.

Jämväl innan fideikommisset upphört, må Konungen på framställning av innehavaren förordna, att fastigheter som tillhöra fideikommisset skola utgöra bygdegods, eller meddela förordnande som avses i 17 §.

Särskilda bestämmelser

30 §.

Besittes, då fideikommisset upphör, egendomen på grund av stadgande i fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande av efterlevande make till förutvarande innehavare, skall med åtgärder för avvecklingens genomförande anstå till dess efterlevande makens rätt upphört.

31 §.

Där fideikommisset omfattar allenast egendom av ringa värde, så ock eljest, då synnerliga skäl äro därtill, må Konungen på framställning av innehavaren förordna, att fideikommisset genast skall upphöra. Då fideikommisset upphör, tillfaller egendomen innehavaren, där ej Konungen annat förordnat.

32 §.

Kan enligt fideikommissurkunden egendomen innehavas av två eller flera samtidigt eller föreskriver urkunden att, då innehavarens rätt upphör, annan än avkomling till honom skall vara närmast berättigad till egendomen, skall fideikommisset upphöra vid den tidpunkt Konungen förordnar. Vad nu sagts skall ock gälla, därest jämte innehavaren finnes särskild ägare till egendomen.

Konungen bestämmer ock, efter vad som prövas skäligt med hänsyn till fideikommissurkundens innehåll och övriga omständigheter, huruvida egendomen skall tillfalla innehavaren eller sättas under särskild förvaltning för beredande av understöd åt behövande medlemmar av den släkt, som stiftaren avsett att gynna, eller hur med egendomen eljest skall förfaras.

Har beslut om fideikommissets upphörande icke meddelats före den 1 januari 1975, skall fideikommisset upphöra nämnda dag och egendomen tillfalla innehavaren.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1961.

Vad i 5 § lagen den 25 april 1930 angående införande av lagen om testamente är stadgat om giltighet i visst fall av förordnande, som enligt 1 kap. 2 § sist nämnda lag skulle sakna laga verkan, skall med avseende å förordnande av det innehåll, som avses i 1 § här ovan, icke gälla, därest testator avlidit efter det denna lag trätt i kraft.

Vad fideikommissurkunden må stadga om verkan av ofrälse gifte eller eljest om förverkande av rätt att innehava eller tillträda fideikommisset skall icke gälla om äktenskapet ingåtts eller i urkunden eljest stadgad anledning till förverkande inträtt efter denna lags ikraftträdande; dock skall fortfarande lända till efterrättelse föreskrift att innehavaren icke må samtidigt besitta annat fideikommiss.

Utdrag av protokoll, hållet i Kungl. Maj:ts lagråd den 14 januari 1963.

Närvarande:

justitieråden ROMANUS,
 DIGMAN,
 NORDSTRÖM,
regeringsrådet HOLMGREN.

Enligt lagrådet den 17 september 1962 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitiedepartementetsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 28 juni 1962, hade Kungl. Maj:t förordnat, att lagrådets utlåtande skulle för det i § 87 regeringsformen omförmälda ändamålet inhämtas över upprättade förslag till *lag om avveckling av fideikommiss och lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom*.

Förslagen, som finnas bilagda detta protokoll, hade inför lagrådet föredragits av lagbyråchefen Ove Rainer.

Förslagen föranledde följande yttranden.

Förslaget till lag om avveckling av fideikommiss

Förslaget i allmänhet

Lagrådet:

Det till lagrådet remitterade förslaget om fideikommissens avveckling utgör slutpunkten på ett omfattande, i flera etapper bedrivet utredningsarbete, vilket ursprungligen föranletts av skrivelser från riksdagen, beslutade så långt tillbaka som för ett halvsekel sedan. Att denna avsevärda tid förlupit, innan tiden ansetts mogen att förelägga riksdagen ett reformförslag i ämnet, är belysande för de svårigheter av olika art, varmed lösningen av berörda frågekomplex är förenad. De yttranden, som avgivits över det senaste sakkunnigbetänkandet på området, fideikommissutredningens, giva vid handen, att fortfarande meningsskiljaktigheter förefinnas såväl beträffande frågan huruvida fideikommissen generellt böra avvecklas som med avseende på ordningen för en dylik avveckling.

Spörsmålet om, såsom i remissförslaget avses, en generell avveckling av fideikommissen bör komma till stånd, kräver icke blott en juridisk bedömning utan även — och kanske i högre grad — ett ställningstagande från sociala, ekonomiska och kulturella synpunkter. Blott ett par remissinstanser

ha uttalat tvekan, huruvida fideikommissens upphävande kan anses förenligt med allmänna lagstiftningsprinciper. I likhet med departementschefen finner lagrådet rättsliga hinder icke föreligga mot att en successiv avveckling av fideikommissen sker med anknytning som regel till nuvarande innehavares död.

Vad beträffar ordningen för avvecklingen går förslaget i huvudsak ut på att vid fideikommissets upphörande den avlidnes efterträdare skall taga hälften av egendomen och att i återstoden skall tagas arv eller testamente efter den avlidne enligt vanliga regler; vid senare dödsfall skola sistnämnda regler oinskränkt tillämpas. I syfte att komma över vissa svårigheter i samband med fideikommissavvecklingen ha föreslagits bestämmelser till skydd för förmånstagare och nyttjanderättshavare samt med avseende å samlingar av särskilt kulturhistoriskt värde. En särskild nämnd, fideikommissnämnden, avses medverka vid avvecklingen och i lämplig mån sörja för stadga och likformighet.

Ett betydande antal fideikommiss utgöras av jord- och skogsegendomar, åtskilliga av dem mycket stora sådana. En avveckling av fideikommissinstitutionen skulle av lätt insedda skäl kunna leda till att dessa egendomar splittras. Ofta behöver en sådan splittring ej medföra olägenheter — t. ex. då en egendom redan nu utgör flera bruksenheter — men i andra fall kan, såsom i remissförslaget framhålles, en uppdelning inverka menligt bl. a. på möjligheterna att driva ett rationellt jord- och skogsbruk. Departementschefen har avböjt ett av fideikommissutredningen framfört uppslag om bildande av bygdegods, omfattande vissa fideikommissskogar, och i stället tänkt sig, att splittringsrisker skulle undvikas genom att fideikommissfastigheterna i berörda fall överföras till av delägarna bildade aktiebolag; i bolagsordningarna för dessa bolag skulle vid behov införas bestämmelser enligt vilka avyttring av bolagets fasta egendom skulle kräva Kungl. Maj:ts godkännande. Det förmodas, att delägarna ofta själva skola finna det lämpligt att bilda sådana aktiebolag på grundval av egendomarna. Det har dock ansetts påkallat att, såsom en sista utväg, införa ett stadgande, 16 §, enligt vilket Kungl. Maj:t skall äga förordna om egendomens avstående till det allmänna mot lösen, såframt detta erfordras för att förebygga en icke önskvärd splittring.

Uppenbart är att starka skäl tala för att man söker undvika delning av ifrågavarande större jord- och skogsegendomar, vilka utgöra goda förvaltningsenheter. Med hänsyn till angelägenheten av att dylika enheter trots avvecklingen bibehållas odelade kan enligt lagrådets mening den föreslagna inlösningsrätten godtagas såsom en för undantagsfall avsedd sista utväg under avvecklingen av en såsom föråldrad ansedd specialregim; allvarliga betänkligheter skulle eljest ha mött mot en dylik inlösningsrätt. Liknande synpunkter göra sig gällande i fråga om den i remissförslagets 17 § upptagna inlösningsrätten beträffande samlingar av särskilt kulturhistoriskt värde.

Den i remissprotokollet föreslagna ordningen för avveckling av fideikom-

missen synes, så långt nu kan bedömas, bereda möjlighet att i praktiken genomföra en avveckling med tillgodoseende i skälighetsomfattning av de allmänna och enskilda intressen som beröras av avvecklingen. Lagrådet anser därför att förslaget i princip kan godtagas.

Det bör emellertid uppmärksammas, att någon säkerhet knappast finnes för att ej betydande komplikationer likväl kunna uppstå under avvecklingen, vilken kommer att pågå under decennier. I de fall då aktiebolag bildas kan, hur än reglerna härom utformas, ej uppnås full trygghet för att bolaget kommer att bestå som innehavare av egendomen. Vidare synes det ovisst i vilken utsträckning intressenterna själva komma att eftersträva aktiebolagsbildning vid avvecklingen av fideikommiss med sådana större egendomar, vilkas splittring förslaget avser att förhindra. Remissförslaget innehåller inga uppgifter om konsekvenserna i skattehänseende av övergång till bolagsform i dessa fall. I föreliggande situation synes det ej möjligt att klart överblicka dessa konsekvenser, och det kan därför vara ovisst huruvida aktiebolagsbildning verkligen utan vidare kommer till stånd i alla de fall som avses i remissprotokollet. Vid sitt tillstyrkande av lagförslaget förutsätter därför lagrådet att, därest det skulle visa sig att ytterligare åtgärder erfordras för att, i de fall där splittring av större förvaltningsenheter anses böra undvikas, stimulera aktiebolagsbildning, de förhandenvarande möjligheterna i sådant hänseende komma att tillvaratagas.

Regeringsrådet Holmgren tillade:

När fråga är om företagsorganisatoriska åtgärder inom näringslivet, beakta intressenterna alltid noga de skattemässiga verkningarna. Dessa böra uppenbarligen övervägas också i förevarande fall, där avsikten är att förmå ett antal innehavare av större jordbruk att — till skillnad från flertalet jordbruksidkare med egendomar i liknande storleksläge — driva sin näring i aktiebolagsform. Konsekvenserna i skattehänseende måste f. ö. rimligen komma in i bilden också vid bedömandet om grund finnes för den i 16 § av remissförslaget upptagna befogenheten för det allmänna att inlösa egendomen i fråga — med denna befogenhet avses ju i viss mån att giva eftertryck åt önskemålen om bolagsbildning.

Såsom i lagrådets yttrande framhållits innehåller remissförslaget inga uppgifter om konsekvenserna i skattehänseende vid övergången till bolagsdrift. Vad angår inkomstbeskattningen är i sammanhanget av särskilt intresse den ökade belastning, som regelmässigt följer av att inkomsten först beskattas hos bolaget med tillhopa ungefär 50 %, varefter delägarna, här vanligen efterträdaren och hans syskon, sedermera individuellt beskattas för utdelning å sina aktier. Rörande skillnaden i skattehänseende mellan att driva jordbruk i association och att idka sådan näring i enskild drift kan bl. a. hänvisas till uttalanden av chefen för finansdepartementet i proposition nr 227 (s. 18 f) till 1952 års riksdag rörande beskattning av sambruksföreningar, vari föreslogs sänkt skatteprocent för sådana föreningar (i förhållande till vanliga ekonomiska föreningar).

I föreliggande situation är det, som lagrådet framhållit, ej möjligt att klart överblicka konsekvenserna i skattehänseende av övergången till bolagsdrift. I en del fall kan möjligen övergången till bolagsform anses innebära fördelar, vilka uppväga olägenheten av beskattning i två led. För efterträdaren (majoritetsdelägaren) torde vidare bekymren med den s. k. dubbelbeskattningen kunna undgås genom högre löneuttag, medan läget blir vanskeligare för yngre syskon utan anställning å egendomen, detta särskilt om majoritetsdelägaren ej är inställd på att låta dem komma till sin rätt. Beaktas bör slutligen att genom förordningen den 9 december 1960 (nr 658) med provisoriska bestämmelser om beskattningen av aktiebolags och ekonomisk förenings inkomst i vissa fall för en sexårsperiod givits avdragsregler, ägnade att generellt minska effekten av beskattning i två led.

Lagrådet:

2 §.

I andra stycket av förevarande paragraf stadgas som huvudregel att med fideikommissinnehavarens efterträdare förstås den som enligt fideikommissurkunden eller därpå grundat förordnande är berättigad att, då innehavarens rätt upphör, bli ny innehavare av fideikommisset. Enligt den närmare motivering till stadgandet, som givits av fideikommissutredningen och som i huvudsak godtagits av departementschefen, skall den angivna regeln avse bl. a. den som grundar sin rätt på förordnande av innehavaren eller av myndighet; däremot anses ordalagen ej inbegripa lottning. Emellertid kan lydelsen av stadgandet knappast anses utesluta fall, då på grund av föreskrift i fideikommissurkunden lottning skall ske för att bestämma vem som skall bli näste innehavare av fideikommisset. Tillräcklig anledning synes ej heller föreligga att för dessa fall göra skillnad mellan vad som skulle gälla om fideikommisset fortfarande ägde bestånd och vad som skall gälla vid fideikommissets avveckling. Enligt lagrådets mening kommer alltså, därest ej annat föreskrives i paragrafen, denna att omfatta även fall då enligt föreskrift i fideikommissurkunden lottning skall ske. Samma torde förhållandet vara beträffande de situationer som åsyftas i 9 och 10 §§. En annan sak är att stadgandena i sistnämnda paragrafer lika litet som bestämmelsen i 2 § andra stycket utgöra hinder för beslut om permutation, om förutsättningar därför föreligga.

7 §.

I specialmotiveringen till denna paragraf ha behandlats vissa särskilda spörsmål angående tillämpningen av arvs- och testamentsregler med avseende å de förvärv som ske vid avvecklingen av ett fideikommiss. De flesta av uttalandena avse fall som torde komma att bli ytterst sällsynta. Lagrådet finner icke erforderligt att nu ingå på några tolkningsfrågor i förevarande hänseenden. Frågan i vad mån arvs- och testamentsregler skola tillämpas på avvecklingsförvärv synes kunna utan närmare direktiv överlämnas åt rättstillämpningen.

Det må framhållas, att bestämmelserna i förevarande paragraf om fördelningen ej skola äga tillämpning i fall som avses i 37 eller 38 §. Något uttryckligt stadgande härom torde ej vara erforderligt.

8 §.

Särskilda åtgärder ha föreslagits för att undvika en uppdelning av egendom, som från brukningssynpunkt anses böra hållas samlad. En sådan åtgärd innebär stadgandet att efterträdaren skall äga på sin lott erhålla fideikommissets huvudgård med där förvarade samlingar så ock annan fast egendom, på vilken bedrives jord- eller skogsbruk och som lämpligen bör bevaras odelad.

Nämnda stadgande kan emellertid antagas ofta bliva verkningslöst, därest efterträdaren ej får rätt att lämna lösen i penningar, om lotten ej förslår. Därtill kommer att tillämpligheten i vissa fall kan bli beroende av tillfälligheter beträffande värderingen av egendomen. Det framstår också såsom rimligt, att efterträdaren får en rätt att lämna lösen. Lagrådet får därför förorda att den av fideikommissutredningen föreslagna bestämmelsen i ämnet, mot vilken invändning ej synes ha gjorts under remissbehandlingen, upptages i förevarande paragraf.

13 §.

Här avses, enligt paragrafens ordalydelse, pension eller annan dylik förmån vilken, då fideikommisset upphör, utgår av egendomen. Fideikommissutredningen har framhållit, att förmånerna rent principiellt icke torde gravera själva fideikommissegendomen utan — i den mån juridisk skyldighet föreligger att utgiva dem — synas vara att betrakta som innehavarens privata gäld; pensioneringen av de anställda har likväl av ålder betraktats som en angelägenhet mera för fideikommisset som sådant än för fideikommissinnehavaren personligen. Att bestämmelsen avser pension eller förmån som utgår av fideikommissegendomen innebär, säger utredningen vidare, att pension från försäkringsanstalt lämnas åt sidan. I de fall, då pensionsstiftelse bildats och stiftelsens tillgångar innefatta betryggande säkerhet för pensionernas utgående, böra dessa enligt utredningen likställas med försäkringspensioner. I den mån så icke är förhållandet, böra pensionerna enligt utredningen behandlas på samma sätt som de pensioner vilka utgå eller utfästs från fideikommissegendomen.

Med hänsyn till nu nämnda förhållanden synes det ej erforderligt att i lagtexten upptaga den begränsning, som ligger i uttrycket »av egendomen». Då lagtexten dessutom genom detta uttryck kommer att stå i mindre god överensstämmelse med motiven, föreslår lagrådet, att orden »av egendomen» få utgå. Det kan framhållas att den väsentliga begränsningen av lagrummets räckvidd ligger i föreskriften att förmånen skall utgå på grund av arbetsanställning på fideikommissegendomen.

14 §.

Den i första stycket begagnade metoden att trygga nyttjanderättshavaren har hämtats från 12 kap. 6 § ärvdabalken, som avser sådana fall då egendom i sin helhet är föremål för testamentarisk nyttjanderätt. Enligt lagfartsförordningen skall den inskränkning i ägarens behörighet, som följer av sistnämnda stadgande, antecknas i lagfartsbevis och lagfartsbok. Departementschefen har emellertid icke ansett erforderligt att i lagfartsförordningen upptages föreskrift att motsvarande anteckning skall göras angående sådan inskränkning, varom stadgas i första stycket av förevarande paragraf.

Ärvdabalkens bestämmelser om tryggande av testamentarisk helnyttjanderätt ha karaktären av en från allmänna grundsatser avvikande specialreglering, som är föranledd av särskilda förhållanden, och denna specialreglering torde icke böra utsträckas till andra rättsområden, med mindre verkligt behov därav föreligger. Lagrådet ifrågasätter, om det kan anses erforderligt att för fall varom här är fråga föreskriva så långtgående inskränkningar i ägarens förfoganderätt. Medan avvecklingen av fideikommisset pågår, synes nyttjanderättshavaren på grund av bestämmelserna i 28 § vara tillräckligt tryggad mot överlåtelse och inteckning, och egendomen kan under denna tid icke åtkommas av delägares borgenärer. Såvitt angår tiden efter avvecklingens avslutande kan erforderligt skydd beredas nyttjanderättshavaren genom att förmånen under avvecklingen säkerställas enligt den allmänna regeln i andra stycket, t. ex. genom att nyttjanderätten intecknas eller nyttjanderättshavaren erhåller penninginteckning såsom säkerhet för skadestånd i händelse av nyttjanderättens upphörande. I anslutning härtill må erinras om att fideikommissen i allmänhet äro lågt intecknade. Det kan vidare knappast i och för sig anses motiverat att i alla lägen bereda nyttjanderätt som avses i första stycket bättre skydd än sådan nyttjanderätt som är hänförlig under andra stycket. Vad särskilt angår lös egendom synes anledning saknas att välja olika vägar för nyttjanderättens tryggande, allteftersom nyttjanderätten tillika omfattar helnyttjanderätt till fastighet eller ej.

På grund av det anförda hemställer lagrådet, att första stycket får utgå och att i stället bestämmelserna i andra stycket utvidgas till att omfatta alla förmåner som avses i 11 §, 12 § första stycket och 13 §. Skulle denna hemställan icke vinna bifall, bör enligt lagrådets mening i lagfartsförordningen införas föreskrift att inskränkning som avses i första stycket skall antecknas i lagfartsbevis och lagfartsbok.

15 §.

Arrende- eller hyresavtal skall enligt denna paragraf gälla mot den som förvärvar egendomen vid avvecklingen. Stadgandet omfattar ej det fall, då fideikommissegendom enligt 31 § i remissförslaget tillskjutes mot aktie i bolag. Detta förhållande kan förtjäna att beaktas vid Kungl. Maj:ts prövning av frågan huruvida medgivande skall lämnas enligt sistnämnda paragraf.

Kungl. Maj:t kan sålunda såsom villkor för sitt medgivande uppställa att erforderligt skydd beredes åt nyttjanderättshavare.

16 §.

Enligt detta lagrum, vari inlösningsrätt för det allmänna öppnas i fall, när bevarandet av jord- eller skogsegendom såsom en enhet är ett betydande allmänt intresse, skall egendomen kunna avstås, utom till kronan, också till kommun. Att kommun här medtagits motiveras av departementschefen med hänvisning främst till att en kommun kan behöva förvärva mark till fritidsområden.

I anledning härav vill lagrådet framhålla, att det icke synes klart att det primära önskemålet att bevara egendomen — eller en betydande del därav — som en enhet låter sig väl förena med en kommuns intresse att skaffa fritidsområden. Ur sikte bör heller icke lämnas den starka återhållsamhet, som både lagstiftning och rättstillämpning visat med avseende å näringsverksamhet i kommunal regi. Då det emellertid torde komma att röra sig endast om undantagsfall och en avvägning av motstridiga intressen kan ske hos Kungl. Maj:t i de inlösningsärenden, som kunna bli aktuella, vill lagrådet icke framställa någon erinran mot den utformning lagrummet i förevarande hänseende erhållit.

23 §.

Beträffande spørsmålet huruvida vid avveckling av fideikommiss egendomen bör svara för siste fideikommissinnehavarens privata gäld har departementschefen i den allmänna motiveringen uttalat, att enligt hans mening anledning icke föreligger att föreskriva sådant ansvar. I anslutning härtill må framhållas, att detta ståndpunktstagande har allenast begränsad räckvidd. Om den som vid avvecklingen erhåller någon del av den förutvarande fideikommissegendomen tillika är delägare i siste fideikommissinnehavarens dödsbo — och detta torde han i flertalet fall komma att vara — blir han nämligen i regel personligen ansvarig för den dödes privata gäld, såvida icke nämnda dödsbo inom föreskriven tid avträdes till konkurs eller till förvaltning av boutredningsman. Detta ansvar kan göras gällande i alla hans tillgångar och således även i vad han erhållit vid skifte av fideikommissegendomen.

I specialmotiveringen till paragrafen har departementschefen förklarat, att han i allt väsentligt kan ansluta sig till vad utredningen anfört om tillämpningen på fideikommissbo av ärvdabalkens regler om dödsbo. Utredningen har bl. a. uttalat, att bestämmelserna i 18 kap. 5 § ärvdabalken om förskott å lott och underhåll ur dödsbo icke böra gälla, samt förmenat att detta framgår av lagtexten, eftersom däri hänvisats allenast till kapitlets stadganden om »förvaltning och utredning» av dödsbo. Av det förhållandet att 18 kap. 5 § ärvdabalken utesluts från tillämplighet har utredningen vidare ansett följa, att den i förevarande paragraf gjorda hänvisningen till konkurslagens tillämpliga delar ej omfattar vad i 97 § tredje stycket kon-

kurslagen stadgas om underhåll ur dödsbo. Nu berörda frågor ha visserligen ringa praktisk betydelse, men lagrådet anser tillräckliga skäl ej föreligga att utesluta förevarande bestämmelser från tillämplighet beträffande fideikommissbo. För att bestämmelserna skola bli tillämpliga torde lagtexten icke behöva ändras. Enligt lagrådets mening är det nämligen naturligt att under uttrycket förvaltning och utredning av dödsbo inbegripa även de frågor som behandlas i 18 kap. 5 § ärvdabalken.

25 §.

Bestämmelserna i denna paragraf ansluta sig till preskriptionsförordningens regler om proklama men ha delvis annan karaktär än dessa. Den frist, som rätten skall bestämma för framställande av anspråk, har gjorts kortare än den som föreskrives i nämnda förordning. Intresset av att påskynda förfarandet kan ytterligare tillgodoses genom att kungörelse må kunna utfärdas även innan bouppteckning skett. Eftersom bouppteckning kan tänkas ofta draga ut på tiden och det för fall varom nu är fråga ej synes erforderligt att bouppteckningen är färdigställd, föreslår lagrådet, att uttrycket sedan bouppteckning skett utgår ur lagtexten.

29 §.

Avvecklingens avslutande medför enligt förslaget betydelsefulla rättsverkningar i skilda hänseenden; bl. a. upphöra fideikommissnämndens samtliga befogenheter med avseende å egendomen liksom möjligheten för Kungl. Maj:t att meddela förordnande enligt 16 eller 17 §. Med hänsyn härtill är det enligt lagrådets mening önskvärt att i lagen intages ett uttryckligt stadgande om när avvecklingen skall anses vara slutförd. En dylik bestämmelse, som lämpligen torde kunna upptagas såsom ett andra stycke av förevarande paragraf, synes — i nära anslutning till vad i remissprotokollet anförts rörande frågan om avvecklingens avslutande — böra innehålla, att avvecklingen är att anse som slutförd, när fideikommissnämnden lämnat tillstånd till skifte eller meddelat bevis att vidare åtgärd för avveckling ej påkallas.

30 §.

I anslutning till denna paragraf, vari upptages stadgande om ogiltighet av vissa rättshandlingar, må framhållas, att allmänna rättsgrundsatser om godtrosförvärv av lös egendom måste anses gälla även vid förvärv, som är ogiltigt på grund av ifrågavarande stadgande, jfr lagberedningens förslag till lag om testamente m. m., SOU 1929: 22 s. 294 (NJA II 1930 s. 311).

31 §.

I förevarande paragraf talas om tillskott av fideikommissegendom mot aktie i bolag. Det lär icke vara avsett att utesluta det förfaringssättet, att aktiekapitalet bestämmas till en del av fideikommissegendomens värde medan för återstoden vederlag erlägges av bolaget medelst inteckningar i egendomen. I förtydligande syfte föreslår lagrådet att i första punkten av para-

grafen uttrycket »mot aktie» utbytes mot »i samband med teckning av aktier» samt att andra punkten anges avse aktierna och annat vederlag.

32 §.

Enligt lagrådets mening skulle paragrafen vinna i tydlighet, om den formulerades så, att det klart framgår att fråga är om två skilda slag av egendom, nämligen dels — då aktiebolag bildas medan ett fideikommiss består — om egendom som utgör fideikommiss och dels — vid bolagsbildning efter upphörande av ett fideikommiss — om egendom ingående i fideikommissbo som är föremål för avveckling. Lagrådet förordar, att i första stycket i paragrafen utsäges att utan hinder av vad i lagen om aktiebolag föreskrives om antalet stiftare fideikommissinnehavare äger bilda aktiebolag med tillskott av fideikommissegendom och vidtaga de åtgärder som ankomma på stiftare. Andra stycket torde i anslutning härtill böra erhålla den lydelsen, att under avvecklingen av fideikommiss fideikommissboet må vara stiftare av aktiebolag med tillskott av egendom som ingår i boet, och att i sådant fall vad i första stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning.

Liknande redaktionella jämkningar torde böra ske i 34 § samt i den nya lydelsen av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom.

Då enligt paragrafen undantag göres från vissa bestämmelser i aktiebolagslagen, synes i denna en erinran böra göras om stadgandena i avvecklingslagen. Lagrådet förordar att genom särskild lagändring 228 § andra stycket aktiebolagslagen erhåller den lydelsen, att vad i aktiebolagslagen är stadgat ej skall gälla, i den mån i lag eller författning särskilda bestämmelser givas beträffande aktiebolag, som bildas med tillskott av egendom ingående i fideikommiss eller fideikommissbo, eller i fråga om aktiebolag för verksamhet av visst slag.

34 §.

I denna paragraf har införts stadgande att bolagsordning för aktiebolag, i vilket aktie tecknats med tillskott av fideikommissegendom, skall fastställas av Konungen och ej må ändras utan Konungens medgivande. Syftet med denna kontroll är att genom lämpliga bestämmelser i bolagsordningen vinna garantier att även efter avvecklingsförfarandets slut allmänna synpunkter i olika hänseenden bliva tillgodosedda, bl. a. genom föreskrift att för överlåtelse av fast egendom och för frivillig likvidation erfordras Kungl. Maj:ts tillstånd. För de fall, då fideikommissegendom redan före fideikommissets upphörande överföres på aktiebolag, synes meningen vara att i bolagsordningen skola införas längre gående bestämmelser; som exempel härpå nämnas även föreskrifter om högsta tillåtna vinstutdelning.

Lagrrådet vill — med full förståelse för behovet av ett kontrollsystem sådant som paragrafen åsyftar — dock som ett allmänt önskemål framhålla, att de ifrågavarande inskränkningarna icke göras mer långtgående än vad sakens natur oundgängligen kräver. Bortsett från att full säkerhet svår-

ligen kan uppnås utan ännu mer ingående föreskrifter, kan eljest lätt uppstå en sådan besvärande stelhet i dispositionsförhållandena, som åberopats såsom ett — låt vara sekundärt — skäl för fideikommissinstitutionens avveckling. Bland de i remissprotokollet nämnda exemplen synes särskilt tanken att i bolagsordningen intaga stadgande om högsta tillåtna vinstutdelning innebära en väl långt gående begränsning av fideikommissinnehavarens rätt. Vad angår kravet på tillstånd för överlåtelse av fast egendom torde böra beaktas, att för en del hithörande större jordbruksfastigheter smärre avyttringar kunna ifrågakomma så pass ofta att inhämtande av Kungl. Maj:ts tillstånd för varje enskild sådan försäljning innebär åtskillig omgång. Framhållas må vidare att, om också under första tiden och i avbidan på praktisk erfarenhet tämligen omfattande kontrollregler kunna finnas erforderliga, det framstår som sannolikt, att senare det praktiska behovet kommer att te sig långt mindre; för detta fall synes erforderlig lättnad böra kunna medgivas både i den formen att Kungl. Maj:t medgiver att bestämmelserna i fråga få utgå ur bolagsordningen och på så sätt att Kungl. Maj:t förordnar, att bolagsordningen i fortsättningen må ändras även utan särskilt tillstånd.

Lagrådet vill därför förorda att lagrummet i fråga — med redaktionella jämkningar bl. a. i det hänseende som omförmäls under 32 § — erhåller den lydelsen, att i bolagsordning för aktiebolag, i vilket aktier tecknats med tillskott av egendom som utgör fideikommiss eller ingår i fideikommissbo under avveckling, skall intagas bestämmelse att bolagsordningen skall vara fastställd av Konungen och att, om ej Konungen annat föreskrivit, bolagsordningen må ändras allenast med Konungens medgivande.

35 §.

I ett remissyttrande har uttalats att konsekvenserna av detta stadgande synas svåra att överblicka i alla detaljer och måhända icke bliva i allo lyckliga. Departementschefen har i anledning härav anfört att, såvitt han kan bedöma, några olägenheter av den föreslagna bestämmelsen icke synas föreligga. Då genom föreskriften, att två eller flera fideikommiss under vissa förutsättningar skola vid avvecklingen anses som ett enda fideikommiss, äsyftas endast att vinna vissa praktiska fördelar vid avvecklingsarbetet, torde det böra förutsättas att, i den mån så erfordras, genom särskilda föreskrifter tillses att den civilrättsliga regeln härom icke från arvsskattesynpunkt leder till ett för intressenterna oförmånligare resultat än om fideikommissen behandlats var för sig.

38 §.

I denna paragraf behandlas de s. k. atypiska fideikommissen. Till betydande del är det här fråga om förordnanden, som måste sägas tillhöra fideikommissbegreppets gränsområde. Hit höra enligt vad som framgår av motiven vissa former av familjestiftelser. Att förslagets räckvidd på denna punkt aktualiserar flera problem framgår bl. a. av vad som under remiss-

behandlingen anförts av Sveriges advokatsamfund och riddarhusdirektionen. Sålunda har från riddarhusdirektionens sida understrukits att det är angeläget att få klarhet i vilka stiftelseförordnanden som skola anses hänförliga under den föreslagna lagen.

De allmänna skäl som anförts för avveckling av fideikommissen göra sig ej gällande med samma styrka, när man rör sig på förevarande gränsområde till fideikommissbegreppet. Vad här främst bör eftersträvas är att erhalla en gränsdragning, som underlättar den praktiska tillämpningen och som är ägnad att förebygga tvister i framtiden.

Emellertid torde den i förevarande paragraf föreslagna ordningen lämna rum för erinringar från nyss angivna synpunkt. Till en början må härvidlag uppmärksammas bestämmelsen om att avveckling enligt paragrafen skall ske även av fideikommiss, beträffande vilka i urkunden insatts särskild ägare till egendomen. Denna bestämmelse synes omfatta ej blott sådana fall, då — såsom i motiven till 1930 års testamentslagstiftning berörts — förordnandet om äganderätten måste uppfattas endast som en yltre form, utan även de fall där äganderätten måste anses ha materiell betydelse. Så kan vara händelsen, när den i urkunden insatte ägaren av egendomen självständigt förvaltar densamma och endast har att utgiva avkastningen till den som enligt avvecklingslagens terminologi skall betecknas som innehavare av fideikommisset. Tydligast framträder detta, när ej hela avkastningen skall utgivas till nämnde innehavare, i vilken händelse förordnandet i vart fall endast delvis kan anses ha fideikommisskaraktär. Lydelsen av den föreslagna paragrafen synes ej väl avpassad för uppfattningen att fideikommissförordnandet i dessa fall avser icke själva egendomen utan avkastningen. För de nu åsyftade fallen upptages ej heller något stadgande som garanterar den enligt urkunden insatte ägaren att lämnas orubbad i sin rättsställning.

Mindre fördelaktiga verkningar av paragrafens bestämmelser torde vidare kunna uppkomma genom föreskriften i tredje stycket att, därest beslut om upphörande av s. k. atypiskt fideikommiss ej meddelats före den 1 januari 1980, fideikommisset skall upphöra nämnda dag och egendomen tillfalla innehavaren. Denna regel medför att innehavaren icke har något omedelbart intresse av att frågan om fideikommissets avveckling löses redan före den 1 januari 1980; genom att förhåla avgörandet utöver denna tidpunkt blir han utan vidare ensam berättigad, under det att, om fideikommisset avvecklas tidigare, han endast är tillförsäkrad nyttjanderätt till egendomen under sin livstid. Det kan också befaras, att efter den 1 januari 1980 skulle i åtskilliga fall kunna uppkomma tvister dels beträffande frågan huruvida visst förordnande skall anses ha karaktären av fideikommiss i avvecklingslagens mening och dels om vem egendomen skall tillfalla. Det må framhållas att det kan bli svårt för den som förvaltar egendomen att — efter den 1 januari 1980 — erhålla auktoritativt besked om rättsläget. Möjligheten att vid domstol föra fastställelsealan — vartill hänvisas i remissprotokollet — begränsas av att ovisshet kan föreligga beträffande frågan vem som skall

betraktas som motpart, och i vart fall synas rättskraftigt bindande avgöranden knappast kunna åvägabringas mot alla tänkbara framtida pretendenter.

En från förut angivna synpunkter lämpligare gränsdragning synes kunna uppnås genom förhållandevis små ändringar i paragrafen. I denna torde böra uttryckligen stadgas att, om i urkunden särskild ägare till egendomen insatts, hans rätt skall, såvida han ej medgiver annat, lämnas oförkränkt vid avvecklingen. Detta innebär, att man för de fall, där äganderätten måste anses ha en reell innebörd, ej kan utan ägarens samtycke tillägga den, som enligt fideikommissurkunden är berättigad till avkastningen, äganderätten till egendomen utan är hänvisad till att föreskriva annan disposition av avkastningen, t. ex. att den skall användas till förmån för behövande inom den ifrågavarande släkten. Genom en ändrad formulering av paragrafen kan också uppnås, att de fall, då särskild ägare till egendomen insatts, kunna behandlas som undantagsfall, för vilka huvudregeln skall ha allenast motsvarande tillämpning.

Vidare synes den automatiskt verkande regeln om vad som skall gälla vid upphörande av fideikommiss den 1 januari 1980 böra modifieras. Om man utesluter regeln att egendomen skall tillfalla innehavaren och i stället lämnar möjlighet för Kungl. Maj:t att även efter sagda dag förordna hur egendomen skall fördelas, vinner man att samtliga berörda parter få intresse av att saken såvitt möjligt klaras upp före nämnda dag. Och för de fall, då ingen kommit att tänka på att begära beslut av Kungl. Maj:t dessförinnan, behöver rättsförlust ej uppstå för någon. Att förhållandena efter den 1 januari 1980 sålunda i viss mån lämnas svävande, synes ej innefatta någon allvarlig olägenhet. I detta hänseende må hänvisas till vad som gäller i de i den föreslagna övergångsbestämmelsen avsedda fallen eller över huvud när förordnande gives som står i strid med 9 kap. 2 § ärvdabalken. Avgörandet i dessa fall skall träffas på grundval av en tolkning av vad som kan vara avsett av testator; se härom lagberedningens motiv till testamentslagen, SOU 1929: 22 s. 118 f (NJA II 1930 s. 157 f).

Mot bakgrunden av det anförda skall här — under den förutsättningen att 38 § erhåller nu föreslagen innebörd — i korthet angivas ett sätt att gå till väga vid avvecklingen som syftar till att i väsentlig mån lösa de föreliggande frågorna och minska riskerna för senare tvister vid domstol.

De som förvalta fideikommiss av atypisk karaktär eller stiftelser som möjligen skulle kunna hänföras till sådana fideikommiss — t. ex. riddarhusdirektionen — lämna snarast möjligt efter avvecklingslagens ikraftträdande en fullständig förteckning däröver till fideikommissnämnden. Denna överlämnar därefter med eget yttrande förteckningen till Kungl. Maj:t.

För de fall, där ändring av vad som dittills tillämpats anses påkallad och som klart äro hänförliga till fideikommiss, meddelar Kungl. Maj:t förordnande enligt 38 §. Kan tvekan föreligga i frågan huruvida stiftelsen är av fideikommisskaraktär, bör i Kungl. Maj:ts beslut såsom grund åberopas såväl Kungl. Maj:ts allmänna permutationsrätt som 38 § avvecklingslagen i den mån stiftelsen kan anses hänförlig till fideikommiss. (Som exempel på

ett likartat förfaringssätt i ett annat fall må hänvisas till Svensk Juristtidning 1934 s. 124.) Är särskild ägare insatt, måste, om ej ägaren medgiver annat, beslutet gå ut på allenast en jämkning av användningen av avkastningen.

Är åter fråga om stiftelse, som kan antagas falla utanför avvecklingslagen, kan Kungl. Maj:t — för att undvika framtida tvister — under återopande av 6 § avvecklingslagen förklara att stiftelsen, i den mån den skulle anses hänförlig till fideikommiss i avvecklingslagens mening, skall tills vidare fortbestå.

Beträffande gränsdragningen mellan typiska och atypiska fideikommiss föreslog fideikommissutredningen att till sistnämnda kategori skulle hänföras de fall, där i fideikommissurkunden föreskrives att, då innehavarens rätt upphör, annan än avkomling till honom skall vara närmast berättigad till egendomen. I det till lagrådet remitterade förslaget ha emellertid dessa fall hänförts till de typiska fideikommissen. Ett exempel på fideikommiss av äsyftat slag är det s. k. Stora Lillienbergiska fideikommisset, där enligt fideikommissurkunden egendomen vid innehavarens död i första hand övergår till viss annan släkting i samma generation som denne. En tillämpning å detta fideikommiss av reglerna i förslagets 7 § skulle innebära att, beroende på när innehavaren avlider, helt skilda släktgrenar skulle komma att deltaga i fördelningen av egendomen med uteslutande av andra grenar av släkten. Detta resultat förefaller föga tilltalande. Då det här rör sig om ett penningfideikommiss, föreligger icke någon svårighet att, om 38 § göres tillämplig å fideikommisset, fördela detta enligt vanliga arvsregler å samtliga de släktgrenar som kunna komma i fråga som berättigade. Under utredningen har vidare berörts ett fideikommiss med likartad succession, där avkastningen av egendomen skulle tillfalla vederbörande innehavare endast till dess han uppnått viss ålder. Enligt vad departementschefen i anslutning till ett uttalande av fideikommissutredningen anfört böra förordnanden, som innebära att egendomen skall åtnjutas endast ett begränsat antal år, i regel anses ej vara omfattade av avvecklingslagen. Huruvida denna tolkning av syftet med en fideikommissurkund skall godtagas i det enskilda fallet kan dock vara ovisst. Med hänsyn härtill skulle det vara mera betryggande att för sådana fall kunna tillämpa det förut angivna förfaringssättet beträffande stiftelser som anses skola tills vidare fortbestå. Det nu sagda talar i sin mån för att fideikommiss med förevarande successionstyp böra hänföras till de atypiska fideikommissen. Enligt lagrådets mening bör därför den av fideikommissutredningen föreslagna bestämmelsen härom, mot vilken invändning icke synes ha gjorts under remissbehandlingen, godtagas.

Under återopande av det anförda förordar lagrådet att 38 § erhåller ändrad lydelse på sätt nu anges: I första stycket utsäges, att om enligt fideikommissurkunden egendomen kan innehavas av två eller flera samtidigt eller om urkunden föreskriver att, när innehavarens rätt upphör, annan

än avkomling till honom skall vara närmast berättigad till egendomen, fideikommisset skall upphöra vid den tidpunkt Konungen förordnar.

Efter ett andra stycke med den lydelse, som angives i det remitterade förslaget, föreskrives i tredje stycket, att om beslut om upphörande av fideikommiss som avses i första stycket icke meddelats före den 1 januari 1980, fideikommisset skall upphöra nämnda dag, och att Konungen därefter på framställning meddelar förordnande enligt andra stycket.

I ett fjärde stycke upptages så bestämmelse att vad i paragrafen stadgas skall äga motsvarande tillämpning i fråga om fideikommiss, beträffande vilket i fideikommissurkunden insatts särskild ägare till egendomen, dock att i sådant fall förordnande enligt andra stycket ej utan ägarens medgivande må inkräkta på hans rätt till egendomen.

**Förslaget till lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219)
angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse
att förvärva fast egendom**

Lagrådet:

I enlighet med vad som anförts under 32 § förslaget till avvecklingslag förordnar lagrådet att tillägget till 2 § i 1925 års lag angives avse förvärv av fastighet, som utgör fideikommiss eller tillhör fideikommissbo under avveckling, såvida förvärvet sker genom tillskott i samband med teckning av aktier.

Ur protokollet:
Birgitta Liljefors

Utdrag av protokollet över justitiedepartementsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 25 januari 1963.

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, LINDSTRÖM, LANGE, LINDHOLM, KLING, SKOGLUND, EDENMAN, JOHANSSON, AF GEIJERSTAM, HERMANSSON, HOLMQVIST, ASPLING.

Efter gemensam beredning med statsrådet övriga ledamöter anmäler chefen för justitiedepartementet, statsrådet Kling, lagrådets den 14 januari 1963 avgivna utlåtande över de till lagrådet den 28 juni 1962 remitterade förslagen till

- 1) lag om avveckling av fideikommiss; samt
- 2) lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom.

Föredraganden redogör för lagrådets utlåtande samt anför vidare: De av lagrådet förordade ändringarna i de remitterade lagförslagen samt lagrådets förslag till lag angående ändrad lydelse av 228 § aktiebolagslagen synes böra godtagas. Vidare bör vissa redaktionella jämkningar av lagtexten vidtagas. Jag anser mig även kunna instämma i vad lagrådet anfört beträffande tolkningen av 2 och 23 §§ lagen om avveckling av fideikommiss. Enligt vad jag inhämtat kommer chefen för finansdepartementet att senare denna dag framlägga förslag beträffande vissa med avvecklingen av fideikommissen sammanhängande skattefrågor. Därvid kommer de arvsskatterättsliga synpunkter som lagrådet framfört under 35 § lagen om avveckling av fideikommiss att behandlas.

Föredraganden hemställer, att lagförslagen måtte jämlikt § 87 regeringsformen genom proposition föreläggas riksdagen till antagande.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Maj:t Konungen att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar:

Ur protokollet:

Margit Hirén

Innehållsförteckning

<i>Propositionen</i>	1
Förslag till lag om avveckling av fideikommiss	3
Förslag till lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stiftelse att förvärva fast egendom	10
Förslag till lag angående ändrad lydelse av 228 § lagen den 14 september 1944 om aktiebolag	11
<i>Utdrag av statsrådsprotokollet den 28 juni 1962</i>	12
<i>Inledning</i>	12
<i>Historisk översikt</i>	15
Utländet	15
Sverige	17
<i>Bestående fideikommiss</i>	20
<i>Gällande bestämmelser</i>	26
<i>Allmän motivering</i>	29
Fideikommissutredningens förslag	29
Skälen för och emot en avveckling	29
Sättet för avvecklingen	33
Allmänt	33
Avvecklingens huvuddrag	35
Förmåner	41
Rätt till fardag	41
Förmåner i övrigt som utgår enligt fideikommissurkunden	42
Förmåner som utges frivilligt eller är betingade av an- ställningsavtal eller dylikt	43
Sättet för förmånernas bevarande	47
Arrendatorer	48
Behovet av särskilt skydd	48
Huvudprinciperna för arrendatorsskyddet	50
Begränsning till vissa arrendatorer	52
Tiden för arrendatorsskyddet	52
Särskilda regler med hänsyn till fastighetsförhållandena	53
Förfarandet	54
Skogar	57
Kravet på enhetlig förvaltning	57
Bygdegods	58
Bygdelag	61
Kulturvärden	62
Dispensärenden under övergångstiden	67
Författningsförslag	69

Remissyttrandena	70
Skälen för och emot avveckling	72
Sättet för avvecklingen	88
Tidpunkt och fördelning av egendomen	88
Förmåner	90
Den föreslagna lagstiftningen till skydd för de särskilda intressena	93
Förfarandet	111
Dispensärenden under övergångstiden	112
Departementschefen	113
Allmänt	113
Olika synpunkter på fideikommissen	114
Bedömning av den föreslagna lagstiftningen till skydd för de särskilda intressena	120
Lämplig utformning av skyddet för de särskilda intressena ..	124
Enhetliga regler för avveckling av fideikommissen	129
Frågan om principiella hinder mot en avvecklingslagstiftning	132
Sammanfattande bedömning av frågan om avveckling av fideikommissen	134
Sättet för avvecklingen	135
Tidpunkten	135
Egendomens fördelning	138
Förmåner	141
Jord- och skogsbruket	149
Arrendatorerna	155
Kulturvårderna	156
Förfarandet vid avvecklingen	158
Dispensärenden under övergångstiden	160
Kostnader	161
Lagförslag	161
Specialmotivering	161
Hemställan	200
Förslag till lag om avveckling av fideikommiss	201
Förslag till lag om ändrad lydelse av 2 § lagen den 18 juni 1925 (nr 219) angående förbud i vissa fall för bolag, förening och stif- telse att förvärva fast egendom	208
Fideikommissutredningens förslag till lag om avveckling av fidei- kommiss	209
Lagrådets yttrande	216
Utdrag av statsrådsprotokollet den 25 januari 1963	230